

ТОМ 1-2

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Кола аспірантів „Ucrainica”

ZESZYTY NAUKOWE
KOŁA DOKTORANTÓW „UCRAINICA”
ТОМ 1-2

Ph.D. student research
Ucrainica **Circle**

Наукові записки
Кола аспірантів „Ucrainica”
Том 1-2
Варшава 2021

Zeszyty naukowe
Koła Doktorantów „Ucrainica”
Tom 1-2
Warszawa 2021

Zeszyty naukowe Koła Doktorantów Ucrainica. Tom 1-2.

Наукові записки Кола аспірантів „Ucrainica”. Том 1-2.

Naukowe czasopismo recenzowane.

Науковий рецензований журнал.

Redakcja:

Pustovyi Oleksandr

Ivanna Kyliushyk

Chról Emil

Редакція:

Пустовий Олександр

Кілюшик Іванна

Хруль Еміль

Komentatorzy:

dr hab. Joanna Konieczna-Salamatin

dr hab. prof. ucz. Andrzej Szeptycki

dr hab. prof. Tomasz Stryjek

dr Kazimierz Woycicki

dr Oleksandra Iwaniuk

dr Olena Babakova

dr Joanna Stepianiuk

mgr Emil Chról

mgr Ievgen Matseliukh

mgr Ivanna Kyliushyk

mgr Natalia Rymska

mgr Oleksandr Pustovyi

mgr Olha Popovych

mgr Yulia Lashchuk

Коментатори:

др.н. Йоанна Конечна-Саламатін

др.н., проф. Анджей Шептицький

др.н., проф. Томаш Стриск

др. Казімеж Вуйціцький

др. Олександра Іванюк

др. Олена Бабакова

др. Йоанна Степанюк

Еміль Хруль

Євген Мацелюх

Іванна Кілюшик

Наталя Римська

Олександр Пустовий

Ольга Попович

Юлія Лашчук

Redakcja techniczna:

Pustovyi Oleksandr

Ivanna Kyliushyk

Chról Emil

Технічна редакція:

Олександр Пустовий

Іванна Кілюшик

Еміль Хруль

Projekt okładki:

Chról Emil

Проект обкладинки:

Еміль Хруль

ISBN: 978-83-946056-4-3

© 2021 Koło Doktorantów „Ucrainica” / Коло аспірантів „Ucrainica”

© 2021 Autorzy / Автори

Warszawa / Варшава 2021

Partner:

Fundacja „Nasz Wybór”

ul. L. Zamenhofa 1

00-153, Warszawa Polska

Партнер:

Фонд „Наш вибір”

вул. Л. Заменхофа 1

00-153, Варшава Польща

Tel.: +48 22 258 40 18
E-mail: biuro@naszwybor.org.pl
www.naszwybor.org.pl

Зміст / Spis treści

<i>Сусідські перспективи (замість вступу) / Perspektywy sąsiedzkie (tytułem wstępu)</i>	<i>7</i>
Іванна Килюшик <i>Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування у Польщі....</i>	<i>9</i>
Юлія Бевз <i>Відповідальність політичних партій за невиконання їх програми</i>	<i>23</i>
Івана Килюшик <i>Українська міграція до Польщі: причини, кількість, характер.....</i>	<i>31</i>
Юлія Лащук <i>Долаючи кордони. Феномен української жіночої міграції в мистецтві</i>	<i>43</i>
Emil Chról Kijowski <i>teatr PostPlay jako współczesny ukraiński teatr krytyczny.....</i>	<i>55</i>
Emil Chról <i>Czym jest współczesny wschodniosłowiański teatr krytyczny i jak go badać</i>	<i>69</i>
Христина Голубінка <i>Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського в розвиток української та світової музичної культури</i>	<i>83</i>
Lesia Korostatevych <i>Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem oraz Dziewięć Andrzeja Stasiuka w przekładzie na język ukraiński.....</i>	<i>95</i>
Oleksandr Pustovyi <i>Od Sanu do Donu? Historia i geografia w ukraińskim hymnie narodowym. Źródła i porównania.....</i>	<i>111</i>
Віталія Кліментьєва <i>Формування та розвиток української національної ідентичності. 131</i>	
Пустовий Олександр <i>Щоденник як джерело аналізу національної (само)ідентифікації. Кобелячанин Матвій Бобошко у роки Української національної революції (1917–1921).....</i>	<i>147</i>
Tetyana Ouerghi <i>Biografia jako przedmiot badań socjologicznych (od autoetnografii po perspektywę Bourdieu)</i>	<i>159</i>
Denys Kutsenko <i>Przemiany w tożsamości mieszkańców obwodu Charkowskiego a kwestie bezpieczeństwa na wschodzie Ukrainy w latach 2014-2016.....</i>	<i>169</i>
Julita Komosa <i>Legitymizacja aneksji Krymu z historią w tle.....</i>	<i>185</i>
Alina Zawada <i>Wybrane problemy społeczne i gospodarcze wsi ukraińskiej w II Rzeczypospolitej w świetle artykułów dziennika „Dziło” z lat 1928 – 1935.....</i>	<i>203</i>
Євген Мацелюх <i>«Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі: концепція Тадеуша Глузінського (1888-1940).....</i>	<i>215</i>

Зоряна Гнатів Актуальність проблеми естетичного виховання в контексті європейських інтеграційних процесів вищої освіти	229
Jerzy Litwinow Wpływ ścisłej współpracy gospodarczej między Polską a Ukrainą na stosunki między Ukrainą a UE	241
Jakub Siotor Ukraina a tranzyt rosyjskiego gazu do Unii Europejskiej. Stan obecny oraz perspektywy na przyszłość	251
Oleksandr Shevchenko Бачення польсько-українських відносин у книзі Михайла Сосновського «Україна на міжнародній арені»	263
Олександр Шевченко Польща в українських зовніньополітичних концепціях у 2014–2019 роках	269
Рецензенти і дискусанти / Recenzenci i dyskutanci	277
Додатки / Aneksy	280

СУСІДСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ (ЗАМІСТЬ ВСТУПУ)

Ці перші два томи Записок є збірником статей українських і польських молодих науковців і підсумком проведення двох міжнародних наукових конференцій: першою 14 і 15 квітня 2018 року в Українському домі у Варшаві відбулася конференція „Україна: 100 років досвіду незалежності” і другою - „Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...”, яку проведено там же 11-12 травня 2019 року.

Конференції організувало Коло аспірантів „Ucrainica”, що діє при Українському домі у Варшаві Фонду „Наш вибір”. Вдячний фонду за можливість проведення конференцій та їх організаційне забезпечення. Зазначені наукові заходи та видання Записок було б неможливими без команди у складі Іванни Килюшик, Емілія Хруля, Євгена Мацелюха та Олександра Аврамчука.

Особливо хочу подякувати дискуснтантам та рецензентам, які люб’язно погодилися поділитися своєю фаховою думкою та порадами. Без них годі було б уявити справді науковий рівень обговорення так багатовекторних тем і напрямків. Приємно також відзначити патронат над конференціями Посольства України в Республіці Польща.

Вдячний усім учасницям та учасникам, адже без Вас, і Ваших плідних дискусій конференції не мали б сенсу. У своїх доповідях та статтях ви підняли широке коло соціологічних, політологічних, історичних, культурно-мистецьких та націотворчих наукових питань.

Вони пов’язані з Україною та Польщею і відносинам між обома державами, їх минулим, сьогоденням та сусідськими перспективами. Діапазон представлених досліджень є свідченням густої сітки міжнародних наукових зв’язків, взаємних зацікавлень наукових спільнот обох сусідніх країн.

Олександр Пустовий

Голова *Кола аспірантів „Ucrainica”* (2018-2020)

PERSPEKTYWY SĄSIEDZKIE (TYTUŁEM WSTĘPU)

Te pierwsze dwa tomy Zeszytów są zbiorem artykułów młodych naukowców z Ukrainy i Polski, powstałych w wyniku przeprowadzenia dwóch międzynarodowych konferencji naukowych: jako pierwsza 14 i 15 kwietnia 2018 roku w Domu Ukraińskim w Warszawie odbyła się „Ukraina: 100 lat niepodległości”; jako druga – „Quo vadis Ukraina? Paradigms, Concepts, Visions...”, w dniach 11-12 maja 2019 r. w tychże gościnnych progach.

Konferencje zorganizowało *Koło Doktorantów Ucrainica*, działające przy Domu Ukraińskim w Warszawie Fundacji „Nasz Wybór”. Jestem wdzięczny Fundacji za możliwość organizacji tych konferencji. Ta działalność naukowa i publikacja Zeszytów byłyby niemożliwe bez świetnego zespołu: Iwany Kyliuszyk, Emila Chróła, Jewgena Maceliucha i Ołeksandra Awramczuka.

Szczególnie dziękuję dyskutantom i recenzentom, którzy uprzejmiem zgodzili się na podzielenie się swoimi opiniami i radami eksperckimi. Bez nich nie dałoby się wyobrazić prawdziwego naukowego poziomu dyskusji na takie różnorodne tematy z kilku dziedzin naukowych. Z przyjemnością odnotowuję objęcie patronatu nad konferencjami ze strony Ambasady Ukrainy w Rzeczypospolitej Polskiej.

Dziękuję wszystkim uczestniczkom i uczestnikom, bo to bez Was i Waszych doświadczeń i owocnych dyskusji konferencja nie miałaby sensu. W swoich referatach i artykułach objęliśmy szeroki zakres socjologicznych, politycznych, historycznych, kulturowych, artystycznych i ideologicznych zagadnień naukowych.

Są one związane z Ukrainą i Polską oraz stosunkami między tymi krajami, ich przeszłością, teraźniejszością i sąsiedzkimi perspektywami. Zakres prezentowanych badań świadczy o gęstej sieci międzynarodowych kontaktów naukowych, wspólnych interesach środowisk naukowych obu sąsiednich krajów.

Ołeksandr Pustowyj

Przewodniczący *Koła doktorantów Ucrainica* (2018-2020)

Іванна Килюшик

Uniwersytet Warszawski

Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування у Польщі

Анотація: Метою даної статті є аналіз аспекту наявності локальних виборчих прав у мігрантів в Польщі. Застосованим методом дослідження є аналіз законодавчих актів. Основним висновком, що виникає з аналізу, є те, що в Польщі застосовуються різні правові норми щодо іммігрантів з країн ЄС та іммігрантів з третіх країн. Локальні виборчі права в Польщі надані лише іноземцям з ЄС, які постійно проживають в Польщі, хоча польська Конституція не стоїть на шляху розширення таких прав на інших іноземців. Таке правове регулювання залишає іммігрантів з третіх країн виключеними з місцевого політичного життя, хоча у них є всі обов'язки місцевої спільноти, що не сприяє їх швидкій інтеграції.

Вступ

Протягом останніх кількох років, почавши від 2014 р., імміграція іноземців до Польщі збільшилась та продовжує зростати. В результаті, вже три роки поспіль Польща знаходиться на другому місці у Європі після Великобританії за кількістю вперше виданих іноземцям дозволів на

проживання включаючи довгострокові візи, видані польськими дипломатичними представництвами¹.

Згідно з даними, оприлюдненими воєводськими управліннями, у 2017 р. 202 000 іноземців подали заяви на отримання дозволів на проживання в Польщі, що на 33% більше, ніж в 2016 та на 71% ніж у 2015 рр. З них близько 192 000 іноземців з третіх країн (з-поза меж Європейського Союзу) подали заяви на отримання дозволу на проживання. Близько 10 000 осіб з країн Європейського Союзу також зареєстрували своє перебування. Найбільше заяв було складено громадянами України (125 000 заяв, що на 30% більше ніж у 2016 р.). Найчастіше заяви надходили теж від: білорусів (9500), індійців (8000), в'єтнамців (6400) та китайців (6 000). Зафіксовано збільшення кількості заяв на легалізацію перебування серед громадян Білорусі та Індії, які подали на 98% та 95% більше заяв, ніж у 2016 р., відповідно².

В 2018 р. іноземцями з третіх країн було складено 229 000 заяв на отримання дозволів на проживання в Польщі, тобто на 27 000 більше ніж в попередньому році³.

Згідно з даними Управління у справах іноземців, дійсні дозволи на проживання в Польщі станом на 12 лютого 2019 р. мало 374 752 іноземці⁴. Ці дані, однак, не включають кількість іноземців, які перебували у Польщі на основі довгострокових та короткострокових віз та кількість іноземців, які перебували у рамках безвізового режиму.

Внаслідок збільшення кількості іноземців, Польща трансформувалась з еміграційного у імміграційно-еміграційний тип країни.

Незважаючи на постійно зростаючу кількість іноземців з третіх країн, які поселяються в Польщі на підставі того чи іншого дозволу на перебування,

¹ *Migracje.gov.pl - nowy portal ze statystykami o cudzoziemcach*, [online] <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/migracje.govpl-nowy-portal-ze-statystykami-o-cudzoziemcach/kdezged>, [dostęp: 23.02.2019].

² *Urząd do Spraw Cudzoziemców, Raport roczny – legalizacja pobytu*, [online] <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/raport-roczny-legalizacja-pobytu/2017-2/>, [dostęp: 28.10.2018].

³ *Podsumowanie: legalizacja pobytu w 2018*, [online] <https://udsc.gov.pl/podsumowanie-legalizacja-pobytu-w-2018-r/>, [dostęp: 12.02.2019].

⁴ *Podsumowanie*, [online] <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/rok2/2013/?x=0.1953&y=0.8635&level=0.5>, [dostęp: 12.02.2019].

Кильошик І. *Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування ...*

польський уряд не має ані розпланованої комплексної міграційної політики, ані особливо інтеграційної, яка б мала сприяти інклюзії (включенню) іноземців до польської спільноти. У жовтні 2016 р. уряд скасував документ *Міграційна політика Польщі – поточний стан та заплановані дії*⁵, прийнятий у 2012 р., і оголосив про початок роботи над наступним документом. З того часу минуло три роки, а новий документ так і не був прийнятий.

Іноземці в Польщі залишаються позбавленими різних прав, наданих мігрантам в інших країнах Європейського Союзу. Такими є локальні політичні права, серед яких центральне місце займає право на активну та пасивну участь у виборах місцевого самоврядування.

Метою даної статті є теоретичний аналіз політичних прав іноземців у Польщі: іноземців-громадян третіх країн та іноземців-громадян країн-членів Європейського Союзу. Такий поділ іноземців на дві окремі групи не є випадковим, тому що ці дві групи різняться між собою з точки зору наявності у них політичних прав.

Предметом аналізу є аспект локальних політичних прав, як механізм політичної інклюзії та інтеграції іноземців. Головним аспектом є виборчі права у виборах місцевого самоврядування, які в процесі політичної інклюзії займають центральне місце.

Існуюча правна ситуація суперечить вкладу іноземців-громадян третіх країн, які виконують усі обов'язки приймаючої спільноти (зокрема працюють і платять податки), але залишаються за межами політичного життя громади, в якій вони живуть, не маючи жодних політичних прав.

Політичні права – це можливість участі людини у громадському житті та контролю над владою. До основних політичних прав належать: активне та пасивне виборче право, право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації, право участі у референдумах. В статті проаналізовані виборчі права в межах місцевого самоврядування.

⁵ В оригіналі: *Polityka migracyjna Polski – stan obecny i postulowane działania.*

Виборче право – це право особи обирати та бути обраним на виборах. Активне виборче право означає право голосу, пасивне виборче право означає право бути обраним.

За іммігранта (іноземця) вважаємо будь-яку особу, яка не має громадянства країни в якій вона проживає. Іноземець-громадянин третьої країни – це будь-яка особа, яка не має громадянства держави-члена Європейського Союзу або Європейського економічного простору.

Під політичною партиципацією розуміємо будь-яку необов'язкову активність, за допомогою якої окремі особи або соціальні групи хочуть впливати на вибір уряду та її представників та / або формувати політичні рішення та їх результати (визначення, запропоноване американським політологом Сіднеєм Вербою).

Під інклюзією ми розуміємо процес включення окремих осіб, чи груп осіб у функціонування суспільства. Інклюзія – це явище, протилежне до ексклюзії (виключення) – соціальне відторгнення, маргіналізація. Політична інклюзія натомість є процесом, який призводить до включення окремих осіб у політичну спільноту.

Право участі у виборах місцевого самоврядування

Право голосу у виборах до місцевого самоврядування, після виконання певних умов, мають іноземці в таких європейських країнах як: Бельгія, Данія, Естонія, Фінляндія, Іспанія, Нідерланди, Ірландія, Литва, Люксембург, Норвегія, Португалія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, Угорщина, Велика Британія. У п'яти з цих країн (Бельгії, Естонії, Люксембурзі, Словенії та Угорщині) іноземці з третіх країн мають лише активне виборче право, тобто, не мають права висувати свою кандидатуру до органів місцевого самоврядування.

Аспекти, пов'язані з локальними виборчими правами, викладені у *Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на*

Килюшик І. *Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування ... місцевого рівні 1992 р.*, яку поки що підписало тринадцять держав, хоча ратифікувало лише вісім.

У преамбулі Конвенції зазначено, що: *„Перебування іноземців на національній території є сьогодні постійною рисою суспільств європейських країн, тому існує необхідність посилення їхньої інтеграції з місцевою громадою, шляхом розширення їхніх можливостей брати участь у місцевих суспільних справах. Тим більше, що іноземці, які проживають на певній території, мають, як правило, на місцевому рівні ті ж зобов'язання, що й громадяни даної країни”*⁶.

Розділ А Конвенції присвячений правам на свободу вираження поглядів, зборів та об'єднань. У третій статті цього розділу підкреслюється, що кожна держава, яка підписала Конвенцію, зобов'язана гарантувати іноземцям, які проживають на її території, ці права на тих самих умовах, що й своїм власним громадянам: *„Право на свободу мирних зборів і свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів. Зокрема, право на свободу асоціації припускає право постійних мешканців-іноземців створювати свої місцеві асоціації з метою надання взаємної допомоги, підтримання і вираження своєї культурної самобутності або захисту своїх інтересів у питаннях, що належать до компетенції місцевої влади, а також право вступати до будь-якої асоціації”*⁷.

У розділі В, п'ята стаття наголошує на необхідності створення представницьких консультативних органів постійних мешканців-іноземців на місцевому рівні, особливо в регіоні, де існує значна кількість іноземців, щоб дати їм право обговорювати і формулювати думки, побажання і зауваження з питань, які особливо їх стосуються у місцевому громадському житті.

Шоста стаття розділу С Конвенції, присвячена праву голосу на виборах до органів місцевого самоврядування: *„Кожна Сторона зобов'язується*

⁶ Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р., Законодавство України, [online] http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318, [dostęp: 25.11.2018].

⁷ Ibidem.

надати кожному постійному мешканцю-іноземцю право голосувати та висувати свою кандидатуру на виборах до органів місцевого самоврядування, якщо він відповідає тим же правовим вимогам, які застосовуються до громадян цієї держави”⁸. Проте Конвенція не виключає можливості держави-учасниці впровадити певні критерії, яким повинен відповідати іноземець, щоб він міг користуватись своїм правом голосу, хоча ці вимоги можуть не застосовуватись до громадян даної країни. Згідно з Конвенцією, основною вимогою є постійне та законне проживання на території держави протягом 5 років безпосередньо перед виборами, але це не означає що не може бути встановлено іншого строку цензу осілості. Держава-сторона Конвенції також може обмежувати місцеві виборчі права лише до пасивного виборчого, не даючи активного .

Польща не ратифікувала Конвенції та- не прийняла інших правових норм, які б регулювали політичні права іноземців.

Польща є національною державою, в якій приналежність до політичної спільноти тісно пов’язана з інститутом громадянства. З цієї причини іноземці з третіх країн, які не мають польського громадянства, залишаються виключеними з політичної спільноти і лише враз з набуттям громадянства отримують всі політичні права. Для того, щоб стати членом політичної спільноти, іноземці з третіх країн мають пройти шлях інтеграції визначеного в основному тривалістю проживання⁹.

Томас Хаммар у своїй роботі *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration* представив формально-правний вимір політичної інклюзії іммігрантів у вигляді перетину іноземцем трьох вхідних брам (*gates of entry*): від статусу тимчасового перебування, через статус постійного проживання, до набуття громадянства.

⁸ Ibidem.

⁹ Свідомо оминаємо тут тему швидкого способу отримання польського громадянства через надання його Президентом Польщі, так як така процедура насамперед передбачена для іноземців особливо важливих для Польщі, наприклад спортсменів.

Кильошик І. *Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування ...*

Вхід до наступної брами супроводжується набуттям більш широкого кола прав і привілеїв в країні проживання¹⁰.

У Польщі набуття політичних прав, як уже зазначалося, передбачає перетин останньої „вхідної брами”, тобто набуття громадянства. Іноземець, маючи дозвіл на тимчасове або постійне проживання, не має жодних політичних прав.

„Взаємозв’язок політичних прав з інститутом громадянина, однак, має історичний характер і змінюється в зв’язку з міграційним досвідом”¹¹.

Т. Хаммар в своїй роботі поставив тезу, згідно з якою існування великої групи іноземців, що проживають на підставі постійного дозволу на проживання та не мають жодного впливу на процес прийняття рішень, може бути шкідливим для демократії. Т. Хаммар називає таку групу іноземців проміжною групою між громадянами та іноземцями¹².

Для того, щоб сприяти політичній інтеграції іммігрантів у багатьох країнах, особливо членах Європейського Союзу, громадянство більше не є вирішальним фактором у процесі включення особи до політичної спільноти. Політична інклюзія пов’язана з постійним місцем проживання. Іноземець отримує частину політичних прав враз із перетином другої „вхідної брами”, тобто з набуттям дозволу на постійне проживання. Політичні права поділяються на дві групи: політичні права на локальному та державному рівнях. До складу локальних політичних прав включають активні і пасивні виборчі права у виборах місцевого самоврядування, право голосувати у виборах до Європейського парламенту, право участі у місцевому референдумі, право на об’єднання, працевлаштування в державному секторі та інші.

Локальні політичні права іноземець отримує після того як він відповідає всім вимогам, які стосуються громадян країни, і виконання додаткових умов.

¹⁰ T. Hammar, *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Aldershot 1990, с. 9-25.

¹¹ S. Łodziński, D. Pudzianowska, M. Szaranowicz-Kusz, *Analiza procesu przyznawania praw wyborczych na poziomie lokalnym cudzoziemcom z państw trzecich w wybranych krajach Unii Europejskiej*, [w:] *Prawa wyborcze dla cudzoziemców - tak czy nie?*, red. S. Łodziński, D. Pudzianowska, M. Szaranowicz-Kusz, Warszawa 2014, s. 14.

¹² T. Hammar, *Democracy and the Nation State...*, с. 22.

Найчастіше ними є тривалість проживання на території приймаючої країни і набуття дозволу на постійне проживання (дозвіл на постійне проживання або дозвіл на проживання довгострокового резидента ЄС).

Політичні права на державному рівні (участь у парламентських виборах, президентських і всенародному референдумі) залишаються тісно пов'язаними з інститутом громадянства і іноземець набуває їх з його набуттям.

Такий поділ прав вважається ознакою демократичної держави.

Варто зазначити, що *Конституція Республіки Польща* не стоїть на перешкоді надання іноземцям локальних політичних прав. Стаття 16, пункт 1 зазначає, що: „*Сукупність жителів одиниць основного територіального поділу становить в силу Закону громаду місцевого самоврядування*”¹³. Це означає, що Конституція Польщі пов'язує приналежність до громади місцевого самоврядування не з інститутом громадянства, а з постійним місцем проживання.

Як зазначає доктор права Адам Кшивонь: „*Слід погодитися з тезою про те, що це факт проживання, а не громадянства, відіграє фундаментальну роль у питанні приналежності до громади місцевого самоврядування. При виборі органів місцевого самоврядування важлива не стільки реалізації суверенних прав народу, а реалізація прав місцевої громади, членами якої є всі її жителі. Тому місцеві органи влади не можуть розглядатися як органи національного представництва, а як органи, що представляють усіх осіб, які проживають на даній території, незалежно від їхнього громадянства*”¹⁴.

В зв'язку з цим, надання іноземцям права голосу не вимагає змін Конституції, а лише внесення змін до *Виборчого Кодексу* від 5 січня 2011 р. Це підтверджує ситуація з 2004 р., коли до польського законодавства було внесено зміни, згідно з якими активні та пасивні виборчі права отримали іноземці-громадяни країн ЄС на виборах на місцевому рівні та до

¹³ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2.06.1997*, Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483.

¹⁴ A. Krzywoń, *Komentarz do ekspertyzy prawnej dotyczącej uczestnictwa politycznego i praw wyborczych cudzoziemców z państw trzecich w Polsce*, [w:] S. Łodziński, D. Pudzianowska, M. Szaranowicz-Kusz, *Prawa wyborcze dla cudzoziemców - tak czy nie?*, Warszawa 2014, s. 172.

Кильошик І. *Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування ...*

Європейського парламенту¹⁵. Ці зміни були введені у зв'язку зі вступом до Європейського Союзу. Польща була змушена адаптувати своє національне законодавство до вимог Європейського Союзу після підписання 16 квітня 2003 р. *Договору про приєднання*¹⁶ і *Договору про Європейський Союз* (Маастрихтський договір). Відповідно до статті 19 п. 1 Договору про заснування Європейського Співтовариства, громадяни Європейського Союзу мають право обирати та бути обраними на місцевих виборах у державі-члені ЄС, в якій вони проживають, але не мають її громадянства, на тих же умовах, що й громадяни цієї держави¹⁷.

Той факт, що надання іноземцям локальних виборчих прав не потребує внесення змін до Конституції Польщі, підтвердив польський Конституційний Трибунал, коли група депутатів Сейму звернулася до нього із запитаннями чи надання місцевих виборчих прав іноземцям-громадянам держав-членів ЄС не є юридично несумісним з Конституцією. Група заявників стверджувала, що право голосу іноземців на виборах місцевого самоврядування, передбачене в Маастрихтському договорі, несумісне із ст. 1 Конституції „*Республіка Польща є загальним благом усіх громадян*”¹⁸ і ст. 62 п. 1 Конституції згідно з яким польські громадяни мають право обирати представників органів місцевого самоврядування.

Конституційний Трибунал своїм рішенням від 11 травня 2005 р. заперечив ці твердження. В обґрунтуванні свого вироку постановив, що: „*Активне і пасивне виборче право в виборах до місцевого самоврядування [...] які надаються громадянам ЄС, які не мають польського громадянства, не є загрозою для Польщі як загальному благу всіх її громадян, в зв'язку з конституційно окресленим характером громади місцевого самоврядування, їхніми завданнями і компетенціями. Згідно з Конституцією (ст. 16 пункт 1)*

¹⁵ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 roku o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2004 nr 102 poz. 1055.

¹⁶ Traktat akcesyjny z dn. 16.04.2003, Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864.

¹⁷ Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, (Dz.Urz. UE 2006 C 321E).

¹⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...

громадою місцевого самоврядування є „сукупність жителів одиниць основного територіального поділу”. Ці громади, на підставі Конституції Польщі, формують відповідно всі її жителі”¹⁹.

На думку Конституційного Трибуналу „Приналежність до громади визначає місце проживання (центр життєвої активності), яке є основним критерієм зв'язку у цьому типі спільноти. При виборі до територіальних органів місцевого самоврядування (особливо в гмінах) входить в гру не стільки реалізація суверенних прав громадян, а прав мешканців громади, які є основою місцевого самоврядування і членами якої є всі мешканці даної територіальної одиниці, у тому числі: іноземці – громадяни Європейського Союзу”²⁰.

Щодо твердження про протиріччя з ст. 62 п. 1 „Польський громадянин має право брати участь у референдумі та право обирати Президента Республіки Польща, депутатів, сенаторів та представників органів місцевого самоврядування, якщо найпізніше в день голосування досяг 18-річного віку”²¹, Трибунал вирішив, що це положення не може бути інтерпретоване таким чином, що, якщо право надається громадянам Польщі, воно не може бути надане громадянам інших країн. За його словами, „така інтерпретація ексклюзивності конституційних прав громадян не має чіткого обґрунтування в самих положеннях Конституції”²².

Тому можна ствердити, що Конституція Польщі не узалежнює приналежність до громади місцевого самоврядування від буття польським громадянином.

На основі інтерпретації поняття місцевої громади та рішення Трибуналу, виникають питання про розширення місцевих виборчих прав на іноземців-громадян третіх країн, як пише доктор Агнешка Пекутовська „На жаль, визнання того, що громадою місцевого самоврядування є спільнота жителів,

¹⁹ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dn. 11.05.2005, Dz.U. 2005, nr 86, poz. 744.

²⁰ Ibidem.

²¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...

²² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego...

Кильюшик І. *Виборчі права іноземців у виборах місцевого самоврядування ... не стало підставою для польського законодавця для надання права голосу в місцевих виборах в Польщі для іноземців з третіх країн*²³.

Отже, на даний момент місцеві виборчі права в Польщі мають лише громадяни країн Європейського Союзу, які проживають на її території. Іноземці з третіх країн, які проживають на підставі дозволу на постійне проживання або на підставі дозволу довгострокового резидента Європейського Союзу, таких прав не мають, незважаючи на те, що вони мають такі ж обов'язки та сплачують податки.

Польські правові норми в цьому відношенні належать до одних з найбільш обмежувальних в Європі. Як наслідок, згідно з останнім звітом *Migration Integration Policy Index* (і згідно з попередніми теж), Польща, з точки зору гарантій мігрантам політичних прав та можливості участі у політичному житті країни, знаходиться на передостанньому 37-му місці випередивши лише Румунію. Польщу випередила навіть Туреччина, яка була оцінена на 5 пунктів більше, ніж Польща²⁴.

Висновки

Слід взяти до уваги той факт, що у Польщі з кожним роком збільшується кількість іноземців, які проживають на підставі постійного дозволу на проживання чи дозволу для довгострокового резидента Європейського Союзу. Протягом останніх років вони вже зайняли різні позиції в польському суспільстві, стаючи його невід'ємною частиною.

Польща лібералізує доступ до свого ринку праці для мігрантів з третіх країн та робить можливим набуття того чи іншого дозволу на проживання. В той же час створює несприятливі умови для подальшої інтеграції іноземців з польським суспільством, уможливаючи їх експлуатацію із ознаками дискримінації.

²³ A. Piekutowska, *Prawa wyborcze imigrantów. Refleksje na tle instytucji obywatelstwa europejskiego*, [w:] *Białostockie Studia Prawnicze* z.20/A, red. E. Kuźlewska, Białystok 2016, s. 188.

²⁴ *Migrant Integration Policy Index*, [online] <http://www.mipex.eu/political-participation>, [dostęp: 10.11.2018].

Польське право залишає найбільшу групу іноземців, іммігрантів з-поза ЄС, виключеними з політичного життя держави, що не сприяє розвитку їхньої політичної партиципації та інтеграції. Як наслідок, іммігранти з третіх країн у Польщі залишаються за межами суспільно-політичного життя громади в якій проживають. Через це виникає асиметрична ситуація в якій іноземці виконують усі обов'язки членів місцевої громади, але не мають реального впливу на процес прийняття рішень, що їх стосуються.

Питання про надання місцевих виборчих прав іноземцям з-поза ЄС, незважаючи на зростаючий рівень імміграції, залишається проблемою політично і публічно замовчуваною, що може спричинити різні політичні та соціальні проблеми в майбутньому.

Надання місцевих політичних прав іноземцям з третіх країн повинно забезпечити демократичну рівність всіх груп іммігрантів, що буде протидіяти їхній дискримінації та маргіналізації. Цього не можна відкладати, тим більше через відсутність перешкод для надання таких прав в Конституції.

Ivanna Kyliushyk, Electoral rights of foreigners in local government elections in Poland

Summary: The article aims to analyze the aspect of local electoral rights of migrants in Poland. The method used is the analysis of law. The main conclusion, resulting from the analysis, is that in Poland there are different law regulations towards immigrants from EU countries and immigrants from third countries. Local electoral rights in Poland have only foreigners from the EU who have permanent residence permit in Poland, although Polish law does not prevent the extension of such rights to other foreigners. Such regulation leaves immigrants from third countries excluded from local political life, despite the fact that they have all the responsibilities of the local society, which is not conducive to their rapid integration.

Список використаних джерел

1. Hammar T., *Democracy and the Nation State. Aliens, Denizens and Citizens in a World of International Migration*, Aldershot 1990.
2. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 2.06.1997*, Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483.
3. Krzywoń A., *Komentarz do ekspertyzy prawnej dotyczącej uczestnictwa politycznego i praw wyborczych cudzoziemców z państw trzecich w Polsce*, [w:] S. Łodziński, D. Pudzianowska, M. Szaranowicz-Kusz, *Prawa wyborcze dla cudzoziemców - tak czy nie?*, Warszawa 2014.
4. Łodziński S., Pudzianowska D., Szaranowicz-Kusz M., *Analiza procesu przyznawania praw wyborczych na poziomie lokalnym cudzoziemcom z państw trzecich w wybranych krajach Unii Europejskiej*, [w:] *Prawa wyborcze dla cudzoziemców - tak czy nie?*, red. S. Łodziński, D. Pudzianowska, M. Szaranowicz-Kusz, Warszawa 2014.
5. *Migracje.gov.pl* - nowy portal ze statystykami o cudzoziemcach, [online] <https://wiadomosci.onet.pl/kraj/migracje.gov.pl-nowy-portal-ze-statystykami-o-cudzoziemcach/kdezged>, [dostęp: 23.02.2019].
6. *Migrant Integration Policy Index*, [online] <http://www.mipex.eu/political-participation>, [dostęp: 10.11.2018].
7. Piekutowska A., *Prawa wyborcze imigrantów. Refleksje na tle instytucji obywatelstwa europejskiego*, [w:] *Białostockie Studia Prawnicze z.20/A*, red. E. Kuźelewska, Białystok 2016.
8. *Podsumowanie*, [online] <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/rok2/2013/?x=0.1953&y=0.8635&level=0.5>, [dostęp: 12.02.2019].
9. *Podsumowanie: legalizacja pobytu w 2018*, [online] <https://udsc.gov.pl/podsumowanie-legalizacja-pobytu-w-2018-r/>, [dostęp: 12.02.2019].
10. *Traktat akcesyjny z dn. 16.04.2003*, Dz.U. z 2004 r. nr 90, poz. 864.
11. *Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską*, (Dz.Urz. UE 2006 C 321E)
12. Urząd do Spraw Cudzoziemców, *Raport roczny – legalizacja pobytu*, [online] <https://udsc.gov.pl/statystyki/raporty-okresowe/raport-roczny-legalizacja-pobytu/2017-2/>, [dostęp: 28.10.2018].
13. *Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 roku o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz niektórych innych ustaw*, Dz.U. 2004 nr 102 poz. 1055.
14. *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dn. 11.05.2005*, Dz.U. 2005, nr 86, poz. 744.
15. *Конвенції Ради Європи про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні 1992 р.*, Законодавство України, [online] http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_318, [dostęp: 25.11.2018].

Юлія Бевз

Донецький національний університет ім. Василя Стуса

Відповідальність політичних партій за невиконання їх програми

Анотація: Досліджується проблема юридичної відповідальності політичних партій за невиконання їх програм, розроблено пропозиції з удосконалення чинного законодавства з цього питання.

Ключові слова: політична партія, програма політичної партії, відповідальність політичних партій

Постановка проблеми. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікована Україною 17 липня 1996 року, закріпила свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами.²⁵

Статтею 36 Конституції України закріплено право громадян на об'єднання у політичні партії. «Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах « (ч.2 ст.36 Конституції України).²⁶

В статті 2 Закону України «Про політичні партії в Україні» вказується, що основною метою політичної партії є сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, однак, як свідчить практика, реальна мета інша - отримання та здійснення політичної влади в суспільстві, тому в перегонах за голосами виборців, які потрібні для проходження в парламент, політичні

²⁵ Конвенція Про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17 липня 1996 року [Електронний ресурс] – [online] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

²⁶ Конституція України (Редакція від 30.09.2016 року) [Електронний ресурс] // Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. – [online] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

партії обіцяють багато, а отримавши бажане – забувають про передвиборчі обіцянки.²⁷

Стан дослідження. Проблемам юридичної відповідальності в цілому та питанням відповідальності юридичних осіб зокрема присвячено цілу низку праць таких відомих вчених як П. Андрушко, Ю. Баулін, І. Гриценко, І. Канзафарова, Т. Ківалова, А. Козловський, В. Колісник, В. Костицький, М. Костицький, М. Краснова, Н. Кузнєцова, М. Никифорак, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Скакун, О. Тихомиров, О. Харитонов, Є. Харитонов та інші. Окрім того, окремі аспекти юридичної відповідальності безпосередньо політичних партій стали предметом дослідження А. Білоус, М. Марченко, В. Даніленко, Т. Слинко, однак, питання юридичної відповідальності політичних партій за виконання їх програм залишається недостатньо дослідженим і потребує більш детальних та глибоких напрацювань, що свідчить про актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення форм юридичної відповідальності політичних партій за невиконання їх програм та підготовка пропозицій щодо удосконалення правового регулювання з цих питань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після переходу України на змішану виборчу систему формування парламенту політичні партії стали основними суб'єктами формування таких важливих політичних інститутів як парламент, уряд, органи державної влади на місцях тощо, тому своєчасною є проблема удосконалення законодавчого регулювання відповідальності політичних партій за реалізацію цілей та завдань, передбачених їх програмами.

Надзвичайно гостро ця проблематика постає в сучасний період, оскільки збільшення ваги партій у політичному житті передбачає посилення

²⁷ *Про політичні партії*: Закон України від 05.04.2001 р. (в ред. від 26.11.2016 р.) [Електронний ресурс] //Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. – [online]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

їхньої відповідальності як перед своїми виборцями, так і перед суспільством загалом.

Відповідальність політичних партій як конституційно-правова відповідальність має особливі не притаманні іншим видам юридичної відповідальності санкції. Так, у випадку порушення політичними партіями чинного законодавства, до них можуть вживатись заходи у вигляді попередження про недопущення незаконної діяльності чи заборони діяльності.

Стаття 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» містить вичерпний перелік підстав для заборони діяльності політичних партій. Така заборона можлива у випадку, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення.

Необхідно наголосити на тому, що перелік підстав заборони діяльності політичних партій повинен бути максимально чітким, однозначним, що унеможливило б його довільне тлумачення, втім, вищевказані формулювання є недостатньо конкретними, а тому потребують більш детального аналізу, тлумачення та уточнення. Зокрема, це стосується «посягання на права і свободи людини» та «посягання на здоров'я населення».

Політичні партії згідно ст.7 Закону України «Про політичні партії в Україні» «повинні мати програму. Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення», тобто програма партії є необхідним документом як і статут відповідної політичної партії.

Однак, фактично програма політичної партії виступає своєрідним збірником обіцянок для народу – єдиного джерела влади, декларацією намірів, а не стратегічним планом реформування держави.

Кожна програма політичної партії, згідно вимог Закону, повинна містити пропозиції щодо варіантів реалізації політики у визначених сферах (політико-правовій, соціальній, економічній, культурно-духовній сферах), до того ж, ці пропозиції мають опиратися на можливість бюджетного ресурсного забезпечення з урахуванням специфіки побудови головного кошторису країни, а також передбачати чіткий термін реалізації, який в більшості випадків не має перевищувати термін реалізації повноважень депутатів одного скликання.

Чинним законодавством України не передбачено, які відомості мають міститися у програмі політичної партії, на відміну від її статуту, тобто це питання залишається внутрішньою справою відповідної партії.

Європейський суд з прав людини в рішенні у справі «Еррі Батасуна та Батасуна проти Іспанії» від 30.06.2009 р. дійшов висновку, що статут і програма політичної партії не можуть братись до уваги як єдиний критерій для визначення її цілей та намірів. Зміст програми повинен порівнюватись з діями лідерів і членів такої партії та з позиціями, які вони захищають. Узяті разом, ці дії та позиції можуть мати значення для слухань про розпуск політичної партії, за умови, що в цілому вони розкривають її цілі та наміри.²⁸

Цікавим є рішення у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» від 30.01.1998 р., в якому Європейський суд з прав людини зазначив, що співвідношення установчих документів та їх програми із фактично здійснюваною партією діяльністю зумовлено тим, що не можна виключити ймовірності того, що політична програма партії може приховувати інші цілі та наміри, ніж ті, які вона проголошує.²⁹

²⁸ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Еррі Батасуна та Батасуна проти Іспанії» від 30 червня 2009 року [Електронний ресурс] – [online] <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>

²⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» від 30 січня 1998 року [Електронний ресурс] – [online] <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>

У випадку виявлення в закріплених програмою цілях порушень вимог ст. 5 Закону України «Про політичні партії в Україні» ініціювання на відповідній підставі процедури притягнення політичної партії до відповідальності є необхідним заходом. Заборона діяльності політичної партії є крайнім радикальним заходом втручання держави в політичне життя її суспільства, а тому механізм реалізації даного заходу має бути чітким та детально регламентованим.

Також необхідно звернути увагу і на іншу сторону проблеми. Так, ознайомлення зі змістом програм певних партій, які знаходяться у вільному доступі у всесвітній мережі Інтернет, свідчить, що в умовах сучасного суспільства така значна кількість масштабних завдань, які містяться в них, не може бути реалізована протягом п'ятирічного терміну повноважень депутатів Верховної Ради України, тому виникає необхідність визначення та встановлення посилення вимог до програм, які подаються до Центральної виборчої комісії відповідними політичними партіями.

Так, доцільно, на наш погляд, було б закріпити на законодавчому рівні розробку двох незалежних та рівних за юридичною силою редакцій програми. Перша із них – розгорнута, з викладом цілей та завдань партії на період терміну скликання Верховної Ради України, з формулами, розрахунками, статистичними даними, та друга - скорочена, що використовуватиметься для публікації в ЗМІ і буде містити виключно перелік цілей та завдань.

Чинне законодавство України встановлює обсяг та зміст державного контролю за діяльністю політичних партій, однак, жодним чином не враховує відповідальність самої політичної партії за відповідність її діяльності програмі і відповідальність за її невиконання, що значно впливає, на нашу думку, на довіру громадян до тієї чи іншої партії, про що свідчить опитування виборців, і безпосередньо впливає на їх активність у виборах.

Для підсилення рівня свідомості і відповідальності членів політичних партій, що увійшли до складу Верховної Ради України, на законодавчому рівні слід закріпити норму, що повернення грошової застави партії можливе лише

після закінчення п'ятирічного терміну повноважень народних депутатів у разі виконання ними 80 % завдань, викладених у програмі.

Ще одним із видів юридичної відповідальності за невиконання передвиборчої програми має стати неможливість політичної партії брати участь у наступних виборах за умови невиконання нею більше половини зазначених в програмі завдань.

Зважаючи на те, що перелік заходів, які можуть застосовуватись до політичних партій у разі порушення ними законодавства України. є вичерпним, ро можна стверджувати про необхідність розробки та закріплення на законодавчому рівні відповідного механізму притягнення політичних партій до відповідальності.

Висновки. Таким чином, запропоновані вище пропозиції з удосконалення чинного законодавства України щодо посилення відповідальності політичних партій сприятимуть підвищенню ефективності реалізації політичними партіями своїх функцій, а саме – представлення інтересів виборців, а надані ними програми будуть реальними щодо реалізації і стануть дійсним відображенням можливих змін на краще в Україні.

Yuliia Bevz, Responsibility of political parties for non-realization their program

Abstract: The article is devoted to problems of responsibility of political parties in Ukraine for the non-fulfillment of programs. On the basis of the research the author has developed proposals for improving the current legislation on this issue.

Key words: political party, program of a political party, responsibility of political parties.

Література:

1. Конституція України (Редакція від 30.09.2016 року) [Електронний ресурс] // Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. – [online] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Конвенція Про захист прав людини та основоположних свобод, ратифікована Законом України №475/97-ВР від 17 липня 1996 року [Електронний ресурс] – [online] http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Про політичні партії: Закон України від 05.04.2001 р. (в ред. від 26.11.2016 р.) [Електронний ресурс] // Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. – [online]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» від 30 січня 1998 року [Електронний ресурс] – [online] <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Еррі Батасуна та Батасуна проти Іспанії» від 30 червня 2009 року [Електронний ресурс] – [online] <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>

Українська міграція до Польщі: причини, кількість, характер

Анотація: В статті розглядається питання міграційних процесів з України до Польщі. Метою статті є проведення аналізу розміру та причин міграції громадян України до Польщі та окреслення її характеру. Застосованим методом є аналіз та порівняння статистичних даних. Прийнятою тезою є твердження, що, незважаючи на близько 1 мільйона 300 000 українців, які перебувають в Польщі, українська міграція до цієї країни залишається переважно тимчасовою / сезонною.

Вступ

Хоча, вже майже 5 років триває масова міграція громадян України до Польщі, актуальним залишається питання на яке складно відповісти: скільки українців перебуває в Польщі і скільки це процентів по відношенню до всього польського населення? Які причини такої масової міграції та який її характер?

Маючи на увазі вище поданні дослідницькі питання, поставлено наступні гіпотези:

1. Кількість українців в Польщі продовжує зростати, темпи збільшення утримається і в найближчі роки.
2. Характер української міграції є тимчасовим / сезонним, а не постійним / осілим.

Метою даної статті є дослідження і зрозуміння численності українських мігрантів у Польщі, пошук вірогідних статистичних даних які допоможуть в

зрозумінні даного аспекту. Дослідження і зрозуміння чи українська міграція до Польщі має сезонний чи осілий характер.

При проведенні дослідження використовується метод опрацювання і порівняння статистичних даних, який дозволяє підтвердити або спростувати прийняті гіпотези та отримання вірогідних даних.

Публікація має класичну структуру (IMRAD³⁰) та складається із короткого впровадження до дослідження, методології, представлення результатів, підбиття підсумків та узагальнення.

Термін «міграція» вжито у значенні – переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни або з однієї країни в іншу із зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього. Еміграція – виїзд громадян конкретної держави закордон, імміграція – в'їзд іноземних громадян до конкретної держави^{31,32}.

Іноземець у цій статті – особа, яка не має громадянства країни в якій вона проживає. Іноземець-громадян третьої країни – це особа, яка не має громадянства держави-члена Європейського Союзу, Європейського економічного простору або Швейцарії.

Дана стаття скерована до всіх хто цікавиться проблематикою міграційних процесів, міграцією українців до Польщі. Результати дослідження можуть бути використанні студентами, дослідниками при проведенні власних досліджень даної проблематики, українським урядом при плануванні політики направленої на діаспори, польським урядом при плануванні міграційної та інтеграційної політики.

Чому Польщі потрібні мігранти (push factors)

³⁰ IMRAD (introduction, methods, results, and discussion) – традиційна структура оригінальної наукової статті.

³¹ О. Бакаев, Ю., *Міграційні процеси в сучасному світі*, Київ 1999.

³² О. Піскун, *Основи міграційного права*, Київ 1999.

Згідно зі щорічною публікацією *Перспективи міжнародної міграції* Організації економічного співробітництва та розвитку³³, Польща стала глобальним лідером, більшим ніж США, з напливу сезонної, короткотермінової трудової міграції³⁴. Для Польщі – це досить незвичайна ситуація, так як Польща ніколи не була країною імміграційного типу і станом на 2018 рік залишалася країною еміграційного типу.

Збільшення напливу короткотермінової робочої сили до Польщі стало можливим через досить ліберальний доступ до польського ринку праці наданий лише громадянам країн Східного Партнерства (Україна, Білорусь, Молдова, Грузія) і Росії. Громадяни цих країн можуть працевлаштуватись у Польщі на підставі *Декларації про доручення виконання роботи іноземцеві* (Oświadczenie o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi). На підставі такого дозволу мігранти з країн Східного Партнерства та Росії можуть працювати у Польщі не більше 180 днів протягом 12 місяців, незалежно від кількості об'єктів, які доручають цьому іноземцю виконувати роботу.

Окрім того, 11 січня 2018 року, через додання поправки до Закону про іноземців від 12 грудня 2013 року, був введений додатковий вид дозволів на роботу на території Польщі – це *Дозвіл на сезонну роботу* (Zezwolenie na pracę sezonową), який вже можуть отримати всі іноземці-громадяни третіх країн (тобто громадяни всіх країн, які не входять до складу Європейського Союзу і Європейської економічної зони та Швейцарії) строком на 9 місяців протягом 12 місяців³⁵.

Ліберальний доступ до ринку праці і пояснює позицію лідера Польщі з напливу короткотермінової сезонної робочої сили.

Польща змушена притягувати зовнішню робочу силу оскільки вона бореться з демографічною кризою. Старіння населення є наслідком

³³ Організація економічного співробітництва та розвитку – міжнародна організація, що об'єднує 35 країни світу, більшість з яких є країнами з високим доходом громадян та високим ІРЛП і розглядаються як розвинені (Вікіпедія).

³⁴ International Migration Outlook (2018), OECD, [online] https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2018_migr_outlook-2018-en#page1, [dostęp: 19 lipca 2019].

³⁵ Ustawa o cudzoziemcach z dnia 12 grudnia 2013 r., Dz. U. 2013 poz. 1650., art. 185a.

демографічних змін: скорочення кількості народжених, продовження середньої тривалості життя людини і міграційного балансу. Згідно з даними Центрального статистичного управління Польщі (Główny Urząd Statystyczny) вже в 2035 році кожний четвертий Поляк (близько 27%) буде на пенсії³⁶. Брак робочого населення призведе до кризи пенсійної системи.

Польща не може, як більш розвинуті країни ЄС притягувати трудових мігрантів з інших менш економічно розвинутих країн ЄС, тому що рівень польської заробітної плати для них непривабливий, тому залишаються громадяни третіх країн: в першу чергу вихідці з країн Східного Партнерства і Росії так як їхня мовна і культурна спорідненість вплине на їхню швидку інтеграцію.

Чому Українці вибирають Польщу (pull factors)

Потрібно зауважити, що твердження про масову міграцію, як результат вибуху війни і економічної кризи 2014-2015 років в Україні є неправильним, так як трудова еміграція громадян України була присутня у всі роки незалежності України, причому у процентному співвідношенні над західним напрямком переважав східний. Згідно із даними Державної служби статистики України: у 2008 році – 48,1% мігрантів виїжджали до Росії, 8% до Польщі, у 2012 році – відповідно 43,2% і 14,3%. Події 2014-2015 років звичайно вплинули на збільшення кількості трудових мігрантів, але що найголовніше на зміну основного напрямку міграції зі сходу на захід. В зв'язку з агресією Росії, багато українських мігрантів змінило Росію на Польщу: згідно із даними Державної служби статистики України: у 2017 році – 26,3% трудових мігрантів виїжджало до Росії і 42,4% до Польщі³⁷.

Основною причиною еміграції українців є низький рівень заробітної платні та безробіття в Україні, розчарованість політичною системою, корупція та відсутність життєвих перспектив. Українці не задоволені з рівня та якості

³⁶ *Prognoza ludności na lata 2008-2035*, Główny Urząd Statystyczny, [online] https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_prognoza_ludnosci_na_lata2008_2035.pdf, [dostęp: 27.09.2019].

³⁷ Державна служба статистики України, [online] <http://ukrstat.gov.ua/>, [dostęp: 19 lipca 2019].

Килюшик І. *Українська міграція в Польщі...*

життя в Україні, молодь не бачить для себе перспектив після закінчення навчання. Рівень заробітків в Україні надалі залишається дуже низьким, а ціни продовжують рости. В 2018 році середня зарплата в Україні склала 7810 гривень (275 доларів чи 1074 злотих), тоді коли в Польщі середня заробітна плата становила в цей час близько 4585 злотих. Відповідно, допоки не можна буде гідно жити за середню зарплатню, українці будуть виїжджати.

Громадяни України вибирають Польщу перш за все через територіальну близькість і низькі транспортні витрати, що дає їм змогу утримувати родинні зв'язки в Україні. Важливими є розбудовані міграційні мережі: знайомі, рідні, які вже працюють в Польщі та допомагають з виїздом. Однією з причин є посередники, які за певні оплати допомагають знайти роботу та отримати необхідні документи для виготовлення візи чи вже в Польщі дозволу на перебування. Українці вибирають Польщу зокрема теж через ліберальний доступ до ринку праці, Польща має найбільш ліберальне законодавство у цій сфері для іноземців з третіх країн з низькими кваліфікаціями, або і без жодних кваліфікацій, знання мови чи відповідної освіти. Масовій еміграції українців до Польщі посприяв і впроваджений в червні 2016 року безвізовий режим. Польща єдина країна Європейського Союзу, яка передбачає можливість легального працевлаштування на підставі безвізового руху. Українці вибирають Польщу теж через культурну і мовну спорідненість, що дозволяє їм функціонувати в польському суспільстві.

Українці у Польщі в цифрах

Офіційні дані державних установ, на жаль, не дають чіткої відповіді на питання, щодо кількості громадян України в Польщі.

Традиційним способом визначення кількості українців в Польщі є співвідношення між кількістю українців та кількістю виданих *Декларацій про доручення виконання роботи іноземцеві*. Згідно з офіційними даними

Міністерства Праці в 2018 році для громадян України було видано 1,446,304 таких декларацій³⁸.

Однак, не всі громадяни України приїжджають до Польщі з метою працевлаштування, численною групою є група студентів та група українців які приїжджають з метою возз'єднання сімей (діти, дружини чи чоловіки працюючої особи в сім'ї, особи похилого віку). Численною групою теж є українці, які звільненні від обов'язку мати дозвіл на роботу в Польщі і мають повний доступ до польського ринку праці (окрім державних посад, тому що їх можуть займати лише громадяни Польщі) – це випускники польських середніх, та післяліцейних шкіл та вищих навчальних закладів, власники посвідчення поляка, дружини / чоловіки польських громадян, власники дозволів на постійне проживання та інші. Останнім аргументом, чому ці дані не можна прирівнювати до кількості українців є те, що для одного і того самого іноземця можна зареєструвати кілька декларацій, що є частою практикою, тому що іноземці змінюють місце праці і працедавців, що вимагає скасування попередньої декларації та реєстрації нової новим працедавцем.

Згідно з даними Фонду соціального страхування (ZUS), наприкінці вересня 2018 року 533 тисячі іноземців громадян третіх країн сплачували внески. Серед них майже 426 тисячі – громадяни України³⁹. Це в 16 разів більше, ніж було у 2008-му, та в 4 рази більше, ніж у 2015 році. На другому місці – білоруси (33 тисячі), на третьому – в'єтнамці (8 тисяч). При цьому кількість українців серед усієї групи застрахованих іноземців зростає – від 25% у 2008-му до майже 75% минулого року. Однак, дані Фонду соціального страхування теж не дають відповіді на питання, щодо кількості українців в Польщі зі згаданих тут причин. Іншим аргументом є те, що багато українців

³⁸ Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.), Departament Rynku Pracy MRPiPS, [online] <http://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r->, [dostęp: 20 lipca 2019].

³⁹ Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych (2019), Departament statystyki i prognoz aktuarialnych Zakładu Ubezpieczeń społecznych, [online] <https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpiecze%C5%84+spo%C5%82ecznych.pdf/4498fca6-981d-a37c-3742-8e4e74e20a32>, [dostęp: 20 lipca 2019].

Килюшик І. *Українська міграція в Польщі...*

працює нелегально за власним бажанням чи через недобросовісних працедавців, відповідно вони не сплачують внесків до Фонду.

На момент написання статті за останніми даними Управління з питань іноземців, дійсні дозволи на проживання в Польщі має 404 616 іноземців⁴⁰. З них 202 195 громадяни України⁴¹. Більшість українців мають дозволи на тимчасове перебування строком від трьох місяців до трьох років (158 682), натомість дозволи на постійне перебування мають 37 768 українців та 4536 мають дозвіл на постійне перебування довгострокового резидента Європейського Союзу. Статус біженця в Польщі має лише 104 громадян України. Дані Управління з питань іноземців не включають даних скільки українців перебуває та території Польщі на підставі віз чи в рамках безвізового режиму, тому не дають повного уявлення про їхню кількість. Натомість ці дані є важливими для розуміння рівня осілості українських мігрантів в Польщі, тому що найчастіше дозволи на перебування виробляють з метою зміни свого постійного місця проживання.

Вірогідні дані, щодо розміру української міграції до Польщі опублікувала “Газета виборча”, яка отримала дані із зовсім іншого джерела. Дослідження провела аналітична компанія Selectivv, яка вивчає звички та поведінку власників мобільних телефонів. Аналітики компанії, підраховали, скільки користувачів з SIM-картами польських операторів зв’язку мають у своїх смартфонах встановлену українську або російську мови користування. Був введений теж додатковий критерій: такі користувачі повинні були підключатися до української мережі мобільного зв’язку не рідше одного разу на рік.

⁴⁰ Urząd do Spraw Cudzoziemców, [online], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/?x=0.2598&y=0.9367&level=1>, [dostęp: 20 lipca 2019].

⁴¹ Urząd do Spraw Cudzoziemców, [online], <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/kraj/UA/?x=0.5188&y=0.5594&level=0.5>, [dostęp: 20 lipca 2019].

У січні 2019 року в Польщі було 1 млн 270 тисяч 398 таких осіб, що становить майже 3,5% мешканців Польщі⁴². Ці дані є найбільш вірогідними і дають приблизне уявлення про кількість українців в Польщі.

Відповідно до методології, розробленої аналітиками компанії Selectivv, польська SIM-карта дозволяє припустити, що її власник постійно перебуває на території Польщі або час від часу (серія регулярних перебувань у Польщі). Мова користування телефону українська та російська, що може вказувати на їхнє українське походження. Користування з української мережі щонайменше раз на рік дозволяє припустити, що власником такого телефону є мігрант, який їздить до свого постійного місця проживання.

В основному українські мігранти проживають у міській місцевості, найбільші їхні скупчення знаходяться у Варшаві, Вроцлаві, Кракові, Познані, Гданську, Гдині, Сопоті Любліні, Катовіцах та у Верхньому Сілезькому районі.

Більшість мігрантів українського походження: 67% перебувають у репродуктивному віці, у тому числі: у віці 21-30 років – 38% українців і українок, а у віці 31-40 – 29%. Кількість українців у віці 41-50 років менша і становить приблизно 15%, тоді як понад 51 рік – лише 7%.

Також у Польщі знаходиться більше українців, ніж українок. Чоловіки становлять понад 56%, жінки – близько 44%. Чоловіки переважають у містах до 100 тисяч мешканців та в невеликих містах, де вони становлять майже 53%. Однак інакше виглядає у великих міських центрах, де понад 53% становлять жінки і 47% чоловіки. Вищезгаданий гендерний розподіл може бути пов'язаний з більшою кількістю робочих місць у сфері послуг у великих містах, де в основному працюють жінки: у ресторанах, магазинах, салонах краси або в медичній опіці та частішому працевлаштуванні чоловіків на

⁴² Sylwia Czubkowska, *Smartfony policzyły Ukraińców. Ile Ukrainek planuje mieć dzieci*, „Gazeta Wyborcza”, [online] <https://wyborcza.pl/7,156282,24522397,smartfony-policzyly-ukraincow-ile-ukrainek-planuje-miec-dzieci.html?fbclid=IwAR0p-q1wYUwc%209L-8n6PrB1NntSjyNyLFgq2VrcSNWwtOBQxOr7SUzR219J0&disableRedirects=true>, [dostęp: 20 lipca 2019].

Килюшик І. *Українська міграція в Польщі...*

фізичних роботах у невеликих містах – у сфері будівництва та виробництва в районах, що спеціалізуються на сільському господарстві.

Певні дані про останню міграційну хвилю з України до Польщі – демонструє перше від початку війни в Україні – репрезентативне опитування Державної служби статистики України з приводу зовнішньої міграції громадян України. Метою опитування, проведеного у 2015-2017 роках, було, насамперед, оцінити кількість економічних мігрантів, які перебували за кордоном за цей період. Отриманий результат – це 1 мільйон 300 тисяч громадян України останні два роки працювали за кордоном у різних країнах⁴³. Ці дані викликають сумніви тому що лише в Польщі перебувало більше мільйона з них, отже ці дані можна вважати заниженими. Однак вони дають певне уявлення про рівень української міграції, який є найвищим за час існування новітньої незалежної України.

Характер міграції з України до Польщі

Українська міграція до Польщі є досить специфічною та унікальною, тому теж називається терміном «локальна мобільність», який означає серію частих короткотермінових приїздів до Польщі з метою заробітку при одночасному обмеженню витрат в країні перебування та концентрування своєї життєвої активності в Україні, тоді коли міграція в традиційному розумінні передбачає зміну центру життєвої активності.

Після 2015 року це явище змінюється і все більше українців хоче змінити своє постійне місце проживання з України на Польщу, тому теж зростає рівень не одноособової міграції а цілих сімей із дітьми.

Згідно з даними Агенції з працевлаштування Personnel Service, яка провела опитування в 2018 році, 8 з 10 працюючих українців в Польщі задекларувала ціль приїзду, як зміну країни постійного проживання 80% опитаних⁴⁴.

⁴³ Державна служба статистики України, [online] <http://ukrstat.gov.ua/>, [dostęp: 19 lipca 2019].

⁴⁴ Tetiana Shataieva, *Praca pracą, ale 80% Ukraińców przyjeżdża do Polski po to, żeby tutaj zostać na stałe*, [online] <https://www.spidersweb.pl/2019/02/ukraincy-chca-zostac-w-polsce.html>, [dostęp: 20 lipca 2019].

Аби зрозуміти характер української міграції, потрібно оцінити її тривалість. За тривалістю міграції поділяються на постійні – зміна постійного місця проживання з однієї країни на іншу, або довгострокове в ній проживання; тимчасові – зміна місця проживання на короткий строк; сезонні – є одним із видів тимчасової міграції, пов'язаний в основному з роботою; є також маятникова міграція – це регулярні щоденні, або щотижневі поїздки на роботу або навчання за межі місця проживання.

Маючи на увазі вище поданні статистичні данні щодо загальної кількості українських мігрантів в Польщі (близько 1 мільйона 300 тисяч) та кількість українців, які мають на даний момент дійсні дозволи на перебування на території Польщі (більше 200 тисяч), можна ствердити, що міграція українців до Польщі надалі має короткотерміновий / сезонний характер, тому що більшість українських мігрантів (близько 1 мільйон 100 тисяч) перебуває на підставі віз та в рамках безвізового режиму.

Висновки

На початку дослідження були поставленні наступні дослідні гіпотези: Кількість українців в Польщі продовжує зростати, темп росту утримається і в найближчих роках; характер української міграції є тимчасовим / сезонним, а не постійним / осілим.

Аналізуючи статистичні дані, тяжко як спростувати першу гіпотезу так і підтвердити її, особливо маючи на увазі плановані зміни міграційної політики Німеччини, яка на польський взірець планує лібералізувати доступ до ринку праці для громадян третіх країн, а як відомо Польща не може конкурувати з Німеччиною, щодо розміру заробітних плат, що може стати притягуючим фактором для українських мігрантів. Згідно з дослідженням Work Service 59% опитаних задекларували можливість зміни Польщі на Німеччину⁴⁵.

⁴⁵ Raport Work Service, [online] <http://www.workservice.com/pl/Centrum-prasowe/Informacje-prasowe/Ekspert-HR-komentuje/Ukraincy-docenijaja-prace-w-Polsce-ale-moga-wyjechac-na-zachod>, [dostęp: 20 lipca 2019].

Методом порівняння статистичних даних вдалось підтвердити другу поставлену гіпотезу.

Отже, хвиля міграції з України до Польщі, яка почалася у 2014 все ще триває, однак має тимчасовий характер і важко оцінити, наскільки вона може трансформуватись в постійне перебування. Ймовірно, з плином часу, поточна модель припинить залучати нових людей. Проте Польща залишається головною країною ЄС для українських мігрантів, що є результатом ряду конкурентних переваг: широкі міграційні мережі та ліберальна процедура легалізації перебування та праці на короткий період.

Ivanna Kuyliushyk, *Ukrainian migration to Poland: causes, amount, character*

Abstract: The article presents the issue of migration processes from Ukraine to Poland and aims to analyze the amount, causes of Ukrainian migration to Poland and determine its character. The method used is the analysis and comparison of statistical data. The main thesis is that, despite about 1 million 300,000 Ukrainians arriving in Poland, Ukrainian migration to Poland is still mainly temporary / seasonal.

Список використаних джерел

1. Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych, Departament statystyki i prognoz aktuarialnych Zakładu Ubezpieczeń społecznych, [online]
<https://www.zus.pl/documents/10182/2322024/Cudzoziemcy+w+polskim+systemie+ubezpiecze%C5%84+spo%C5%82ecznych.pdf/4498fca6-981d-a37c-3742-8e4e74e20a32>, [dostęp: 20 lipca 2019].
2. Czubkowska Sylwia, *Smartfony policzyły Ukraińców. Ile Ukrainek planuje mieć dzieci*, „Gazeta Wyborcza”, [online]
http://wyborcza.pl/7,156282,24522397,smartfony-policzyly-ukraincow-ile-ukrainek-planuje-miec-dzieci.html?fbclid=IwAR0p-q1wYUwc_9L-8n6PrB1NntSjyNyLFgq2VrcSNWwtOBQxOr7SUzR219J0 [dostęp: 20 lipca 2019].

3. International Migration Outlook, OECD, [online] https://read.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2018_migr_outlook-2018-en#page1, [dostęp: 19 lipca 2019].
4. Jaroszewicz Marta, *Migracje z Ukrainy do Polki: stabilizacja trendu*, Warszawa, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia.
5. Oświadczenia o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, wpisane do ewidencji oświadczeń (obowiązujące od 2018 r.) (2018), Departament Rynku Pracy MRPiPS, [online] <http://psz.praca.gov.pl/-/8180211-oswiadczenia-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi-wpisane-do-ewidencji-oswiadczen-obowiazujace-od-2018-r->[dostęp: 20 lipca 2019].
6. Oświadczenie o powierzeniu wykonywania pracy cudzoziemcowi, Urząd Pracy m. st. Warszawy, [online] <http://warszawa.praca.gov.pl/-/8227158-oswiadczenie-o-powierzeniu-wykonywania-pracy-cudzoziemcowi>, [dostęp: 19 lipca 2019].
7. Prognoza ludności na lata 2008-2035, Główny Urząd Statystyczny, [online] https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_prognoza_ludnosci_na_lata2008_2035.pdf, [dostęp: 27.09.2019].
8. Raport Work Service, [online] <http://www.workservice.com/pl/Centrum-prasowe/Informacje-prasowe/Ekspert-HR-komentuje/Ukrajnicy-docenialja-prace-w-Polsce-ale-moga-wyjechac-na-zachod>, [dostęp: 20 lipca 2019].
9. Shataieva Tetiana, *Praca pracą, ale 80% Ukraińców przyjeżdża do Polski po to, żeby tutaj zostać na stałe*, <https://www.spidersweb.pl/2019/02/ukrajnicy-chca-zostac-w-polsce.html>, [dostęp: 20 lipca 2019].
10. Urząd do Spraw Cudzoziemców, [online] <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/?x=0.2598&y=0.9367&level=1>, [dostęp: 20 lipca 2019].
11. Urząd do Spraw Cudzoziemców, [online] <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2019/kraj/UA/?x=0.5188&y=0.5594&level=0.5>, [dostęp 20 lipca 2019].
12. Ustawa o cudzoziemcach z dnia 12 grudnia 2013 r., Dz. U. 2013 poz. 1650.
13. Бакаев О. В., Римаренко Ю. І., *Міграційні процеси в сучасному світі*, Київ 1999.
14. Державна служба статистики України, [online] <http://ukrstat.gov.ua/>, [dostęp: 19 lipca 2019].
15. Піскун О., *Основи міграційного права*. Київ 1999.

Юлія Лащук

Варшавський університет

Долаючи кордони. Феномен української жіночої міграції в мистецтві

***Анотація:** Цей текст покликаний окреслити таку безсумнівно існуючу, але й досі невидиму групу українських мігрантів в Польщі, як художники, а зокрема – художниці. В статті проаналізовано історичні передумови феномену української мистецької міграції жінок та зроблено спробу прослідкувати зміни ідентичності на прикладі двох вибраних праць художниць з різним досвідом міграції – добровільним та вимушеним.*

Вступ

Сучасна наука досягла того моменту, коли про певні явища неможливо говорити з позиції виключно однієї дисципліни. Аналіз набуває комплексного характеру, балансує на межі кількох дисциплін і цим збагачуючи дослідження. Міграція власне і є тією сферою, яка потребує комплексного підходу, зважаючи на багатий спектр проблематики і шерех особливостей, які потрібно брати до уваги, аналізуючи ту чи іншу її ділянку. В медіа (в тому числі українських) величезну і дуже різноманітну групу українців у Польщі все ще називають “заробітчанами”, а причиною міграції українців до Польщі (і до Європейського Союзу загалом) називають економічну складову. Насправді ж такі дослідження і пов’язана з нею термінологія застрягли ще в 90-х роках, коли українська міграція до Польщі дійсно носила майже виключно економічний характер.

Тепер же, хоч економічна складова залишається домінуючою, діапазон причин – значно ширший, а мігрант – це не уніфікована, безлика статистична одиниця, але особистість з власним обличчям. При чому, надзвичайно важливим є відокремлення мігранта від мігрантки, а також окреме дослідження їх досвідів з огляду на стать. Працюючи на перетині кількох дисциплін: філософії (в тому числі етики та естетики), мистецтвознавства, гендерних студій та занурюючи це все в дуже практичний контекст, працюючи з українськими художниками в Польщі, я вирішила почати від такого собі мапування, яке б допомогло мені охарактеризувати українську мистецьку міграцію в Польщі.

Оскільки уявлення про українських мігрантів у Польщі все ще є дуже спрощеними і зводяться переважно до економічної міграції з чітким поділом на жіночу (прибирання та сфера опіки) та чоловічу (будівництво), то по-перше, варто виділити та називати явище мистецької міграції і охарактеризувати доволі чисельну групу українських мігрантів в Польщі, помістивши її на міграційну мапу, а з іншого боку, проаналізувати який вплив на міграційні процеси має гендерна складова, виходячи далеко поза межі гендерних ролей. Крім того, для мене важливо визначити моє місце в усій цій структурі. А тому, послуговуючись терміном американської феміністичної філософки Донни Харауей “злокалізоване знання”, що вимагає від науковця визначити власне місце у науковому дискурсі, цю тему я розглядаю як науковець, жінка-мігрантка та кураторка.

Основними поняттями, які мене цікавлять є ідентичність, пам’ять, дім, вкоріненість та бездомність, а також кордон (в сенсі фізичному та метафізичному), а тому цей текст спиратиметься взаємозв’язки між цими поняттями та їх значення в міграційних процесах.

Час і простір (е) (і) міграції

То чим є міграція? Передусім, я навмисне не розділяю понять “еміграція” та “іміграція”, точніше не вважаю такий поділ доцільним у своєму дослідженні. Категорії, про які я говорю (ідентичність, вкоріненість та інші),

Лашук Ю. *Долаючи кордони. Феномен української жіночої міграції ...*

описані через особистий досвід мігранта_ки завжди включають в себе обидва значення, адже кожен чи кожна з них одночасно емігрує звідкись та імігрує кудись (хоч дуже часто міграція не обмежується цим відрізком “з” та “до”), а тому вважаю більш коректним використання термінів “мігрант” та “міграція”. Уточнюючі ж “еміграція” та “іміграція” – це поняття, які описують явище міграції відповідно до місця та перспективи тих, хто знаходиться в цьому місці: чи то суспільства відсилаючого, чи приймаючого.

Крім того, причиною використання терміну “міграція” як більш універсального і не прив’язаного до певного пункту віднесення є трансгресивна природа міграції. Момент, коли людина вирушає в подорож є “подією”, початком ситуації трансгресії. Тобто людина знаходиться вже не тут, але ще не там. Це власне той момент втрати вкоріненості, який є точкою неповернення. Навідміну від туризму, що має тимчасову природу і передбачає вкоріненість, приналежність до певного фізичного місця, до якого особа рано чи пізно повертається, міграція – це, перш за все, зміна акцентів, перенесення центру світу до нового місця або ж вічний його пошук. Я схильна вважати, що трансгресивна природа міграції – це показник того, що це явище має свій власний вимір часу, оскільки не можна точно визначити її тривалість і невідомо коли вона закінчується, та чи взагалі закінчується.

Нідерландська дослідниця Міке Баль називає міграцію гетерохронічною: “Міграція є досвідом часу, його множинності, гетерогенічності. Це час поспіху і очікування, час руху і безруху; час пам’яті і занепокоїливого зараз, за яким не стоїть очікуване майбутнє. Це явище я називаю багаточасовістю, а його досвід – гетерохронією.” Дослідниця підкреслює те, що множинність часу існувала завжди, однак сприймалася недостатньо серйозно з огляду на паралельне існування лінейного часу, який можна було виміряти, а отже, зрозуміти. Гетерохронічність завжди була чимось іншим, неконтрольованим, невідомим, сьогодні ж вона сталася, на думку Баль, схожою до хвороби. Сьогодні на гетерохронію можна захворіти,

багаточасовість стає проблемою, перешкодою, “паралізуючою суперечливістю”.

Що можемо вважати “завершенням міграції”: прибуття до точки Б, здатність розмовляти новою мовою, чи розмовляти нею без акценту, отримання громадянства, цілковиту інтеграцію (але чи вона закінчується), асиміляцію (але які критерії)? З іншого ж боку, Баль переконана, що багаточасовість може мати позитивні наслідки, коли різні часові виміри, накладаючись один на одного, допроваджують до почуття цілісності. Міграція є триванням, постійним тут-і-зараз, а разом з тим – проживанням різних часових вимірів одочасно і розуміння її багаточасовості є власне тим нелінійним способом мислення, яке потрібне, щоб зрозуміти суть цього явища загалом. Оскільки критерії часу і не-часу в міграції – дуже суперечливі, я навмисне залишу питання про “часовість” міграції без відповіді, частково повернувшись до нього пізніше, ілюструючи це працею Анни Косаревської “Переорієнтовуючись”.

Якщо з питаннями про гетерохронічну природу міграції потрібно бути обережним, то її фізичність – очевидна і не викликає сумнівів. Міграція – це передусім зміна місця. Людина залишає Дім, як географічний, історичний та емоційний простір, який завжди був центром всесвіту, формував уявлення про оточуючий світ та її власну ідентичність, де відбулися найважливіші події в її житті. Емігрувати – це значить передусім, вийти з цього дому, перетнути фізичну межу між “до” і “після” між своїм і чужим. Однак, на мою думку, на перший план виходить тут не стільки питання місця як такого, скільки питання чіткості приналежності до цього місця. Залишення фізичного місця означає передусім втрату зв’язку, переривання нескінченості тривання персональної історії та персонального досвіду власне тут.

Кожна міграція – це подія, що передбачає ключові зміни, пов’язані не лише з простором, але з напряду залежними від нього вимірами людського “я”: ідентичністю, пам’яттю, соціальним статусом. Мігрувати – значить опинитися в ситуації транзиту, десь “поміж”, бути постійно в русі, якоюсь

мірою позбутися коренів, принаймні тих, фізичних, що протягом поколінь визначали тривання цілої родини в конкретному місці. Цікаво, що на позначення ситуації міграції в багатьох культурах віддавна використовуються біологічні метафори: втрата коріння, людина-перекотиполе, закорінитися і тд. Біологічне поняття використовують у своїй теорії і французькі філософи Жиль Дельоз та Фелікс Гваттарі, говорячи про різому (кореневище) як нову форму мислення та існування в світі. Можна сказати, що міграція, яка вже не є лінійною, не обмежується відрізком пункт А – пункт В, є різоматичною, схожа на кореневище, з якого виростають альтернативні реальності, світи та ідентичності.

Вийти з дому

Питання вкоріненості постає саме по собі, коли говоримо про вирушання у подорож та залишення власного дому. Відповідно до культурних уявлень про дім, як жіночу сферу, саме в цьому місці з'являється проблема гендерного поділу, що впливає на уявлення про міграцію. Жінка, яка під тиском обставин або добровільно покидає Дім, цим самим ламаючи культурні коди, визначені суспільством засади, робить приватне публічним. Якщо в західній Європі починаючи вже від середини ХХ століття критикується структура бінарної логіки, яка передбачає нормативні співзалежності певних характеристик та статі (чоловік-культура-жінка-натура, активність-пасивність, сфера-публічна-сфера приватна), причому робиться це силами феміністичної критики, то я схильна вважати, що в Україні такий поділ ролей руйнується влісне завдяки трудовій міграції 90х, коли міграція має врешті жіноче обличчя.

Звичайно, пам'ятаємо про самостійні подорожі українських інтелектуалок початку ХХ століття: чи то Лесі Українки, чи то Софії Яблонської та інших, але варто визнати, що це явище було радже виключенням та носило чітко виражену соціальну та економічну складову: жінки, які могли собі дозволити подорожі – це жінки певного соціального та інтелектуального рівня. Час, від якого починається масова українська жіноча міграція – це

кризовий період після незалежності. Жінки 90-х, вирушаючи “на заробітки”, а фактично символічно одягаючи на себе штани, стаючи часто єдиними годувальницями родин, несвідомо відкрили можливості для нашого покоління.

Якщо раніше, історично, роллю жінки була роль такої собі Пенелопи, що вірно чекала чоловіка-заробітчанина або ж його супутниці в еміграції, функція якої найчастіше зводилася до опіки над чоловіком та дітьми на чужині, то міграція 90-х, не зважаючи на усі негативні фактори жіночої трудової міграції та так зв. “покоління покинутих дітей”, виконала надзвичайно важливу, емансипативну роль, і фактично призвела до того, що сьогодні ми, українські жінки, маємо право вибору: лишитися чи поїхати. Фактично, таким чином несвідомо підваживши культ Березині, хвиля української жіночої трудової міграції відкрила шляхи для сучасної жіночої міграції – не лише трудової, але й інтелектуальної мистецької та суспільно і політично активної, про яку мова.

Мігрантка як номадка

Приватне стає публічним, а це значить що притання ідентичності, сексуальності та свободи жінки виходять поза межі патріархального розуміння. Крім того, доступ до інформації, відкритість кордонів та глобалізаційні процеси додають до ідентичності жінки аспект різноманітності та багатовимірності.

Аби назвати сучасну українську мігрантку, інтелектуальку, художницю, громадську активістку я схиляюся до терміну “номадка”. У сучасному філософському дискурсі це поняття не має практично нічого спільного з його первісним значенням – кочових племен-номадів. Немає воно нічого спільного теж з його сучасними популярним прочитанням в сенсі хіпстера -“вільного птаха”.

Сучасне значення цього поняття було розвинене Жилем Дельозом та Феліксом Гватарі в 2 половині 20 століття і позначало так званого “modern stranger” (сучасного чужинця), а завдяки феміністичному прочитанню їх філософії, чим завдячуємо передусім Розі Брайдотті, номад став номадкою і

Лашук Ю. *Долаючи кордони. Феномен української жіночої міграції ...*

номадичний суб’єкт отримав своє жіноче обличчя. Її номадка – це жінка із складною ідентичністю, що складається із безлічі досвідів, нашарування знань, вона не мовчазна статистична одиниця в місці, яке їй чуже, не об’єкт, а творчий та активний суб’єкт.

Власне для неї немає чужих місць, бо кожне місце вона робить своїм, хоч і перебуває в постійному русі, пошуку нових досвідів, що і є її природою. Вкоріненість та бездомність переплітаються в її особистому досвіді. Бездомність вже не є ознакою волоцюги, про якого писав Бауман, а ознакою постійного пошуку – місця, переживань, компетенцій, власної ідентичності та призначення. Номадка не пасує до статистичних даних, бо не підпадає під штучно створений уніфікований образ – вона сама визначає власні межі, вона має стать і має обличчя, а тому особистий досвід є первинним і він проектується на колективний досвід, а не навпаки.

Перформанс під назвою “Переорієнтовуючись” української художниці Анни Косаревської, є ілюстрацією номадичності авторки. Візуально цей перформанс – дуже локальний, закорінений в український контекст, разом з тим – він зачіпає теми транслокального жіночого досвіду. Косаревська використовує дуже впізнавані етнічні образи та символи: її поза нагадує іконічне зображення Матері Божої, що плаче кривавими сльозами, вишитий рушник з написом “хліб-сіль” відсилає до теми дому, бо хлібом та сіллю зустрічають гостя. В той же час побачене шокує глядача: художниця демонструє табуйоване культурою оголене тіло, приглядаючись бачимо на тілі бандажі, зарзом із червоними потоками крові це справляє враження сильного фізичного болю.

Аби ще більше передати біль, перформерка починає виконувати, здавалося б, звичне жіноче заняття – вишивати, але бачимо, що вишиває вона на власному тілі. Біль фізичний перетворюється на біль метафізичний, біль конкретного жіночого тіла репрезентує біль понівеченої війнами та конфліктами країни, яка теж є жінкою. Перемагаючи фізичний біль, сором, стираючи межу між приватним і публічним, переступаючи ментальні та

тілесні кордони, художниця переступає фізичні кордони між Україною та світом та переносить власний тілесний досвід у площину понад кордонами.

Тіла, як і географічні кордони, мають багато невимовних питань. Зміна ролей (соціальних, гендерних, політичних) у ситуації пограниччя створює крах ідентичності. Довголітні питання про національні та прикордонні проблеми існують набагато довше, ніж одне людське життя. Ці ігри також можуть відтворюватися на одному конкретному жіночому тілі. Бути українською жінкою це значить: складатися з змішаної крові та генів кількох народів, говорити мовою окупантів, народитися в країні, яка вже не існує, піднятися під тиском влади, а боротися з владою.

Як бачимо, Косаревська виходить не лише поза географічні межі, але й поза часові межі. Її перформанс обмежений в часі, але досвід, на якому він базується – гетерохронічний і поєднує в собі різні історичні площини. Її власне тіло стає площиною для політичних ігор: авторка рефлексує над темою етнічних конфліктів, постійного руху кордонів, в тому числі між Україною та Польщею і зміни кшталтів країн, політичних систем та автентичністю національної ідентичності. Беззахисне понівечене жіноче тіло символізує крихкість існування, крах ідентичності, принаймні тієї, географічної, національної і потребу створення нового типу: гібридної ідентичності понад кордонами. Момент, коли нервову тишу нарешті перериває крик перформерки, є одним із найсильніших в цій роботі. Усе нашарування болісних досвідів, культурних заборон і чи то безсилля, чи то нестримної сили, що нарешті виривається зсередини, заливає єдиним звуковим потоком жіночого голосу простір галереї, повертаючи глядців та саму художницю у цей конкретний момент, до цього конкретного фізичного місця.

Навідміну від добровільної міграції та свідомого номадизму Косаревської, міграція художниці Лії Достлевої – вимушена, а її номадизм – це реакція на втрату, брак. Працюючи з темою суспільного іншування та репрезентуючи власним досвідом тисячі вимушено переселених осіб з окупованих територій, Лія обирає символом власної ідентичності прадавній

образ кіноцефала – людини із собачою головою, згадки про якого зустрічаємо ще у давньогрецьких текстах. В описі до свого проекту художниця називає вимушених переселенців з Донбасу “сучасними кіноцефалами”, які піддані суспільному іншуванню подібно до своїх прадавніх прототипів. Ці напів-люди, напів-тварини, що були вигнані зі своїх домівок і не зі своєї волі вимушені шукати прихистку у новому місці, так чи інакше виділяються з натовпу, завдяки своїм собачим головам є видимими Іншими, чужими, яких сюди не запрошували.

Кіноцефалів сьогодні ви можете побачити всюди. Це розворошене гніздо роз’їхалося світом і розселилося серед звичайних людей. Вони ходять з ними одними вулицями, їдуть поряд в тролейбусі і навіть віддають своїх дітей до їх шкіл. Вони можуть заговорити з ними і доторкнутися до них. Але вони завжди, завжди залишаються людьми тільки наполовину. Це ми зараз – люди з собачими головами, які шукають притулку серед звичайних людей, марно намагаючись розчинитися серед них, бути як вони.

Бути “людиною наполовину”, недолудиною, непрошеним гостем означає необхідність прийняти себе нового, приміряти на себе той образ іншого, який для тебе створили. Аби підкреслити проблему іншування, а разом з тим позбутися своєї інакшості, добровільно публічно називаючись іншим, Лія Достлєва починає проект “Кіноцефали Донбасу”. Це було і є, бо проект продовжується, створення іменних ляльок-кіноцефалів для кожного переселенця, який почувається кіноцефалом і зголоситься до участі.

Дивні створіння, створені Лією, мають собачі голови з великими людськими очима, точніше з одним, а інше завжди якесь незвідси, гіперболізовано штучне, їх тіла – завжди людські, але людські руки та ноги є не в кожного: іноді хтось має щось подібне до лап, а хтось – до клешень, бо незважаючи на свої собачі голови, хтось із них більш людина, а хтось менш. Це залежить від середовища, від соціального статусу, від місця, від щасливого випадку та ще багато від чого, але вони різні навіть між собою, одночасно чужі та інші. Їх голови непропорційні до тіл: то завеликі, то замалі, але складається

враження, що саме таким був задум авторки – зробити своїх кіноцефалів максимально непривабливими, непропорційними, нелогічними.

Іноді здається, що деякі з них посміхаються, але це важко визначити з їх надто “інших” обличь. У них немає жодних статевих ознак, але для авторки чомусь важлива їх стать: вона підписує кожного з них словом “кіноцефал” або “кіноцефалиха”, вказуючи ім’я та місто, з якого походить. Всі вони, як і сама художниця – “не люди”, в них більше тваринного, ніж людського.

Кіноцефал – це той, хто завжди “звідти”, на противагу “звідси”, ніби й свій, але чужинець, інший, той, хто приносить невтішні новини, про які не хочеться чути. Назвати себе кіноцефалом – це добровільно визнати свою іншість, відмежуватися від того, що людське, бо, як писав Зигмунд Бауман: “людським – аж занадто людським – звичаєм є звинувачення і карання посланців за зміст повідомлення, яке приносять”. І якщо на початку я зазначила, що свідомо послуговуюся загальним терміном “міграція”, бо не хочу прив’язуватися до перспективи, то тут варто якраз підкреслити “імігрантську”, чужинську природу “кіноцефалів Донбасу”, хай і в межах власної країни, не кажучи вже почуття подвійної інакшості кіноцефалів Донбасу в іншій країні, наприклад у Польщі, де й реалізується проект.

Разом з тим міграційне мистецтво, яке творить Лія Достлева, послуговуючись окресленням австралійської дослідниці Джіл Бенет, “втілює рух та зміни, і уполітичне естетику, переносячи її – дослівно мобілізуючи – в нову мережу зв’язків”. Створюючи та показуючи “Кіноцефалів Донбасу” в Польщі, авторка виходить поза межі особистого досвіду, уполітичуючи його та репрезентуючи колективний досвід конкретного регіону, а це власне про такий активний політично номадичний суб’єкт говорить Розі Брайдотті.

Висновки

У статті представлено два абсолютно різних приклади жіночого міграційного мистецтва у Польщі. Так чи інакше, свідомо, чи ні, обидві художниці використовують власний досвід, проектуючи його на колективний досвід країни, з якої походять. Власне походження, приналежність до

Лашук Ю. *Долаючи кордони. Феномен української жіночої міграції ...*

конкретної культури хоч і не визначає цілковито ідентичності художниць, але задає курс у її пошуках.

Нова, зумовлена міграцією та накладанням різних культурних кодів, мов, контекстів згібридизована ідентичність художниць залишається по суті своєю дуже злокалізованою. Звичайно, творчість художниць є дуже різноманітною і не вичерпується вибраними працями, але вони є дуже репрезентативними, якщо говоримо про колективну травму та травматичну пам'ять, а також особливості жіночого травматичного досвіду.

Номадичність мислення, натомість, дозволяє художницям поглянути на власну ідентичність в контексті транслокальному, понад кордонами, що робить можливими застосування нових форм виразності як форм комунікації поміж художницею та глядачем, незалежно від його національності та знання українського контексту.

Iuliia Lashchuk, Crossing borders. The phenomenon of Ukrainian female migration in art. *The aim of this text is to characterize a big group of Ukrainian migrants living in Poland which is still invisible – artists, with a focus on female artists. Article analyses historical reasons of Ukrainian female artistic migration and follows the changes of identity on the example of two art works of two artists with different experience of migration – voluntary and forced.*

Література:

1. Mieke Bal, Migracja: estetyki migracyjne na rzecz nowych sposobów widzenia, w: Migracyjna pamięć, wspólnota, tożsamość, red. R. Sendyka, T. Sapota, R. Nycz, Wyd. IBL, Warszawa 2016
2. Rosi Braidotti, Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Thought, New York, Columbia University Press, 1994.
3. Zygmunt Bauman, Ponowoczesne wzory osobowe, Polska Akademia Nauk, STUDIA SOCJOLOGICZNE 1993, 2(129), s. 7–31
4. <http://www.veniceperformanceart.org/index.php/onmaingallery.com/projects/files/cargocollective.com/annakosarewska?page=294&lang=en> [dost. 12/07/2018]
5. <http://www.liadostlieva.org/the-cynocephali-of-donbass/> [dostep 12/07/2018]
6. Zygmunt Bauman, Obcy u naszych drzwi, Wydawnictwo Naukowe PAN, Warszawa, 2018
7. Jill Bennet, Estetyka migracyjna: sztuka i polityka poza tożsamością, w: Migracyjna pamięć, wspólnota, tożsamość, red. R. Sendyka, T. Sapota, R. Nycz, Wyd. IBL, Warszawa 2016

Emil Chról

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Kijowski teatr PostPlay jako współczesny ukraiński

Abstrakt: Niniejszy artykuł poświęcony został przedstawieniu zjawiska teatrów krytycznych we współczesnym ukraińskim środowisku teatralnym (w którym jedną z aktualnie działających tendencji jest nowy dramat), przy zawężeniu tematu do teatru PostPlay jako przykładu takiego rodzaju teatru. Zwrócimy przede wszystkim uwagę na istnienie teatru krytycznego jako zjawiska socjalno-kulturowego. Teatr PostPlay z Kijowa założony został przez Janę i Denisa Humennych i Halinę Dżikajewą. W artykule przeanalizowana została twórczość teatralna i działalność społeczna teatru. Analizie poddane zostały także spektakle teatru takie jak: *Дівочки-дівочки* (Dziewczyny-dziewczyny), 16+, *Трохи більше кисню* (Trochę więcej tlenu), *Медя* (Medea), *КрымМОЙ. Отчет о путешествии, которого никогда не было* (KrymMÓJ, Relacja z wyprawy, której nigdy nie było), *Ополченці* (Opolczeńcy), *Чорний Сніг* (Czarny śnieg), *Пісня* (Pieśń).

Na samym początku konieczne jest wyjaśnienie nazwy teatru, dzięki temu łatwiej będzie zrozumieć jego charakter i misję, jaką stara się spełniać w swoim środowisku. *PostPlay* oznacza coś co jest *po spektaklu*. A po nim właśnie w teatrze przychodzi czas na dyskusję. Widzowie rozmawiają nie tylko o spektaklu, ale również na temat, który został w nim poruszony. Jak twierdzą kierownicy teatru tym jest właśnie misja Teatru PostPlay – poprzez pokazanie spektaklu otworzyć oczy widzów na ważne z punktu widzenia teatru kwestie. Oprócz takiej interpretacji

nazwa teatru może również wskazywać na dążenie teatru do form teatru postdramatycznego (o którym w 1999 roku napisał tytułową pracę niemiecki teatroznawca Hans-Tis Lehman⁴⁶), o czym oczywiście sam teatr nawet się nie domyśla, mimo słuszności stwierdzenia.

PostPlay jest stosunkowo nowym teatrem i z tego powodu nie ma prac napisanych na jego temat, a jego twórczość nie została jeszcze zbadana. W związku z tym, badając temat tego teatru, należy zastosować szereg metod naukowych: analizę filologiczną tekstów, metody wywiadów z aktorami i reżyserami teatru PostPlay, metody badań dramatu i teatru i inne. Badając ten teatr, autor napotkał problem z materiałami do badań, co tłumaczy się, jak wspomniano powyżej, ich brakiem. Dlatego przede wszystkim analizujemy dostępne dla nas teksty, recenzje sztuk i nagrane przez autorów sztuki. Innym ważnym źródłem badań są wywiady z reżyserką teatralną Galiną Dżikajewą oraz eksperckie z badaczami teatru i ogólnej kultury ukraińskiej przeprowadzone przez autora niniejszej pracy magisterskiej podczas wyjazdów naukowych do Ukrainy, a także wywiady przeprowadzone przez zawodowych dziennikarzy, jednocześnie również plakaty i opisy sztuk, artykuły krytyków teatralnych oraz informacje, które teatr publikuje na swoich stronach.

PostPlay był teatrem dokumentalnym we wczesnych latach swojej działalności. Taki rodzaj teatru w ukraińskim środowisku teatralnym jest jeszcze mniej powszechny. Teatr ma swoją misję i funkcje, co oznacza tu krytykę społeczno-polityczną, która musi być obecna w działalności teatrów krytycznych. Dlatego można nazwać ten teatr w pewnym sensie teatrem politycznym, jeśli chodzi o ich działalność i twórczość, o których pisze autor. Obecnie na Ukrainie nie ma prawie żadnych innych teatrów, poza tym teatrem, który zajmowałby się podobnymi tematami. Jedynym wyjątkiem jest Dzikie Teatr lub Teatr Przesiedleńca. Choć Dzikie nie jest teatrem dokumentalnym. Najbardziej podobną działalnością teatralną prowadził Teatr Przesiedleńca, podobny do teatru PostPlay jako teatr sztuki aktualnej o tematyce emigracyjnej. Pojęcie aktualnej, oznacza to, że prędzej czy

⁴⁶ Леман Г., *Постдраматический театр*. Москва 2013.

później tematy, które porusza teatr, popadną w zapomnienie i po prostu staną się nieciekawe dla publiczności, lub działalność, w którą zaangażowany jest teatr, nie będzie już potrzebna. Jak wiemy, Teatr Przesiedleńca przede wszystkim starał się pomóc przesiedleńcom z terytoriów, na których toczył się konflikt między Rosją a Ukrainą, aby osoby przybyłe z tych terytoriów mogły w ten sposób otrzymać pomoc psychologiczną. Po drugie, powstały sztuki, tzw. świadka, które z kolei pełniły także funkcję terapeutyczną.

Pod tym względem oba teatry są do siebie bardzo podobne. Jednak Teatr Jany i Denisa Humennych zwraca uwagę przede wszystkim na temat Krymu, zaś Teatr Przesiedleńca interesował się przede wszystkim losem ludzi mieszkających w Donbasie. Zainteresowanie Krymem wynika przede wszystkim z faktu, że stamtąd pochodzi reżyser teatru Halina Dżikajewa, która z powodu aneksji Krymu i zainteresowania się jej działalnością przez rosyjskie służby FSB, została zmuszona do opuszczenia i przeprowadzki do Kijowa, gdzie wkrótce otworzyła swój drugi teatr z Humennymi.

Nadal na deskach teatru PostPlay można zobaczyć takie spektakle jak *Dziewczyny-Dziewczyny*, *Czarny śnieg*, dokumentalny spektakl „*Opolczeni*”, *Krym*, *Trawa przebija ziemię. Raport z podróży, który nigdy nie był*, i inne. Teatr przeprowadzał również lekcje teatru performatywnego i ulicznego 4-18 maja 2019 r. Można tutaj zauważyć, że w drugim okresie swojej działalności teatr zaczął zwracać większą uwagę na teatr fizyczny, w którym słowo nie odgrywa najważniejszej roli. Mimo to nie zrezygnował z obranej tematyki i misji.

W PostPlay działa laboratorium, odbywają się w nim różne szkoły i warsztaty, dlatego teatr dzieli się swoimi doświadczeniami (teatr staje się mediatorem stosunków kulturowych) z aktorami, reżyserami i dramaturgami.

Mimo tego, że ostatnie wystąpienia PostPlay to sztuki teatralne typu strukturalnego lub fizycznego⁴⁷ (na przykład *Трава пробиває землю* (*Trawa przebija ziemię*), pokazany 12 czerwca 2019 roku w Ukraińskim Domu w Warszawie, poświęcony okupacji Krymu)⁴⁸, możemy uznać ten teatr za krytyczny w oparciu o to, jakie tematy i motywy wybierają dramaturdzy w swojej twórczości teatralnej. Z przeprowadzonego wywiadu z założycielką i reżyserem teatru, Haliną Dżikajewą⁴⁹ stwierdzamy, że jego głównym zadaniem w stosunku do widzów jest umożliwienie im zapoznania się z pewnymi ważnymi tematami, często związanym z Ukrainą, a dokładniej z Krymem, a następnie wypowiedzenie się na ten temat. Zdarza się, że dyskusja trwa dłużej niż sam spektakl. Innym zadaniem jest udzielanie głosu wszystkim potrzebującym: imigrantom, aktywistom, ludziom o niewygodnych dla społeczeństwa osobowościach i światopoglądach, aby widzowie mogli zrozumieć przyczyny i motywy, które nimi kierują.

Wybór niektórych tematów (przesiedlenia, migracji, wojny) i wybranych form przybliżyła twórczość PostPlay do twórczości Teatru Przesiedleńca w Kijowie, który również czerpał swoje formy i metody z Teatru.Doc, a także powstał w okresie wybuchu konfliktu Rosji z Ukrainą. Różnica polega na tym, że drugi teatr, w przeciwieństwie do PostPlay, interesował się przede wszystkim losem

⁴⁷ Należy dodać, że PostPlay jest organizatorem trzech szkół teatru ulicznego i spektaklu, a także planuje otworzyć laboratorium teatralne o nazwie postplaylab.

⁴⁸ Należy podkreślić fakt, że teatr fizyczny, teatr cieni, teatr palców itp. w dzisiejszych czasach stają się coraz częstszym zjawiskiem we współczesnym teatrze, ponieważ jest to najłatwiejszy sposób wyrażania, a ponadto nie wymaga tłumaczenia - w końcu nie ma w nim tekstu pisanego. Dlatego aktor nie musi zapamiętywać długiego tekstu, a nawet mówić. Pozostaje tylko ruch, mowa ciała, mimika, które symbolicznie wyrażają pewien problem. To, jak widz postrzega spektakl (często o charakterze improwizacyjnym), zależy od nich samych, ponieważ w teatrze fizycznym nie ma słów, które mogłyby wpłynąć na proces interpretacji ruchów aktorów. Każdy widz może inaczej zrozumieć treść spektaklu. Z kolei Jerzy Grotowski w swojej pracy *Od teatru ubogiego do sztuki jako wehikułu* stwierdza, że ani teatr słowa, ani teatr fizyczny nie są w stanie prawdziwie wyrazić akcji: „nie interesuje mnie teatr słów, ponieważ opiera się on na fałszywej wizji ludzkiej egzystencji. Nie interesuje mnie też teatr fizyczny. Bo cóż w rzeczywistości takiego jest? Akrobatyka na scenie? Krzyki? Szalona jazda na podłodze? Przemoc? Ani słowo teatr, ani teatr fizyczny wcale nie jest teatrem, ale żywą istotą w swojej manifestacji” (J. Grotowski, *From the Poor Theatre to the Art-Conductor*, Moskwa 2013, s. 171).

⁴⁹ Dane z niepublikowanego wywiadu autora niniejszej pracy z Galiną Dżikajewą, Kijów, 2018).

przesiedleńców z Donbasu, którym udzielał profesjonalnej pomocy psychologicznej, a następnie z chętnymi zapisywał spektakle teatru świadka, a nie z Krymu, co jest bardziej charakterystyczne dla PostPlay, z tego powodu, że Galina Dżikajewa⁵⁰ sama jest przesiedleńką z Krymu.

Teatr PostPlay składa się z aktorów i dramaturgów Denisa i Jany Humennych, reżysera Haliny Dżikajewej, aktora i reżysera Antona Romanowa i innych artystów teatralnych, którzy uczestniczą w projektach PostPlay, ponieważ teatr stara się współpracować z działaczami teatralnymi, którzy również zajmują się ostrymi tematami, w ramach trendu teatru krytycznego.

Działalność twórcza teatru PostPlay

Do tej pory teatr wystawił następujące sztuki: *Дівочки-дівочки (Dziewczyny-dziewczyny)*, *16+*, *Трохи більше кисню (Trochę więcej tlenu)*, *Медєя (Medea)*, *КрымМОЙ. Отчет о путешествии, которого никогда не было (KrymMÓJ, Relacja z wyprawy, której nigdy nie było)*, *Ополченці (Opołczeńcy)*, *Чорний Сніг (Czarny śnieg)*, *Пісня (Pieśń)*. Przejdźmy teraz do krótkiej analizy wybranych sztuk.

Pierwszym spektaklem, który przeanalizujemy, jest monospektakl Galiny Dżikajewej *Opołczeńcy*, stworzony na podstawie tekstu dramatycznego Denisa i Jany Humennych *Córcze Maszy kupił rower*. Zgodnie ze słowami dramaturga jest to historia opołczeńców z Doniecka opowiedziana w centrum Kijowa. Spektakl jest półverbatimem. Częścią, którą nazwiemy verbatimem⁵¹, jest historia opołczeńców z

⁵⁰ Mieszkająca na Krymie Galina Dżikajewa założyła teatr (i Centrum Sztuki Karman) w 2008 r., w którym odbywały się seminaria. Jednak w 2014 r., w związku z udziałem w wolontariacie, między innymi organizacja kursów pierwszej pomocy związanych z działalnością obywatelską Olega Sencowa została zmuszona do ucieczki z Krymu do Kijowa, aby nie zostać zatrzymaną przez FSB. Następnie, pod koniec 2015 roku, wraz z Janą i Denisem Humennymi, otwiera teatr PostPlay, gdzie prowadzą różne projekty teatralne, seminaria i wystawiają swoje sztuki, które są częścią repertuaru teatru (dane z niepublikowanego wywiadu autora niniejszej pracy z Galiną Dżikajewą, Kijów, 2018).

⁵¹ Verbatim to zbiór zasad teoretycznych i praktycznych technik napisania dramatu, która zapoczątkowała okres nowego dramatu w dramaturgii wschodniosłowiańskiej na początku 2000 roku, wraz z przybyciem londyńskiego teatru Royal Court z Wielkiej Brytanii z warsztatem na temat tej metody (więcej o nowym dramacie, patrz Марк Липовецкий. Биргит Боймерс, *Перформансы насилия: литературные и*

Doniecka, a także historia dziewczyny, która z nim rozmawiała, tj. przeprowadziła z nim wywiad.

Między opowieściami opołczeńca i dziewczynki słychać głos Haliny, która zastanawia się nad tym, co oni powiedzieli, ale ta część nie jest zapisana, ponieważ są to refleksje na temat wybranych aktualnych wydarzeń w momencie przedstawienia spektaklu, które odzwierciedlają temat słyszany w materiale uzyskanym przy użyciu metody verbatim.

Oprócz refleksji Haliny, jak w wywiadzie, przeprowadzonym przez autora niniejszego artykułu, wyjaśniła Halina Dżikajewa, historie dwóch bohaterów przeplatają się również z nagraniami wideo i materiałami dźwiękowymi – wiadomości z radia i telewizji, fragmentami prasy na tematy nie tylko opowiedziane przez bohaterów, ale także inne istotne wydarzenia podczas pokazu spektaklu. W ten sposób przedstawiony w spektaklu świat zostaje uzupełniony o nowe znaczenia i staje się bardziej aktualny. Takie wykorzystanie nowoczesnych technologii multimedialnych jest obecnie coraz częściej stosowane we współczesnych teatrach i tłumaczone jest chęcią znalezienia nowych form poprzez syntetyczne eksperymenty w teatrze.

Spektakl *Opołczeńcy*, poza tym, że nazwiemy go krytycznym, ponieważ prezentuje ważne aktualne problemy społeczeństwa, w tym wojnę, migrację, również pozwala Ukraińcom poznać punkt widzenia człowieka z Doniecka (którego niektórzy widzowie mogliby nazwać zdrajcą, jak wyjaśnia dramaturg). Można

театральные эксперименты Новой драмы..., s. 7-11). Verbatimem nazywa się również sam spektakl, który powstał przy użyciu tej metody. Metoda verbatim polega na zbieraniu materiału dokumentalnego poprzez wywiady z wybranymi grupami społeczeństwa lub osobami. W zależności od rodzaju verbatim, utwór może być zbudowany tylko na zebranych materiale bez ingerencji w tekst, lub z niewielką zmianą konstrukcji części wywiadu-jest to czysty verbatim. Można zaobserwować inne podejście do verbatim, gdy jest on tylko narzędziem do zbierania materiału, a dramaturg ma swobodę zmiany wszystkiego, co uzna za stosowne, uzupełniając tekst swoimi refleksjami, zmieniając czasami jego dokumentalny charakter w fikcję. W obu przypadkach możliwe są metody produkcyjne od verbatim, polegające na naśladowaniu osób (głos, mimika, akcent, zachowanie, itp.), z którymi przeprowadzono wywiady: life game i głęboki wywiad.

powiedzieć, że jest on również zgodny z trendami nowego dramatu⁵², ponieważ wykorzystuje mowę potoczną, występują wulgaryzmy i jest to verbatim na współczesny temat.

Jak już wspomniano na przykładzie Teatru.Doc, teatr krytyczny musi poprzez swoją twórczość wpływać na swoich widzów, a tym samym zmieniać otaczającą rzeczywistość, tj. organizować jakąś akcję polityczną lub społeczną. PostPlay też organizuje takie akcje. Przeanalizujemy jedną z nich, która ostatecznie stała się sztuką repertuarową teatru.

Chodzi o spektakl *Dziewczyny-dziewczyny*, celem którego było zwrócenie uwagi społeczeństwa na kwestię kobiet biorących udział w obronie kraju w konflikcie z Federacją Rosyjską. Utwór stał się manifestem i wzywał do ochrony praw kobiet będących żołnierzami, aby przyspieszyć proces uchwalenia ustawy o równych prawach kobiet i mężczyzn w wojsku, która wkrótce weszła w życie na Ukrainie⁵³.

Stworzenie spektaklu odbyło się w popularny w ostatnich czasach sposób, bardzo charakterystyczny dla teatru sterowanego przez tak zwanych kuratorów, odpowiedzialnych za przeprowadzanie projektów teatralnych. Otóż taki projekt kuratorski został ogłoszony na portalu społecznościowym Facebook. Na ogłoszenie odpowiedziały dziewczyny, które służyły w wojsku. Postanowiły one opowiedzieć, nagrać i przedstawić swoje historie na scenie teatru. Tak więc w pierwotnej formie powstała podstawa spektaklu – czysty verbatim, jak opisują swój spektakl autorzy: *9 невігаданих історій без прикрас (9 niewymyślonych historii bez upiększeń)*. Następnie przy pomocy reżyserów i dramaturgów powstał układ sceniczny, wymyślono nowatorską dekorację i innowacyjne rozmieszczenie sceny, a także

⁵² О новой драме можно прочитать в монографической работе Марка Липовецкого и Биргит Боймерс *Перформансы насилия. Литературные и театральные эксперименты новой драмы*.

⁵³ Закон Украины *О внесении изменений в некоторые законы Украины относительно обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин при прохождении военной службы в Вооруженных Силах Украины и других воинских формированиях*.

miejsca dla widzów. Ten ostatni element, dotyczący niestandardowego podziału sceny i widowni, jest często wykorzystywanym środkiem wśród współczesnych niezależnych teatrów, dla szokowania, przyciągania uwagi widzów, niekiedy angażowania ich do współdziałania w spektaklu.

W sztuce *Dziewczyny-dziewczyny* oprócz powyższych funkcji, niestandardowe umieszczenie sceny i widowni służą jako sposób głębokiego zanurzenia się w rzeczywistości, w której bohaterki znajdują się w swoich opowieściach. Aby to osiągnąć zbudowano system okopów, w których widzowie siedzieli na wojskowych skrzyniach, dziewczęta znajdowały się tuż nad głowami widzów. Stwarzało to efekt porównywalny do tego, jakby widzowie sami znajdowali się w strefach działań wojennych, w okopach.

Przedostatnią sztuką, którą przeanalizujemy, będzie *KrymMÓJ. Sprawozdanie z wyprawy, której nigdy nie było*. Utwór poświęcony jest wzbudzeniu zainteresowania Ukraińców kwestią anektowanego Krymu. Według Haliny Dżikajewej stworzenie takiego utworu stało się koniecznością w czasie zaniku zainteresowania Półwyspem Krymskim w dyskursie publicznym na Ukrainie. Tak jakby wszyscy Ukraińcy pogodzili się z utratą tego terytorium i mieszkających tam Ukraińców.

Spektakl jest dokumentalny, ale nie jest to verbatim, ponieważ tekst nie został zapisany w ten sposób. Można go nazwać spektaklem świadka albo autobiograficznym, ponieważ dwóch naocznych świadków mówi o Krymie. Każdy z nich opowiada, z własnego punktu widzenia, o swoim Krymie. Jednak oprócz stałej struktury wszystkie repliki bohaterów mogą się zmieniać, ponieważ aktorzy mogą swobodnie improwizować. Takie podejście gwarantuje żywą mowę bohaterów, w której mogą pojawić się błędy językowe, jąkanie, pauzy, tak jakby bohaterowie nie wypowiadają wyuczonego tekstu, ale ich autentyczne myśli, co pociąga za sobą wiarę widzów w ich szczerść (takie podejście zbliża ten spektakl do tendencji nowego dramatu, a także do stylu spowiedzi, z którego słynie twórczość monodramatyczna Jewgienija Griszkowca). W spektaklu zostały wykorzystane

różne środki multimedialne i gatunek tzw. *storytellingu*, popularnego wśród blogerów i marketologów.

Wybór takich środków nie jest zaskakujący, ponieważ, po pierwsze, pomaga łatwo mówić na dowolny temat i reklamować go. Po drugie mamy do czynienia z motywem podróży rowerowej po Krymie, który wymagał również nowoczesnego podejścia do opowiadania, aby widzowie bez problemu odgadli, że mają do czynienia z relacją z podróży rowerowej, którą jako realizację fabuły zaproponował Anton Owczynnikow, będący jednym z bohaterów opowiadających o swoich doświadczeniach związanych z Półwyspem Krymskim. Drugim bohaterem jest Halina Dżikajewa, była mieszkanka Krymu, która ze swojego punktu widzenia opowiada o tym, jak została zmuszona do opuszczenia domu z powodu działań FSB. Zatem obie opowieści są opowiadane nie tylko z różnych punktów widzenia, lecz są nawet do siebie przeciwstawne. Anton opowiada o Krymie z zewnątrz, Halina z wewnątrz. Anton opowiada jako turysta o Krymie, natomiast Halina nie o tyle swoją opowieścią dotyka tematyki Krymu, o ile napaści sił zbrojnych z Rosji na terytorium, które uważała za swój dom. W rezultacie pierwsza opowieść to doświadczenia Haliny, która zna Krym jako swój dom, który musiała pozostawić. Druga zaś – człowieka z zewnątrz, który nie wie nic o Krymie, za wyjątkiem zasłyszanych faktów, stereotypów i dalekich od wiarygodności interpretacji z obserwacji podczas swojej wycieczki turystycznej.

W związku z powyższym należy rozumieć, że w opowieściach obu bohaterów mamy do czynienia z zupełnie przeciwnymi punktami widzenia, które nie umożliwiają widzom na pełne zapoznanie się z tematyką Krymu, ponieważ opowieści są zbyt subiektywne i ograniczone do niektórych obszarów wiedzy. Właśnie dlatego dramaturg dodaje do dwóch różniących się od siebie opowiadań trzecie źródło informacji, bardziej obiektywne – materiały audiowizualne z mediów informacyjnych. Dzięki temu widzowie mają szansę ujrzeć obraz Krymu niemalże pełny. Jednakże to od nich zależy jak będą spostrzegać Krym.

W inscenizacji sztuki *KrymMÓJ. Sprawozdanie z wyprawy, której nigdy nie było* dokładnie, jak w przypadku poprzedniego spektaklu *Dziewczyny-Dziewczyny*, obserwujemy na deskach teatru ciekawe ustawienie widowni w stosunku do sceny. Scena i widownia są podzielone na dwie strony: z jednej strony znajduje się część podpisana jako „Krym Mój”, z drugiej – „Mój Krym”. Jak wyjaśnia Halina Dżikajewa, widzowie pochodzący z Krymu podświadomie zajmują miejsca po stronie „Mój Krym”. To również jest niezwykle cenny element do rozważań socjologicznych na temat identyfikowania się mieszkańców Krymu z Krymem.

Aby głębiej przeanalizować ostatni spektakl, trzeba zwrócić się do wspomnianego Festiwalu Desant.UA, w którym brali udział także aktorzy polsko-ukraińskiej grupy teatralnej Did Company ze spektaklem *Миї дід конав. Миї батько конав. А я не буду*⁵⁴ (*Mój dziad kopał. Mój ojciec kopał. A ja nie będę*). Właśnie na przykładzie tej sztuki chcielibyśmy wyciągnąć kilka wniosków na rzecz więzi i wymiany kulturowej⁵⁵, porównując tę sztukę do spektaklu performatywnego *Trawa przebija ziemię* teatru PostPlay, którego premiera została wystawiona w Ukraińskim Domu w Warszawie 12 czerwca 2019 roku.

O spektaklu można przeczytać na stronie gospodarzy sceny, że dla performansu jako pozycja wyjściowa posłużyła współczesna krymsko-tatarska poezja, raport organizacji KrimSOS o torturach, które stosują władze rosyjskie na Krymie, raport Amnesty International o torturach i łamaniu praw człowieka na

⁵⁴ Sam utwór jest dość postmodernistyczny (jak powiedzieliby krytycy teatralni postdramatyczny) i można go nazwać sztuką thrash`u, sztuką punkową, analogicznie do gatunku muzyki. Thrash to kierunek w muzyce rockowej i filmie (dosłownie oznacza „śmieci”), w którym obserwuje się podobne interpretacje świata (krytyczny stosunek do społeczeństwa i polityki). Teksty thrash`u wyróżniają się celową wulgarnością i kliszowością, parodią i walką z kulturą masową, pełną banalnych idei, modnych treści i nieoryginalnych wątków, jak o thrash`u pisze w swoim słowniku *Массовая литература в понятиях и терминах (Literatura masowa w pojęciach i terminach)* W. D. Czerniak (В. Д. Черняк, *Массовая литература в понятиях и терминах. Учебный словарь-справочник 2-е издание, стереотипное*, Москва 2015.).

⁵⁵ Wymiana kulturowa w tym przypadku polega na zapożyczeniach pewnych elementów ze spektakli innych grup teatralnych, które później są implementowane we własnych pracach innych teatrów. Jest to działanie z pogranicza plagiatu, bądź intertekstu.

wschodzie Ukrainy, raport Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. praw człowieka i historii świadków⁵⁶.

Jak we wszystkich pracach teatru widać nietypowy podział na scenę i widownię, dzięki temu widzowie są bliżej aktorów i mogą głębiej przeżywać akcję. W spektaklu zgodnie z współczesną modą teatralną mamy do czynienia z wieloma wymiarami przekazu informacji, w tym multimedialnymi. Tak więc, czytanie wierszy krymskich poetów (zmiksowaną przez muzyka – DJ – z muzyką w stylu thrash), prezentacja zdjęć wyświetlana na ścianie przez reflektor, również krótkie ujęcia filmowe, performatywna gra aktorów (którzy tutaj nie grają, jak podkreśla reżyser spektaklu Halina Dżikajewa, podczas rozmowy po zakończeniu spektaklu), a także ziemia (lub piasek, część ziemi jest pomalowana na niebiesko, co można interpretować jako piasek z brzegów krymskich nad morzem i samą wodę z morza), kamienie i inne elementy dekoracji, które następnie będą służyć aktorowi jako rekwizyty. Wszystkie te dekoracje i rekwizyty, wraz z improwizacją aktorów bez wierszy, nie ujawniłyby nam istoty fabuły produkcji. Ale wszystko razem wielostronnie oddaje całą atmosferę i znaczenie inscenizacji. Aktorzy przedstawiają w swojej improwizacji strukturalnej problem łamania praw człowieka na Krymie, tortury i cierpienia Tatarów Krymskich (jest to teatr fizyczny).

Aktor jak Syzyf przetacza wielki kamień przez całą scenę. Później aktorka zaczyna bić aktora, który w żadnym wypadku nie broni i nie opiera się torturom. Aktorka kopie go, wiąże mu ręce, wkłada worek na głowę, blokując mu dostęp powietrza i wyśmiewa go. Aktor nawet w pewnym momencie zaczyna krwawić z nosa. Co powinno wzbudzić silne uczucia wśród widzów i zapewnić autentyczność tortur. Następnie aktorka uwalnia bohatera spektaklu.

W spektaklu *Mój dziadek kopał w sztuce. Mój ojciec kopał. A ja Nie będę* aktorzy wykorzystali ziemię, którą przywieźli ze sobą w worku, jako motyw przewodni w spektaklu (symbol ziem ukraińskich, znajdujących się niegdyś pod

⁵⁶ У Варшаві покажуть театральний перформанс про тортури в Криму, naszwybir.pl/u-varshavi-pokazhut-teatralnyj-performans-pro-tortury-v-krymu (dostęp 01.20.2020).

panowaniem państwa polskiego, tzw. kresy). W pokazie PostPlay widzimy identyczny element o podobnym znaczeniu semantycznym. Naszym zdaniem pomysł na ziemię, jako dekorację i główny rekwizyt, został właśnie zapożyczony ze spektaklu Did Company, który grupa teatru PostPlay mogła zobaczyć podczas Festiwalu. To jest właśnie przykład wymiany kulturowej w przestrzeni teatralnej podczas spotkań na festiwalach teatralnych.

Teatr PostPlay uzupełnił ten element o niebieski kolor (część ziemi została pofarbowana w niebieski kolor), co powinno symbolizować morze. Piasek (żółty) i ziemia (niebieska) razem tworzyły barwę flagi ukraińskiej, więc jednocześnie mogły być symbolem Ukrainy, jednakże wraz z kamieniami i głazem symbolizowały konkretnie Krym.

Element związany z rzucaniem ziemią w widzów przez aktorów Did Company, tu odnajduje inne zastosowanie. Podczas spektaklu PostPlay widzowie otrzymują po jednym małym kamieniu, który trzymają w dłoniach przez cały spektakl do momentu, w którym odkładają go z powrotem do ziemi, którą tak przytulał i bronił, pobity bohater.

W teatrze fizycznym nie ma gotowych odpowiedzi, nie słyszy się słów, które wyjaśniałyby to, co jest obserwowane, więc każdy widz może mieć swoje własne interpretacje akcji dramatycznej. Naszym zdaniem powrót kamieni do ziemi, które dla nas będą symbolizować krymską lub krymskotatarską społeczność, wraz z zaprzestaniem tortur i zastraszania, a następnie pomocą bohaterki okazaną bohaterowi, przy usunięciu z rąk bohatera resztek taśmy symbolizującej kajdany, może oznaczać nadzieję na lepszą przyszłość tej społeczności.

Summary: This article is devoted to the presentation of the phenomenon of critical theatres in the contemporary Ukrainian theatre environment (where one of the current trends is new drama), while narrowing the topic to the PostPlay theatre as an example of this kind of theatre. We will first of all draw attention to the

Chról E. *Kijowski teatr PostPlay jako współczesny ukraiński teatr krytyczny*

existence of the critical theatre as a socio-cultural phenomenon. The PostPlay theatre from Kiev was founded by Jana and Denis Humenny and Halina Dzhikayeva. In the article, theatrical creativity and social activities of the theater were transferred. Author also analyzed performances of the theater such as: *Girls-girls (Дівочки-дівочки)*, *16+*, *A little bit more oxygen (Трохи більше кисню)*, *Medea (Медея)*, *KrymMOY. An account of a journey that never happened (КрымМОЙ. Отчет о путешествии, которого никогда не было)*, *Opolchenci (Ополченці)*, *Czorny sneg (Чорний Сніг)*, *Pisnia (Пісня)*.

Spis wykorzystanych źródeł:

1. Леман Г., *Постдраматический театр*. Moskwa 2013.
2. Grotowski J., *From the Poor Theatre to the Art-Conductor*, Moskwa 2013.
3. Липовецкий М., Боймерс Б., *Перформансы насилия: литературные и театральные эксперименты Новой драмы*, Moskwa 2012.
4. Закон Украины *О внесении изменений в некоторые законы Украины относительно обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин при прохождении военной службы в Вооруженных Силах Украины и других воинских формированиях*.
5. Черняк В. Д., *Массовая литература в понятиях и терминах. Учебный словарь-справочник 2-е издание, стереотипное*, Moskwa 2015.
6. *У Варшаві покажуть театральний перформанс про тортури в Криму*, naszwybir.pl/u-varshavi-pokazhut-teatralnyj-performans-pro-tortury-v-krymu (dostęp 01.20.2020).

Emil Chról

Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Czym jest współczesny wschodniosłowiański teatr krytyczny i jak go badać

***Abstrakt:** W niniejszym artykule poddane analizie zostały dwa teatry przedstawiające odpowiednio Rosję i Ukrainę – Teatr.Doc i Teatr PostPlay, jako przykłady rosyjskiego i ukraińskiego współczesnego teatru krytycznego. Jako że teatr krytyczny nie został dotychczas odpowiednio zbadany, i nie zostały w stosunku do niego opracowane odpowiednie metody badawcze autor przybliży zagadnienie teatru krytycznego wraz z możliwymi drogami jego badania. W artykule autor dokonał porównania obu teatrów w celu przedstawienia cech charakterystycznych teatru krytycznego. Kolejno autor dokonał próby doboru odpowiednich metod, które mogą pomóc przy badaniach teatru krytycznego.*

W niniejszym artykule udzielimy uwagi teatrowi krytycznemu określanemu również socjalnym, dokumentalnym, czy politycznym. Mimo, iż te trzy określenia, a także wiele innych, używa się synonimicznie w wielu pracach o teatrze krytycznym, w tym również przez samych twórców należy rozróżniać te pojęcia, ponieważ w pewnych aspektach mogą się różnić.

Po pierwsze teatr⁵⁷ dokumentalny nie musi być teatrem krytycznym, a większość teatrów krytycznych jest zazwyczaj teatrami dokumentalnymi. Ponadto nie każdy teatr dokumentalny i krytyczny odnosi się do zagadnień politycznych, więc nie muszą być politycznymi. Odnosząc się do nazwy aktualny, można stwierdzić, że każdy ze spektakli tych teatrów może być aktualny w danej sytuacji historyczno-społecznej, w której istnieje i takim przestaje być w chwili, kiedy proces bądź zjawisko, które opisuje ulega przedawnieniu, bądź zanika zainteresowanie tematyką spektaklu ze strony widzów.

Po drugie, krytyczny ze względu na zaistnienie funkcji krytyczno-społecznej (bowiem krytyce poddawane są działania polityczne i problemy społeczne, które mają miejsce w państwach, w których istnieją). A także, po trzecie, aktualnym, gdyż opisywane są problemy współczesne w czasie ich występowania.

Teatr krytyczny⁵⁸ zgodnie ze słowami ukraińskiego dramaturga Maksima Kuroczkina⁵⁹, pracującego w Teatrze.Doc⁶⁰, powinien nie o tyle upolitycznić teatr, o ile starać się wyjaśniać widzowi otaczający go świat. Jednakże prawda jest taka, jak twierdzili Maksim Kuroczkin i Michaił Ugarow (założyciel Teatru.Doc), że rzeczywistość nas otaczająca jest już upolityczniona i dlatego, niezależnie od intencji dramaturga teatr również zaczyna nosić takie cechy. Powtarzając za Kuroczkinem: „prawdziwy polityczny spektakl powinien istnieć na granicy farsy”⁶¹.

⁵⁷ A raczej spektakl, bowiem nie zawsze teatry wystawiające sztuki dokumentalne, bądź krytyczne deklarują się pod terminem teatr dokumentalny / krytyczny, mając w repertuarze również sztuki o odmiennej estetyce, formach, tematykach, itd.

⁵⁸ Inaczej: teatr polityczny, teatr społeczno-polityczny, aktualny teatr.

⁵⁹ Maksim Kuroczkin jest autorem takich tekstów dramatycznych jak: *Водка, ебля, телевизор* (*Wódka, jebanie, telewizor*), czy *Бабло побеждает зло* (*Forsa zwycięża zło*).

⁶⁰ Teatr.Doc można śmiało nazwać założycielem teatru krytycznego (politycznego, dokumentalnego) w przestrzeni postsowieckiej. Stał się ów wzorem dla kolejnych powstających teatrów tego typu w przestrzeni postsowieckiej, w tym również omawiany przez nas teatr PostPlay i teatr Przesiedleńca.

⁶¹ А. Гайшенец, *Максим Курочкин: Неочевидные возможности драматургии. Theatre, театральный портал*, <http://teatre.com.ua/modern/maksym-kurochkin-neochevydnye-vozmozhnosti-dramaturgyy> (dostęp 10.01.2020).

Skandaliczne i krytykujące autorytarną władzę spektakle w dyskusji podejmowanej przez widzów i krytyków dodają takim teatrom popularności, na czym one jedynie korzystają, nawet gdy krytyka jest negatywna. Jednocześnie podniesiony hałas wokół spektaklu czyni go bardziej znanym, a zatem bardziej dostępnym dla mas i dzięki temu ma możliwość wejść do dyskursu społecznego. Teatr sprzedając swój towar, jakim jest spektakl, rozprzestrzenia również zakazane, pominięte, lub zafałszowane tematy dla dyskusji. Właśnie takim sposobem autorzy spektakli krytycznych mają szansę wpływać na społeczeństwo. To również można z pewnością nazwać celem teatru krytycznego.

W niniejszej pracy zostały przeanalizowane działalności społeczno-teatralne dwóch teatrów wraz z ich repertuarem. Oba teatry posiadają potencjał do odgrywania dużej roli w społeczeństwie, w którym funkcjonują będąc teatrami krytycznymi, dokumentalnymi, bądź do takiego miana tylko aspirują. Rosyjski Teatr.Doc z Moskwy i ukraiński Teatr PostPlay z Kijowa się od siebie diametralnie różnią, chociaż ten drugi czerpał formy, metody i tematyki do swojej twórczości od tego pierwszego, będącego wzorem dla wszystkich teatrów krytycznych, a tym bardziej dokumentalnych w przestrzeni postsowieckiej, a przede wszystkim wschodniosłowiańskiej.

Główną różnicą jest przede wszystkim ostra krytyka polityczna i skandaliczność Teatru.Doc i wynikająca z tych dwóch charakterystyk negatywna reakcja władzy. PostPlay nie skupia aż tak bardzo swojej uwagi na aspekty polityczne i nie stara się wywołać skandalu.

Teatr krytyczny we współczesnym teatrze rosyjskim i ukraińskim, jak pokazały niniejsze badania jest po pierwsze teatrem dokumentalnym, po drugie, wypełnia funkcję krytyki społeczno-politycznej. Dana funkcja polega na krytyce aktualnych wydarzeń, które zachodzą w środowisku, w którym istnieje teatr. Krytyce podlegają wydarzenia socjalno-polityczne, społeczeństwo, ale głównie władza.

Szczególnym przypadkiem tych obu krajów jest istnienie dużego wpływu rosyjskiej propagandy na przestrzeń medialną obu państw. Jednakże Rosja różni się od Ukrainy mniejszą swobodą słowa i działań obywatelskich. W Rosji nadal istnieje cenzura i kary za łamanie niepisanych zasad cenzury, co można zaobserwować na przykładzie, chociażby, Teatru.Doc, który stale jest szykanowany przez ówczesną władzę⁶². Ukraina zaś w tym samym momencie wyróżnia się większą swobodą słowa, niemalże zupełnym brakiem cenzury, a także brakiem przeciwdziałań, ze strony władzy, które by uniemożliwiały działalność takiego rodzaju teatru, czy jakichkolwiek działań społeczno-obywatelskich⁶³. Na Ukrainie nie odnotowujemy spraw dotyczących więźniów politycznych, którzy istnieją zarówno w Rosji, jak i w sąsiadującej, z oboma państwami, Białorusi.

Dla porównania w Polsce nie ma żadnych ograniczeń dotyczących opisanych powyżej aspektów, jest to kraj najbardziej demokratyczny w zestawieniu z Rosją i Ukrainą. Jednakże w odróżnieniu od tych obu państw, w Polsce nie istnieje jako taki

⁶² Podobne zainteresowanie władza rosyjska udzieliła innemu działaczowi teatralno-społecznemu – Kiryłłowi Sieriebriennikowi rosyjskiemu reżyserowi o liberalnych poglądach politycznych. Został on oskarżony o oszustwa pieniężne i pozbawiony wolności (areszt domowy) w 2017 roku. Proces, któremu został poddany Sieriebriennikow wywołał oburzenie publiczne zarówno w Rosji jak i za granicą wśród kręgów kulturowych. Środowisko kulturowe, przychylne oskarżonemu, uznało całą sprawę karną za proces polityczny. W 2019 roku areszt domowy został odwołany (The Guardian, *Angry protests as Russian court puts theatre director under house arrest*, <https://www.theguardian.com/world/2017/aug/23/russian-court-puts-theatre-director-under-house-arrest-kirill-serebrennikov> (dostęp 01.20.2020).

⁶³ Jedynym niemalże wydarzeniem na ukraińskiej scenie kulturalnej w ostatnich latach, które charakteryzuje się jako działanie władzy przeciwko instytucji kulturalnej można nazwać to w stosunku Narodowego Centrum Oleksandra Dowżenka będącego największym na Ukrainie archiwum filmów ukraińskich i zagranicznych a także kulturalnym centrum znajdującym się w Kijowie. 25 marca 2020 roku Centrum zwróciło się z prośbą do Ministerstwa Kultury o pomoc finansową na przetrwanie w okresie epidemii koronawirusa: <http://www.dovzhenkocentre.org/news/395>. Jednakże nie Centrum nie otrzymało spodziewanej pomocy i już 28 maja 2020 roku Centrum ogłosiło na swojej stronie o niewypłacalności (m.in. Centrum nie jest w stanie wypłacić należności za pracę pracownikom za styczeń i luty 2020). Sytuacja spowodowana była, jak opisuje to kierownictwo Centrum sabotażem przez kierownictwa Państwowej Agencji Ukrainy ds. kinematografii swoich obowiązków w sprawie organizacji budżetu a także przekazaniu Ministerstwu Finansów zaniżonego projektu finansowego Centrum. W rezultacie Centrum nie otrzymało planowanego finansowania z programu Państwowe wsparcie kinematografii od początku 2020 roku: <http://www.dovzhenkocentre.org/news/396/> (dostęp 28.05.2020).

teatr krytyczny. Można wysunąć tezę, iż do zaistnienia dojrzałego teatru krytycznego potrzebne są warunki, w których społeczeństwo czuje się uciśnione i wyraźnie widzi sprawcę swojego złego losu we władzy państwowej, z którą siebie nie uosabiają. Najwyraźniej teatr krytyczny potrzebuje wroga do walki jaką prowadzi. W takim układzie mamy do czynienia z teatrem krytycznym o politycznym wydźwięku, czyli z teatrem politycznym. Poza władzą, którą silnie krytykuje Teatr.Doc obiektem krytyki staje się również społeczeństwo, które biernie znosi ciosy ze strony biurokratycznej władzy, nie rozwija się, nie potrafi odnaleźć wyjścia z problemów społecznych jakie je otaczają, m.in. alkoholizm, analfabetyzm, ubóstwo. W taki układzie mamy do czynienia z teatrem krytycznym o wydźwięku społecznym, czyli z teatrem społecznym. W połączeniu obu obiektów krytyki powstaje teatr krytyczny wypełniający funkcję krytyki społeczno-politycznej. W polskim teatrze można dojrzeć wydźwięku społecznego w niektórych spektaklach, brakuje jednakże – politycznego. Może być to spowodowane, jak już wyżej zauważyliśmy z lepszymi realiami politycznymi w kraju, bądź z obawami teatrów przed prześladowaniem teatru za zbytnią krytykę sceny politycznej w państwie.

Odnosząc się do teatru krytycznego w perspektywie historycznej. Wydaje się, że głównym elementem odróżniającym teatr krytyczny jaki funkcjonuje współcześnie od możliwych form, które zaistniały wcześniej to przede wszystkim przyjęcie form i estetyk nowego dramatu. Przede wszystkim jest to wprowadzenie żywej mowy na scenę, tj. wulgaryzmów, języka potocznego, żargonu. Odejście od zasad artyzmu w sztuce, co wyraża się w braku dekoracji, rekwizytów, oświetlenia, muzyki, itd. W zamian za to teatr krytyczny czy dokumentalny otrzymuje szereg innych elementów wpływających na przekaz dokumentalnego materiału. To między innymi szeroko rozumiana mediaturgia, która wprowadza pokazy filmów, jak na przykład w monospektaklu *Towar*, w którym można zobaczyć krótkie ujęcia filmowe nagrane na telefon z frontu działań wojennych w konflikcie rosyjsko-ukraińskim. Powyżej wymienione elementy wskazują bezbłędnie na przyjęcie do współczesnego teatru krytycznego tendencji nowego dramatu.

Teatr krytyczny nie zajmuje jednak głównej pozycji na rynku teatralnym w żadnym kraju, tak samo jest w przypadku Teatru.Doc i PostPlay. Widzowie, którzy wybierają się na sztuki takich teatrów są zazwyczaj zainteresowani taką tematyką, albo działalnością teatru, zatem znają środowisko takiego rodzaju teatru. Rzadko są to nowe osoby, które wcześniej nie wiedziały o istnieniu takiego teatru, co zdarza się w przypadku teatrów państwowych, repertuarowych, do których mogą przyjść przypadkowi widzowie.

Audytoryum teatrów krytycznych mimo to jest znaczne. Zdając sobie sprawę z faktu małej popularności teatrów wśród globalnej społeczności, to nadal teatry krytyczne mogą zapewnić sobie frekwencję widzów i wypełnione miejsca na widowni. Ponadto, należy zwrócić uwagę, iż zazwyczaj teatry takiego typu nie są finansowane przez państwo, wobec powyższego większą częścią finansów są pieniądze zdobyte ze sprzedaży biletów. Pozostałe fundusze zdobywają ze zbiórek na teatr, czy od sponsorów. A zatem, gdyby te teatry były mało popularne i omijane przez widzów, to znajdowałyby się w złej kondycji i szybko by upadły, a mimo to nadal funkcjonują i mają się dobrze. W odróżnieniu od Teatru.Doc, PostPlay posiada możliwość zdobycia dodatkowych środków pieniężnych na działalność teatru z grantów Ministerstwa Kultury Ukrainy.

Grupami odbiorców, do których adresowane są sztuki obu teatrów jest całe społeczeństwo ich kraju. Zadaniem teatrów krytycznych jest wzbudzenie zainteresowania i wrażliwości społeczności na ważne problemy. Wzbudzenie ich świadomości obywatelskiej. Dlatego można tu nawet mówić o funkcji twórczej w stosunku do świadomości obywatelskiej, tym samym przyczyniając się do demokratyzacji społeczeństwa, do którego adresują swoje spektakle. Zatem bez wątplenia teatry krytyczne mogą przyczyniać się do kształtowania społeczeństwa obywatelskiego opartego na zasadach demokratycznych.

Wnioskując z przyjętych form, zadań i funkcji jakie wypełniają oba teatry, po prześledzeniu i przeanalizowaniu ich działalności teatralnej i społecznej można

stwierdzić ponadto, iż Teatr.Doc przynależy do Kultury I, podczas gdy PostPlay do Kultury II, mimo tego, że PostPlay jest niejako klonem Teatru.Doc.

Uzasadniamy taką tezę tym, że Teatr.Doc w swoich działaniach jest aktywnym poszukiwaczem nowych form, otwartym wciąż na nowe projekty i nie boi się w tak trudnej sytuacji politycznej w jakiej się znajduje stawiać opór władzy poprzez liczne akcje demonstracyjne i protestacyjne.

PostPlay zaś w swojej naturze staje się coraz bardziej bierny i zanika w nim funkcja krytyczna. Bardzo możliwe, że jest to dla niego za trudne zadanie do spełnienia w swoim środowisku i dlatego zmienił swój wektor działalności w kierunku teatru fizycznego oraz ulicznego. Choć teatr fizyczny i uliczny są energiczne w swoim żywiole, to mimo wszystko formy jakie przyjmują i stają się lejtmotywami dla Teatru PostPlay są pozbawione tej energii, zastygłe. Można to zaobserwować w spektaklu o łamaniu praw człowieka w Krymie, czy w wystąpieniu podczas Festiwalu Desant UA. Przyczynę wychodzenia PostPlay'u z teatru krytycznego można uzasadniać poprawiającą się sytuacją polityczno-społeczną na Ukrainie i brakiem wroga (w postaci władzy), z którym można byłoby walczyć.

Odnosząc się do problematyki teatrów krytycznych, które można podejmować w kolejnych badaniach o innym podchodzie z wykorzystaniem innych metod badawczych, można zrobić następujące wnioski. Teatr krytyczny jako konstrukt społeczno-kulturowy powinien być badany interdyscyplinarnie, gdzie jedną z dziedzin nauki byłaby socjologia badająca wpływ i więzi pomiędzy teatrem jako grupą społeczną i widzami. Drugą zaś dyscypliną powinna być kulturologia, bądź teatrologia, która umożliwiłaby jednoczesne zbadanie dzieł sztuki powstałych w teatrze krytycznym oraz działania wykraczające poza ramy teatru.

Oddzielne badania socjologiczne pomijałyby teksty kulturowe powstające w takich teatrach, skupiając uwagę na badanych grupach społecznych. Natomiast badania teatrologiczne nie zwracałyby uwagi na ważne naszym zdaniem wzajemne oddziaływanie teatru na społeczeństwo i społeczeństwa na teatr.

Podsumowując, należy podkreślić następujące wnioski. We współczesnym teatrze wschodniosłowiańskim (głównie na scenach teatrów niezależnych w Rosji i na Ukrainie) wykształcił się teatr, który bardzo zbliżył się pod względem tematyki i metod tworzenia spektakli do społeczności ich otaczających. Wraz z zdomowieniem się w teatrach takich jak Teatr.Doc w Moskwie metody verbatim, a także tendencji którą współtworzyła ta metoda – nowego dramatu – niektóre teatry niezależne zaczęły wypełniać funkcję krytyki społeczno-politycznej.

Zarówno tematyka i działania teatrów, które zaczęły wykraczać poza działalność charakterystyczną dla instytucji teatralnych, jak również metody jakimi się zaczęto posługiwać zbliżyły owe teatry, w naszym przekonaniu, do nauk socjologicznych.

Po pierwsze estetyka nowego dramatu dyktowała autorom tekstów teatralnych (nie tylko dramatopisarzom), reżyserom i dramaturgom zmienić dotychczasowe podejście do podejmowanych tematów w teatrze, dlatego nastąpiło zbliżenie do współczesnych im: społeczeństwa i ich problemów. Jednocześnie język sceniczny został zupełnie odmieniony i włączył w siebie bogactwo mowy potocznej wraz z jej leksyką nienormatywną i wulgaryzmami.

Po drugie metody i podejścia (np. life game czy głęboki wywiad) wykształcone na podstawie metody verbatim, którą do Rosji przywiózł Teatr Royal Court w 2000 roku, polegają na zebraniu materiału dokumentalnego poprzez przeprowadzenie wywiadów z osobami, bądź grupami społecznymi, których dotyczy tematyka przyszłego spektaklu teatralnego, głównie o charakterze dokumentalnym. Taki sposób tworzenia spektaklu przypomina metody wykorzystywane w naukach socjologicznych.

Nastąpienie rozkwitu teatru dokumentalnego, który coraz częściej sięgał po materiały autentyczne, dokumentalne, autobiograficzne, spowodowało wytworzenie się poczucia pewnego zadania czy misji, jaką teatr powinien spełniać w swoim otoczeniu. W rezultacie w teatrze pojawiła się funkcja krytyki społeczno-

politycznej, która polega na analizowaniu wydarzeń i procesów zachodzących w państwie i społeczeństwie i przedstawianie ich na scenie.

Takie podejście ma większe znaczenie w państwach o niskim stopniu zdemokratyzowania, w których środki masowej informacji wykorzystywane są do przekształcania informacji w sposób dogodny dla władzy. W środowisku sfalszowanych wiadomości i propagandy teatry posiadające powyższą funkcję są źródłem alternatywnej wiedzy na temat wydarzeń, które zniekształca władza.

Teatr.Doc w Moskwie wykracza poprzez swoją działalność poza obszar teatralny wchodząc na pole działań obywatelskich, organizując projekty społeczne, protesty i demonstracje. W tych działaniach teatr sprzeciwia się bezprawnym poczynaniom władzy rosyjskiej, okrutnemu postępowaniu z więźniami politycznymi, fałszowaniu informacji w mediach.

Powyżej przedstawiony teatr krytyczny jako zjawisko teatralno-społeczne nie zostało dotychczas należycie przebadane ani w Polsce, ani za wschodnią granicą. Powstawały jak dotąd prace dotyczące nowego dramatu, w których zwracano uwagę jedynie na jeden aspekt istnienia takiego teatru opisując przy tym tło historyczne, festiwale teatralne, wymieniając twórców i ich utwory, czy teatry w których wystawiano sztuki nowego dramatu.

Niewątpliwie podjęcie tematyki współczesnego teatru krytycznego jako obiekt badań socjologicznych świadczy o nowatorstwie badawczym, gdyż, po pierwsze, jak dotąd nie powstały prace poświęcone teatrom wypełniającym funkcję krytyki społeczno-politycznej, po drugie nie powstały prace opisujące teatr w sposób łączący zarówno produkt teatru, jakim jest przedstawienie teatralne, z jego społecznymi konsekwencjami.

Przyjęta przez nas koncepcja, w której metody tworzenia spektakli wykorzystywane przez teatry krytyczne przypominają metody nauk socjologicznych pozwala wysunąć następujące wnioski. Metoda verbatim polegająca na przeprowadzaniu wywiadów jest równa metodom jakościowym,

głównie dokonywanym w naukach socjologicznych – wywiadom jakościowym. Używanie materiałów autobiograficznych w strukturze spektaklu jest metodą dokumentów osobistych w socjologii humanistycznej, jaką znamy z prac Floriana Znanieckiego. Natomiast korzystanie z dokumentów wytworzonych przez społeczeństwo, w tym przez środki masowej informacji, to analiza danych zastanych, desk research.

Kolejno podejście badawcze i metodologiczne, jakie powinno być wykorzystane w pracy naukowej podejmującej tematykę teatru jako obiekt badań socjologicznych świadczą o jej oryginalności, bowiem, jak zostanie to opisane połączenie metod badań teatru i kultury z metodami socjologicznymi jest projektem niespełnionej dyscypliny interdyscyplinarnej – socjologii teatru. Pojęcie socjologii teatru zaproponowane przez Georgesa Gurvitcha, o której również pisała Maria Shvetsowa w pracy *Socjologia teatru i przedstawienia*, a także zadania które powinna spełniać rozumiemy podobnie jak Maria Shvetsova. Jednakże przeniesiemy akcent badań z socjologii aktorów głównie na socjologię przedstawienia i więź między teatrem a społeczeństwem, analizując jednocześnie sztuki powstałe w teatrze w kontekście społecznym.

Pytania badawcze, jakie powinny być przyjęte w takiej pracy są następujące: czy teatry krytyczne w Polsce, Rosji i na Ukrainie są do siebie podobne pod względem przyjmowanych strategii i czy się różnią między sobą.

Na czym polega funkcja krytyki społeczno-politycznej w teatrze krytycznym.

Jak teatr krytyczny wpływa na społeczeństwo i na odwrót jak wpływa społeczeństwo na teatr krytyczny.

Czy teatr krytyczny może przyczynić się do rozbudzenia świadomości obywatelskiej i rozwoju demokracji w państwie.

Do jakiej grupy społecznej adresowany jest teatr krytyczny i kto jest odbiorcą komunikatów teatru krytycznego.

Zdefiniowanie pojęcia teatru krytycznego we współczesnym teatrze w Polsce, Rosji i na Ukrainie.

Przeanalizowanie działalności teatralnej i społecznej wybranych teatrów krytycznych z Polski, Rosji i Ukrainy.

Określenie do której kultury przynależy teatr krytyczny do Kultury I czy Kultury II, korzystając z koncepcji Kultury I i II Władimira Papiernego.

W takim pojmowaniu przedmiotu badań niezbędny będzie synkretyzm metod i podejść ze względu na zróżnicowanie materiału badawczego i nowość tematu, który do tej pory nie został należycie opracowany, co z kolei skazuje nas na korzystanie z materiałów nieopracowanych do tej pory i konieczność dokonywania badań z wykorzystaniem wywiadów.

Przyjmujemy, iż każde działanie teatru krytycznego jest wytworem społeczno-kulturowym mającym wpływ na kulturę i społeczeństwo, jednocześnie będącym tworem wrażliwym na wpływ kultury i społeczeństwa, w którym istnieje.

W powyżej opisanych badaniach powinny zostać połączone metody badań socjologicznych, jako dziedziny wiodącej, z metodami badań kulturowych, jako dziedziny pomocniczej.

Dla pełnego zbadania tematu teatru krytycznego nie jest wystarczającym użycie metod badających spektakle, czy tekst, jakie oferują nauki kulturowe, czy literaturoznawcze, ze względu na to, iż teatr krytyczny swoją działalnością wychodzi poza ramy sztuki teatralnej.

Z drugiej strony nauki socjologiczne mogą zmarginalizować dzieła sztuki powstałe w teatrze krytycznym skupiając się na aktorach, bądź widzach.

Jedynie połączenie metod socjologicznych i przeanalizowanie więzi między tematyką twórczości dramaturgów niezależnych teatrów krytycznych a społeczno-politycznymi wydarzeniami w świecie, które wpływają na wybór takiej a nie innej tematyki, oraz wpływu takich teatrów na widzów i widzów na teatr krytyczny. W połączeniu z analizą filologiczną i metodami badania teatru i dramatu, w tym metodę porównawczą, fenomenologiczną i opisową dla przebadania spektakli i ich typologii

czy działalność teatru jako miejsca, w którym odgrywane są pewne spektakle. Mogą pozwolić na skuteczne i pełne badania poświęcone teatrowi krytycznemu.

O ile, jak już zdążyliśmy zauważyć, materiał jest dość zróżnicowany wykorzystywać w danej pracy należałoby teksty spektakli i dramatów, nagrania spektakli ogólnodostępne w internecie i udostępnione przez osoby związane z badanymi teatrami, spektakle, które obserwował autor pracy, wywiady (jakościowe i eksperckie), jak również wywiady i artykuły napisane przez krytyków i profesjonalnych dziennikarzy. Również wpisy na forach i portalach społecznościowych interesujących nas teatrów oraz wypowiedzi krytyków i widzów na różnych forach internetowych, do analizy których zmusza nas współczesna epoka internetowa, a także fakt przeniesienia swojej części działalności przez teatry do sfery internetowej, np. ogłaszanie naboru do projektów teatralnych, czy spis dramatów, które zostały zakwalifikowane do udziału w licznych festiwalach teatralnych.

Szczegółowiej rozpatrując metodologie, które mogą okazać się przydatnymi dla badań poświęconych teatrowi krytycznemu dochodzimy do następujących wniosków. Formalizm amerykański, czyli New Criticism, odrywa autora od dzieła oraz nie interesuje się wpływem autora na czytelnika, ograniczając się do samego odizolowanego od wszystkiego tekstu, dlatego nie można użyć tej metody w badaniach teatru krytycznego ze względu na subiektywne zaangażowanie autorów tekstów dramatycznych i spektakli w interpretacji otaczającego ich świata.

Podobnie jest z psychoanalizą, która ogranicza się do badania jednostki. Ponadto założenie formalizmu amerykańskiego o „doskonalej bezużyteczności dzieła”, kłóci się z koncepcją teatru krytycznego, jaką przyjmujemy w naszej pracy, w której to taki typ teatru posiada swoją misję i szereg zadań (które stara się zrealizować). W odróżnieniu od teatru tradycyjnego, repertuarowego, tym bardziej państwowego, który „odgrzewa starego kotleta”, nie nadając starym spektaklom nowych znaczeń i nie uaktualnia ich, bądź nieudolnie stara się podążać za trendami, które podobają się publiczności i naśladuje formy przyjmowane przez teatry

Chról E. *Czym jest współczesny wschodniosłowiański teatr krytyczny ...*

niezależne, w celu zapewnienia sobie większej widowni. A teatr krytyczny będąc teatrem aktualnym, z założenia, stara się być stale na bieżąco z wydarzeniami historyczno-społecznymi w przestrzeni, którą się zajmuje.

Podejście Michaiła Bachtina w badaniach literatury umożliwia badanie tekstu w kontekście innych tekstów, tj. intertekstualnie. Ponadto twierdzenie, że język jest nośnikiem ideologii, czy światopoglądu osoby wypowiadającej się, a nie bytem wyodrębnionym, pozbawionym tychże elementów, czyli systemem abstrakcyjnych kategorii, pozwala na przyjęcie i potwierdzenie tezy o celowości teatru krytycznego i pozwala na badanie go jako zjawiska socjalno-kulturowego.

Najpełniej temat teatru krytycznego rozkrywa się dzięki zastosowaniu historyzmu w badaniach literaturoznawczych, bowiem przyjmuje on założenia tekstualności historii i materializm kulturowy, co oznacza, że każde dzieło literackie uwarunkowane jest poprzez rzeczywistość historyczną, w której żyje autor, a samo dzieło literackie staje się częścią całokształtu kulturowego. Kolejnym istotnym założeniem jest to, że dzieło literackie jest historycznie i społecznie zdeterminowane wydarzeniami, które mają miejsce w świecie, a także wpływem takiego dzieła na świat.

Summary: In this article, two theaters representing Russia and Ukraine, respectively, are analyzed – the Theater.Doc and PostPlay theatre as examples of Russian and Ukrainian contemporary critical theatre. As the critical theatre has not yet been adequately studied, and appropriate research methods have not been developed in relation to it, the author brings the issue of critical theatre closer together with possible ways of its research. In the article, the author made a comparison between the two theaters in order to present the characteristics of the critical theater. In turn, the author made an attempt to select appropriate methods that can help in the study of critical theater.

Spis wykorzystanych źródeł:

1. Burzyńska, M. P. Markowski, *Teorie literatury XX wieku. Podręcznik*, Kraków 2006.
2. Harrison M., *The Language of Theatre*, New York 1998.
3. Гайшенец, А., *Максим Курочкин: Неочевидные возможности драматургии*. *Teatre, театральный портал*, <http://teatre.com.ua/modern/maksym-kurochkin-neochevydnye-vozmozhnosti-dramaturgyy> (dostęp 10.01.2020).
4. Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Н., *Современная русская литература 1950-1990-е годы*, Том 1: 1953 — 1968, Moskwa 2003.
5. Лейдерман Н. Л., Липовецкий М. Н., *Современная русская литература 1950-1990-е годы*, Том 2: 1968-1990, Moskwa 2003.
6. Липовецкий М., Боймерс Б., *Перформансы насилия: Литературные и театральные эксперименты новой драмы*, Moskwa 2012.
7. Паперный В., *Культура Два*, Moskwa 2016
8. Угаров М., *Что такое verbatim*, www.teatrdoc.ru/stat.php?page=verbatim (dostęp 10.04.2020).
9. Угаров М., *Красота погубит мир! Манифест новой драмы*, <http://www.kinoart.ru/archive/2004/02/n2-article15> (dostęp 10.04.2020).
10. Угаров М., *Куда движемся? (Монологи о театре)*, Новое искусство 3, 2006.

Христина Голубінка

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського в розвиток української та світової музичної культури

Анотація: Висвітлено творчу діяльність видатного українського композитора, педагога, громадського та культурного діяча другої половини ХХ – початку ХХІ століття – Богдана-Юрія Янівського. Подано стислі біографічні відомості, проаналізовано окремі вокальні та хорові твори митця з приватного архіву. Охарактеризовано засоби музичної виразності та особливості композиторського письма. Зроблено висновок, що, творчість Б.-Ю. Янівського сприяла увиразненню яскравих інтонаційно-сміслових ознак високого українського та світового музичного мистецтва.

Ключові слова: Б.-Ю. Янівський, композитор, вокально-хорова творчість, концертно-творчий шлях.

Серед плеяди львівських митців української естрадної пісні яскраво виділяється постать Богдана-Юрія Янівського (1941 – 2005), який проявив себе у різних іпостасях – як композитор, педагог, піаніст, диригент, театральний та громадський діяч, меценат.

За видатні мистецькі заслуги Б.-Ю. Янівський отримав звання народного артиста України (1991), Лауреата національної премії України імені Тараса Шевченка (1996), нагороджений Кавалерським Хрестом Ордена Заслуги Республіки Польща (2004). Був членом трьох спілок України – композиторів, журналістів, театральних діячів, одним із керівників Львівської обласної

організації Спілки композиторів України, очолював Івано-Франківську композиторську організацію.

До аналізу життєтворчої діяльності Б.-Ю. Янівського зверталися музикознавці В. Козлов, А. Муха. Різноманітність творчого стилю окреслено у дослідженнях В. Дутчак, І. Зінків, О. Колубаєва. Особистості Б.-Ю. Янівського присвячені інформаційні публікації в періодичних виданнях, зокрема Д. Герасимчука, І. Колодія, Р. Кудлика та ін.

Мета статті – висвітлити архівні матеріали та представити життєтворчу діяльність українського композитора другої половини ХХ – початку ХХІ століття – Богдана-Юрія Янівського. Висвітлити засоби музичної виразності та особливості композиторського письма вокально-хорових творів, які наповнили український та світовий музичний простір новими художньо-творчими вимірами.

Методологія дослідження полягає в застосуванні методів персонології, теорії особистості (зазначені підходи дозволяють зібрати та дослідити невідомі та маловідомі факти із життя і творчості митця) та музикознавчий (передбачає спробу окреслити музично-теоретичний аналіз вокальних та хорових творів).

На основі документальних матеріалів, що знаходяться в архівних фондах Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка та Музично-меморіального музею Соломії Крушельницької у Львові підтверджено, що Б.-Ю. Янівський працював на посаді проректора відділу міжнародних зв'язків (з 1 липня 2000 р.); професором за сумісництвом кафедри загального та спеціалізованого фортепіано (від 28 серпня 2000 р.) в Львівській державній музичній академії ім. М. В. Лисенка. “Богдан Янівський на посаді проректора з міжнародних зв'язків виявив великі організаторські якості, завдяки чому значні творчі здобутки Академії зажили високого реноме у світі [...] з нагоди 60-річчя наказую: оголосити подяку Янівському Богдану-Юрію Ярославовичу

Голубінка Х. *Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського ...*

із занесенням в особову справу”⁶⁴, – ректор ЛНМА ім. М. В. Лисенка – І. Пілатюк (наказ №125 від 29 червня 2001 р.).

Творчість композитора Б.-Ю. Янівського висвітлена у різних жанрово-стильових вимірах: оперна, симфонічна, фортепіанна, вокальна, камерна, хорова, музика до театральних вистав українських труп, кінофільмів та мультфільмів.

Вагоме місце в музичній спадщині Б.-Ю. Янівського займає опера “Одеська балада” (1986 р.) за історичним романом Р. Іваничука “Черлене вино”. Музикознавець І. Зінків зазначає: “композитор не лише прагнув втілити зміст адекватними засобами виразності (аріозно-пісенного типу), а й намагався зробити оперу гранично доступною, демократичною за музичною мовою [...] автор виявив глибокі знання законів сучасної оперної творчості”⁶⁵.

За цикл музичних творів великої форми для дітей – зокрема оперу “Царівна Жаба” (лібрето Р. Кудлика); мюзикли “Лис Микита” (лібрето Р. Кудлика за казкою І. Франка), “Перстень спокуси” (лібрето Р. Кудлика за казкою І. Франка “Без праці”), “Том Соїєр” (лібрето М. Петренка за повістю Марка Твена), композитор отримав звання лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка (1996). Письменниця Н. Бічужа слушно наголошує про творчість композитора: “віддаючи своє серце дітям, він творить справжні музичні шедеври”⁶⁶.

З великим успіхом 9–10 червня 2001 року відбулася прем’єра у Філадельфії опери-казки “Хоробрий півник” за мотивами п’єси Наталі Забіли “Коли зійде місяць”. “Богдан Янівський приїхав до США, насамперед як проректор з міжнародних відносин Львівської музичної академії імені М. Лисенка для налагодження ділових стосунків з українською діаспорою [...] Прекрасною виявилась найперше ідея: поставити “Хороброго півника” [...] силами дітей Українського освітньо-культурного центру у Філадельфії”⁶⁷.

⁶⁴ З особової справи Б.-Ю. Янівського, яка знаходиться в архіві ЛНМА ім. М. В. Лисенка.

⁶⁵ І. Зінків, “Одеська балада” Б. Янівського, *Музика*. 1986. №4. с. 9.

⁶⁶ Д. Герасимчук, *Його музика є дійовою особою*, *Високий замок*. 1996. 27 лютого. с. 4.

⁶⁷ І. Колодій, *Щоденний обов’язок, як щоденна молитва [Слово про митця з нагоди 60-річчя]*. За Вільню Україну. 2001. 22–23 червня. с. 8.

У творчій діяльності Б.-Ю. Янівського є музика до понад 100 театральних вистав: “Земля” (О. Кобилянської, 1965), “Місто без любові” (Л. Устинова, 1967), “Тил” (М. Зарудного, 1977), “Украдене щастя” (І. Франка, 1977) та ін., які увійшли до золотого фонду українського театального мистецтва та нині йдуть на кращих сценах нашої держави (в Національному академічному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької, Першому академічному українському театрі для дітей та юнацтва у Львові, Національному академічному драматичному театрі імені Івана Франка у Києві, Львівському обласному академічному музично-драматичному театрі імені Юрія Дрогобича та ін.).

“Постійне плідне звернення до театральної музики зумовило важливі риси творчої палітри митця. [...] слід назвати тяжіння до граничної конкретності у змалюванні емоційного стану людини. Героїв своїх театральних вистав композитор наділяє глибокими ліричними почуттями, що допомагає рельєфно змалювати багатство внутрішнього світу наших сучасників”⁶⁸, – підкреслює музикознавець В. Козлов.

Серед оригінальних композицій з камерно-інструментальної творчості слід вирізнити такі: симфонічні сюїти – “Лісові картинки” (1977), “Танцювальна” (1981), “Іспанська” (1983), “Концертна увертюра” (1982); для фортепіано – соната “Рондо”, “Шість прелюдій”, варіації на теми українських мелодій, п’єси, Фортепіанний концерт (1980); для баяна – “Закарпатський танок” (1983). Характерними музичними засобами виразності для камерно-інструментальної творчості Б.-Ю. Янівського є яскраві зміни темпів, ритмічних малюнків, гра тембрів та ліричне висловлювання, які спонукають слухати композиції з цікавістю від початку до кінця.

Вперше опрацьовано та подано нотографію з приватного архіву митця⁶⁹, до якої увійшли хорові твори різні за жанром та стилем:

⁶⁸ В. Козлов, *Крокувати в ногу з життям: українські композитори – лауреати комсомольських премій*. К., 1982, с. 150–154.

⁶⁹ Архівний фонд Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Голубінка Х. *Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського ...*

“Отче наш” для мішаного складу хору а cappella (рукопис, 2 арк.);

“Перепілочка” для мішаного складу хору а cappella (сл. М. Петренка, рукопис, 1987, 6 арк.);

“Вітчизна” для мішаного складу хору у супроводі оркестру (сл. Л. Голоти, рукопис, 25 арк.);

“Зимові квіти” – партитура для естрадно-симфонічного оркестру (сл. А. Демиденка, рукопис, 28 арк.);

“Правда – не вбита” / “Пратулинські мученики” для мішаного складу хору а cappella (сл. о. В.-Б. Мендуня, рукопис, 4 арк.);

“Чекання” (“Ти не ходи”) для дуету солістів та мішаного складу хору а cappella (сл. Р. Лубківського, рукопис, 1968, 4 арк.);

“Колискова для матері” для чоловічого складу хору а cappella (сл. Б. Стельмаха, рукопис, 3 арк.);

“Пісня студентів Львівської консерваторії” для мішаного складу хору в супроводі фортепіано (сл. Р. Кудлика, рукопис, 1984, переписала Л. Я. 1985 р., 6 арк.);

“Робіть добро” (з духовної вистави “Святий Миколай”) для дитячого хору в супроводі фортепіано (машинописні матеріали, 2 арк.);

Опрацювання українських народних пісень для мішаного складу хору: “Ой, у саду голубень гуде” (рукопис, 1 арк.), “Ой у полі верба” (рукопис, 1 арк.) та аранжування пісні для чоловічого складу хору а cappella “Ти любов моя” (муз. Г. Жуковського, сл. О. Новицького, рукопис, 1 арк.).

Хоровий твір “Отче наш” Б.-Ю. Янівського був присвячений важливій події в релігійному житті України – приїзду до Львова Святішого Отця Івана Павла II (27 червня 2001 р.). Композитор мав щастя особисто вручити ноти хорового твору “Отче наш” Івану Павлу II – Папі миру. “Святий Отець виступає[в] за зближення усіх націй, релігій, світоглядів, за творення єдиного людського соціального справедливого суспільства, яке було б побудоване на

принципах людської моралі, які проповідуються Святим Письмом і які близькі усім людям усіх віросповідань”⁷⁰.

“Отче наш” написаний для мішаного чотириголосого хорового складу а capella з частковим “розчепленням” окремих голосів на дві партії. Однак, місцями виникає 6 – 7 голосся в душі партесного співу. Попри скромні масштаби твору (26 тактів) – музика Б.-Ю. Янівського передає досить широку палітру емоцій: тут і тиха радість, і просвітлений смуток, урочиста піднесеність і приховане страждання.

Щодо хорової фактури, то в даному творі витриманий акордово-гармонічний виклад, характерний для музики цього жанру. Водночас композитор прагне до мелодизації голосів, кожен з яких веде власну інтонаційну лінію. Хор-молитва “Отче наш” займає вагоме місце у хоровій творчій спадщині митця та належить до кращих сучасних концертних українських духовних композицій.

Ім’я композитора Б.-Ю. Янівського передусім асоціюється з розквітом української естрадної пісні (авторка статті опрацювала понад 120 солоспівів), що знаходяться в архівних фондах Інституту досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.

Патріотична тематика відображена у солоспівах “Земле святая” (сл. Л. Голоти), “Україно-мати” (сл. Б.-Ю. Янівського), “Чужино” (сл. О. Підсухи), “За вільну Україну – над усе!” (сл. І. Колодія), “Вставай, Україно!” (сл. М. Петренка) та низка інших.

Цим пісням притаманне неодноразове повторення одних і тих самих мелодичних поспівок, що допомагає краще “закарбувати” в пам’яті вокальну партію і створює яскравий ефект “неухильного поступу вперед” (ця риса притаманна більшості маршових мелодій). Пісні Б.-Ю. Янівського на патріотичну тематику мають значну ідейну та художньо-естетичну цінність,

⁷⁰ О. Федорів, О. Михайлів, *Іоанн Павло II – Папа миру*, Тернопіль 2001, с. 96; с. 8.

Голубінка Х. *Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського ...*

вони утверджують провідну героїко-патріотичну тематику, притаманну українцям ментально.

До лірико-чуттєвих композицій віднесемо такі: “Червона калино, чого в лузі гнешся?...” (сл. І. Франка), “До милої” (сл. М. Шашкевича), “Не забудь” (сл. Б. Стельмаха), “Вишнева віхола” (сл. Р. Кудлика), “В пустелі сизих вечорів” (сл. Л. Костенко), “Балада про двох лебедів” (сл. І. Драча) та багато інших. Варто відзначити пісню “Не забудь” на вірші Б. Стельмаха (1943), яка стала справжньою перлиною не тільки творчості Б.-Ю. Янівського, а й всієї української естрадної вокальної музики.

“Музикальність” притаманна всій поетичній творчості Б. Стельмаха, проте вірш “Не забудь” займає особливе місце. Можемо висловити таке припущення, що будь-який музикознавчий аналіз цієї композиції буде поверховий, адже “за кадром” завжди залишиться щось суттєве, незбагненне і невимовне. І саме в цьому, можливо, прихована таємниця музики ліричного романсу “Не забудь”, його чарівність і простота.

Солоспіви “Червона калино, чого в лузі гнешся?...” , “Ой жалю мій, жалю” та “Собачий вальс” на вірші славного поета, письменника, ученого, філософа – І. Франка (1856 – 1916). Б.-Ю. Янівського привернули увагу поетичні мініатюри І. Франка, які давали можливість показати, здавалося б, різні способи відображення дійсності. З одного боку, це об’єктивний вираз почуттів, характерний для більшості народно-поетичних зразків. З іншого – суб’єктивне трактування музичних образів, що притаманне камерно-вокальній ліриці композиторів-романтиків. Ця риса зустрічається у багатьох творах Б.-Ю. Янівського, який зберіг “романтичне” світосприйняття.

У дні 125-річного ювілею від дня народження славного Каменяра в стінах актового залу Львівського університету вперше прозвучала пісня “Червона калино, чого в лузі гнешся?” у виконанні солістів Львівської опери Н. Мельник та І. Нагірного. “Якби Богдан Янівський не написав більше

пісень, лишень “Червона калино, чого в лузі гнешся?”, то ця одна вже його увіковічила”⁷¹, – вважає журналіст К. Чавага.

Варто наголосити, що висвітлення особливостей композиторського письма вокальної Франкіани Б.-Ю. Янівського, яка включає три солоспіви: “Червона калино, чого в лузі гнешся?”, “Ой жалю мій, жалю” та “Собачий вальс” були музично-теоретично опрацьовані авторкою статті у праці “Вокальна Франкіана Богдана-Юрія Янівського”⁷².

Твори Б.-Ю. Янівського на вірші І. Франка мають високу художню цінність та заслуговують уваги широкої музичної громадськості. Зокрема, солоспів “Червона калино, чого в лузі гнешся?” можна почути у виконанні ВІА “Ватра”, вокального тріо “Либідь”, дуету “Не забудь”. Цікавий факт, що до віршів І. Франка неодноразово звертались інші митці. Так, пісня “Ой жалю мій, жалю” існує в оригінальній обробці Філарета Колесси для чоловічого складу хору (1897), а поезія “Червона калино, чого в лузі гнешся?” – лягла в основу оригінальних хорових творів сучасних українських композиторів Миколи Ластовецького та Богдани Фільц. Франковий текст привернув увагу естрадних та рок-виконавців, таких як Артур Кульпович (1999), музичні гурти “Крайня Хата”, “Ролькіт” (2018) та інших.

У вокальній спадщині Б.-Ю. Янівського важливе місце займає музика на власні вірші (марш-гімн партії “Відродження”, “Левове місто”, “Україномати”, “Мої літа”, “Коли зійде зоря моя”, “Ой конику вірний”).

Вважаю, що серед кращих вокальних творів композитора, в яких органічно поєдналися слова і музика, можна вирізнити пісню “Коли зійде зоря моя”. Митець оперує звичними для любовної лірики поняттями: “зоря”, “надія”, “мрії”, “кохання”. Проте це не стільки звернення до коханої людини, що є традиційним для такого жанрового різновиду поезії, скільки прагнення осмислити сенс буття, пізнати його сутність, зрозуміти силу, яка керує світом

⁷¹ К. Чавага, *Відлуння у вічність*, ред. І.І. та А.Б. Янівські, Б.-Ю. Янівський “Червона калина, чого в лузі гнешся?”, Львів 2009, с. 96; с. 17.

⁷² Х. Голубінка, *Vocal Frankiana of Bohdan-Yuriy Yanivskyi*. Культура і сучасність: альманах, К.: Міленіум 2018, № 1, с. 243–249.

Голубінка Х. *Мистецький внесок Богдана-Юрія Янівського ...*

і яка носить ім'я “любов”. Б.-Ю. Янівський в пісні “Коли зійде зоря” виступає справжнім майстром поетичного слова.

Водночас музика композитора поглиблює психологічну виразність тексту, забарвлює його в особливі емоційні тони. Поряд із почуттям просвітленої душі смутку, зустрічаємо щирий любовний порив та радісне піднесення. Таким чином, Б.-Ю. Янівський утверджує віру в безсмертя високих людських цінностей.

Пісня “Коли зійде зоря” скомпонована для голосу (тенора) і фортепіано в куплетній формі. Вона складається з розгорнутого фортепіанного вступу, заспіву та приспіву. Як зазначив Б.-Ю. Янівський, музика звучить “у темпі повільного вальсу”. “Вальсовість”, безперечно, присутня в пісні. Проте у цьому творі більш яскраво проявляються риси іншого танцювального жанру, а саме мазурки. Про це свідчить не тільки тридольний метр, а, передусім, характерний ритмічний малюнок із акцентами та зупинками на другій долі такту, а також пунктирним ритмом.

Мелодія вокальної партії пісні легко запам'ятовується завдяки повторенню однотипних фраз і танцювальному ритму. Водночас вона досить гнучка щодо інтонаційної будови та містить різні форми руху, як стрибки, так і оспівування звуків. Композитор вповні демонструє свій невичерпний талант мелодиста. Пісня Б.-Ю. Янівського “Коли зійде зоря моя” – справжня перлина української вокальної лірики, а тому також заслуговує уваги з боку виконавців.

На початку березня 2005 р. у Львівському будинку вчених успішно відбувся концерт до 195-річчя від дня народження Ф. Шопена. Концертом було започатковано у м. Львові створення товариства імені видатного польського композитора. Ініціатором цього творчого дійства був генеральний консул Польщі у Львові – В. Осуховський (2004 – 2008), а президентом – Б.-Ю. Янівський. Композитор чудово усвідомлював, що “Шопен – це ціла епоха

музичної естетики. Та, на превеликий жаль, наступний концерт товариства – 3 грудня 2005 року відбувся уже без нього [Б.-Ю. Янівського]”⁷³.

Варто зазначити, що характерними особливостями стилістики творчості Б.-Ю. Янівського є “наспівна гнучка мелодія”⁷⁴, домінування мелодичного розвитку з хвилеподібним рухом мелодичних ліній і багата гармонічна палітра.

Б.-Ю. Янівський був активним громадським діячем, президентом асоціації творчої інтелігенції “Світ культури” (1991), засновником та організатором фестивалю естрадної пісні “Золоті трембіти”, публікував статті, спогади, активно співпрацював із хоровими колективами, його запрошували як члена та голову журі різноманітних конкурсів молодих талантів. Творчі поїздки в Америку, Фінляндію, Ісландію, Польщу, Болгарію надали можливість українцям почути рідну пісню. На сьогодні твори композитора звучать не тільки в Україні, а й за кордоном (США, центральній Європі, країнах Прибалтики і навіть Далекого Сходу).

Особливе усвідомлення молодого покоління повинне бути націлене та залучене до “популяризації української пісні, проводити просвітницьку роботу серед населення, тим самим виховуючи у людей почуття мистецького смаку, культури та пошани до рідного слова та музики”⁷⁵.

Висновки

Отже, особливості композиторського письма Б.-Ю. Янівського багаті та колористичні, поглиблюють образно-емоційний зміст кожної композиції, вносять нові відтінки, нюанси в її звучання. Музичні твори мають ідейну та художньо-естетичну цінність, вони заслуговують уваги як музикознавців, так і можуть ввійти до українського та європейського культурного процесу

⁷³ І.І. та А.Б. Янівські, *Б.-Ю. Янівський “Червона калина, чого в лузі гнешся?”*, Львів 2009, с. 96; с. 8.

⁷⁴ В. Козлов, *Крокувати в ногу з життям: українські композитори – лауреати комсомольських премій*. К., 1982, с. 150–154; с. 152.

⁷⁵ Х. Голубінка, *Молодіжний хор “Осанна” храму св. Анни міста Борислава: до 20-річчя творчої діяльності*, Молодь і ринок, Дрогобич 2013, № 9 (104), с.127–130; с. 130.

завдяки своїй оригінальності, передусім у контексті музичної мови та значущості поетичного слова.

Враховуючи викладене, можу констатувати, що аналізований мистецький внесок Б.-Ю. Янівського дає перспективу для наукового осмислення і має важливе значення для виокремлення його вартості в розвитку сучасного українського та світового музичного простору.

Khrystyna Golubinka, The art contribution of Bohdan-Yuriy Yanivskyi to the development of the ukrainian and world music culture

Abstract: The creative work of the outstanding Ukrainian composer, pedagogue, public and cultural figure of the second half of the 20th – the beginning of the 21st century – Bohdan-Yuriy Yanivskyi – is highlighted in this article. Brief biographical information is provided. Some artist's vocal and choral works from the private archive are analyzed in this work. The means of musical expressiveness and features of composer's writing are characterized. It is concluded, that the creativity of B.-Y. Yanivskyi promoted to the emphasizing of the bright intonational and semantic features of high Ukrainian and world musical art. **Keywords:** B.-Y. Yanivskyi, composer, vocal and choral creativity, concert-creative way.

Список використаної літератури:

1. Герасимчук Д., Його музика є дійовою особою. Високий замок. 1996. 27 лютого. с. 4.
2. Голубінка Х., Молодіжний хор “Осанна” храму св. Анни міста Борислава: до 20-річчя творчої діяльності, Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал, Дрогобич 2013, № 9 (104), с.127–130.
3. Голубінка Х., Vocal Frankiana of Bohdan-Yuriy Yanivskyi. Культура і сучасність: альманах. К.: Міленіум, 2018. № 1. с. 243–249.
4. Дутчак В., Пісенно-романсова творчість Б.-Ю. Янівського. Янівський Б.-Ю. “Червона калино, чого в лузі гнешся?": пісні та романси. Львів: Каменярь, 2009. с. 13–16.
5. Зінків І., “Одеська балада” Б. Янівського. Музика. 1986. №4. с. 8–9.
6. Козлов В., Крокувати в ногу з життям: українські композитори – лауреати комсомольських премій. К., 1982. с. 150–154.
7. Колодій І., Щоденний обов'язок, як щоденна молитва [Слово про митця з нагоди 60-річчя]. За Вільну Україну. 2001. 22–23 червня. с. 8.
8. Колубаєв О., Джерела пісенної творчості Богдана-Юрія Янівського. Студії мистецтвознавчі: Театр. Музика. Кіно: наук. журнал

- НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. К.: Вид-во ІМФЕ, 2012. Число 3 (39). с. 46–52.
9. Кудрик Р., А пісня його поміж нас: Українські митці вшанували пам'ять Богдана Янівського. Високий замок. 2006. 25 липня. с. 6.
10. Муха А., Композитори України та української діаспори: довідник. К.: Муз. Україна, 2004. с. 352.
11. Федорів О., Михайлів О., Іоанн Павло II – Папа миру. Тернопіль: підруч. і посіб., 2001. с. 96.
12. Янівські І.І. та А.Б., Б.-Ю. Янівський “Червона калина, чого в лузі гнешся?": пісні та романси. Львів: Каменяр, 2009. с. 96.

Lesia Korostatevych

IS PAN

Chrematonimy w powieści *Jak zostałem pisarzem* oraz *Dziewięć* Andrzeja Stasiuka w przekładzie na język ukraiński

Abstrakt: W referacie porównano techniki tłumaczenia chrematonimów na język ukraiński oraz dokonano ich analizy i oceny wyboru odpowiedników przez tłumaczy. Chrematonimy są reprezentowane przez nazwy samochodów, marki handlowe, nazwy firm i produktów. Analizie poddano chrematonimy występujące w książkach A. Stasiuka „*Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)*” (tłumaczenie B. Osławskiego) i „*Dziewięć*” (tłumaczenie N. Czorpity) w porównaniu z oryginalnymi tekstami.

Andrzej Stasiuk jest barwnym przedstawicielem pokolenia lat 60-tych, należy do środowiska „bruLionu”. Debiutował zbiorem opowiadań pt. „Mury Hebronu” w 1992 roku i od tego czasu jest jednym z popularnych oraz ważnych polskich autorów. Do dziś zostało wydanych około 28 jego książek, które publikuje prawie co roku, a wśród których można znaleźć powieści, eseje, reportaże i poezję.

Obecnie prezentowany jest obraz Stasiuka jako eseisty i podróżnika, w utworach którego rzeczywistość i fikcja są ściśle splecione, a przez to świat opisany przez autora staje się jeszcze bardziej tajemniczy. Jego teksty potrafią zafascynować i zachwycić czytelników, o czym świadczą topowe miejsca w rozmaitych rankingach.

Celem niniejszych rozważań jest analiza ekwiwalencji nazw własnych w przekładzie oraz sposoby ich przekładu w kontekście kulturowym na przykładzie

utworów „Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)” (1998) oraz „Dziewięć” (1999).

W Ukrainie polski pisarz był dotychczas bardziej znany dzięki eseistyce podróżniczej. Bohdan Osławski postanowił pokazać ukraińskiemu czytelnikowi zupełnie innego Stasiuka, młodego awanturnika i urwisa. Biorąc pod uwagę odległość w czasie i różnice kulturowe przed odbiorcą przekładu powstają przeszkody w postaci realiów właściwych dla komunistycznego PRLu, ale obcych lub mniej znanych w radzieckiej codzienności. Zadaniem tłumacza było adekwatnie interpretować te zjawiska, znaleźć właściwe odpowiedniki dla dużej ilości polskich fenomenów, a przy tym zachować nastrój i koloryt utworu.

Według B. Osławskiego, ukraińskiego czytelnika nie przestraszy nadmierna liczba realiów PRL, dlatego ukazał on maksymalną różnicę kulturową i egzotyczność. Inny tekst wybrany do analizy to „Dziewięć” wydany w 1999 roku i nieco podobny stylem do wydanego rok wcześniej „Jak zostałem pisarzem”. Tu również pokazana jest Warszawa, ale na początku lat 90. Autor spędził młodość w Warszawie i w jego tekstach jest odczuwalny sentyment do tego miasta. Te teksty mogą służyć jako swego rodzaju mapa, ponieważ Stasiuk szczegółowo wymienia ulice i dzielnice, którymi przechadzają się bohaterowie.

Te nazwy pełnią funkcję lokalną i dodają wiarygodności wydarzeniom. Jest to jedna z cech stylu autorskiego – nadanie sensu szczegółom, ciekawostkom, które są dobrze znane czytelnikom, o autentyczności których nie można wątpić. Pamięć ukrywa się w drobiazgach oraz elementach, zapachach, nazwach, które są mocno wplecione w kontekst, a także zawierają w sobie znaczenia i obrazy, które mogą w pełni zrozumieć odbiorcy, którzy są dobrze zapoznani z realiami Polski tego czasu. Ale czy czytelnik, który nie zna dobrze polskiej kultury zrozumie ten tekst zgodnie z zamysłem autora?

B. Osławski oraz N. Czorpita stosują nieco inne techniki przekładu. Przekład „Jak zostałem pisarzem” został zaopatrzony w sześćdziesiąt dziewięć przypisów, z czego pięćdziesiąt pięć odnosi się do nazw własnych (nazw mikro- i makrourbanistyki oraz imion postaci, nazw organizacji, samochodów, zespołów

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

oraz ich utworów muzycznych itp.), które tłumacz pozostawił w wersji oryginalnej lub adaptował do norm pisowni języka ukraińskiego.

W przypadku antroponimów przypisami objęte zostały imiona muzyków, przestępców takich jak Charles Manson, Jerzy Kalibabka, Feliks Zdankiewicz, postaci literackich, bohaterów opiewanych w piosenkach, polskich polityków, aktywistów, liderów różnych organizacji.

W wybranych tekstach nazwy własne pełnią kilka kluczowych funkcji. Jeżeli scharakteryzować nieco ogólnie, to po pierwsze, oddają one koloryt czasu wybranego przez autora. Po drugie pełnią lokalizacyjną, iluzjonistyczną funkcję, co pomaga orientować się w przestrzeni i w czasie tekstu artystycznego za pomocą nazw własnych (imiona wywołują u czytelnika iluzję realnego świata, że wydarzenia miały miejsce w rzeczywistości, jak na przykład w powieści „Dziewięć”). Po trzecie, emocjonalno-stylistyczną, ponieważ mają emocjonalny wpływ na czytelnika i powodują pojawienie się różnych relacji asocjacyjnych. Po czwarte, funkcję charakteryzacji, która charakteryzuje postać i jednocześnie ją oznacza. Funkcje mogą wychodzić za swoje granice i tworzyć potężne, liryczne obrazy artystyczne.

Z przekładu wynika, że obrazy „wirtualnego odbiorcy” zaprojektowane przez dwóch tłumaczy nieco się różnią między sobą, co wpływa na techniki tłumaczenia stosowane przez nich. Ważnym faktem jest tu różnica pomiędzy odbiorcami tłumaczenia, a oryginałem, która wynika z przynależności do różnych wspólnot językowych, a nawet „językowo-społeczno-kulturowej wspólnoty” (Lewicki 2000) i wpływa na percepcję tłumaczenia, o czym wielokrotnie wspominają badacze. Jak twierdzi Anna Legeżyńska, „napięcie między kompetencjami czytelnika zaprojektowanego w oryginale i wirtualnego odbiorcy przekładu pojawia się [...] w każdym tłumaczeniu. Może być ono niwelowane do stopnia prawie zerowego i może być maksymalnie potęgowane wtedy, kiedy tłumacz koryguje autora, interpretuje znaczenia oryginału i aktywizuje czytelnika do zadań w oryginale nie przewidzianych” (Legeżyńska 1986: 16-17).

Zdaniem R. Lewickiego na decyzję tłumacza i na kształt przekładu wpływają cechy które, tłumacz nadaje adresatowi:

Wiedza uprzednia.

Poglądy i systemy wartości.

Ograniczony bilingwizm i bikulturyzm.

Przyjrzymy się szczegółowo ekwiwalencji oraz adekwatności w tekście tłumaczenia. Interesującą grupę stanowią chrematonimy, w tym nazwy alkoholi i wyrobów tytoniowych, nazwy samochodów, marki handlowe, nazwy firm i produktów. Zgodnie z klasyfikacją podaną przez Artura Gałkowskiego w „Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej” (Gałkowski 2008 : 39) nazwy produktów motoryzacyjnych, fabryki samochodów należą do grupy nazwy techniczne, czyli: „Nazewnictwo firmowe w tej terminologiczno-specjalistycznej postaci występować będzie również w przypadku nazw firm, typów i marek samochodów oraz motocykli [...]” (Gałkowski 2008 : 40).

Andrzej Stasiuk dobrze zna się na samochodach, obserwując jego życie można zauważyć, że samochody są jedną z jego pasji. Może dlatego w swoich utworach zwraca szczególną uwagę na modele i marki samochodów. To z kolei stanowi informację dla czytelnika o czasie w którym odbywa się akcja. Przykładowo obecnie w Polsce bardzo rzadko można zobaczyć na drogach tzw. Maluchy, a dla czytelnika ukraińskiego ta nazwa samochodów może być zupełnie obcą. Wybrane teksty zawierają w sobie wielu nazw aut, przyjrzyjmy się bliżej w jaki sposób te nazwy zostały oddane w tłumaczeniu.

Kiedy po Polsce jeździły Maluchy, Polonezy i Stary, na terytorium Związku Radzieckiego były znane Wołgi, Zaporozce, Moskwicze, WAZy i Gazele. W powieści „Jak zostałem pisarzem...” czytelnik natrafia na nazwy Maluch, Berliet, Star, Żuk. Według B. Osławskiego ukraiński czytelnik nie będzie miał skojarzeń z tymi nazwami, dlatego tłumaczy nazwy własne oraz dodaje przypis dolny poza tekstem. Jak uważa R. Lewicki ta technika łączy w sobie barbaryzm i tłumaczenie opisowe. Polega na „zastosowaniu w tekście barbaryzmu, opatrzonego odsyłaczem

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

do przypisu, w którym znajduje się zazwyczaj dość rozbudowany opis wyjaśniający znaczenie owego barbaryzmu” (Lewicki 2017: 253-254).

Taką technikę zastosowano do podanego niżej fragmentu, gdzie bohater opisuje nieprzyjemne doświadczenie korzystania z małych samochodów:

pol. „*Grochal miał dwa metry i w maluchach zawsze kasował kolanem pokręta od radia. Jak wsiadał, to uważał, jak wysiadał, to zapominał*” (Stasiuk 1998: 18).

ukr. „*Грохал був двометровий і в малюках завжди ламав коліном ручки від радіо. Як сідав, то вважав, але як виходив, то забувався*” (Стасюк 2017 : 18).

Komentarz do nazwy „Maluch”: „*Малюк, він же FIAT 126p – копія моделі FIAT 126, яку за ліцензією італійського виробника продукувала польська автомобілебудівна компанія FSO. Малюк був дешевий, економний, звісно, маленький, і не надто комфортний. Подібно до запорожця в Україні, малюк став частиною культури в Польщі, героєм анекдотів і т.д.*”.

Za pomocą komentarza tłumacz wyjaśnia szczegółowo, dlaczego bohaterowi Stasiuka nie łatwo było zmieścić się w samochodzie. Ukraiński czytelnik dowiadyuje się o tym kultowym polskim aucie, który był popularny w PRL i rzeczywiście stał ważnym zjawiskiem w kulturze. Jednak wątpliwą jest informacja, że samochód był tani, kosztował on około 20 średnich pensji.

Ta nazwa nie jest znana ukraińskiemu czytelnikowi, a wyjaśnienie kontekstu kulturowego przybliży ukraińskiego odbiorcę do polskich realiów, a porównanie z Zaporozcem, pomaga stworzyć czytelnikowi wyobrażenie o kompaktowym samochodzie. Analogia do Zaporozca może wywoływać również inne skojarzenia, np. z obiektem częstych kpin. W wyżej podanym fragmencie przekład jest ekwiwalentny na poziomie konotacji, w przekładzie użyto odpowiednich środków stylistycznych.

Tłumacz uwzględnia wiedzę przyszłego odbiorcy, przygotowanie do zapoznania się z tekstem. Jego zdaniem adresat przekładu nie posiada informacji o tych modelach samochodów, dlatego B. Osławski dodaje dolne przypisy, na

przykład: „Берлет (Berliet) – французька автомобілебудівельна компанія, за ліцензією якої на польському заводі в місті Єльч-Лясковіце виробляли громадський транспорт. 1974 року її викупила компанія Renault, невдовзі після цього продукція під брендом Berliet зникнула з ринку” oraz „Стар (Star) – марка польських вантажних автомобілів, що продукувалися на заводі в місті Страховіце”. Komentarz ten dodano do poniższego fragmentu tekstu:

pol. „*Pojechaliśmy nowiutkim berlietem z Jelcza. Do Łodzi. Może zresztą zupełnie gdzie indziej. Cholera wie. Ziły miały jeszcze benzynowe silniki. Paliły ponad trzydzieści na sto. Jeździły na 78-oktanowej. Niebieskiej. W starach było gorzej, bo maska silnika grzała w dupę*” (Stasiuk 1998: 19).

ukr. „*Поїхали новеньким берлетом із Єльча. До Лодзі. А може, й зовсім кудись інакше. Дідько знає. ЗІЛи ще їздили на бензині. Палили понад тридцятку на сотню. Їздили на 78-му. Блакитному. У старих було гірше, бо під сракою грів двигун*” (Стасюк 2017 : 18-19).

Nazwa pierwszego samochodu pochodzi od nazwiska francuskiego projektanta samochodów, Mariusa Berlieta, co zostało wyjaśnione wraz z krótkim opisem historii marki. W drugim przypadku B. Osławski zastosował językowy odpowiednik i wprowadził barbaryzm „Стар”, dostosowując go do reguł ukraińskiej pisowni. Oprócz tego w przekładzie stosowano tłumaczenie opisowe „Ziły miały jeszcze benzynowe silniki” – „ЗІЛи ще їздили на бензині”, oraz opuszczenie znaczenia „oktanowa”, ekwiwalencja zachowuje tu cele komunikacyjne, nie jest całkowitą.

B. Osławski również tłumaczy czytelnikowi dlaczego benzynę nazywano błękitną „ідеться про те, що в ПНР бензин із різним октановим числом фарбували в різні кольори. 78-ка, за зразком авіаційного бензину, була блакитною”. W tekście ta informacja nie odgrywa zbyt istotnej roli, może warto byłoby nie dodawać przypisu, i nie rozpraszać uwagę czytelnika.

B. Osławski pozostawia bez tłumaczenia skrót do nazwy fabryki samochodów osobowych:

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

pol. „*Wszyscy spali, żeby wstać rano i jechać do FSO. Nie było Koreańczyków. Robiło się poloneza i dużego fiata*” (Stasiuk 1998: 20).

ukr. „*Усі спали, бо рано вставати і їхати на FSO. Корейців не було. Випускали полонези і великі фіати*” (Стасюк 2017 : 20).

Spostrzegamy tu ekwiwalencje zachowującą tylko cel komunikacji „robiło się poloneza” – „випускали полонези”, „robić” tu ma konotacje potoczną, a przetłumaczono ją jako „випускати” z neutralnym znaczeniem. Tłumacz dodaje również przypis na stronie:

„*FSO (пол. Fabryka Samochodów Osobowych – укр. Завод легкових автомобілів) – польська автомобілебудівна компанія. Далі – марки автомобілів FSO. Великими називали Fiat 125p, який був децю більший від згаданого вже малюка. Полонез – новіша й покращена, порівняно з Fiat 125p, модель легкового автомобіля FSO*”.

W ten sposób tłumacz przybliżył realia języka obcego, wyjaśniając różnicę pomiędzy samochodami oraz dodając uwagi o przemyśle samochodowym. Ta informacja prawdopodobnie nie jest znana dla ukraińskiego odbiorcy, więc dzięki przypisowi nie musi on zwracać się do innych źródeł w celu zrozumienia kontekstu. Autor w tekście opisuje swoje miejsce pracy, więc ta nazwa jest ważna i jeśli zostałaby pominięta lub uogólniona podczas tłumaczenia, ukraiński czytelnik straciłby część wiedzy o biografii autora. Skrót nazwy fabryki FSO pojawia się kilkakrotnie w tekście w oryginalnej formie:

pol. „*Spotykaliśmy się przed bramą Zespołu Szkół przy FSO i w długą*” (Stasiuk 1998: 30).

ukr. „*Ми здибалися перед брамою Комплексу шкіл біля FSO – і на ногу*” (Стасюк 2017 : 30).

Kolejne realia – „PKS” – czyli byłe państwowe przedsiębiorstwo usługowe w Polsce zajmujące się transportem publicznym w latach 1983-1990, ta nazwa jest nadal używana, więc pozostaje znana Polakom. Autobusy nazywane odpowiednio do skrótu organizacji, miały własną kolorystykę - czerwoną lub niebieską. Decyzja

tłumacza w tym przypadku polegała na pozostawieniu oryginalnej nazwy w tekście, transliterując odpowiednio:

pol. *Pekaesy przy Stadionie były niebieskie bez wyjątku i miały żółte emblematy* (Stasiuk 1998: 31).

ukr. *Пекаеси коло стадіону були всі без винятку сині й мали жовті емблеми* (Стасюк 2017 : 31).

Ponieważ ukraiński czytelnik nie będzie miał żadnych aluzji z „pekaesami”, dodano odpowiedni komentarz poza tekstem: „*Пекаес – розмовно „міжміський автобус”*. Слово підходить від абревіатури PKS (Państwowa Komunikacja Samochodowa – укр. Державне автомобільне сполучення)”.

Tu B. Osławski podaje podstawą informację, a mianowicie, dlaczego były tak nazywane. Jednym z wariantów tłumaczenia mogła być nazwa ogólna, ponieważ ta nieczęsto pojawia się w oryginale, więc dla czytelnika jej strata nie byłaby znacząca. Jednak tłumacz pozostaje blisko oryginału, dodając komentarz i pozwala czytelnikowi poszerzyć wiedzę.

Z oryginału tekstu możemy domniemywać, że miejsce w którym był przystanek PKS znajduje się obok obecnego Stadionu Narodowego (wtedy Stadion Dziesięciolecia), znanego dobrze każdemu Polakowi, które jest również jedną z wizytówek Warszawy, w tłumaczeniu Stadion zostaje zwykłym „stadionem” i nie wywołuje w wyobraźni czytelnika żadnych skojarzeń.

Zdaniem B. Osławskiego (między innym tłumaczenie „Jak zostałem pisarzem...” zostało wykonane dopiero po 16 latach od pierwszego wydania powieści) odbiorca przekładu nie posiada zbyt dużej wiedzy o realiach PRL, i żeby ją pogłębić stosuje przypisy dolne w tekście. Tłumacz obawiając się, że tekst nie będzie zrozumiały dla czytelnika ukraińskiego, próbuje uniknąć niezrozumienia, które mogą spowodować niektóre nazwy. Zostawienie barbaryzmów w przekładzie sprawia, że tekst zostaje nacechowany egzotyzmami oraz wywołuje efekt obcości.

Innych technik w przekładzie używa ukraińska tłumaczka Natalia Czorpita, która przetłumaczyła tekst prawie trzy lata po wydaniu oryginału. N. Czorpita nie

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

stosuje w tekście przypisów. Przyjrzyjmy się szczegółowo technikom wykorzystanym przez tłumaczkę.

W powieści „Dziewięć” obecność samochodów polskiej produkcji i nie tylko, tworzy swoiste tło tamtego czasu. Polonezy, Maluchy, stare Fordy i Ople, przemierzające się ulicami Warszawy, z których korzystają się bohaterowie – wszystko to uzupełnia obraz miasta Stasiuka i przekazuje „ducha czasu”. Wszak realia te są tak dobrze znane wielu polskim czytelnikom, którzy używali ich w życiu codziennym. Stąd bohater powieści Stasiuka, patrząc rano w okno, zobaczył tam samochód zbliżający się do okna:

pol. *Długi, prosty odcinek drogi wiodącej do autobusowej pętli był odśnieżony. Ciemne pasmo wiodło w dal i w przyszłość. Nadjeżdżały dwa maluchy, dwie zabawki w kolorze wesołego ognia i metalicznej zieleni. Z pierwszego piętra, z tej odległości, twarze kierowców były nie do rozpoznania, lecz wiedział, że są to na pewno porządni ludzie i nie minie dziewięć godzin, a będą wracać w tej samej albo odwrotnej kolejności* (Stasiuk 1999: 9).

ukr. *Довгий, прямий відтинок дороги, яка вела до автобусного кільця, був засніжений. Темне пасмо простягалося в далечинь і в майбутнє. Під'їжджали два драндулети-„малюхи”, дві zabawki кольору веселого вогню й металевої зелені. З другого поверху, з такої відстані, обличчя шоферів годі було роздивитись, але він знав напевне, що то пристойні люди і не мине й дев'яти годин, як вони вертатимуться в такому ж або зворотньому порядку* (Стасюк 2001 : 8).

Tłumaczka połączyła dwie techniki: opisową i pozostawienie barbaryzmu, transkrybując nazwę samochodu jako „малюх”. N. Czorpita również do wszystkich nazw własne stosuje odpowiedni znak interpunkcyjny – cudzysłów. Tłumaczenie wykonane jest zgodnie z oryginałem, z wyjątkiem (prawdopodobnie) pomyłki: w oryginalnym tekście odcinek drogi został oczyszczony ze śniegu, „odśnieżony”, w tłumaczeniu został „засніженим” tzn. zaśnieżony. Samochód w tłumaczeniu zyskuje dodatkową konotację „драндулет”, iż negatywnym określeniem starych śmieci, co w oryginale nie zostało odznaczone.

W tym fragmencie zauważamy, że tłumaczka dokonuje transformacji semantycznej zamieniając „pierwsze piętro” w oryginale na „drugie” w przekładzie, uwzględniając różnice w numerowaniu pięter w obu językach. W taki sposób N. Czorpita dąży do tego, by wywoływać analogiczną reakcję u odbiorcy przekładu. Również w innych fragmentach tekstu bloki zmieniają numery pięter.

W innym miejscu nazwa auta tylko została transkrybowana:

pol. *Poszedł do pokoju, by z tamtego okna patrzeć w ślad za dwiema barwnymi plamami, które malały, niknęły w szarej mgłę poranka, tam gdzie drzewa mieszały się ze słupami trakcji, a wstęga szosy wpęzła na wiadukt nad torami i przez moment wyglądało to tak, jakby maluchy pięły się w górę, w stronę niewyraźnego nieba* (Stasiuk 1999: 9).

ukr. *Він пішов до кімнати, аби з іншого вікна подивитись услід двом барвистим плямам, які все меншали, зникали у сірій млі світанку, там, де дерева змішувалися зі стовпами уздовж залізниці, а стрічка шосе вповзала на віадук над колією, і в якусь мить могло здатися, що „малюхи” здіймаються просто догори, в невиразне небо* (Стасюк 2001 : 9).

Czytelnik może zgadnąć z kontekstu, że chodzi o auto, lecz nazwa „малюх” może być niezrozumiała dla odbiorcy. Wyraz „słupami trakcji” przetłumaczono jako „стовпами уздовж залізниці”, tłumaczka zastępuje szczegółowe znaczenie „trakcja” – „trasa lub sieć tras przystosowana do ruchu pojazdów szynowych; też: szyny, kable i urządzenia zainstalowane na takiej trasie” (SJP) na ogólne „залізниця” co można zgadnąć z kontekstu. Również podczas tłumaczenia pominięto „w stronę”, bo zachowanie w języku ukraińskim wszystkich elementów zdania zabrzmiałoby sztucznie. Tłumaczenie i oryginał tych fragmentów są ekwiwalentne denotatywnie, i stwarzają analogiczny obraz w wyobraźni odbiorcy.

Andrzej Stasiuk poświęca szczególną uwagę samochodom w powieściach wybranych do analizy. Ale poza tym autor zwraca również uwagę na nazwy alkoholi i papierosów. Wspomnienie autora tkwi w rzeczach, cenach, zapachach i smakach. Dlatego tworząc obrazy, opisując zdarzenia, wnętrza itp. W taki sposób kieruje

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

uwagę czytelnika na codzienność bohaterów powieści, a tym samym zwiększa realność wydarzeń.

Dzięki temu czytelnik ma uczucie współuczestniczenia w wydarzeniach. Zapoznając się z nazwami własnymi, czytelnik oryginału może mieć odpowiednie skojarzenia, bo te nazwy powinny być mu w większości znane, ale czy nazwy własne napojów lub wyrobów tytoniowych będą zrozumiałe dla czytelnika przekładu i czy będą tworzyć te same skojarzenia? Więc, do innego źródła problemu przekładowego należą znane marki handlowe, nazwy firm i produktów, które są zupełnie obce ukraińskiemu czytelnikowi lub znane tylko częściowo.

Przyjrzyjmy się szczegółowo, jakie techniki stosuje N. Czorpita. Tłumaczka, adaptuje nazwy własne do ukraińskiej pisowni, transkrybując je:

pol. *Daniels z Walkerem stali ramię w ramię ledwo napoczęci, Smirnoff miał już bliżej niż dalej, tylko brandy ukrywała etykietkę i poziom w cieniu* (Stasiuk 1999 : 24).

ukr. *“Деніелс” і “волкер” стояли пліч-о-пліч ледве почати, дали був недобитий “смірнофф” і тільки бренді лишалося поверх етикетки* (Стасюк 2001 : 22).

W porównaniu z B. Osławskim, jak już było wspomniano, N. Czorpita stosuje odpowiednie znaki punktacyjne, co wspomaga czytelnikowi zrozumieć, że chodzi o nazwy własne. Oprócz tego, stały neutralny wyraz „bliżej niż dalej” ze znaczeniem „швидкого завершення чогось” przetłumaczono jako „недобитий” w tym kontekście potoczne znaczenie rozmownim znaczeniem „не повністю завершеної дії”.

Wyraz „ukrywała etykietkę i poziom w cieniu” przetłumaczono „лишалось поверх етикетки” z przekładu wynika, że nazwa brandy była schowana, więc możemy się domyślić, że z tego powodu autor nie podaje nazwy napoju w tekście; ilość alkoholu też była znana niewidoczna. W tłumaczeniu ilość jest zaznaczona.

W „Jak zostałem pisarzem...” autor wymienia różne rodzaje win oraz innych napojów alkoholowych lub bezalkoholowych. Są to z reguły droższe produkty, które można było kupić w Pewexach za walutę, więc lista tych produktów wskazuje

również na dobry status majątkowy bohaterów opowieści Stasiuka. Te nazwy niedużo mówią ukraińskiemu czytelnikowi, za to u polskiego czytelnika te nazwy mogą wywoływać skojarzenia i wspomnienia. U czytelnika przekładu podczas zapoznania się z tekstem nie powstaną analogiczne skojarzenia. W innym fragmencie ukraiński czytelnik dowiaduje się o browarach oraz rodzaje piwa, dla polskiego czytelnika te nazwy mogą brzmieć swojsko:

pol. Za to azerbejdżański portwajn był zupełnie do kitu. Raz kupiliśmy polskie wino musujące Pieniawa. Całe poszło do zlewu, więc można sobie wyobrazić. Najpyszniejsze, ale ciut drogie były rumuńskie Mamaia i Cotnari. Tak. To było coś. Białe półwytrawne, a może półsłodkie. W takich smukłych butelkach. Z piwa to tylko browar warszawski i warecki. Warszawskie na ogół było lepsze, chociaż czasem warecki Pułaski dał się wypić. Najlepszym sprzętem do grania było radio Radmor. Z gramofonów chyba Fonomaster. Wchodził człowiek do sklepu i nie miał problemów z wyborem. Może było biednie, ale za to nerwy spokojniejsze (Stasiuk 2017 : 91).

ukr. Зате азербайджанський портвейн був геть ні до чого. А раз ми купили польське ігристе вино „Пенява”. Пішло все до раковини, ну то можете собі уявити. Найсмачніші, але дорожуваті, були румунські „Мамая” і „Котнарі”. Так, це було щось. Біле напівсухе чи, може напівсолодке. У струнких таких пляшках. З пива, то тільки варшавська і vareцька browарні. Варшавське загалом було ліпше, хоча іноді можна було випити й vareцького „Пуласький”. Найкращою аудіотехнікою було радіо „Радмор”. Із грамофонів, мабуть, „Фономастер”. Людина заходила в магазин і не мала проблем із вибором. Може, він і був бідний, але нерви зате спокійніші (Стасюк 2017 : 90).

Dla ukraińskiego czytelnika wyraz „випити й vareцького «Пуласький»” może nie budzić żadnych skojarzeń. Polskiemu czytelnikowi będzie wiadomo, że „warecki” to nazwa pochodząca od miasta Warka – dawnego polskiego miasta, które jest dobrze znane przez swoje tradycje piwowarskie o których krążą legendy i gdzie, według jednej wersji, urodził się Kazimierz Pułaski – dowódca i bohater walk o

Korostatevych L. *Chrematonimy w powieści Jak zostałem pisarzem ...*

wolność Polski i Stanów Zjednoczonych. W latach 90. produkowano tu piwo, którego elementem graficznym na etykiecie był wizerunek Kazimierza Pułaskiego.

Te szczegóły są poza wiedzą ukraińskiego czytelnika, więc ten fragment tekstu odbierze on inaczej, niż polski czytelnik. Nieco ogólne określenie „sprzęt do grania” przetłumaczono konkretnie jako „аудиотехніка”, również w bezosobowym wyrazie „może było biednie” pojawia się zaimek osobowy on „може, він і був бідний”, więc w przekładzie wyraz już dotyczy konkretnej osoby.

W powieści „Dziewięć” autor również zwraca uwagę na podobne szczegóły, a mianowicie, nazwy alkoholi oraz papierosów:

pol. *Beznadziejne rękodzieło rozbiórkowych cegieł i supremy w Białolece, miłosierna zieleń Siekierok, kryjąca te wszystkie domy, w których w zimie szczało się do wiadra w sieni, drewniane, giętkie konstrukcje Grochowa, Koło i Młynów ze ścianami w pikasy, zaśniedziałymi od dymu szlugów bez filtra: mazury, sporty, wawele, i z filtrem: silesia, zenity, i z munsztukiem: damskie i płaskie – to wszystko musiało ulec tej woni, bo przychodziła z nieba i wypełniała sny, a życie bez marzeń jest do dupy, jak but bez obcasa (Stasiuk 1999 : 50).*

ukr. *Безнадійні витвори з уживаної цегли і деесне в Бялоленці, милосерда зелень Секерок, яка ховала всі ті будинки, де взимку сцялося до відра в сінях, дерев'яні, податливі конструкції Грохова, Коло і Млинув зі стінами в узорі “а ля пікассо”, зашкарублі від диму цигарок без фільтру — “мазури”, “спорт”, “вавель”, і з фільтром — “сілезія”, “зеніт” і мундштукових — дамських і пласких — все те мусило підкоритися цьому запаху, бо він приходив з неба й заповняв сни, а життя без мрій — до сраки, як черевик без підбору (Стасюк 2001 : 43).*

W przekładzie odpowiednio dobrano ekwiwalenty stylistyczne oraz wyraz „pikasy” – spolszczona nazwa wzoru, nawiązująca do twórczości Pablo Picasso, przetłumaczono opisowo z wyjaśnieniem „узори «а ля пікассо»” ten sposób pomoże czytelnikowi lepiej zrozumieć fragment. „Szlugi” z potoczną konotacją zostały przetłumaczone neutralnie jako „цигарки”, również „woń” z archaiczną konotacją przetłumaczono neutralnie jako „запах”.

W tym fragmencie obcymi i niezrozumiałym dla odbiorcy mogą się wydać nazwy własne „mazury”, „zenity”, „wawele”, „silesia”, ponieważ są to marki nieznanne ukraińskiemu czytelnikowi, a oprócz tego nazwy zawierają w sobie dodatkowy przekaz. Na przykład Mazury to region w północno-wschodniej Polsce, Silesia, czyli inaczej Śląsk to kraina historyczna położona w Europie Środkowej, na terenie Polski, Czech i Niemiec, Wawel – najbardziej znaczące historycznie i kulturalnie miejsce w Polsce. Ukraiński czytelnik może nie odczytać te dodatkowe konotacje.

Inny fragment również może być częściowo zrozumiany przez ukraińskiego odbiorcę, przecież te marki były niezbyt dostępne na ukraińskim rynku. Autor wymienia nazwy papierosów, które były oznaką luksusu:

pol. *Zielono-białe suezy, biało-czerwone winstony, brązowe plastikowe philip-morrisy, złoto-żółto-granatowe 555, te same, które palił Mao. Gdyby o tym wiedzieli, podskoczyłaby ich cena i za jedną paczkę można by dostać zielone LM z kabrioletem i granatowe dunhille. I jeszcze czarno-srebrne desire i brązowe kazbeki, których nikt nie chciał* (Stasiuk 1999 : 43).

ukr. *Зелено-білі “суеци”, біло-червоні “вінстони”, брунатні пластикові “філіп-морріси”, золотисто-жовто-сині “555”, ті самі, що їх куриє Mao. Якби вони це знали, то їхня ціна відразу підскочила б і за одну пачку можна було б дістати зелені “LM” з кабріолетом і темно-сині “данхіли”. А ще чорно-сріблясті “дизаєри” і коричневі “казбеки”, яких ніхто не хотів* (Стасюк 2001 : 37).

Dlatego, żeby zrozumieć informacje przekazywane przez autora, czytelnik powinien wiedzieć, że Mao Zedong – chiński dyktator, ideolog maoizmu, Mao wprawdzie preferował papierosy brytyjskie marki 555, i tak jak był postacią lubianą w PRL, stąd autor przypuszcza, że to mogłoby mieć wpływ na cenę. Stasiuk wymienia też gorszej jakości rosyjską markę papierosów „Kazbek” (nazwa najbardziej znanej góry Kaukazu) oraz ekskluzywną drogą markę zachodnią „Dunhill”, którą w PRL można było nabyć w Pewexie, Baltonie lub na czarnym

rynku. Czytelnikowi, któremu są te nazwy nieznane, pozostaje się tego domyślać z kontekstu.

Wybrane chrematonimy, które zostały przedstawione w tych tekstach są reprezentowane głównie przez marki: samochodów, alkoholi, wyrobów tytoniowych, nazwy firm i produktów codziennego użytku. Odzwierciedlają one różnice kulturowe i przedstawiają problemy wynikające podczas ich odbioru. Spowodowane jest to tym, że ukraiński czytelnik może częściowo lub zupełnie nie kojarzyć tych, czy owych nazw przez nieobecność ich w ukraińskiej kulturze, a przez to odpowiednio podczas zapoznawania się z tekstem może tylko fragmentarycznie zrozumieć narrację autora.

Analizując techniki przekładu obrane przez tłumaczy spostrzegamy najpierw różnice w wyborze „wirtualnego” odbiorcy. Odbiorca zaprojektowany przez B. Osławskiego nie posiada szerokiej wiedzy o polskich realiach, takie podejście może być spowodowane czasową różnicą około 20 lat między powstaniem oryginału, a przekładem. Tłumacz „Jak zostałem pisarzem...” najczęściej zachowuje w tekście barbaryzmy, lub transkrybuje nazwy własne dodając przypisy do obcych zjawisk, jeżeli realia mają nazwę w kulturze, stosuje odpowiednik ustalony w języku ukraińskim.

Sposób tłumaczenia wybrany przez N. Czorpitę jest inny - nie stosuje ona przypisów poza tekstem, ale robi więcej korekt w tekście przekładu. Autorka przekładu wykorzystuje częściej tłumaczenie opisowe, dodając znaczenia, które jej zdaniem pomogą lepiej zrozumieć obce realia. N. Czorpita, w przeciwieństwie od B. Osławskiego, stara się unikać barbaryzmów w tekście, zmniejszając egzotyczność tekstu, więc próbuje być bliżej ukraińskiego czytelnika. B. Osławski stosuje odwrotną technikę – pozostaje bliżej oryginału, pozostawiając tekst prawie bez korekty, lecz stosując komentarze do zjawisk. Każdy z tłumaczy w swój sposób oddał sens tekstu i przekazał informacje zgodnie z zamysłem autora.

Lesia Korostatevych, Proper nouns in novels *Jak zostałem pisarzem...* and *Dziewięć* by A. Stasiuk in translation into Ukrainian

*Abstract: The aim of the article is comparison of the translating solutions of proper nouns into Ukrainian, as well as analysis and evaluation of choices made by translators. Proper nouns are represented by the names of cars, trademarks, company and products names. Analyzed proper nouns were used in the texts of A. Stasiuk “*Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)*” (translated by B. Osławski) and “*Dziewięć*” (translated by N. Czorpita) in comparison to the original texts.*

Bibliografia

1. Gałkowski, A., 2011, *Chrematonimy w funkcji kulturowo-użytkowej. Onomastyczne studium porównawcze na materiale polskim, włoskim, francuskim*, Łódź.
2. Legeżyńska, A., 1986, *Tłumacz i jego kompetencje autorskie*. Warszawa.
3. Lewicki, R., 2000, *Obcość w odbiorze przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
4. Lewicki, R., 2017, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Wydawnictwo UMCS, Lublin
5. Stasiuk, A., 1998, *Jak zostałem pisarzem (próba autobiografii intelektualnej)*, Wołomin.
6. Stasiuk, A., 1999, *Dziewięć*, Czarne.
7. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
8. Стасюк, А., 2001, *Дев'ять*, пер. Н. Чорпіти, Львів.
9. Стасюк, А., 2017, *Як я став письменником (спроба інтелектуальної автобіографії)*, пер. Б. Ославський, Брустурів.

Oleksandr Pustovyi

Uniwersytet Warszawski

Od Sanu do Donu? Historia i geografia w ukraińskim hymnie narodowym. Źródła i porównania

Abstrakt: W niniejszym artykule zostanie podjęta próba przybliżenia historii powstania słynnych wersetów o Sanie i Donie jako ukraińskich granicach od Zachodu i Wschodu, a także o tym, jak to się stało, że one są uważane za część narodowego hymnu Ukrainy. Na tym przykładzie, oraz uwzględniając kontekst ościenny spróbujemy przeanalizować jak obiekty natury stawały się ważnymi symbolami narodowościowymi.

Słowa kluczowe: historiografia narodowa, mit historyczny, hymn narodowy, hymn państwowy, przestrzeń narodowo-historyczna.

Walki o terytorium i granice, oprócz rzeczywistych *campus martius*, toczyły się nie tylko w polityce⁷⁶, ale również w nauce⁷⁷ i poezji, które też były mocno zaangażowane w procesy narodotwórcze XIX wieku. Posiadanie „swojej” ziemi było jednym z niezbędnych argumentów do prawa na samostanowienie i niepodległe państwo⁷⁸. Hymny narodowe, albo w postaci modlitwy obywatelskiej, albo rozkazu do walki, stanowią specyficzną dziedzinę poetycką, bowiem są splotami wszystkich wymienionych wyżej czynników.

Zacznijmy od najbardziej znanego i rozpowszechnionego tekstu,

⁷⁶ Holzer J. *Polska i Europa. „W Polsce, czyli nigdzie?”*, Kraków 2008, t., s. 5-6., o wpływach etnografii na ideę federacji Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy: Górny M. *Argument z etnografii w polskich planach federacyjnych XIX wieku*, [w:] „Borussia” Nr. 35 2004, ss. 139-150.

⁷⁷ Na przykład w badaniach etnograficznych, poprzez które część polskich badaczy udowadniały polskość ziem po prawy brzeg Dniepru – Болтарович З., *Україна в дослідженнях польських етнографів XIX століття*. К. 1976, s. 12 – 33.

⁷⁸ Котенко А., *До питання про творення українського національного простору в журналі «Основа»* [w:] *Український історичний журнал*. 2012 Випуск 2, s. 44.

kształtującego wtedy w znacznym stopniu ludzkie umysły, jak wprost, tak i za pośrednictwem poczerpniętej symboliki, słownictwa i toposów. Naukowcy i politycy rozważali wtedy nad granicami państw, jakie miały być „naturalnymi” - danymi od Boga. Biblijne mesjańskie zapowiedzi powszechnego królestwa Bożego podawali skrótowy rys jego symbolicznych granic: „od morza do morza, od brzegów rzeki aż po krańce ziemi” (Ps 72,8; Za 9,10 BT).

Wytyczone przez morza Czerwone i Śródziemne oraz Eufrat granice ziemi obiecanej (Wj 23,31), w Europie swoiście przekładano na swoje realia geograficzne, polityczno-wizjonerskie. Razem z uniwersalistyczną ideą imperium, które zawsze musi rozszerzać się aż do końca świata (zarówno fizycznego i eschatologicznego), koncept naturalnych granic legitymizował zmiany granic politycznych.

Teoria na uczelniach niemieckich

Bardzo ważne miejsce w charakterystykach narodowych posiada terytorium, na których mieszka grupa etniczna. Nad determinizmem geograficznym – kolejnym konstruktem dla wyjaśnienia charakteru narodów rozważali w swoich pracach Montesquieu, Kant, Herder, Ratzel. Geograf Karol Ritter (1779 – 1859), profesor popularnego m. in. wśród studentów z imperium rosyjskiego Uniwersytecie w Berlinie,⁷⁹ uczył o szczególnych zależnościach pomiędzy człowiekiem a środowiskiem naturalnym, w którym ten żyje. Dzielił Europę na „górzystą zachodnią” i „płaską wschodnią”, ale nie podważał jej organicznej jedności, uznając za Słowianami należność do cywilizacji europejskiej.

To służyło dodatkowym atutem dla historyków polskich i ukraińskich w europejskości ich „mitów terytorialnych”⁸⁰. Badania Rittera wywarły ogromny wpływ na prace nie tylko polskich geografów, takich, jak Pol, Nałkowski⁸¹, ale i na przykład, na rosyjskiego historyka Sołowjewa, studiującego, nota bene, na uczelni w Berlinie.

Idee Siergieja Sołowjewa (1820-1879), który postrzegał terytorium rosyjskie

⁷⁹ С. Стельмах, *Вчені Київського університету в німецьких університетах (XIX – початок XX ст.)*, „Етнічна історія народів Європи” 2004, Випуск 16 *Німці в етнокультурному просторі України*, s. 151.

⁸⁰ Wöller B. „Europa“ als historisches Argument Nationsbildungsstrategien polnischer und ukrainischer Historiker im habsburgischen Galizien, Bochum 2014, s. 92 – 93.

⁸¹ Sykulski L., *Geopolityka. Skrypt dla początkujących*. Częstochowa 2014. s.121 – 122.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

jako kolonizowane Słowianami od Karpat i Dunaju do Oceanu Spokojnego⁸², a kolonizację traktował jako odruch naturalny dla wschodnich Słowian, spowodowany otwartą przestrzenią, którą zamieszkiwali,⁸³ zostały zaadoptowane przez historyków ukraińskich⁸⁴.

Nie zastanawiając tu na badanych i dyskutowanych wówczas poszczególnych domniemyanych mechanizmach oddziaływania klimatu, gleby, krajobrazu na człowieka, można zauważyć, iż w każdym „rozwinętym” centrum polityczne posiada swoją dziką peryferie. Peryferie te mają egzotyczne elementy: góry, stepy, pustyni i puszcze⁸⁵. Pod tym względem warto rozpatrywać takie opisy, jak inwektywy pruskiego powieściopisarza i dramaturga Gustava Freytaga (1816-1895), o dzikości polskiego krajobrazu, natury, klimatu i nawet wód Wisły⁸⁶.

Berliński profesor, geograf August Zeune (1778-1853), którego okupacja napoleońska skłoniła też ku działalności publicystyczno-narodowej, dowodził, iż terytorium między morzem Północnym, Alpami, Renem a Odrą to dane od Boga ziemie niemieckie, przy czym wahał się z granicą wschodnią między Odrą a Wisłą⁸⁷. Geograf antropologiczny i geopolityczny, profesor na uczelniach w Monachium i Lipsku, Friedrich Ratzel (1844-1904) był kombatantem wojny francusko-pruskiej i badaczem wpływów emigrantów niemieckich na miejscowe kultury.

Uważał, iż granice naturalnie są ważniejsze od politycznych, etnicznych, i narodowych. Granice Niemiec umieszczał on w dorzeczach Renu, Dunaju i Wisły, „od morza do morza”⁸⁸. Pod wpływem jego „geografii człowieka” został sformułowany postulat, iż każdy organizm polityczny ma posiadać odpowiedniej wielkości przestrzeni, w przeciwnym razie cofnie się do stagnacji i konfliktu.⁸⁹

⁸² Чорновол І., *Компаративи фронтирів. Світовий і вітчизняний виміри*. Київ 2015, s. 119.

⁸³ Błachowska K., *Narodziny Imperium. Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001, s. 170.

⁸⁴ Чорновол І., *op. cit.*, s. 164 – 165.

⁸⁵ Syrgint I., *Postęp, kultura i kolonializm: Polska a niemiecki projekt europejskiego Wschodu w dyskursach publicznych XIX wieku*, Wrocław 2006, s. 41, 55.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 82

⁸⁷ Wojtczak M., *Drang nach Osten* [w:] *Interakcje. Leksykon komunikowania polsko-niemieckiego* Dostęp online: <http://www.polska-niemcy-interakcje.pl/articles/show/49>

⁸⁸ Wolff-Powęska A., Schulz E., *Przestrzeń i polityka w niemieckiej myśli politycznej* [w:] *Przestrzeń i Polityka. Z Dziejów Niemieckiej Myśli Politycznej*, Poznań, 200. 46, 47.

⁸⁹ Wojtczak M., *op. cit.*

Polskie wizje terytorialne

Koncepcja Polski „od morza do morza” związana ideą jagiellońską⁹⁰ i rozszerzeniem terytorium na południowy wschód w XIX wieku sugerowała określenia terytorium jako dorzeczy przynajmniej Niemna, Dniepru i Wisły, które były swoistymi sakralnymi rzekami romantyzmu⁹¹. Za czasów Stanisława-Augusta symboliczne znaczenie mieli Wisła i Bug, to ich alegoryczne rzeźby dłuta Tommasa Righiego ostatni monarcha kazał postawić przed swoją letnią rezydencją – Pałacem na Wyspie⁹². Symboliczny posąg Galicji na frontonie Sejmu Krajowego we Lwowie otaczali rzeźby Wisły i Dniestru⁹³, którzy już częściowo były rzekami granicznymi.

Nie bez wpływu idei niemieckich, geografowie polscy Wincenty Pol (1807-1872) i Wacław Nałkowski (1851-1911)⁹⁴ rozpatrywali kwestie polskich granic. Nałkowski wyznaczał wschodnie i zachodnie naturalne granice Polski jako „chwijne”, do sprecyzowania których można stosować dwa podejścia: „mniejsze” etnograficzne, i „większe” historyczno-kolonizacyjne, uwzględniające dzieje unii i polską kolonizację na Wschód. Dla Nałkowskiego terytorium Polski był pasem transmisyjnym między Wschodem i Zachodem⁹⁵.

Emigrant, powstaniec listopadowy inżynier Oskar Żebrowski (1808 – 1883) w 1847 wydaje w Paryżu pracę mającą na celu wyjaśnić historyczne i geograficzne przyczyny upadku Polski⁹⁶. Podaje tam też mesjanistyczną wizję jej odrodzenia, wkraczając na pole historiozofii⁹⁷. Na podstawie prac geologicznych, geograficznych i przyrodniczych opracował mapę „*Polska w naturalnych granicach*”. Za obszar Polski uważał on przestrzeń między Odrą, Bałtykiem.

⁹⁰ Maternicki J., *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996, s. 45 – 46, 70, 147, 191.

⁹¹ Rączka-Jeziorska T., *Święte rzeki* [w:] *Atlas Polskiego Romantyzmu. Polska - Europa – Świat 2015*. <http://nplp.pl/artukul/swiete-rzeki/>

⁹² *Wisła* <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/rzezby/wisla>, *Bug* <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/rzezby/bug>

⁹³ Wolff L., *The idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford, 2010. s. 233-234.

⁹⁴ Sykulski L., *Geopolityka. Skrypt dla początkujących*. Częstochowa 2014. s.121 – 122.

⁹⁵ Wapiński R., *Kresy: alternatywa czy zależność?* [w:] *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław 1988. s. 11.

⁹⁶ Żebrowski O., *Polska. Ogólny zarys przyczyn upadku dawnego państwa polskiego*, Paryż 1847.

⁹⁷ Bujak F., *Oskar Żebrowski i jego pogląd na dzieje Polski*, Lwów, 1936. s. 4, 7.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

Dźwińą, Dnieprem, Morzem Czarnym i Karpatami. Udowodniał, iż to mianowicie w tych obszarach Polska jest/będzie krainą naturalną⁹⁸.

Członek Towarzystwa Demokratycznego Polskiego generał Ludwik Mierosławski (1814-1878), rozpowszechniał w krajach Europy Zachodniej wizję: „*Rzeczpospolitej Polskiej nazywanej skupieniem wokół plemienia Lechitów wszystkich plemion rasy słowiańskiej, rozciągniętych z północy na południe, od Bałtyku do Morza Czarnego, a z zachodu na wschód od Odry do Wołgi*”⁹⁹. W tym przypadku można zobaczyć, jak z historii prowadzonych jeszcze w XVII wieku wypraw wojennych Rzeczy Pospolitej Obojga Narodów, idee narodowe wykreowali Rzeczpospolitą Polską, z narodem-hegemonem na czele.

W poszukiwaniach mapy ojczyzny rusko-ukraińskiej

Określenie terytorium swojego narodu przez rzeki przygraniczne ma też swoje głębokie tradycję w ukraińskim piśmiennictwie, szeroko edytowanych w XIX wieku źródłach dziejowych i pracach historycznych. Często bardzo ważne dla społeczności ukraińskiej/ruskiej procesy i wydarzenia odbywały się w metropoliach imperialnych: Wiedniu i Petersburgu.

Pracujący w Wiedniu, jako urzędowy tłumacz oficjalny, Iwan Hołowacki (1816-1899) też był dziennikarzem, edytorem i poetą, wydał tam w 1848 r. zbiórkę *Вънок Русинам на обжинки*, gdzie wskazuje tereny zamieszkania narodu ruskiego: „*od Sanu, Wisły i Bugu aż po Don i Doniec, a z poza Beskidów, Dniestru i Morza Czarnego hen, hen na górze [na Północ – O.P.] po Irpień i Desnę*”¹⁰⁰.

Paralelnie we Lwowie, prawnik i historyk Dionizy Żubrycki (1777-1862) w 1849 r. zrewidował swoje poglądy z roku 1837¹⁰¹, i konsekwentnie przesuwiał granice Rusi jeszcze dalej na Zachód. „*Z przywiedzionych nami świadectw*

⁹⁸ Żebrowski O., *op. cit.*, Mapa na forzacu.

⁹⁹ Walicki A., *Kultura i myśl polska. Prace wybrane. T. I Naród. Nacjonalizm. Patriotyzm. Wstęp A. Mencwel*, Kraków 2009, s. 216 – 217.

¹⁰⁰ Головацкій Я. *Приговор читателям [w:] Вънок Русинам на обжинки*, Ч. 1. Відень 1846, s. 8.

¹⁰¹ Zubrzycki D., *Rys do historyi narodu ruskiego w Galicyi i hierarhij cerkiewny w temże krolestwie. Zeszyt pierwszy. Od zaprowadzenia Chreścianstwa na Rusi aż do opanowania Rusi czerwonej przez Kazimierza wielkiego od roku 988 do roku 1340*. Lwów, 1837.

Наукові записки Кола аспірантів UCRAINICA Zeszyty Naukowe Koła Doktorantów T. 1-2
niezaprzeczony mamy już dowód, że nie rzeka Wisłok jak niegdyś twierdziliśmy, a
tern mniej jeszcze rzeka San [...] lecz rzeka Wisłoka zacząwszy od źródła swego,
jeżeli nie aż do ujścia w Wisie, to przynajmniej aż do okolicy miasta Brzostku,
granice naturalną między ruskim halickim królestwem” stanowi z księstwami
*polskimi*¹⁰².

Co do całego terytorium ludu zjednoczonego ruskiego na mapie europejskiej, Zubrzycki pisał: „*Jeżeli się bez wszelkiego uprzedzenia, marzenia i poezji zdrowym rozumem i wzięwszy przed siebie kartę północne Europy zastanowimy, musimy się przekonać: że od niepamiętnych przedhistorycznych wieków, na przestrzeni od Dońca aż do Cisy w Węgrzech i Wisły, niemniej od brzegów Wołchowa aż do Worskli, rozciągała się i zamieszkiwała te obszerną przestrzeń masa jednego, i tegoż narodu ruskiego*”¹⁰³. Mimo schematu mapowego Wschód-Zachód, Północ-Południe, nie bardzo klarowną wydaje się wzmianka Worskły i Dońca jako granic Południowo-Wschodnich. Może to swoista recepcja granicy pomiędzy RP a Carstwem Moskiewskim z roku 1647, a może nie chodziło mu, zresztą, o precyzyjność tej linii, bowiem rozmyśla on nad przestrzenią ogólnoruską.

Charakterystyczne zaprzeczenie szczególnie interesującego nas Sanu, jako ruskiej granicy, wynika z dyskusji Zubrzyckiego z warszawskim historykiem Wacławem Maciejowskim (1792-1883), autorem książki o pierwotnych dziejach Polski¹⁰⁴, który wymieniał wschodnimi granicami polskimi Bug i San¹⁰⁵, oraz postulował większą podobność Rusina nadstryjskiego do Małopolanina, niżeli do Rusina ukraińskiego¹⁰⁶.

Pantelejmon Kulisz (1819-1897) przed 1860 rokiem, po rozmowach i listowaniu z rodakami-Ukraińcami z krańców imperium: z nad Wołgi, Amuru, Syberii, niby komentuje ich pytanie o potrzebie czasopisma ukraińskiego: „*Ruś*

¹⁰² Zubrzycki D., *Granice między Ruskim i Polskim narodem w Galicyi. Przez D. Z. Czł. Kor. Archeolog. Kom. Przy Min. Oświecenia w Petersburgu. Czł. Hon. Imp. Tow. Hist. I starożytności w Moskwie i t. D.* Lwów, 1849, s. 18.

¹⁰³ *Ibidem*, s. 24

¹⁰⁴ Maciejowski A., *Pierwotne dzieje Polski i Litwy, zewnętrzne i wewnętrzne, z uwaga na ościennne kraje, a mianowicie na Ruś, Węgry, Czechy i Niemcy, wyłożył, i, z dorobiona do nich chronologiczna mapa wydał W. A. Maciejowski*, Warszawa, 1846.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 61, 353, 604 - 611.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 608, 609.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

*Południowa lub Ukraina niby straciła swoje granice etnograficzne i rozprzestrzeniła się koloniami od morza południowego do północnego i od morza Wareskiego do oceanu Wschodniego*¹⁰⁷. Charakteryzował on siłę ruchu kolonizacyjnego ludu południoworuskiego granicami morza Południowego (Czarnego? Kaspijskiego?) do oceanu Arktycznego, i od Bałtyku do Pacyfiku (jego wybrzeża rosyjskiego)¹⁰⁸.

Poprzez taką historię Kulisz, mieszkający wtedy w północnej stolicy imperium, anonsował wydanie czasopisma *Основа (Podstawa)*, które okazywało się w latach 1861-1862 w Petersburgu z jego udziałem. Redaktorzy czasopisma postawili sobie, między innymi, cel zbadania geografii ziem, które zamieszkiwał lud południoworosyjski¹⁰⁹. Obszar jego osiedlenia był podany w lipcowym numerze przez wyliczenie guberni i nawet przez współrzędne geograficzne, odległości i wymiary powierzchni, która szacowana była większą od Francji¹¹⁰.

Na łamach czasopisma w 1861 ukazał się też materiał o azjatyckich granicach zasięgu kolonizatorów małorosyjskich¹¹¹ po rzeki Ural, Uj, Ojył, Irgiz, Czornywcia, Burawka, Tułzak, Suunduk, Or¹¹², napisał go etnograf i zesłany działacz rewolucyjny Petro Jefymenko (1835-1907).

W 1864 Krakowskie Towarzystwo Naukowe opublikowało diariusz komisarza koronnego do pertraktacji z Bogdanem Chmielnickim w roku 1649, gdzie przytoczone są słowa tego przywódcy, w których obiecuje on wybić „naród Ruski wszystek” z niewoli i powstrzymać się dopiero nad Wisłą¹¹³. Prawdopodobnie mówił to pod wpływem duchownych, o ile to przypomina zachodnie krańce

¹⁰⁷ Кулиш П., *Предлагавшееся в 1860 году издание украинских сборников* [w:] *Киевская старина* 1900, №4-6, s. 78.

¹⁰⁸ Котенко А., *op. cit.*, s. 51.

¹⁰⁹ Котенко А., *op. cit.*, s. 45-46.

¹¹⁰ М.[аркович] И. *Краткое географическое обозрение Южнорусского края* [w:] *Основа*, 1861, № 7. s. 39;

¹¹¹ Черниенко Д. *Украинцы Южного Приуралья в научной литературе второй половины XVIII – начала XX века* [w:] *Вестник Удмуртского университета*. 2012 Вып. 3, ss. 39 – 46.

¹¹² Ефименко П., *О Малороссиянах в Оренбургской губернии* [w:] *Основа Южно-русский литературно-ученый вестник*. СПб, IX 1861 s. 191.

¹¹³ *Diariusz podróży do Perejasławia i traktowania tamtejszego z Chmielnickim Panów Komissarzów Polskich przez Wojciecha Miaskowskiego podkomorzego lwowskiego Komissarza spisany. (Lwów?) od 1 Stycznia do 7 Marca 1649*, [w:] *Jakuba Michałowskiego wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego Księga Pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna* wydana staraniem i nakładem C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Kraków 1864, ss. 375, 376.

prawosławnej metropolii kijowskiej. Wisła, jako częściowo zachodnia granica Rusi, jednak miała już na czas publikacji inny grunt naukowy.

W 1870 roku w Wilnie okazują się wydrukowane w zbiorach dokumentów dotyczących historii Rusi Północno-Zachodniej listy uczestników sejmu unijnego w Lublinie z roku 1569. W dwóch takich, adresowanych do księcia Mikołaja Radziwiłła, między innymi, informowali go, iż posłowie wołyńscy, zwłaszcza znający się na aktach historyczno-prawnych Hawryło Bokij, zaczęli mówić o przyłączeniu ku Koronie miast i terytoriów aż po rzeki Jasiołde i Narew¹¹⁴.

Iwan Franko w 1878 roku w artykule porównującym życie włościan we Francji i na Ukrainie, podawał, iż chłopci ukraińscy, z kozackim duchem rycerskim zalewali stepy Besarabii i Noworosji, od Akermanu do Donu i Morza Azowskiego¹¹⁵. W 1882 roku opowiadaniu *Zachar Berkut*, pisząc o księciu Daniłowi Halickiemu, jako księciu Rusi Czerwonej, podał granicę jego ziem: od Sanu do Dniepru, od Karpat do ujścia Bugu¹¹⁶.

W 1886 adresując wiersz Tarasowi Szewczence w 25-tą rocznicę jego śmierci, Franko konstatawał zły stan spraw w Ukrainie, *Słabi jesteście ojczy! Po Kaukaz od Sanu*¹¹⁷. W 1891 opisywał jego twórczość i wskazywał na rosnącą popularność od Zbrucza do Donu¹¹⁸. W 1895, oceniając czeskie tłumaczenia dzieł wieszczki ukraińskiego, pisał o narodzie ukraińskim od Sanu do Donu¹¹⁹.

W 1904 podawał charakterystykę głównych ośrodków literatury ukraińskiej, zaznaczył, iż w 1903 w Połtawie na odsłonięciu pomnika Iwanowi Kotlarewskiemu spotkali się po raz pierwszy przedstawiciele inteligencji ukraińskiej od Sanu do Kubania¹²⁰. W tym że roku napisał on *Krótki rys ukraińskiej historii i literatury*, w którym charakteryzował terytorium rozszedlenia się narodu Ukraińsko-Rusińskiego od Sanu w Galicji do gór Kaukaskich. A jedność językowa, istniejąca na Kubaniu, Desnie, Dnieprze, Dniestrze i Sanie, to skutek, między innymi, masowego

¹¹⁴ *Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*. Т.7. Вильно, 1870. s. 38, 44.

¹¹⁵ Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1980 р., т. 26, s. 65, 66.

¹¹⁶ Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1978 р., т. 16, s. 45, 53.

¹¹⁷ Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1976 р., т. 2, s. 400.

¹¹⁸ Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1980 р., т. 28, s. 116.

¹¹⁹ Франко І. *Зібрання творів у 50-и томах*. К.: Наукова думка, 1981 р., т. 29, s. 513.

¹²⁰ Франко І. *Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах*. – К.: Наукова думка, 2010 р., т. 54, s. 568.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

przesiedlenia ludności ukraińskiej z Prawobrzeża w stepy po lewy brzeg Dniepru, aż do Donu¹²¹.

W 1878 w czasopiśmie *Прочима (Оświecenie)* we Lwowie ukazał się drukiem list pana A. Weselowskoho ze wsi Keresztur komitatu Baczka ze wspomnianego już południa Austro-Węgier (ob. Ruski Krstur, Wojwodina, Serbia), w którym on zwraca się z prośbą o wysłaniu podręczników ukraińskich (ruskich) dla tamtejszych szkół. Te strony były jeszcze jednym kierunkiem kolonizacji dla Rusinów galicyjskich, zarówno od poł. XVIII i poł. XIX wieków.

Mimo różnych etapów kolonizacji, autor listu prezentował swoją społeczność, jako potomków kozaków z Sieci Zaporoskiej – kozaków baczwańskich. Faktem jest udział przesiedlenców siciowych po 1775 w formacjach dunajskich szajkaszów i graniczników, jednak duży ich wpływ na populację regionu jest wątpliwy¹²².

Funkcjonowanie mitu kolonizatorskiego i kozackiej (czyli ukraińskiej) obecności na jeszcze jednym ważnym obrzarze poetyckim - „za Dunajem”, oraz do dziś aktualny mit o skarbach kozackich na Malcie¹²³, pokazuje ich żywość i wagę.

Profesor historii Rosji uniwersytetu w Odessie, wdzięczny uczeń M. Ustriałowa i S. Sołowjowa¹²⁴ Hryhorij Peretiatkowycz (1840-1908) pisał w 1884 r. o rodzinach małorosyjskich rozsiedlonych po rzekach Ural i Samara¹²⁵. Historyk z Charkowa Dmytro Bagalij (1857-1923) w 1887 w pracy poświęconej kolonizacji Słobożańszczyzny wskazuje na Don, jako kolejny kierunek kolonizacji „wtórnej”, czyli takiej, udział w których brali kolonizatorzy Ukrainy Słobodzkiej, pochodzące z kolei z Naddnieprza. Jeszcze dalej kolonizatorzy małorosyjskie sięgały do stepów orenburskich¹²⁶.

¹²¹ *Ibidem*, s. 556.

¹²² Мільчев В., *Запорожці на Військовому Кордоні Австрійської імперії 1785-1790 рр. (дослідження та матеріали)*, Запоріжжя 2007. s.83 – 85.

¹²³ *Ibidem*. s. 86 – 89.

¹²⁴ Музичко О., *Південноукраїнські історики та російська академічна еліта: етапи та напрямки співпраці у другій половині XIX–на початку XX ст.* [w:] *Історіографічні дослідження в Україні*, № 21, 2011, s. 59, 60.

¹²⁵ Перетяткович Г.И. *Малороссияне в Оренбургском крае при начале его заселения (по рукописным архивам Министр. юстиции)* [w:] *Труды VI Археологического съезда в Одессе (1884 г.)*. Одесса, 1888. s. 393.

¹²⁶ Багалий Д. *Очерки изъ Истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва 1887*, s. 563 - 566, 571.

Znacznie później, już w 1918 roku, w kijowskim czasopiśmie *Nowa Rada*, okazują się artykuł o organizacjach narodowych Ukraińców Turkiestanu, w doskonale kolonizatorskim stylu opisując się osiągnięcia ukraińskiego europejskiego pług, którego, rzekomo, tak potrzebuję ta ziemia. Między innymi autor podaje do wiadomości o utworzeniu stowarzyszenia ukraińskiego w Oleksiejówce przy rzece Kuszka, niedaleko od bardzo symbolicznego najbardziej południowego punktu Imperium Rosyjskiego, a później ZSSR – fortu Kuszka. Ukraińska kolonizacja rozpowszechniła się tam „*ku granicom Chin, Pamiru, Afganistanu.*”¹²⁷

Nie zabrakło i projektów transkontynentalnych, ukraiński emigrant w Stanach Zjednoczonych kapłan prawosławny Ahapij Honczarenko (urodz. Andrij Humnyckyj, 1832 – 1916), który możliwie jeszcze pod czas życia w Kijowie zaznajomił się z historykami Pantelejmonem Kuliszem i Mykołą Kostomarowem¹²⁸, był na tyle przekonany w zdolnościach kolonizacyjnych i walecznych ukraińskiego ludu kozackiego, iż w latach 1860 proponował rządowi amerykańskiemu przekształcić niedawno kupioną od Rosji Alaskę w „ziemie kozaków”, jego zdaniem tylko oni mogli obronić Amerykę od oczekiwanej przez niego nawały rosyjskiej¹²⁹, w tym na brzegach rzeki Nushagaku – bardzo pięknego, zdaniem Honczarenki, miejsca na Alasce¹³⁰.

Z powstaniem partii politycznych. Ukraiński ruch narodowy przeszedł w na swój nowy etap rozwojowy. W 1890 we Lwowie powstaje pierwsza ukraińska partia polityczna - Rusko-Ukraińska Partia Radykalna (RUPR), jej fundatorami byli Iwan Franko i ukraiński publicysta i polityk galicyjski Mychajło Pawłyk (1853-1915). To ten ostatni, reagując na wzrastający ruch emigracyjny z Galicji do Ameryki, wydając w 1894 w Kołomyi kalifornijskie wspomnienia o. Honczarenki¹³¹.

Politycy ukraińscy już na nowym poziomie zadeklarowali zasięg swoich interesów po obu brzegach Zbrucza. Członek RUPR, lwowski prawnik Julian

¹²⁷ Ob. wioska Serhetly, welajatu Mary, Tukmenistan. I. Олпоков *Українство в Туркестані*. [w:] *Нова Рада* № 209, 9.11 (27.10) 1918. сс. 2-3.

¹²⁸ Luciw T., *Father Agapius Honcharenko. First Ukrainian Priest in America*, New York 1970, s. 20.

¹²⁹ Чорновол І., *op. cit.*, s. 163.

¹³⁰ Гончаренко А., *Споминки*, Едмонтон, 1965, s. 17.

¹³¹ *Споминки Агапія Гончаренка, українського козака-священника*. Вид. М. Павлик. Коломия 1894.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

Baczyński (1870-1940) w pamflecie *Ukraina Irredenta* napisanym przed 1895, którego publikacji sprzeciwiały się jej liderzy, nie tylko udowodniła niezbędność niepodległego sobornego państwa ukraińskiego, ale i wskazał jej krańcem „od Sanu do Kaukazu”¹³². W tym radykalnym manifeście podtrzymał Baczyńskiego Seweryn Danyłowycz¹³³, o którym wspomnimy niżej.

Kijowski prawnik i członek Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej Mykoła Michnowski (1873-1924), dobrze zaznajomiony z życiem politycznym Galicji w broszurze *Ukraina Niezależna*, która powstała w Charkowie, ale wydana została we Lwowie w 1900 określa granicy niepodległej Ukrainy „od Karpat do Kaukazu”¹³⁴.

Spotykając kolejnego prawnika wśród omówionych działaczy, warto zauważyć, iż historii słowiańskich ruchów narodowych dość często osobną ważną rolę odgrywali właśnie prawnicy studjujące historię prawa, Franciszek Palacki w 1848 bardzo szkodował, iż prawnicy praskiej uczelni nie muszą więcej uczyć historii prawa narodowego, co uniemożliwiało prawidłową recepcję kultury prawnej¹³⁵. W rytmie ukraińskim wydzielają nawet osobny „adwokacki” etap jego rozwoju, zwłaszcza w Galicji¹³⁶.

Mapę większości ukraińskich ziem stanem na połowę XVI-go wieku razem z dokładnym podaniem źródeł historyk i polityk Mychajło Hruszewski zamieści jako dodatek do IV tomu Historii Ukrainy-Rusi¹³⁷, opublikowanej po raz pierwszy w 1904 roku¹³⁸, a w 1907 jego uczeń Stepan Tomaszewskij (1875-1930) narzeka na nieobecność całościowej etnograficznej mapy Ukrainy-Rusi i proponuje plan prac nad nią¹³⁹. Badania i opracowanie map etnograficznych tu tylko krótko wymieniam, ich wpływ na prace historyczne potrzebuje osobnego artykułu.

¹³² Бачинський Ю. *Україна Irredenta* вип. 3. Берлін 1924, s. 97.

¹³³ Осадчук М. *Марксист, що "винайшов" українську незалежність. Юліан Бачинський та "Україна Irredenta"* [dostęp online 01.12.2019] <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/10/30/156451>

¹³⁴ Міхновський М., *Самостійна Україна*, К. 2012. s. 16, 17.

¹³⁵ Řezníček V., *Velký Čech*. Praha, 1897. s. 194.

¹³⁶ Андрухів І., Арсенич П., *Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848-1939 рр.* Івано-Франківськ, 1996. с. 3 – 23.

¹³⁷ Грушевський, М., *Історія України-Руси, т. IV*, (вид. друге доповнене) Київ-Львів 1907, s. 499-503.

¹³⁸ Крип'якевич І. *Михайло Грушевський (Некролог)*[w:] *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка : Накладом Товариства*, 1935. – Ч. 72 : За час від 1.X.1932 – 31.XII.1934. s. 8.

¹³⁹ Томашівський С., *В справі етнографічної карти України-Руси (Проект):* [25. IX. 1907] [w:] *Хроніка Наукового товариства імені Шевченка у Львові.* – [Львів], 1907. – Ч. 31 : Р. 1907, Вип. III. – s. 23-27.

Mychajło Hruszewski (1866-1934), który podawał szczegółowe opisy krajobrazu ukraińskiego, jako naturalne podłoże bytu historycznego narodu Ukrainy¹⁴⁰, w 1907 roku komentował idee Polski „od morza do morza” - jako „starą pieśń” jaką mogą sobie „śpiewać” radykalni polscy politycy, natomiast narodowi demokraci Galicji zmuszone cenzurować swoje wypowiedzi i mówić o granicach Kongresu Wiedeńskiego, maskując swoje prawdziwe poglądy o „Polsce historycznej”¹⁴¹. Miał na celu „zdemaskować” pozycję polskich kręgów wobec proponowanego podziału Galicji na Wschodnią i Zachodnią, oraz planowanego oddzielenia od Królestwa guberni Chełmskiej (dokonanego w 1912 r.).

Kolejną postacią, łączącą w sobie zamiłowanie historią i polityką, był Wacław (Wjaczesław) Lipiński (1882 – 1931), z pochodzenia polski szlachciec, urodzony pod Żytomierzem, a jednocześnie twórca politycznego konserwatyzmu ukraińskiego i ukraińskiej państwowej szkoły historycznej, w ostatnich latach XIX wieku będąc gimnazjalistą był zamiłowany w geografii, a już po studiach na Uniwersytecie Jagiellońskim (1903 – 1908) wykrystalizował idee „stworzonej przez Boga dla Nas [Ukraińców – O.P.] ziemi”. Granice jej wykraczały poza „ukraińskie ziemi narodowo-historyczne” i mieściły się między Sanem, Donem, Karpatami i Kaukazem. Koncept ten jest podobny do polskiego „od morza do morza” i rosyjskiego – „od Karpat po Kamczatkę”¹⁴².

Niemieckie i słowiańskie pieśni patriotyczne a czasoprzestrzeń wykrzywiona w narodowość

Wiadomo, iż do projektu narodowego nie wystarcza tylko terytorium i ludności, mówiącej jednym językiem, lecz potrzebuje on współrzędnej czasu. Zarówno politycznych wizji przyszłości i przeszłości – mitu historycznego.

Kiedy były szambelan ostatniego polskiego króla Józef Wybicki (1747-1822) w 1797 roku w trzeciej zwrotce Pieśni Legionów umieścił Wisłę i Wartę jako

¹⁴⁰ Толочко А., *Киевская Русь и Малороссия в XIX веке*, Киев 2012, s. 27.

¹⁴¹ Грушевський М., *За український маслак (В справі Холмицини)* [w:] *Суспільно-політичні твори 1849 – 1907*, Львів 2002. s. 541.

¹⁴² Масненко В., *Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського* [w:] *Ейдос*, вип 7 2013. s. 62 -64.

Pustovyi O. *Od Sanu do Donu? Historia i geografia hymnu ukraińskiego...*

wskazówki na mapie planowanej wyprawy wojskowej¹⁴³, rzeczywiście nie podawał te rzeki jako polskie granice etniczne. Jednak, ten utwór powołał do życia dużo wariacji. Przynajmniej jeden z wariantów hymnu z roku 1864 uległ wpływom „geograficznym” i w środku Polski położono Wisłę, granice zaś wytyczono Tatrami i stepami¹⁴⁴.

Później też pojawiają się wersje regionalne ze wzmiankami Śląsku¹⁴⁵ lub „morza polskiego”¹⁴⁶. Jeżeli chodzi o historię, to Wybickiemu zaimponowały, rzecz jasna, przywódcy Stefan Czarniecki i Tadeusz Kościuszko¹⁴⁷, a następnego roku w wersji warszawskiej tego utworu pojawiają się Sarmaci i Rycerze¹⁴⁸. „Podłączonymi” więc zostali Rzeczpospolita Obojga Narodów i bardziej dawne, choć bez przybliżenia, rycerze.

Pangermanista, historyk i polityk, członek Parlamentu frankfurckiego Ernst Moritz Arndt (1769 – 1860), porównywał Polaków a Irlandczyków i twierdził, iż pozostali oni „wiecznymi dziećmi”.¹⁴⁹ W 1813 roku napisał on utwór, przypominający dziecięcą piosenkę z cyferkami, zamiast jakich po kolei wymienia ziemie „prawdziwej wielkiej niemieckiej ojczyzny” – *Was ist des Deutschen Vaterland*¹⁵⁰. Nie czując, jednak zadośćuczynionym tym wyliczeniem, konstatują iż jest ona wszędzie, gdzie brzmi język niemiecki i modlitwa.

Reagując na francuskie ambicje terytorialne w 1840 roku poeta Max Schneckenburger (1819-1849) pisze hymn *Wacht am Rhein*, a w 1841 Heinrich von Fallersleben pisze *Das Deutschlandlied* i w pierwszej strofie wytycza krańce Vaterlandu rzekami: Mozą, Niemnem, Adygą i cieśniną Bełt¹⁵¹.

Dziś oficjalnym hymnem RFN jest tylko trzecia strofa tego utworu. W tych utworach wspomniane też są rycerz lub rycerskość, co doprowadza początki

¹⁴³ *Hymn Polski*. Opracowali Rey P., Gańska M., Warszawa, 2017. s. 21. [dostęp online 01.12.2019] http://www.gdansk.uw.gov.pl/attachments/article/2051/broszura_Hymn.pdf

¹⁴⁴ Barański F., *Jeszcze Polska nie zginęła!: Pieśni patriotyczne i narodowe*, New York, 1944. cz. 2, s. 18.

¹⁴⁵ *Hymn Polski ...* s. 33.

¹⁴⁶ *Ibidem*. s. 32.

¹⁴⁷ *Ibidem*. s. 18.

¹⁴⁸ *Ibidem*. s. 24

¹⁴⁹ Syrynt I., *op. cit.*, s. 51, 59.

¹⁵⁰ Koch A., *Ernst Moritz Arndt (1769–1860)*. Max Niemeyer Verlag: Tübingen, 2007, s. 125.

¹⁵¹ Andrzejewski M., *Z dziejów niemieckiego hymnu [w:] Przeszłość–Pamięć–Terażniejszość* 2, 2014. ss. 186 – 189.

historyczne do bliżej nieokreślonego chronologicznie średniowiecza.

Bardzo podobnie do pierwszej zwrotki polskiego Mazurka Dąbrowskiego i zaczyna się chorwacka pieśń napisana pod jego wpływem przez Ludevita Gaja *Još Hrvatska ni propala dok mi živimo* między 1831 i 1833 r¹⁵². Na jej wzór była stworzona pieśń *Beħ ce srpska zastava* Svetozara Miletića, napisana w 1848¹⁵³.

W ostatniej na współrzędnej chronologicznej mieściły się wspomnienia o świętym Symeonie – Stefanie Niemanie XII w. rządcy Serbii i o pierwszym carze Stefanie Duszanie z XIV w., czyje panowanie uważane jest za szczyt potęgi państwa Serbów. Współczesnymi bohaterami byli granicznicy i szajkaszy – serbskie „odpowiedniki” rycerzy i kozaków. Geograficznie załączono do „swojego” terytorium regionów krótkotrwałej autonomii na samym południu monarchii habsburskiej, utworzonej pod czas Wiosny Ludów – Wojwodiny. Były to Banat, Srem i Srem i Baczkę¹⁵⁴, widać, iż nie było zamiaru podawać w tym wierszu cały obszar serbski.

Poetycka historia o niezaginionej kranie od Sanu do Donu

W 1848 roku, kiedy Wiosna Ludów wstrząsała wielonarodowe imperium Habsburgów, na jej północy, w Przemyślu okazuje się drukiem pierwsza antologia wierszy księdza greckokatolickiego, poety i polityka, członka Głównej Rady Ruskiej Iwana Huszalewycza (1823-1903). Nazwa jednego z nich wprost nawołując do napisanego 35 lat przed tym utworu Arndta – Gdzie jest ruska ojczyzna? Mimo akcentu na obfitości kraju, spotykamy w nim także stwierdzenia o rodzimym języku i wierze przodków, oraz koordynaty geograficzne, gdzie to jej można odszukać¹⁵⁵:

¹⁵² Ivaniš G., *Još Hrvatska ni propala* [w:] *Vijenac* nr 236, 2003. [dostęp online 01.12.2019] <http://www.matica.hr/vijenac/236/jos-hrvatska-ni-propala-12818>, Stančić N., *Reagiranj e u povodu članka o Sidoniji Erdödy-Rubido Kada je prvi put izvedena Još Hrvatska ni propala* [w:] *Vijenac* nr 247, 2003. [Dostęp online 01.12.2019] <https://www.matica.hr/vijenac/247/kada-je-prvi-put-izvedena-jos-hrvatska-ni-propala-12062>

¹⁵³ Периф Ђ. Уметнички текстови „Србских народних песама” Корнелија Станковића [w:] *Корнелије Станковић и његово доба. Зборник радова са научног скупа одржаног од 27. до 29. октобра 1981, поводом обележавања 150-годишњице композиторовог рођења*. Београд 1985, s. 199.

¹⁵⁴ Савин М. Политичке активности Светозара Милетића од избијања Револуције до укидања Војводине [dostep online https://www.kcns.org.rs/agora/politicke-aktivnosti-svetozara-miletica-od-izbijanja-revolucije-do-ukidanja-vojvodine](https://www.kcns.org.rs/agora/politicke-aktivnosti-svetozara-miletica-od-izbijanja-revolucije-do-ukidanja-vojvodine)

¹⁵⁵ *Українські поети-романтики*. К.: Наукова думка, 1987 р., s. 491 – 492. Тłumaczenie własne, O.P. Tu i dalej ukraińska pisownia adaptowana.

Де Сян, Дністер, Буг реве,
Порогами Дніпр трясє,
Де широкі суть степи,
Де гуляли козаки;
На-на-на-на-на-на,
Ой там руська отчина!

Gdzie San, Dniestr, Bug huczy,
Progami Dniepr wstrząsa
Gdzie stepy są szerokie
Gdzie hulali Kozacy
Na-na-na-na-na-na
Hej tam ruska ojczyzna!

W tym samym roku we Lwowie na słynnym zebraniu ruskich uczonych 26 października Huszalewicz zwracał się „ku swojej ojczyźnie”, nie politycznej, zaś narodowej z granicami¹⁵⁶:

Гей же! родино моя очутися,
Видиш Бескида верхи крутії,
Волни ревуці Дніпра,
Сана, Буга і Дністра
І Чорономор'я води
ще не висхли -
Туда свіженькії розсівай мислі,
Там образ надії!

Hej że! ojczyzna moja, okaż się,
Widzisz Beskidów szczyty urwiste,
Fali huczne Dniepru,
Sanu, Bugu i Dniestru
I Czarnomorza wody
jeszcze nie wyschły
Tędy rozsiewaj świeże pomysły,
Tam obraz nadziei!

W 1849. w pierwszym numerze swojego czasopisma *Пчола (Pszczola)* w czołówcze-wierszu alegorycznie sugerował on pszczołce następnny obszar działania na pożytek czytelników: Rosom ukraińskim i galicyjskim¹⁵⁷

Росов українских
З берегов Дніпрових;
І росов Галицких,
З берегов Дністрових,
З над Прута, з над Сяна,
З Бескидув високих.

Rosów ukraińskich
Z brzegów dniewrowskich
I Rosów galicyjskich,
Z brzegów dniestrowych,
Z nad Prutu, z nad Sianu,
Z Beskidów wysokich.

W następnym 1850. dodatkowo do wspomnianych rzek wymienił Don:¹⁵⁸

Тогди піснь весела
Всюди би загула,
Над Дніпром, над Доном,
Над Дністром, над Сяном
І Бугом, як громом...

Wtedy pieśń wesola
Wsiądzie by zabrzmiała
Nad Dnieprem, nad Donem,
Nad Dniestrem, nad Sanem
I Bugiem, jak gromem .

¹⁵⁶ Гушалевич И. *До моей родины. Стихъ Ивана Гушалевича голошень на томже засъданію.* [w:] Головацкий Я. *Историческій очеркъ основанія Галицко-русской Матицѣ и справозданье первого собору ученыхъ русскихъ и любителей народного просвѣщенія. Составлено Яковомъ Головацкимъ. Галицка Руска Матица.* Ч. 5. – Въ Львовѣ, 1850. ss. 89, 99, 100. Tłumaczenie treściowe własne, O.P.

¹⁵⁷ *До Пчолы* [w:] *Пчола* Ч. 1. 7 мая 1949. s. 1. Tłumaczenie własne, O.P.

¹⁵⁸ Сут. за: Студинський К. *[Передмова]* [w:] *Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850 – 62* Видав Др Кирило Студинський, Львів : накладом НТШ, 1905. – (Збірник Фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка ; т. VIII і IX). s. VIII. Tłumaczenie własne, O.P.

Te stworzone w ciągu parę lat wersety są dość podobne. Jedność narodu po obu brzegach Zbrucza, podkreślił też gramatycznie, jako jeden z pierwszych zaczął pisać Ruś-Ukraina przez myślник.

Jednak nie przytoczone tu wierszy, lecz inny utwór Huszałewycza był uważany wtedy za hymn Rusinów Galicji – pieśń patriotyczna *Мир вам, браття, всім приносім* (*Pokój wam, bracia, wszystkim niesiemy*). Później rolę hymnu pełniła też pieśń na słowa Iwana Franki *Nie pora...* (1880)¹⁵⁹.

W roku 1861 w Osnowie okazują się artykuł Pawła Czubyńskiego (1839-1884) o negatywnym wpływie imperialnej polityki.¹⁶⁰ Zakładamy, iż wspomniany artykuł tego czasopisma o terytorium etnograficznym Ukrainy był mu znany. Nie przełożyło się to jednak na wzmianki geograficzne w przyszłym hymnie ukraińskim, napisanym w następnym 1862 r. Natchniony sukcesami Serbów w walkach przeciwko Osmanom, w których brali też udział dwaj jego bracia, i bezpośrednio wspomnianą pieśnią Mileticia¹⁶¹, tuż przed Powstaniem styczniowym, napisał on swój najśłynniejszy, jak się potem okaże, wiersz *Ще не вмерла Україна*.

Jak można wnioskować z umieszczonych odezwo do braci Słowian i wspomnianych w nim postaciach historycznych: Nalywajce, Zalizniaku, Triasyłowi, Chmielnickim, autor czerpał swoje natchnienie z idei słowianofilskich oraz w kozackim i hajdamackim mitach historycznych (które jako mity nie odbierał).

Opublikowana we Lwowie pieśń, po raz pierwszy została wykonana publicznie w 1863 r., prawie na deklarowanym krańcu terytorium etnograficznego, w przemyskim Narodnym Domie¹⁶². W mniej niż stu metrach od Sanu, bez żadnej o nim wzmiance. Swoją „nieuważność” Czubyński bardzo skutecznie nadrobił – pod jego kierownictwem został wydany statystyczno-etnograficzny opis „Rusi Zachodniej”¹⁶³.

¹⁵⁹ Райківський І. Українські пісні-гімни в Галичині XIX століття. До 150-ліття першого виконання Національного гімну України “Ще не вмерла Україна” [w:] *Галичина*. 2015. - Ч. 27. - s. 297-304.

¹⁶⁰ Чубинський П. *Из Борисполя* [w:] *Основа*. 1861 № 10, ss. 128 – 136.

¹⁶¹ Чередниченко Д. *Безсмертне слово поета як основа народної пісні і Державного гімну України (До 165-річчя від дня народження Павла Чубинського)* [w:] *Народна творчість та етнологія* №1-2 (2004). s. 19.

¹⁶² Загайкевич М., *Державний Гімн України* упоряд. М. П. Линник та ін. - К., 2006. s. 28.

¹⁶³ Падюка Н. *Початки української етнокартографії (друга половина XIX ст.)* [w:] *Записки Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника*. 2008. Вип.1 (16). s.439-440.

Już w 1867 ten utwór Czubyńskiego wykonano na przyjęciu mytropoliczym we Lwowie tuż po austriackim Kaiserhymne, a w 1891 był pieśnią reprezentującą delegację rusińską z Galicji w Pradze¹⁶⁴. Dla czego tak się stało? Największym sekretem sukcesu można uznać mit o autorstwie Tarasa Szewczenki i wykorzystywanie nader popularnego w Galicji zamiłowania w kozakach zaporoskich¹⁶⁵. Badacze historii hymnu ukraińskiego zwracają uwagę na niejednokrotne zmiany w sposobach wykonania i aranżacji muzycznej, oraz wariacji tekstu. Korelują one ze zmianami politycznymi i ideowymi ukraińskiego życia narodowego¹⁶⁶.

Interesujące nas „granice naturalne” pojawiły się już po faktycznym szerokim uznaniu utworu. Kiedy wspomniany już Seweryn Danyłowycz (1860-1931) znany wtedy prawnik i polityk galicyjski, znajomy Mychajła Hruszewskiego¹⁶⁷, w 1903 roku w Kołomyi wydaje kolejną wariację pieśni¹⁶⁸.

W czasopiśmie *Хлопська правда (Prawda chłopska)*¹⁶⁹ pod wierszem z bezdyskusyjną nazwą *Наш народний имн (Nasz narodowy hymn)* nie podano autora¹⁷⁰. Może z obaw politycznych, ze skromności, umyślnie chcąc podkreślić ludowy charakter utworu, oferując go całemu narodowi.

Та як станем разом браття
Від Сану до Дону,
В своїм краю панувати
Не дамо нікому;
Чорне море ще всміхнеть ся
Дніпро ще зрадіє,
Ще над Галич, Буковину
Доленька наспіє [...]
За Карпати відобеть ся
Згомонить степами,
України слава стане
Поміж народами.

Jak staniemy razem bracia
Od Sanu do Donu,
W swoim kraju panować
Nie damy nikomu;
Morze Czarne jecie uśmiechnie się
Dniepr jeszcze rady będzie
Jeszcze nad Halicz, Bukowinę
Los nadejdzie [...]
Za Karpaty odbije się
Huk pójdzie stepami
Ukrainy chwała stanie
Między narodami

¹⁶⁴ Загайкевич М., *Державний Гімн України...* s. 28..

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ Зелінський О., *До історії Державного Гімну України*; Львів 2008. s. 109 - 120., Idem, *Редакції гімну "Ще не вмерла Україна" в старих рукописах та періоджерелах* [w:] *Musica Galiciana*, т. 6, Львів 2001, s. с. 257-307., Загайкевич М., *op. cit.*, s. 27 – 31.

¹⁶⁷ Плохій С., *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, Київ 2011. s. 103.

¹⁶⁸ Зелінський О., *До історії Державного Гімну України*; s. 114 -115.

¹⁶⁹ Зелінський О., *До історії Державного Гімну України*, s. 115.

¹⁷⁰ *Наш народний имн* [w:] *Хлопська правда*. ч. 5-6, III 1903, р. 1.

Już w czasach niepodległej Ukrainy bardzo wiadomym i wykorzystywanym, przynajmniej do 2003 r., kiedy parlament przyjął ustawę z tekstem oficjalnym, był drugi werset „hymnu” z Sanem, Donem, Morzem Czarnym i „dziadkiem” Dnieprem. Z perspektywy XIX wieku, stawiane w XXI w. zarzuty o domniemanych roszczeniach terytorialnych, a z innej strony – zdradę narodową przez zrzeczenie się granic etnicznych¹⁷¹, wyglądają inaczej.

Podobno do nieoficjalnych, ale znanych większości Niemcom i, co bardziej charakterystycznie, narodom-sąsiadom, pierwszych dwóch strof Pieśni Niemców, skrót „od Sanu do Donu” – nadal traktują jako część hymnu państwowego, często używana alegoria terytorium ukraińskiego¹⁷².

Podsumowanie

Uważam, iż włączona „geografia granic”, zawarta w wariacjach utworów patriotycznych znacznie wzmocniła ich status, żadna z nich bowiem nie była od początku pisana jako hymn oficjalny, a stała nim po kilkudziesięciu latach.

Jak najbardziej naturalne wytyczenie granic rzekami znacznie ułatwiło ich zapamiętywanie, o czym potwierdza stan obecny. Nieobecność ustalonych, historycznych mniej-więcej niezależnych jednostek administracyjnych, jak to było w przypadku ziem niemieckich, próba scalenia całego terytorium, a nie tylko znajdujących pod władzą Wiednia, jak w przypadku Wojwodiny Serbskiej, nie skłaniały do bardziej szczegółowych określeń administracyjnych.

Choć wariantów rzek granicznych mogło być więcej niż San i Don, praktyczna, w pełni już polityczna ocena projektu przestrzeni narodowej przeważała romantyczne poszukiwania poetyckie, naukowe i nie bardzo wizji etnograficzne i historyczne. Duża emigracja ludności do Nowego Świata lub na Syberię, poza

¹⁷¹ Зелінський О., *До історії Державного Гімну України*, s. 120., O różnych wariantach hymnu państwowego oraz o zarzutach o „roszczenia terytorialne” lub „zdradę idei jedności narodowej i soborności terytorium Ukrainy” w związku z werselem o Sanie i Donie patrz: Салтан Н., Салтан О. „Живи Україно незламна і сильна...” *Парламентські дебати навколо затвердження тексту Державного гімну України 4 та 6 березня 2003 року* [w:] *Сіверянський літопис*, 2016 № 4 (130). s. 16-36.

¹⁷² Przykłady z czołowych agencji informacyjnych: Сильвестров В., *Від Сяну до Дону. Пісня, яка єднає Україну* <http://tsn.ua/special-projects/anthem>, Сліпченко К. «Від Сяну до Дону» 5 знакових виконань гімну України https://zaxid.net/statti_tag50974.

deklarowane tereny autochtonicznego zamieszkania, skutkowało i próbami do rozszerzenia tej ostatniej, ale też do ich bardziej szczególnego określenia.

Włączenie bohaterów historycznych, zarówno tych, czyje imię się okazało w tekście, tak i abstrakcyjnych, typu rycerze, Sarmaci, kozacy, szajkaszy czy granicarzy, nie tylko miało wskazać wzorce do naśladowania, ale rozszerzyć ramy chronologiczne istnienia wspólnoty narodowej. Z bezosobowymi, ogólnionymi potencjalnymi prodkami łatwiej się utożsamić. To popdpowiadało też o „złotym wieku” historii narodu.

Ciekawą, szczególnie na tle serbskiego hymnu, wygląda nieobecność wspomnień o dawnej Rusi Kijowskiej w Ukrainie naddnieprzańskiej lub Halicko-Włodzimierskiej w Galicji. Możliwie, jedną z przyczyn tego była aktywna „eksploatacja” średniowiecza kijowskiego przez rosyjską imperialną politykę, co w znacznym stopniu utrudniało zbudowanie na tej podstawie odrębnej tożsamości.

Oficjalna wersja habsburska „odziedziczyła” i określiła Halicz i Włodzimierz zarówno w ustroju politycznym i w tytulaturze władców jako królów Galicji i Lodomerii. Zasłaniało to Ruś Czerwoną, kojarzoną z Koroną Polską, i tym bardziej Małopolskę, jako odwołanie do okręgów trybunałów sądowych. Z innej strony, abstrakcyjny tytuł oficjalnie związany z węgierską Koroną Św. Istvana, też nie służył świadectwem odrębności.

Natomiast rozpowszechniony na całym styku cywilizacyjnym od Adriatyki do Uralu fenomen pogranicznego ludu wojskowego, nazywany w jego części wschodniej kozactwem, ogólniono i unarodowiono. Posłużyła temu egalitarność mitu kozackiego. Także do powstania 1648 r., nie zgłaszał się wtedy pretensji żaden inny projekt stricte narodowy.

Stosując kryteria prosopograficzne, oparte na perspektywicznej ocenie popularności i żywotności pieśni patriotycznych, warto zauważyć pewne podobieństwa w biografjach ich autorów. Każdy z nich był bardzo zaangażowany społecznie, częściowo też politycznie.

Większość z nich miała bezpośrednie, lub pośrednie, przez krewnych, doświadczenia zbrojnej walki narodowej o niepodległość. Nie mogło to nie

pozostawić w tekstach głośnych nut militarynych, podkreślających gotowość do działania.

Duża część z nich byli też prawnikami, z czego możemy wnioskować o wadzę kultury prawnej dla tożsamości narodowej, postulującej *prawo* narodów do samostanowienia się, po rewolucji francuskiej nie licząc się już a monarchami. W toku studiów, mieli oni też do czynienia z fragmentami historii i rozwoju politycznego państw, a w pracy – z niekończącym się tłumem rodaków, szukających pomocy w licznych sprawach sądowych, podkreślających często niesprawiedliwy układ społeczny, żutowany na płaszczyznę narodową.

Te metamorfozy niemieckiego, polskiego, ukraińskiego i innych hymnów są dowodem potężnego efektu splotu poezji, polityki, geografii i historii.

Олександр Пустовий, Від Сяну до Дону? Історія та географія в українському національному гімні. Джерела та порівняння

Анотація: Ця стаття є спробою показати історію створення відомих строчок про Сян і Дон як окреслення українських кордони із Заходу та Сходу, і те, чому вони вважаються частиною державного гімну України. На цьому прикладі, та беручи до уваги контекст сусідніх народів, я спробував проаналізувати, як географічні об'єкти стали важливими національними символами.

Ключові слова: національна історіографія, історичний міф, національний гімн, державний гімн, національно-історичний простір.

Віталія Кліментьєва

Національний університет „Острозька академія”

Формування та розвиток української національної ідентичності

Анотація: у статті розглянуто питання розвитку національної ідентичності як ключового фактору в контексті українського державотворення. Проаналізовано характерні риси та особливості розвитку української національної ідентичності, проблем, зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливали на процес становлення української нації. Висвітлено підходи до розуміння національної ідентичності та теоретичні засади цього поняття, розглянуто значення національної ідентичності як одного з головних аспектів державотворення, проаналізовано підходи до розуміння поняття нації та головних характеристик нації. Проаналізовано нову хвилю розвитку національної ідентичності в Україні на сучасному етапі, що зумовлено внутрішньополітичними змінами в державі.

Проблеми розвитку та збереження національної ідентичності особливо гостро постають в сучасних державах з огляду на глобалізаційні та інтеграційні процеси. Взаємозв'язки між представниками різних націй поглиблюються, при цьому відбувається ерозія державного суверенітету¹⁷³. Інтенсифікуються процеси розмивання кордонів, злиття різних культур і міграційні процеси, які ускладнюють процес самоідентифікації індивідів¹⁷⁴. Масові міграції, на сучасному етапі, являють собою транскордонний рух

¹⁷³ М. Козловець, *Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації*. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009, с. 292.

¹⁷⁴ Там же, с. 133.

великих мас населення, зумовлених природними та екологічними чинниками, економічними проблемами різних держав світу та зростанням кількості міжнародних конфліктів і безпекових проблем. Масові міграції призводять до кризи культурної ідентичності в мігрантів, коли ті не можуть інтегруватися в суспільство держави, яка приймає мігрантів¹⁷⁵.

З іншого боку, міграції можуть зумовити як кризу ідентичності в державах, які приймають мігрантів, так і спонукати відродження національної ідентичності в цих державах, оскільки в умовах змішання різних культур нація намагається зберегти свою ідентичність. Таким чином, існують дві суперечливі тенденції, коли з одного боку – національна самоідентифікація представників різних націй зменшується через їх активну взаємодію, а з іншого боку – нації повертаються до своїх коренів, все більшого значення для суспільств набувають національна ідентичність та національна ідея.

Національна ідентичність є основою формування нації та розвитку держави. Під терміном "національна ідентичність" розуміють комплекс міжособистісних зв'язків та історичних уявлень, який становить основу самоідентифікації окремих осіб та груп людей з певною нацією як самобутньою спільнотою, що має свою історичну територію, мову, історичну пам'ять, культуру, міфи, традиції, національну ідею¹⁷⁶.

Британський вчений Ентоні Сміт визначив національну ідентичність як багатовимірне поняття, яке включає в себе такі ознаки як історична територія або Батьківщина, історична пам'ять і міфи, спільна масова культура, єдині юридичні права та обов'язки всіх членів суспільства, спільна економіка та можливість індивідів вільно пересуватися по території¹⁷⁷.

Національна ідентичність є невід'ємною характеристикою кожної нації. Існує кілька класичних підходів щодо визначення нації та її характеристик,

¹⁷⁵ Там же , с. 198.

¹⁷⁶ Л. Нагорна, *Ідентичність національна* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005, с. 416. – [online] http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna [відвідано: 10.02.2018].

¹⁷⁷ Montserrat Guibernau, *Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment* [Electronic Resource] // *Nations and Nationalism*. № 10. 2004, pp. 133. - [online] <https://pdfs.semanticscholar.org/293a/8dabdfaa7c1cbd9667eaaad2662d6875fe1f5.pdf> [accessed: 12 March 2018].

серед яких концепція Ентоні Сміта, культурно-політична концепція Макса Вебера, етатистська теорія, історичний підхід. Класичним вважають визначення нації запропоноване Ентоні Смітом, який писав, що нація – це людське населення, яке розділяє спільну історичну територію, має спільні міфи та історичну пам'ять, масову культуру, спільну економіку, законні права та обов'язки для всіх представників цього населення¹⁷⁸. Визначення Ентоні Сміта характеризує націю як культурну та етнічну спільноту, так і водночас як політичну спільноту, в якій кожен член має свої громадянські права та обов'язки.

Інший дослідник Макс Вебер, також розглядає як культурний, так і політичний вимір нації. Однак, Макс Вебер акцентує особливу увагу на культурі, духовності нації та почутті спільності, водночас, зазначаючи, що нація знаходить своє втілення лише у власній державі¹⁷⁹. Питання чи може існувати нація без держави завжди було актуальним. Нації без держави апелюють, головним чином, до своїх етнічних коренів, мови та культури¹⁸⁰. Прикладом нації без держави можна назвати курдів на Близькому Сході. Однак, такі нації не можуть бути суб'єктом міжнародних відносин у класичному розумінні, хоча можуть здійснювати непрямий вплив на міжнародну політику.

Представники іншого теоретичного підходу – етатистської теорії вважають, що націями є виключно ті політичні спільноти, які мають свою державу. За цією теорією, націю ототожнюють з державою¹⁸¹. За іншим підходом, націю розглядають як спільноту історичну, акцентуючи увагу на тому, що формування нації є результатом складних і тривалих історичних процесів, увагу акцентують на спільній історичній пам'яті нації. Одним з представників історичної теорії, а також прихильником психологічного

¹⁷⁸ Ibidem, pp. 127.

¹⁷⁹ Г. Касьянов, *Теорії нації та націоналізму*. Мельбурн, 1999, с. 10.

¹⁸⁰ Guibernau Montserrat. Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment [Electronic Resource] // *Nations and Nationalism*. № 10. 2004, pp. 132. - [online] <https://pdfs.semanticscholar.org/293a/8dabdfaa7c1cbd9667eaaad2662d6875fe1f5.pdf> [accessed: 12 March 2018].

¹⁸¹ Г. Касьянов, *Теорії нації та націоналізму*. Мельбурн, 1999, с. 25.

підходу до розуміння нації, є Ернест Ренан, який говорив, що нації, як історичні спільноти, будується на основі спільної історичної свідомості та прагненні індивідів разом будувати націю, й крім того нації не є вічними й мають властивість зникати¹⁸².

Український дослідник Георгій Касьянов визначив особливості розвитку української ідентичності, а саме те, що це є тривалий історичний процес, який складався з низки закономірностей і випадковостей, у ньому спостерігалися паузи і періоди зворотного розвитку. Крім того, вчений акцентує увагу на тому, що процес розвитку української ідентичності варто розглядати у взаємозв'язку з відповідними процесами націй-сусідів¹⁸³. Як зазначає український дослідник Михайло Степико, процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства.

Михайло Грушевський визначив такі етапи формування українства: Київська Русь, яка була українською державою, а не спільною державою східних слов'ян. Згодом, Галицько-Волинська держава стала її спадкоємицею. За гетьманства Богдана Хмельницького, українці вперше відновили свою державу на українських землях після литовського й польського панування. Й наступним етапом розвитку українства стало становлення Української Народної Республіки в 1917 році¹⁸⁴.

Створення Української Народної Республіки засвідчило відновлення української державності. Становлення Центральної Ради та проголошення незалежності української держави у 1918 році, створило сприятливі умови для розвитку національних ідей і консолідації нації¹⁸⁵. Проте, поразка армії УНР у війні з більшовиками у 1920 році та встановлення на більшій частині української території більшовицького режиму призвело до довготривалого придушення проявів української національної ідентичності. Політика

¹⁸² Там само, с. 9.

¹⁸³ Г. Касьянов, *Теорії нації та націоналізму*. Мельбурн, 1999, с. 162.

¹⁸⁴ М. Степико, *Українська ідентичність: феномен і засади формування*. К.: НІСД, 2011, с. 51.

¹⁸⁵ Там само, с. 52.

Кліментьева В. *Формування та розвиток української національної ідентичності* коренізації¹⁸⁶, яку проводили більшовики, була спрямована на розвиток національних культур в багатоетнічній радянській державі. Українська культура та мова стрімко розвивались. Однак, політика українізації була згорнута, оскільки вона загрожувала відродженням української ідеї і національної свідомості українців через поширення української мови та культури.

Трагічним аспектом придушення проявів української національної ідентичності стали масові репресії української інтелігенції та національної еліти. Відбувалось фізичне винищення української інтелігенції, наприкінці 1920-х – у 1930-х років¹⁸⁷, поширеними були позбавлення можливості працювати, ув'язнення до пенітенціарних закладів, примусове психіатричне лікування. Радянська етнічна політика розвивалась від створення радянських республік, в котрих зберігались формальні ознаки етнічного чи національного розвитку, і їх об'єднання в СРСР, до проголошення у 1970-х роках головною метою створення в Союзі специфічної надетнічної спільноти – радянського народу. Формування радянського народу передбачало процес зближення народів в межах СРСР, що формально не означало зникнення національних культур¹⁸⁸.

Попри це, надалі процеси русифікації та витіснення національних мов і культур лише поглиблювались. Панування так званої марксистсько-ленінської ідеології, формування специфічної історичної пам'яті народу під впливом радянської пропаганди, в тому числі базованої на переписуванні історії, активна мовна та культурна русифікація та інші чинники загальмували процес формування національної свідомості та ідентичності української нації. За часів перебування України у складі Радянського Союзу, українці не могли ідентифікувати себе як представники української нації, а лише як громадяни радянської держави, а також не розвивались національна культура, була

¹⁸⁶ Там само, с. 54.

¹⁸⁷ Там само, с. 55.

¹⁸⁸ Р. Шпорлюк, *Нації та Російське питання в СРСР: історичний нарис* [Електронний ресурс] // "Ізборник". *Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації*. – [online] <http://litopys.org.ua/spor1/sh03.htm> [відвідано: 28.03.2018].

переписана історія України, що призвело до викривлення історичної пам'яті українського народу.

Однак, навіть в умовах пригнічення національної свідомості народів, українська національна ідентичність була збережена, головним чином завдяки діяльності українських дисидентів як представників Руху опору в Радянському Союзі. Значення дисидентського руху полягало у тому, що він намагався зберегти та популяризувати українську мову, культуру, і тим самим зберігав українську національну ідею, створюючи підґрунтя для відродження української національної ідентичності уже в незалежній Україні.

Український дослідник Борис Захаров поділяє історію розвитку українського дисидентського руху на чотири етапи: перший етап, а саме середина 1950-х – початок 1960-х років – зародження дисидентського руху, другий етап охоплює період з кінця 1950-х до 1972 року – діяльність руху шістдесятників, третій етап, а саме середина 1976 – початок 1980-х років – заснування і діяльність Гельсінської спілки, четвертий етап охоплює період з початку 1980-х років по 1987 рік – етап згасання діяльності дисидентського руху¹⁸⁹ перед національними революціями в радянських республіках.

На етапі становлення, український національний рух був локалізований саме на Заході України. Попри репресії, діяли підпільна організація "Об'єднання" з метою поширення української національної ідеї за допомогою інформаційних друкованих продуктів, а також легальні організації, які спирались на пропаганду серед населення, як наприклад, Українська Робітничо-Селянська Спілка¹⁹⁰.

Окрім українських національних і культурних рухів почали зароджуватись і релігійні рухи, головним чином на Західній Україні. Релігія відіграє роль консолідуючого чинника для фактично всіх націй, тому її значення важливе в контексті розвитку суспільства і розвитку національної ідентичності. З другої половини 1940-х років, розпочинається процес

¹⁸⁹ Б. Захаров, *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)*. Харків: Фоліо, 2003, с. 67.

¹⁹⁰ Там само, с. 72.

Кліментьева В. *Формування та розвиток української національної ідентичності* переслідування радянською владою представників Української греко-католицької церкви й Української автокефальної православної церкви. Митрополит Української греко-католицької церкви Йосип Сліпий, єпископи і більше тисячі священиків були репресовані¹⁹¹.

На заході України діяли катакомбні церкви і монастирі Української греко-католицької церкви. Греко-католицький рух був масштабним, представники якого боролись проти грабування та руйнування церков радянською владою. Лідери греко-католицького руху почали діяти в еміграції, привертаючи увагу світової спільноти до проблеми релігійних переслідувань в Радянському Союзі. У 1963 році був звільнений Йосип Сліпий, який переїхав до Відня, а згодом до Риму¹⁹². У Литві проживав католицький священик Володимир Прокопів, який доклав значних зусиль для легалізації греко-католицької церкви в Радянському Союзі¹⁹³. Крім того, гонінням в Радянському Союзі піддавались представники Церкви Євангельських християн-баптистів¹⁹⁴.

З другої половини 1950-х років з'являється рух шістдесятників, поштовхом до появи якого стала хрущовська відлига, яка характеризувалась процесами десталінізації та засудженням політичних репресій в СРСР. Шістдесятництво зародилось як літературно-мистецький і суспільно-політичний рух серед української інтелігенції. Шістдесятники відстоювали ідеї людської свободи та гуманізму, що входило в суперечність з радянським тоталітарним режимом.

Вже з початку 1960-х років, на шістдесятників почали здійснювати ідеологічний тиск¹⁹⁵. З другої половини 1960-х років, коли Генеральним Секретарем ЦК КПРС став Леонід Брежнєв, розпочались масові арешти

¹⁹¹ Б. Захаров, *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)*. Харків: Фоліо, 2003, с. 41.

¹⁹² Там само, с. 42.

¹⁹³ Там само, с. 43.

¹⁹⁴ Там само, с. 45.

¹⁹⁵ О. Бажан, *Шістдесятництво* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2013, с. 641 – [online] <http://www.history.org.ua/?termin=shistdesjatnytstvo> [відвідано: 07.04.2018].

шістдесятників¹⁹⁶. Значення руху шістдесятників полягало у тому, що він сприяв відродженню української культури та мови. Активно розвивається самвидав як засіб поширення літератури поза радянською цензурою, що відбувалось у три етапи. Перший етап охоплює початок 1960-х років, коли в межах самвидаву, поширюють твори відомих поетів-шістдесятників Василя Стуса, Ліни Костенко, Василя Симоненка, Миколи Вінграновського та інших. Другий етап охоплює 1963—1968 роки і характеризується розповсюдженням політичної публіцистики.

Третій етап охоплює другу половину 1960-х — 1980-ті роки. В цей період активно була діяльність публіцистів Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Євгена Пронюка та інших. Самвидав цього періоду зачіпав питання національної політики СРСР, витіснення української мови та культури¹⁹⁷.

В цей же період, особливо інтенсивно розвивається український кінематограф. Кіно, як засіб впливу на широкі маси населення, відіграв важливу роль для поширення української національної ідеї, та ідей повернення до українських етнічних коренів, культури, мови. Зародження та розвиток українського кінематографу пов'язують з діяльністю Київської Кіностудії, створеної у 1923 році і перейменованої на Кіностудію імені Олександра Довженка у 1957 році. На цій кіностудії у 1930 році був знятий шедевр українського кінематографу – фільм Олександра Довженка "Земля", що дало поштовх до подальшого розвитку українського кіно.

Тут у 1964 році було відзнято стрічку Сергія Параджанова "Тіні забутих предків". У 1965 році до показу був заборонений фільм Юрія Іллєнка "Криниця для спраглих", сповнений ідеями повернення до українських етнічних коренів¹⁹⁸. Надалі створення і покази українського кіно фактично

¹⁹⁶ Б. Захаров, *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)*. Харків: Фоліо, 2003, с. 94.

¹⁹⁷ О. Бажан, *Самвидав* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: т. 9: Прил-С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2012, с. 431. – [online] <http://www.history.org.ua/?termin=Samvydav> [відвідано: 05.04.2018].

¹⁹⁸ Г. Цяба, *Пошуки національної ідентичності та історичної правди в українському кіно доби перебудови (1986–1991)* [Електронний ресурс] // *Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. Вип. 10. 2014, с. 227. – [online] http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mist_2014_10_18.pdf [відвідано: 7.04.2018].

Кліментьєва В. *Формування та розвиток української національної ідентичності* заборонялись і відновились лише у другій половині 1980-х років з проголошенням політики гласності.

На хвилі репресій, в 1976 році, було засновано Українську Гельсінську Групу. Її створення стало результатом підписання Радянським Союзом Гельсінського Заключного Акту – міжнародного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який одним з головних принципів для держав та міждержавних відносин проголошував дотримання прав і свобод людини. Діяльність Групи зосереджувалась на правових питаннях, однак охоплювала і українське національне питання й питання відродження української культури. Група видавала бюлетені та інші інформаційні продукти, які мали на меті популяризацію української національної ідеї. Проти учасників групи здійснювали репресії. До 1982 року більшість членів Гельсінської Групи були засудженні до тюремного ув'язнення¹⁹⁹.

Новий етап розвитку національної ідентичності українського народу розпочався з оголошенням в Радянському Союзі у другій половині 1980-х років політичного курсу перебудови, який передбачав проведення економічних реформ, демократизацію суспільства, реформатування зовнішньої політики Радянського Союзу і реалізацію політики гласності. Політика гласності передбачала відносну свободу преси та скасування цензури, вільне виявлення суспільної думки.

Перебудова призвела до поглиблення соціально-економічної кризи в Радянському Союзі, головним чином через відсутність у радянської політичної еліти чіткої стратегії перебудови радянського суспільства²⁰⁰, через конфлікт який виник між радянською тоталітарною формою правління й тенденціями до демократизації в радянських республіках, й фактичну поразку Радянського Союзу у "холодній війні". Розпочались рухи за національне самовизначення у радянських республіках. В Україні, розпочав свою

¹⁹⁹ Б. Захаров, *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987)*. Харків: Фоліо, 2003, с. 68.

²⁰⁰ В. Скоморовський, *Наслідки перебудовчих процесів у СРСР: державно-правовий аспект* [Електронний ресурс] // *Теорія та історія держави і права. Філософія права*. 2013, с. 23. – [online] http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/ууууу/22.pdf [відвідано: 16.03.2018].

діяльність Народний рух України за перебудову, на основі якого створили Демократичний блок України – опозиційний до Комуністичної партії²⁰¹. Такі тенденції створили підґрунтя до розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності колишніх радянських республік.

Проголошення незалежності України у 1991 році засвідчило не лише появу нового суб'єкта міжнародних відносин, а й повноправної національної держави з тисячолітньою історією державотворення та становлення політичної нації. Українська нація є політичною нацією, оскільки в межах держави проживають різні етноси, однак індивіди ідентифікують себе як громадяни України, незалежно від етнічного походження, релігії чи інших соціально-групових ознак.

Напередодні та після проголошення незалежності, в Україні розгорнулись національно-патріотичні рухи, що сприяло національній самоідентифікації українців і відходу українців від радянської ідентичності. Тим не менш, в державі продовжував існувати ідеологічний розкол між регіонами держави, особливо, між східними та західними областями, що зумовлено етнічним складом населення регіонів – в східних областях проживає значна російська меншина, а також зумовлено історично активнішим розвитком української національної ідеї на Заході України, а з іншого боку, значним впливом російської пропаганди на Сході України.

Розвиток української національної ідентичності в незалежній Україні відбувався повільно і у формі хвиль, зумовлених суспільно-політичними кризами. Однією з таких криз і етапом формування національної ідентичності та консолідації суспільства в незалежній Україні стала Помаранчева Революція 2004 року. Помаранчева Революція²⁰² була спричинена фальсифікацією президентських виборів, й українці відстоювали свої

²⁰¹ О. Гарань, О. Сидорчук, *Народний рух України* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010, с. 185. – [online] http://www.history.org.ua/?termin=Narodnyj_rukh [відвідано: 1.03.2018].

²⁰² С. Кульчицький, *Помаранчева революція 2004* [Електронний ресурс] // *Енциклопедія історії України*: т. 8: Па - Прик / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2011, с. 412. – [online] http://www.history.org.ua/?termin=pomarancheva_revoljucija_2004 [відвідано: 1.04.2018].

Кліментьева В. *Формування та розвиток української національної ідентичності* громадянські демократичні права шляхом протестів. Внаслідок революції було попереджено обрання проросійського президента в Україні. Таким чином, Помаранчева Революція продемонструвала високий рівень розвитку національної свідомості українців.

Події 2004 року були зумовлені тим, що з'явилась загроза економічним інтересам і добробуту суспільства, оскільки революція відбулась під час соціально-економічної кризи в державі. Однак, криза 2013 року була зумовлена появою загрози державності України, коли на фоні авторитарних тенденцій в державі, інтереси українського суспільства, насамперед інтереси євроінтеграції, були знівельовані на користь інтересів тогочасної політичної еліти, а саме тримати зовнішньополітичний курс на зближення з Російською Федерацією.

На сучасному етапі свого розвитку, українська нація переживає новий етап формування національної свідомості й ідентифікації. Революція Гідності 2013 року та порушення територіальної цілісності України, внаслідок російської агресії, стали потужним чинником зміцнення української національної ідентичності та консолідації нації²⁰³. Революція Гідності продемонструвала об'єднання українських громадян навколо ідей демократії та євроінтеграції, з метою захисту своїх громадянських прав, зокрема своїх прав на участь у формуванні політичного курсу держави.

Українське суспільство об'єдналось з метою захисту національного суверенітету України, збереження української культури та ідентичності, підтримання зовнішньополітичного курсу на євроінтеграцію. Конфлікт в Україні, який виник внаслідок розгортання в Україні проросійських сепаратистських рухів і російської збройної агресії проти України, зумовив глибокі суспільні трансформації в Україні, зокрема спонукав нову хвилю відродження національної ідентичності, національної ідеї та гідності. З новою

²⁰³ Steffen Halling, Susan Stewart, *Identity and Violence in Ukraine. Societal Developments since the Maidan Protests* [Electronic Resource] // *German Institute for International and Security Affairs*. March 2015, pp. 1. - [online] https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C19_hln_stw.pdf [accessed: 2 April 2018].

силою відродились національна ідея, традиції, культура та історія, які спонукають людей глибше занурюватись у національну самоідентифікацію та брати активну участь у розбудові сучасної України.

Таким чином, історично формування української ідентичності відбувалось за складних умов. Відродження української ідентичності, яке відбулось за часів Української Народної Республіки, було придушене в період перебування України у складі Радянського Союзу, де всі народи були об'єднані без врахування національних особливостей.

В період входження України до Радянського Союзу, значимою була діяльність українських дисидентів, які створили основу для відродження української національної ідентичності уже в незалежній Україні. З отриманням незалежності Україною, відбувся сплеск національних ідей, які об'єднали українців як політичну націю та зумовили відхід від радянської ідентичності. Особливістю формування та розвитку української нації є той факт, що найбільш глибоке усвідомлення національної ідентичності представниками нації відбувається в період політичних і національних криз, зокрема так було в період Помаранчевої Революції та Революції Гідності.

Вагомим консолідуючим чинником для українського суспільства стала Помаранчева Революція, яка продемонструвала високий рівень національної свідомості і політичної участі українців. На сучасному етапі, Революція Гідності та конфлікт на Сході України спонукали українців не лише об'єднатись перед лицем безпекових загроз, а й переосмислити важливість націотворення та цінність нації загалом. Нова сучасна хвиля патріотизму та відродження національної ідеї позитивно вплинула на розвиток політичної нації в Україні та сприяла інтенсифікації процесів національної самоідентифікації її громадян.

**Vitaliia Klimentieva, The National University of “Ostroh Academy”
Formation and development of ukrainian national identity**

Abstract: the article deals with the issue of national identity development as a key factor in the Ukrainian state-building. The article gives the analysis of characteristic features and peculiarities of Ukrainian national identity development, and also analysis of problems, external and internal factors that influenced the process of the Ukrainian nation formation. The approaches to understanding of the national identity concept and the theoretical basis of this concept are analysed in the article. The importance of national identity as one of the main aspects of state building is considered. The approaches to understanding of the nation concept and the main features of the nation are characterized in the article. The article focuses on peculiarities of the Ukrainian national identity evolution in different historical stages of the Ukrainian state development, in particular at the period of the Central Council of Ukraine activity, and at the period when Ukraine was a part of the Soviet Union, as well as at the present period of the national consciousness revival in independent Ukraine. The article gives information about activity of various cultural and national movements, which supported and popularized the Ukrainian national idea that was an important element of preserving of Ukrainian national identity. The activity of dissidents movement in the Soviet Ukraine is described, in particular activities of Sixtiers, Ukrainian Helsinki Group, and other national and religious movements. The article deals with the process of Ukrainian national identity formation that took place under the influence of complex historical and geopolitical conditions. A new wave of national identity development in Ukraine at the present stage, caused by internal political changes in the state, is analyzed in the article.

Джерела та література:

1. Бажан О. Самвидав [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: т. 9: Прил-С / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2012, 944 с. – [online] <http://www.history.org.ua/?termin=Samvydav> [відвідано: 05.04.2018].
2. Бажан О. Шістдесятництво [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2013, 688 с. – [online] <http://www.history.org.ua/?termin=shistdesjatnytstvo> [відвідано: 07.04.2018].
3. Гарань О.В., Сидорчук О.В. Народний рух України [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010, 728 с. – [online] http://www.history.org.ua/?termin=Narodnyj_rukh [відвідано: 1.03.2018].
4. Захаров Б. Є. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003, 144 с.
5. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Мельбурн, 1999, 198 с.
6. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2009, 558 с.
7. Кульчицький С.В. Помаранчева революція 2004 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: т. 8: Па - Прик / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2011, 528 с. – [online] http://www.history.org.ua/?termin=pomarancheva_revoljucija_2004 [відвідано: 1.04.2018].
8. Нагорна Л. П. Ідентичність національна [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2005, 671 с.– [online] http://www.history.org.ua/?termin=Identychnist_nacionalna [відвідано: 10.02.2018].
9. Скоморовський В. Б. Наслідки перебудовчих процесів у СРСР: державно-правовий аспект [Електронний ресурс] // Теорія та історія держави і права. Філософія права. 2013, с. 22-25. – [online] http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/yuuuu/22.pdf [відвідано: 16.03.2018].
10. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. К.: НІСД, 2011. 336 с.
11. Циба Г. Пошуки національної ідентичності та історичної правди в українському кіно доби перебудови (1986–1991) [Електронний ресурс]

- // Мистецтво, історія, сучасність, теорія. Вип. 10. 2014, с. 224-233. – [online] http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Mist_2014_10_18.pdf [відвідано: 7.04.2018].
12. Шпорлюк Р. Нації та Російське питання в СРСР: історичний нарис [Електронний ресурс] // "Ізборник". Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації. – [online] <http://litopys.org.ua/spor1/sh03.htm> [відвідано: 28.03.2018].
13. Guibernau Montserrat. Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment [Electronic Resource] // Nations and Nationalism. № 10. 2004, pp. 125–141. - [online] <https://pdfs.semanticscholar.org/293a/8dabdfaa7c1cbd9667eaad2662d6875fe1f5.pdf> [accessed: 12 March 2018].
14. Steffen Halling, Susan Stewart. Identity and Violence in Ukraine. Societal Developments since the Maidan Protests [Electronic Resource] // German Institute for International and Security Affairs. March 2015, 7 p. - [online] https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/comments/2015C19_hln_stw.pdf [accessed: 2 April 2018].

Пустовий Олександр
Варшавський університет
Києво-Могилянська академія

Щоденник як джерело аналізу національної (само)ідентифікації. Кобелячанин Матвій Бобошко у роки Української національної революції (1917–1921)

Анотація: У статті на прикладі щоденника мешканця міста Кобеляки Полтавської губернії Матвія Титовича Бобошка проаналізовано артикульовані і неартикульовані складові самосвідомості, які можна інтерпретувати як національні. Подано спробу дослідження змінності ідентичності у хронологічному розрізі і її багатшаровість.

Ключові слова: Українська національна революція, національна ідентичність, щоденник, Кобеляки, Матвій Бобошко

Для аналізу було обрано щоденник жителя міста Кобеляки Матвія Титовича Бобошка, що під назвою “Дневник приказчика”²⁰⁴ опубліковано у 2005 році. Згодом у 2013 р. опубліковано теж записи за 1911 – 1914 роки²⁰⁵.

Саме щоденник – одне з небагатьох джерел що дає можливість зануритися і дослідити думки і переживання свідків історії. Щоденники більшості видатних історичних постатей вже піддалися широкому аналізу.

²⁰⁴ Дневник приказчика Матвея Титовича Бобошко. публ. Ю. В. Погода, Ю. А. Попруга. Полтава, Барз Инк., 2005. Далі посилання в тексті скорочено (2005, с.)

²⁰⁵ Дневник приказчика. Кануны. публ. Ю. В. Погода. Полтава, ФОП Говоров С.В., 2013. Далі посилання в тексті скорочено (2013, с.)

Але залишаються „прості” люди, з їх власним світом, думками, поглядами і переконаннями. Без їх дослідження історична картина буде не повною.

Щодо аналізу щоденників як джерела, то важливо вказати на наступні фактори. Постать автора, спрямованість написаного (для себе чи для оприлюднення), співвідносність з реальними подіями, ступінь редагування, повнота і збереженість.²⁰⁶

Причиною саме такого вибору є унікальність джерела з різних точок зору. По-перше, це близько 500 сторінок рукописного тексту, що створений безпосередньо з майже щоденних записів. По-друге – особистість автора – учасника I Світової Війни, козака за становою приналежністю, освіченого городянина, який постійно намагався тримати пульс, як на міських і повітових справах так і насамперед бути обізнаним з ситуацією далеко поза ними, чи то на фронтах від Франції до Ірану чи то в ближчих Петербурзі, Москві чи Києві.

По-третє, другий період котрий охоплює щоденник – з липня 1916 по листопад 1921 року. Про його насиченість можна окремо не наголошувати. Перший період щоденника – може слугувати своєрідною відправною точкою розвитку особи, не лише через входження у доросле життя, але через участі у війні. І вчетверте – характер щоденника, він написаний суто для себе, без натяку на подальшу публікацію, яка власне сталася випадково, коли копію зошита було знайдено місцевим краєзнавцем серед макулатури (2005, 279-284). А перша частина була передана автору публікації внучкою Бобошка вже після її виходу (2013, 29), то ж була видана згодом. Хоча можливою була і самоцензура, особлво після зіткнення у 1920 р. з державною цензурою (2005, 225).

Тем і аспектів для дослідження – безліч. Щоденник уже опрацьовано з метою дослідження селянських рухів Полтавщини.²⁰⁷ Успішно також можна

²⁰⁶ Lito Apostolakou *Diaries and Historical Research. The Use of a Diary as a Historical Source.* // <http://www.suite101.com/content/diaries-and-historical-research-a200707>

²⁰⁷ Архірейський Д. "Щоденник прикажчика" як джерело з історії селянського повстанського руху у 1917-1921 рр. на півдні Полтавщини [у:] Гуманітарний журнал. 2015. № 1-2. сс. 12-24, Ревеґук В. *Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917 – 1921 рр.* Полтава, 2017

дослідити економічну ситуацію, але це більш економічний аспект, що пов'язаний з розрахунками, порівняльними таблицями цін і розуміння економічних процесів. Цікавим було б дослідження впливу преси на свідомість, але для цього потрібен перегляд тодішньої періодики, яка можливо і збереглася, але точно є розпорошеною по різних архівах. До того ж автор жодного разу не вказав назви газети. Також можливими для дослідження є повсякденне життя, побут, релігійність, обрядовість, дозвілля.

Та зважаючи на калейдоскопічні зміни урядів і держав, режимів і влад хотілося б дослідити саме питання українського. Ставлення до української мови, держави, культури, політичних партій.

Автор джерела

Почнемо з біографії автора, яку сам він наводить, як перший запис щоденника 1 червня 1911 р. (2013, 32), її подано і в додатковому зошиті, що наводиться наприкінці книги (2013, 219-225). Отож Матвій Титович Бобошко народився 05.08.1888 року в м. Кобеляки – повітовому центрі Полтавської губернії. Його дід по батькові і сам батько були малярами, ремісниками а мати – домогосподаркою. Батько помер рано (1910 р.), матір весь описаний період проживала в одному будинку з сином і сім'єю, вона запам'яталася сусідам як *бабушка*, а вже дружина автора щоденника як *бабуся* (2005, 266).

Освіту здобув у Покровській парафіяльній школі (рік) і Міському парафіяльному училищі (3 роки), яке закінчив з похвальним листом.

Учасник бойових дій I Світової, отримав Георгіївський хрест. Був поранений, лікувався в Петербурзі, в окопах захворів туберкульозом, через що демобілізований. Рідний брат загинув на війні, двоюрідний також воював на її фронтах.

Працював у різноманітних конторах, спілках, товариствах на різних посадах, що загалом можна окреслити як торговий посередник, інколи бухгалтер, прикажчик. Часто виїжджав у справах у села повіту, Полтаву, Кременчук, Київ, Харків, Ростов на Дону, Москву не зважаючи на військові і революційні реалії. Мав трьох дітей, помер у 1957 році.

Щоденник

Щоденник, можливо, писав і після 1921 року, але наразі про це не відомо. Ідея вести записи з'явилася у юнака у 19 років для впорядкування думок і розмови з собою (2013, 32).

Перейдемо до характеристики власне тексту. Написаний він російською, простою, але не вульгаризованою мовою, хоча часто описуються побутові речі. Практично відсутні уточнення, звороти, порівняння. Простонародних, українських слів і виразів одиниці, хоча саме їх він переважно чув довкола, адже станом на 1897 рік, Кобеляцький повіт мав одну з найбільших часток населення з рідною українською мовою – 97,3%, а в самому місті 73,5%²⁰⁸. Автор переходить на стиль газет і журналів, коли пише про політичні події, та це складає враження осмисленого, а не автоматичного перенесення виразів штампів і кліше, звичайно ж російських.

Він складається переважно з щоденних записів: від двох до десяти простих речень та більш розгорнутих коментарів присвячених якійсь події – Дню народження, весіллю, закінченню війни, а головне Новому Року, тоді натрапляємо на більш розлогі підсумки, року що минув, аналіз подій і сподіваннями на майбутнє.

Записи переважно починаються з подій повсякденного особистого життя за приблизною схемою: був на роботі, виконував такі і такі справи, або ж: сьогодні вдень гуляли, були в церкві, ходили в гості/приймали гостей.

Стосовно роботи постійно зустрічаємо цифри. Кількість і ціну товару, його якість, загальний і чистий дохід, податок, кількість проданого і купленого, суми контрактів, каси, заробітна платня, частка в кооперативі, розмір контрибуцій, видатків. Загальні характеристики економіки, ринку.

Другим пунктом йдуть власне згадки про події в країні і світі. До кінця 1917 року це переважно констатація перемог і поразок в різних битвах на всіх фронтах, кількість захоплених поранених і вбитих.

²⁰⁸ Результати перепису населення Російської імперії 1897 року за даними сайту <https://datatowel.in.ua/pop-composition/languages-census-1897>

Хоча жодного разу автор не вказує на джерело таких новин, але очевидним є те, що ними були газети. Інколи проскакують згадки про їх відсутність, не доставку, не інформативність. Вони піддаються аналізу з огляду на місце випуску і сили що їх видала.

Так газети є петербурзькі, московські, харківські, київські, полтавські, комуністичні, ленінські, більшовицькі, денікінські, республіканські, німецькі (окупаційні). Місцева повітова преса вочевидь не згадана (хоча була) тому, що про місцеві події автор дізнавався безпосередньо.

У наведених після тексту спогадів живих сусідів згадаються підшивки журналів «Вокруг света» та великої бібліотеки (2005, 266). Сам автор згадує, що дядько, материн брат, заохочував його багато читати, і він записався до бібліотеки (2013. 41). Натрапляємо на згадки про читання книг, їх переплітання, перерахунок, роботи над книжковими полицками (2013, 140, 186). Його дід по матері полюбляв читати релігійну літературу і залишив по собі дві скрині книг (2013, 31), а під час обшуку у самого автора було описано 107 книг²⁰⁹(2005, 225). То ж можна зробити певний висновок про світогляд автора, який хотів продовжити навчання, однак неписьменний батько на це не погодився (2013,41).

По закінченню міжнародних бойових дій стали фігурувати бої громадянської війни в Росії, військові дії української держави, анархічних об'єднань і банд. Згадується взяття чи залишення тими чи іншими силами окремих міст, територій. Говориться про політичні перемовини, угоди між різними силами. Наступним можна виділити блок власного спостереження

²⁰⁹ 23.06.1920 р. Матвія Титовича та інших співробітників арештували за продаж у магазині Кобеляцької спілки споживчих товариств книги Коваленка Г. А. *До страшних днів у Києві. Єврейська соціалістична молодіж і єврейське робітництво в сі дні* / Підписано Гр. Гетьманець (Гр. Сьогобочній). Київ ; Львів : Друк. Л. Вісневського, 1918. Бобошко відзначає, що книги не читав і звідки вона точно прийшла не знає. У книзі Коваленко зображує жахіття першої окупації Києва більшовиками у 1918 р., виступає за незалежність України, засуджує антисемітизм. У 1918 р. Коваленко переказав 10% доходу від продажу цієї книги на спорудження у Києві пам'ятника Героям Крут. Білокінь С. *Історіографія державного терору й тероризму в СРСР: проблеми систематизації й періодизації* <https://www.s-bilokin.name/Terror/Historiography/Ukraine.html#Anchor34>, *До справи з пам'ятником борцям за незалежність України.* // *Вістник політики, літератури й життя* 30.06.1918 <https://zbruc.eu/node/81394> , Хоменко О. *Книга першого міністра міжнародних справ УНР Олександра Шульгина "Політика" в інтелектуальній історії українського самостійництва* // *Українознавство* №2 (71) 2019.

процесів у суспільстві. Наприклад: *почалися арешти, розгул банд, безвладдя, носяться чутки, погіршення залізничного сполучення, якась сила набирає чи втрачає вагу і тому подібне.*

І практично завжди закінчується одним - двома реченнями про погоду. Безперечно ці блоки інколи змінюють послідовність, а схема є умовною, та за нею можна дещо відслідкувати рівень важливості події для автора.

Україна і українське в щоденнику

Вперше українська з'являється у записі прощання з бабусею перед від'їздом до Полтави, та розмова виявилася для них останньою, ці прощальні бабусині слова почуті востаннє, автор щоденника записує в оригіналі – українською (2013, 33).

18 липня 1911 року він отримує поштою з Карлівки *листівки веселого малоросійського жанру* (2013, 59). А 27 числа того ж місяця дивиться в театрі комедію „Марусина таємниця” *поставлену малоросійською трупною* (2013, 11).

27 квітня 1913 року він відає для переплетення *книгу малоросійською мовою “Історія України”* (2013, 160). Книга, очевидно ним прочитана, належала його другу, на жаль, не має жодних рефлексій на її тему, як і автора книги. 4 червня того ж року, будучи кілька днів у Києві з туристично-релігійною метою, залишає спогади про відвідини музею старовини, де особливо підкреслює наявність *багатьох старовинних портретів гетьманів і відомих малоросійських діячів* (2013, 172). Пливучи з Києва до Кременчука пароплавом, Бобошко крім київських мостів, вважає вартим запису лише високу могилу Шевченка у Каневі (213, 176).

Попри здобуту інформацію про українську козацьку минувшину – основу українського національного міфу²¹⁰, автор жодного разу не згадує про свою станову приналежність – козацьку. Загалом малочисельний в

²¹⁰ Плохій С., *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій* Авториз. пер. з англ. Миколи Климчука. К.: Laugus, 2013. s. 399-400

Пустовий О. *Щоденник як джерело аналізу національної свідомості*

малоросійських губерніях козацький стан, навіть не було виділено окремо в опублікованих даних перепису 1897 року²¹¹. Попри те, що його батько та дід не мали з військом нічого спільного, окрім військової повинності, вони однак змогли зберегти власне такий становий статус. Якби не картотека втрач І Світової, про це наразі не було б відомо взагалі²¹².

Бобошко, звичайно ж, знав про своє походження, дослівно *козацького роду*, однак це не вплинуло на ствлення до тих, хто проголошував себе нащадком козацьких традицій: гетьмана Павла Скоропадського чи до земляка отамана Симона Петлюри.

Матвій Титович цікавився і світовою історією. 29 червня 1913 року оглянув і хотів придбати книгу з всесвітньої історії, авторства німецького історика Іегера (2013, 179). Частково придбав, частково позичив і читав її згодом (2013, 189).

У політичному вимірі Україна постає у щоденнику у четвер 14 квітня (за старим стилем) 1917 *„Планується в неділю влаштувати українську маніфестацію з національними прапорами. Вся Україна буде домагатися автономії і федеративної республіки”* (2005, 68) це перший блок новин, наміри на післязавтра.

Наступного дня тема розгортається *„оголошено, що завтра на соборній площі буде відправлено літургію по Тарасу Шевченку, а потім влаштована маніфестація... Земство все це організує, має багато прапорів, беруть участь всі союзи й організації, хоча б погода не зіпсувалась”*.

Нарешті в неділю автор з майбутньою нареченою пішли на маніфестацію *„громадная толпа народа с национальными украинскими флагами с музыкой и пением пошла по Кременчугской (центральна вулиця) ... Чудная, незабываемая картина! Прелестное сочетание голубого с желтым на флагах красиво выделялось; флагов было очень много ... Надписи были самые разные; впереди несли 2 портрета Шевченко (...) Председатель*

²¹¹ http://istmat.info/files/uploads/7683/stat._ezhegod._ri_1913_razdel_1_str_63-122.pdf

²¹² РГВИА *Картотека бюро учета потерь в Первой мировой войне (офицеров и солдат)* Ящик 166-Б <https://bit.ly/BoboshkoKozak>

земской управы сказал короткую речь по-украински и под звуки украинского марша был торжественно поднят национальный флаг. (...) Везде произносились горячие речи на родной мови; было радостно на душе, чувствовалось что-то родное, близкое, дорогое...” (2005, 69).

Цей стан можна охарактеризувати саме як національне пробудження індивіда, очевидно, автор стикався з національним питанням, але тут маємо трепетне і душевне ставлення до мови, і врешті два українських слова «рідна мова».

Наступного разу 21 червня після констатації результатів чергового бою, призначення Установчих зборів на жовтень, повідомлено, що Тимчасовий Уряд ухиляється дати Україні автономію, УЦР випустила універсал (2005, 82), тут бачимо, що питання автономії стоїть лиш на третьому місці, а звістка про І Універсал зафіксована лише на 11 день після проголошення. 25 червня в неділю відбувся молебень за Україну і був зачитаний Універсал Центральної Української ради. Жодної реакції, про суть зачитаного нічого не згадано. Ставлення не вгадується. Зате 7 липня Матвій Титович купує скло і вставляє в рамку портрет Шевченка, культурне пробудження продовжується.

Наступний запис – підсумковий за 6 – 10 листопада 1917 року. *„Большевики одержали верх, Россия погибла, погибла безвозвратно. Центральная Рада провозгласила Украинскую Республику, но какой злой иронией звучит это именно теперь, когда кругом все рушится”* (2005, 106). Як бачимо падіння Тимчасового уряду є особистою трагедією, апокаліптичною подією. Надії були пов’язані з федеративною республіканською Росією, на фоні якої республіка українська – лише іронія.

12 листопада цього ж року почалися вибори до Установчих зборів, і Матвій Титович голосував за список Української Селянської спілки і української Партії соціалістів–революціонерів (2005, 106). Що загалом отримали тоді близько половини голосів українських виборців, а в Кобеляках були популярними ще з 1905.²¹³

²¹³ Ревегук В. *як вище* сс. 29, 90, 91.

Нарешті 31 грудня підводиться підсумок року. Автор відмічає перш за все його історичність. Як для *“нашей Родины”*, так і для себе особисто, (оскільки він одружився, але про це у підсумку більше ні слова). Вказує на шалену швидкість подій що пронеслися. *„Брат пішов на брата, всюди жахи терору, насувається голод, промисловість зруйнована, транспорт ходить погано. (І тут же про те, що) Україна зовсім відділилась від Росії, і ЦР діє самотійно. Величезна, могутня монархія Росія помирає, серце перестало боліти, воно скам'яніло....”* (2005, 114).

Здається тут, навіть, без коментарів видно політичні настрої Матвія Титовича. Він підтримує федеративну Російську республіку в склад якої мають входити і українські землі. Загалом зважаючи на те, що таку ж позицію підтримувала і більшість тогочасної політичної еліти, її можна назвати пануючою в освічених верствах суспільства. Теж саме можна сказати і про політичну партію, підтриману автором щоденника.

Ніби відбувся перехід до другої фази за Грохом - патріотичної агітації, коли *„наукові дослідження трансформуються в ідеологічні конструкції, що поширюються серед освічених верств і сприяють їхній „націоналізації”*²¹⁴. Тому, що з одного боку такий конструкт як «Україна – федеративна частина республіканської Росії» був сприйнятий, але власне українське національне тут майже не присутнє, адже ідеалом залишається «величезна, могутня монархія Росія».

Та монархія в якій він народився, виріс і здобув освіту, захищаючи яку, дістав поранення і Георгіївський хрест за мужність.

Про розуміння автором обов'язку перед державою свідчить той факт, що 26 березня 1918 року *„зранку дізнався що більшовики втекли з міста (...) місто залишилося без влади”*. І в саме в цей день він платить державний податок за минулий і теперішній рік, знаючи, що німецькі частини знаходяться в кількох десятках кілометрів від міста. (2005, 124, 125)

²¹⁴ Цит. за Касьянов Г. *Теорії нації та націоналізму* <http://litopys.org.ua/kasian/kas11.htm>

Та все ж після захоплення міста більшовиками, автор ладен підтримати українську республіку. Так 23 січня 1918 року автор не хоче вірити в те, що Київ захопили більшовицькі війська і розігнали Раду. А війська, які захопили сусідній Кременчук і наступають на місто, він називає просто українцями. (2005, 118). Також 11 лютого на Київ наступають „австрійці і українці” (2005, 121).

Але українці тут – все ж лише як одна із кількох сил на театрах бойових дій. Всю різноплановість думок подає підсумковий запис за 21 – 27 лютого 1918 року „Було зібрання Просвіти, вибрали нове правління. Становище не визначене. Росія, як велике ціле, загинула, знищена, дай Бог щоб на уламках знищеного деспотизму відродилася велика вільна Росія. Сьогодні, тобто 27 лютого, виповнилася річниця народження Тараса Шевченка, магазини і всі установи зачинені весь день.” (2005, 122, 123).

Отже автор є членом Просвіти, день народження Шевченка – свято, але майбутнє – вільна Росія. Незалежна Україна, скоріше б за все, було лише б меншим злом, так як німці замість більшовиків. Так він коментує очікування їх приходу „Боже, до чого ми дожилися, що вже ворогів чекаємо майже з задоволенням, а багато хто навіть з радістю, такий жахливий терор створили більшовики” (2005, 124).

І хоча новий український комендант оголосив, що приступає до виконання обов’язків, та це, однак, не завадило зробити висновок: „Словом, німці почали вже відкрито управляти Україною”. (2005, 129). Теж саме бачимо і 22 червня „Гетьман видає нові розпорядження, але фактично правлять Україною німці” (2005, 130). І 6 липня „прибуло багато німців, Україна ними остаточно окупована” (2005, 131).

І знову спогади про минулу державу не дають спокою. 20 липня, пишучи про висадку союзників у Мурманську, Японію, Америку і Китай, про тих, що діють в Сибіру він пише „Росія розірвана на шматки, б’ється в передсмертній агонії, як держава вона померла, але в душі живе якась смутна надія, що ще

Пустовий О. *Щоденник як джерело аналізу національної свідомості*

не все скінчено, що Велика Росія знову відродиться, хай буде Воля Господня!" (2005, 136).

Звісно, складно достеменно сказати, що саме малося на увазі під Великою Росією. Скоріш за все це вже ідеалізований образ минулого, яке не павернеться. Але і далі вона живе в його уяві. Проте вона починає поступово розпадатися, вираз від 30 листопада *„готуються великі події і у нас в Росії”* (2005, 149).

Ставлення до Директорії можна визначити за наступним записом *„повідомляють, що Петлюра зібрав банди австрійських солдатів і привів на Україну, щоб заволодіти владою”* (2005, 151). Причина дій Петлюри визначається чітко – захоплення влади і тільки. Але попри це оголошена Українською Директорією 7 грудня мобілізація *„йде успішно, скрізь маса народу. В повіті анархія”* (2005, 152,153).

Нарешті 31 грудня за новим стилем автор робить підсумок 1919 року, де описує переможну ходу Денікіна, Колчака, Юденича, що здавалось покінчили з більшовизмом, а заодно не визнали самостійності України і розгромили війська Петлюри. (2005, 211 – 213).

Але і наступні роки роковини Шевченка – свято, в 1920, воно *пройшло непомітно* (2005, 219), а у в 1921 у *„соборі концертна панахида, маса народу”* (2005, 253) роках. Цікаво, що в липні 1920 Бобошко виступає ініціатором і активним діячем в організації Кола любителів церковного співу (2005, 229), тож він міг бути активним учасником урочистого богослужіння. На жаль, залишається лише здогадуватися про можливий репертуар.

В останньому підсумковому річному записі за 1920 рік Україна постає лише як територія – об’єкт чергових нападів. Але аж ніяк не щось ціле чи самостійне.

Висновки

Загалом і в записах, і в річних оглядах немає місця для підсумків будь-яких державотворчих дій українських влад, їх змін. Так нічого не говориться про IV Універсал, возз’єднання з ЗУНР, політику гетьмана в освіті, і загалом

нічого, що сьогодні розглядається як державотворча діяльність. Її нема в щоденнику, вона не потрапила на його сторінки. Не можна сказати, що автор щоденника її не помічав, чи не знав. Він певно не осмислював її як таку, не бачив сенсу їх мети - Україну як самостійне державне утворення.

Що ж до культурного життя то тут головним образом українського виступає Шевченко, котрий не тільки уособлює але й заступає все інше. Культурницька діяльність проявляється членством у Просвіті, але згадується лише раз. Основні зусилля в цьому напрямку скеровуються на підтримку спілки церковного співу, діяльності яка, однак може бути пов'язаною з питанням національним.

Отже можна сказати, що українське для Матвія Титовича втілювалося в культурній сфері і було пов'язано насамперед з Шевченком, частково з історією Гетьманщини та доволі маргінально з родиною. Про державність, військову чи політичну діяльність українського сил говорить лише в моменти протиставлення іншим, наприклад більшовицьким, тобто вони є лише одними з чисельних акторів військового плацдарму постійної війни. Але ніколи не стають «своїми, нашими» Таким чином якщо і можна казати про перехід до фази Б за Грохом, то тільки частковий, що так і не завершився.

Можливо колись нові матеріали проллють більше світла на життя і свідомість кобелячанина Матвія Титовича Бобошка.

Oleksandr Pustovyi, Pamiętnik jako źródło analizy (auto)identyfikacji narodowej. Kobelaczanin Matwój Boboszko a Ukraińska Rewolucja Narodowa (1917–1921)

Abstrakt: W artykule na przykładzie pamiętnika mieszkańca miasteczka Kobelaky guberni połtawskiej Matwija Titowicza Boboszki, przeanalizowano ujawnione i niejawne elementy tożsamości, które można interpretować jako narodowe. Podjęto próbę zbadania zmian tożsamości w ujęciach chronologicznym oraz wielowarstwowym.

Słowa kluczowe: Ukraińska Rewolucja Narodowa, tożsamość narodowa, pamiętnik, Kobelaky, Matwój Boboszko.

Tetyana Ouerghi

Uniwersytet Warszawski

Biografia jako przedmiot badań socjologicznych (od autoetnografii po perspektywę Bourdieu)

Abstrakt: Dokumenty osobiste (listy, autobiografie, pamiętniki, dzienniki, notatki, rysunki, fotografie, opowiadania ustne) wykorzystywane są jako źródła analizy socjologicznej. Ze względu na historyczną przewagę zastosowania jednego typu źródeł (opisujących historię życia), dokumenty osobiste są bardzo często nazywane dokumentami biograficznymi. Analiza dokumentów osobistych traktowana jest także jako metoda postępowania badawczego (nazywana najczęściej metodą autobiograficzną lub biograficzną).²¹⁵

Metoda biograficzna (inaczej metoda dokumentów osobistych) należy do metod badań jakościowych. Tradycyjnie rozumie się przez nią analizę pamiętników, wspomnień czy innych dokumentów o charakterze osobistym (również nagrania). Materiały biograficzne opisują prywatny stosunek autora do przedstawianej przez niego rzeczywistości, odwołują się więc do subiektywnej perspektywy osoby badanej.

Inne źródła mówią, że metoda biograficzna ma wiele wspólnego z metodą obserwacji włączonej i jest w zasadzie innym rodzajem etnograficznego podejścia do „analizy przypadków”. Odmiennością metody biograficznej jest duży nacisk na unikalne aspekty historii życia człowieka (czasami – grupy, organizacji) i subiektywne, osobiste podejście do opisu ludzkiego życia, kariery, historii miłości itp. Uwaga socjologa skupia się na dokumencie lub na narracji ustnej z punktu widzenia samego „przypadku”. Podobnie jak metoda obserwacji włączonej, metoda biograficzna ma korzenie „etnograficzne”. Antropolodzy kultury i historycy często powołują się na „oral story” lub pamiętniki, wspomnienia, kiedy badają „prehistoryczne” nie mające pisemnej tradycji społeczności albo „kuchnię” politycznych mechanizmów. Jeszcze bardziej oczywistym jest wkład

²¹⁵ Leoński Jaek, *Historia wykorzystywania dokumentów osobistych w socjologii, Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LVII — Zeszyt 2 — 1995.

w rozwój metody biograficznej dziennikarstwa dokumentalnego i memuarystyki (Wystarczy wspomnieć znany przykład użycia metody porównawczo-biograficznej „Życie Plutarcha z Cheronei” I/II w. n.e. - Żywoty sławnych mężów; Z żywotów równoległych)²¹⁶.

Geneza wykorzystania dokumentów osobistych w naukach społecznych wywodzi się od biografistyki literackiej/ historycznej oraz badań psychologicznych nawet psychiatrycznych, mamy na myśli pierwsze studia przypadku, portrety psychologiczne czy psychobiografie, które stały się kolejnym etapem rozwoju metody biograficznej na początku XX wieku (W. Witwicki, Z. Freud). W socjologicznych badaniach naukowych zastosowanie dokumentów osobistych jest ściśle związane z imionami Williama Isaaca Thomasa oraz Floriana Znanieckiego, którzy do analizy zagadnień społecznych wykorzystali listy prywatne polskich imigrantów oraz dwa rodzaje pamiętników. W efekcie ich pracy powstało dzieło „Chłop polski w Europie i Ameryce”, w którym po raz pierwszy w dziejach socjologii badania empiryczne zostały oparte na źródłach innego typu, co dało początek metodzie biograficznej. Później metodę biograficzną wykorzystali z dobrym skutkiem także jego uczniowie Józef Chałasiński (*Młode pokolenie chłopów*) i Jan Szczepański (*Metoda biograficzna*).

Przez dokumenty osobiste rozumie się pisemne wypowiedzi osób, w których obok relacjonowania sytuacji społecznych, wyrażają swoje opinie o tych sytuacjach. Ich nieodłączną cechą stanowi to, że zostały osobiście napisane przez autora wypowiedzi. Ponadto treść takich dokumentów koncentruje się na przeżyciach wewnętrznych autora w związku z opisanymi wydarzeniami i została całkowicie ukształtowana przez niego. Do dokumentów osobistych zalicza się: pamiętniki, listy, autobiografie, dzienniki, wspomnienia dotyczące określonego zdarzenia, zapisy spontanicznych refleksji na jakiś wątek merytoryczny itp.²¹⁷

Dla F.Znanieckiego prowadzenie badań wedle metody biograficznej wiązało się z przyjęciem następujących założeń²¹⁸:

- dokumenty osobiste są szczególnie dobrym materiałem w badaniu wzorów postaw i wartości akceptowanych przez środowisko społeczne autora biografii,
- przyjęcie współczynnika humanistycznego²¹⁹,
- znając znaczenia i wartości pojedynczych ludzi, można wnioskować na temat grup i zbiorowości społecznych, do których oni należą,

²¹⁶ Tam samo

²¹⁷ Sołoma, Luba. 2002. *Metody i techniki badań socjologicznych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego. – s. 204

²¹⁸ Dulczewski, Zygmunt. 1975. Florian Znaniecki jako twórca metody autobiograficznej w socjologii, w: Andrzej Kwilecki (red.), Florian Znaniecki i jego rola w socjologii, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. – s. 79-80

²¹⁹ Znaniecki, Florian. 1988 (1922). Wstęp do socjologii, opracowanie tekstu i wprowadzenie S. Burakowski, Warszawa: PWN – s. 24-26

Ouerghi T. *Biografia jako przedmiot badań socjologicznych ...*

– tym lepsze zrozumienie przez badacza świata znaczeń i wartości ludzi, im dokładniej pozna on czynniki kształtujące ich osobowości w trakcie całego ich życia,

– badania oparte na biografiach powinny służyć rozwiązywaniu wielu zagadnień w naukach społecznych.

Na podstawie artykułów zawartych w książce *Metoda biograficzna w socjologii* Jan Włodarek i Marek Ziółkowski przedstawiają trzy obszary rozumienia i stosowania metody biograficznej we współczesnej socjologii:

1. Przedmiotem analizy w metodzie biograficznej jest przebieg życia ludzkiego jako pewien wycinek rzeczywistości społecznej. Może to być cały przebieg życia danej jednostki (co jest niewykonalne), pewien obszar jej aktywności (np. działalność zawodowa, życie rodzinne) tworzący biografię tematyczną albo momenty przełomowe w życiu człowieka, związane z wydarzeniami historycznymi lub zmianą ról i pozycji społecznych. Chodzi tutaj o „(...) odkrywanie pewnych historycznie i społecznie zdeterminowanych regularności życiowych karier członków poszczególnych grup czy pokoleń. Jest to zatem swoisty sposób badania i struktury, i historii społeczeństwa także w makro wymiarze”²²⁰.

Biografia może być analizowana w dwóch uzupełniających się aspektach: obiektywnym i subiektywnym. Jest to opis ciągu zdarzeń złożonych na życie jednostki, które można stwierdzić obiektywnie na podstawie innych faktów, ale także ich subiektywna interpretacja, dokonana przez autora/bohatera biografii.

2. Drugi obszar stosowania metody stanowią rozważania ogólnometodologiczne i teoretyczne, skoncentrowane na relacji pomiędzy indywidualnymi biografiami a kształtem społeczeństwa i zachodzącymi w nim procesami. Mowa tu o czynnikach określających „(...) przebieg indywidualnej socjalizacji, o stosunek między społecznym zdeterminowaniem a indywidualną swobodą; o rozmaite aspekty postrzegania przez jednostkę świata społecznego i swojego w nim miejsca, o zakres wtórnego wpływu jednostki na środowisko społeczne i kulturowe”²²¹.
3. Ostatni obszar zajmuje refleksja nad najlepszymi metodami wywoływania, zbierania, analizy i interpretacji materiałów biograficznych. W tym miejscu można spotkać się z całym kontinuum rozmaitych stanowisk i tutaj uwidaczniają się liczne kontrowersje związane z metodą biograficzną i jej oceną.

Do głównych metod badań biograficznych można zaliczyć m.in. metodę wywiadu autobiograficzno-narracyjnego Fritza Schützego, analizę pól tematycznych Arona Gurvitcha,

²²⁰ Włodarek, Jan i Marek Ziółkowski. 1990. *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, w: *tychże (red.), Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa–Poznań: PWN – s.5

²²¹ Tamże s.6

BNIM (*Biographical Narrative Interpretative Method*), metodę dokumentarną Ralfa Bohnsacka, rodzinne studium przypadku Daniela Bertaux i Catherine Delcroix²²².

„Trudno mówić o jednej metodzie biograficznej. Jest ona na bardzo różne sposoby rozumiana i rozwijana, przyjmuje odrębne formy, wiążące się nie tylko z różnymi orientacjami teoretycznymi, ale i przyjmując odmienne założenia metodologiczne i stosując różne, niekiedy bardzo wyrafinowane, procedury analizy”²²³, stwierdzają J. Włodarek i M. Ziółkowski. K. Kaźmierska natomiast woli mówić nie tyle o metodzie, ile o perspektywie biograficznej, obejmującej zróżnicowane tradycje i nurty badawcze. Są to m.in.: metoda historii życia (*the life history method*), metoda opowieści o życiu (*the life story method*), metoda dokumentów osobistych, francuska *la méthode du récit de vie*, brytyjska *biographical narrative interpretative method* (BNIM) czy polska metoda pamiętnikarska.

Autoetnografia

Metoda autoetnograficzna zakłada eksperymentowanie z własną percepcją i reakcjami emocjonalnymi. Oznacza to poddawanie siebie oddziaływaniu różnych mediów, danych, informacji i badaniu własnych reakcji na nie. Posługiwanie się dziennikami lub pamiętnikami, przeglądanie prasy i danych archiwalnych, zapoznawanie się z raportami i sprawozdaniami różnych instytucji czy z dokumentami osobistymi, konfrontacja z artefaktami fizycznymi albo przeprowadzanie wywiadów z samym sobą i „przepytywanie” siebie mają stanowić bodźce do wywołania autorefleksji będącej podstawą opisu, który ma powstać. Wygenerowany opis ma służyć zrozumieniu kulturowych uwarunkowań własnego punktu odniesienia.

Autoetnografia należy do sytuacji, w której badacz sam wywołuje źródła i źródłami tymi operuje. Jeśli spojrzeć na autoetnografię jak na technikę badawczą, to z punktu widzenia zaproponowanych przez Lutyńskiego kryteriów podziału technik²²⁴ stanowić ona będzie rodzaj niestandardyzowanej techniki mieszanej łączącej w sobie cechy obserwacji i jej szczególnej formy – autoobserwacji – oraz wytwarzania niestandardyzowanych wypowiedzi pisemnych.

W przypadku autoobserwacji badacz dokonujący spostrzeżeń kieruje swoją uwagę nie na osoby stanowiące obiekt obserwacji, ich zachowania czy wygląd, ale na samego siebie, na swoje własne odczucia, stany wewnętrzne, pojawiające się myśli, również na własne zachowania, wypowiedzi i interakcje oraz na ich społeczne konsekwencje. Obserwator sam dla siebie staje się obiektem obserwacji. Zapisywanie spostrzeżeń, nadawanie im postaci werbalnej, stanowi nie tyle akt utrwalania informacji, kreowania materiału badawczego, ale stanowi akt uświadamiania i

²²² Kaźmierska, Kaja. 2013. *Badania biograficzne w naukach społecznych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 4 (*Metoda biograficzna w naukach społecznych*, red. K. Kaźmierska): s. 7-8

²²³ Włodarek, Jan i Marek Ziółkowski. 1990. *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, w: *tychże (red.), Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa-Poznań: PWN – s.4

²²⁴ Lutyński Jan (1994) *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe. – s. 126

Ouerghi T. *Biografia jako przedmiot badań socjologicznych ...*

nazywania wewnętrznych stanów, przeżyć, odczuć i refleksji. Autoobserwacja i autonarracja odbywają się równocześnie, przebiegają równolegle, a zapis jest jednocześnie formą i metodą autoanalizy²²⁵. Autonarracja, która nie została w żaden sposób utrwalona, zarejestrowana czy zmateralizowana, nie może stać się źródłem danych w badaniu naukowym. Trudno analizować coś, do czego badacz nie ma dostępu albo coś, czego nie umie nazwać czy określić. Sam akt zapisu jest równoznaczny z uświadamianiem sobie i nazywaniem różnych aspektów przedmiotu obserwacji.

Przy takim rozumieniu tego, czym jest proces badawczy i na czym polega gromadzenie danych, autoetnografia traktowana jest po prostu jako nowatorska technika otrzymywania informacji. Przykłady takiego podejścia odnaleźć możemy w dziedzinie badań marketingowych, w których zbiera się od określonej grupy ludzi wypowiedzi autonarracyjne na wskazany temat, a następnie opracowuje się je jakościowo. Podobne wykorzystanie autoetnografii spotkać można także w innych obszarach: w zarządzaniu, edukacji, pracy socjalnej, pomocy społecznej, w badaniach nad migracjami ludności²²⁶.

Zasadniczym zadaniem badacza jest wówczas wyznaczenie tematu autoetnograficznej narracji oraz nakierowanie uwagi badanego na określony obszar tematyczny w taki sposób, aby przyniósł możliwie najbogatsze dane do analizy. Badacz musi stworzyć na tyle dobrą instrukcję, aby badany zrozumiał, że nie chodzi tu o analizę marketingową danego tematu, o biznes plan, o raport badawczy na ten temat ani o streszczenie i podsumowanie tego, co dotychczas na dany temat napisano. Stąd w instrukcjach pojawia się często podkreślenie, że ma to być „twoja własna historia”, twoja percepcja, twoje reakcje i osobiste odczucia związane z badanym obiektem. Dla badanego z kolei zadanie polega na poświęceniu swojego czasu i przemyśleniu danego tematu oraz spisaniu swoich refleksji. W niektórych instrukcjach poleca się badanemu pracę na zasadzie wywiadu z samym sobą, pisanie listu lub inną formę, która stymuluje autorefleksję.

Inną postać ma autoetnografia rozumiana jako całościowa metoda lub strategia badawcza. W takiej roli obsadza ją Leon Anderson w swoim projekcie powrotu do „realistycznych i analitycznych tradycji etnograficznych”²²⁷. Proponuje on rodzaj autoetnografii analitycznej nawiązującej do klasycznej etnografii jako próbie realistycznego opisu rzeczywistości, ale wzbogaconej dodatkowo o ujawnienie i świadome włączenie do procesu badawczego osobistego odniesienia badacza, jego odczuć i refleksji pojawiających się w toku zadań poznawczych.

Podejście Andersona charakteryzuje pięć kluczowych cech: (1) badacz należy do badanego przez siebie środowiska, zajmując w nim pozycję pełnego uczestnika (complete member

²²⁵ Kacperczyk Anna, 2014. *Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat? : o metodologicznym statusie autoetnografii. Przegląd Socjologii Jakościowej* 10/3, 32-75. – s. 42

²²⁶ Tamże

²²⁷ Tamże s. 44

researcher); (2) podejmuje refleksję analityczną w trakcie całego procesu zbierania i opracowywania danych; (3) ujawnia swoje Ja w tworzonych narracjach, jednakże na nim nie poprzestaje; (4) podejmuje także dialog z informatorami należącymi do badanego środowiska, dając szansę na wybrzmienie narracji innych niż własna; (5) kładzie duży nacisk na analizę teoretyczną, która wiąże wnioski badacza z szerszym polem rozstrzygnięć teoretycznych w danej dziedzinie problemowej, co ostatecznie pozwala na włączenie wniosków z badania do obiegu wiedzy naukowej²²⁸.

Perspektywa Bourdieu

Autobiografia jako pole socjologicznej informacji generowana jest przez potrzebę obiektywnej samooceny. Ona śledzi ścieżkę socjalizacji autora i bada wpływ czynników społecznych na kształtowanie jego charakteru i zachowania. Dlatego autobiografia jest materiałem do analizy wpływu czynników kulturowych, socjalno-historycznych, psychologicznych i ideologicznych na kształtowanie wartości życiowych jednostki oraz wybór kierunku samorealizacji. Jak zaznacza Florian Znaniecki autobiografia w socjologii jest wyrazem subiektywnych doświadczeń życiowych, integralności bezpośredniego i powiązanego życia jednostki²²⁹. Biorąc pod uwagę socjologiczny aspekt badania autor autobiografii jest rozpatrywany w kontekście środowiska społecznego oraz jedności z nim

Nie jest jednoznaczny rozpoznaiony w socjologii humanistycznej podział pamiętników na autobiografię i „historię życia”. Klasyfikacja ta jest stosowana w teorii literatury, gdzie autobiografia opisuje poglądy na postawione cele i osiągnięte rezultaty, a „historia życia” jest dziełem, które przedstawia sposoby ich osiągnięcia, opisuje uczucia, emocje, frustracje. Socjologowie uważają, że narrator w autobiografii jest rzecznikiem całego pokolenia lub grupy społecznej, podczas gdy „historia życia” pokazuje genezę jednostki, a wydarzenia stają się etapami życia²³⁰. Socjologiczna metoda „refleksyjnego opisywania życia” obejmuje nie tylko zbieranie faktów, ale refleksji związanych z wyborem, oceną i klasyfikacją różnych etapów życia jednostki.

Ważnym elementem tego opisu jest metafora – socjologiczno-kulturowy wzór postrzegania życia społecznego i świata. Socjologiczne badania autobiografii wyjaśniają lokalny poziom myślenia społecznego i sposobów konstruowania świata. Pozwala to dostrzec związek między przedstawieniem życia a pewnym dyskursem ideologicznym.

Charakterystyczną cechą wspomnienia (narracji biograficznej) jest pragnienie nadania określonego znaczenia, identyfikacji przyczyn i logicznych powiązań. Narratora często na

²²⁸ Tamże s. 45

²²⁹ Знанецький Ф. *Автобіографічний метод у соціології* / Ф. Знанецький ; [пер. Л. Скокова] // *Соціологія : теорія, методи, маркетинг*. – 1998. – № 6. – С. 160-170.

²³⁰ Голубович И. В. *Язык „историй жизни” и ренессанс биографического метода* / И. В. Голубович // *Мова і культура / Науковий щорічний журнал*. – К. : Видав. дім Дмитра Бурого, 2003. – Вип. 6. – Т. 1. Філософія мови і культури. – С. 114-121

Ouerghi T. *Biografia jako przedmiot badań socjologicznych ...*

tendencję wchodzenia w rolę ideologa życia, co przejawia się w doborze zdarzeń oraz tworzeniu powiązań pomiędzy nimi. Rozpatrując biografię jako konstruowanie życia, Pierre Bourdieu podkreśla, że napisać historię życia, traktować życie jak historię jest równoznaczne oferowaniu siebie samego iluzji retorycznej, która cały czas jest wzmacniana w tradycji literackiej²³¹.

Aby przeanalizować historię życia, potrzebne są cztery wzajemnie powiązane podstawowe pojęcia: kontekst, autentyczność, referencyjność, refleksyjność. Kontekst tworzą warunki i strukturę autobiografii. Autentyczność wynika z próby realistycznego przedstawienia życia przez autora. Referencyjność oznacza odwoływanie się do określonych zdarzeń. Refleksja przejawia się w narracji autora, który patrzy na siebie z boku. Taka motywacja narratora tekstu biograficznego jest najbardziej widoczna na leksykalnym poziomie tekstu.

Wnioski

Podsumowując, cechą wspólną metod w ramach badań biograficznych jest ich przedmiot, który stanowi życie konkretnego człowieka ujęte w narrację. Badacze poddają analizie biografie ludzi, aby poznać ich decyzje, systemy wartości, ale również po to żeby spojrzeć na świat społeczny przez nich opisany. Z tego powodu metoda ta pozwala na wyciąganie wniosków ogólnych na podstawie niewielkiej ilości przypadków²³².

W metodzie biograficznej socjolog zmuszony jest do wniknięcia w subiektywny świat twórców zebranych materiałów, ich definicji, doświadczeń i reakcji²³³, a celem analizy nie jest zbadanie tego, co niepowtarzalne i wyjątkowe, ale odkrycie społecznych czynników regulujących i determinujących indywidualne działanie²³⁴.

Autoetnografia jako strategia badawcza może obejmować wiele różnych technik docierania do danych i ich gromadzenia. Różnica polega na tym, że zamiast portretu Innych (osób, grup, kultur) badacz tworzy portret własny, zwrotną relację na temat własnego doświadczenia usytuowanego w danej kulturze. Oznacza to, że dodatkowym elementem autoetnograficznego opisu jest krytyczne spojrzenie na własne doświadczenie oraz wyjaśnianie go poprzez odniesienia do kulturowego kontekstu, w jakim doświadczenie to wystąpiło²³⁵.

Rozpatrując biografię jako konstruowanie życia, Pierre Bourdieu podkreśla, że napisać historię życia, traktować życie jak historię jest równoznaczne oferowaniu siebie samego iluzji retorycznej, która cały czas jest wzmacniana w tradycji literackiej.

²³¹ Бурдьё П. *Биографическая иллюзия*/Пьер Бурдьё; [пер. с франц. Е. М. Мещеркиной// Интер. – 2002. – № 1. – С. 75-81.

²³² Bednarz-Łuczewska, Paulina i Michał Łuczewski. 2012. *Podjęcie biograficzne*. T. 2. W: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*. D. Jemielniak (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN – S. 91

²³³ Denzin, Norman K. 2009 (1970). *The Research Act. A Theoretical Introduction to Sociological Methods*, Chicago: Transaction Publishers (Aldine Transaction). – s. 220; Jakubczak, Franciszek. 1966. *Subiektywizm i obiektywizm w socjologii*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 3: 265-268

²³⁴ Włodarek, Jan i Marek Ziółkowski. 1990. *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*, w: *tychże (red.), Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa–Poznań: PWN

²³⁵ Tamże s. 44

Bibliografia

1. Bednarz-Łuczewska, Paulina i Michał Łuczewski. 2012. *Podjęcie biograficzne*. T. 2. W: *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*. D. Jemieliński (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
2. Dulczewski, Zygmunt. 1975. Florian Znaniecki jako twórca metody autobiograficznej w socjologii, w: Andrzej Kwilecki (red.), *Florian Znaniecki i jego rola w socjologii*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
3. Znaniecki, Florian. 1988 (1922). *Wstęp do socjologii, opracowanie tekstu i wprowadzenie* S. Burakowski, Warszawa: PWN
4. Juszczak, Stanisław. 2013. *Badania jakościowe w naukach społecznych. Szkice metodologiczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
5. Kacperczyk, Anna, 2014. Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat? : o metodologicznym statusie autoetnografii. *Przebieg Socjologii Jakościowej* 10/3, 32-75. Dostępne w Internecie:
file:///E:/doktorat_dok/metoda%20biograficzna/Przebieg_Socjologii_Jakosciowej-r2014-t10-n3-s32-75.pdf
6. Kaźmierska, Kaja. 2013. *Badania biograficzne w naukach społecznych*. „Przebieg Socjologii Jakościowej. Metoda biograficzna w naukach społecznych” [online], nr 4, s. 6-10. Dostępny w Internecie:
http://przebiegsocjologiijakosciowej.org/Volume24/PSJ_9_4.pdf (15.10.2014).
7. Kubera, Jacek, 2015. Powieść autobiograficzna jako dokument osobisty i podobny do pamiętników konkursowych. *Materiał badań socjologicznych. Studia humanistyczne AGH*. Tom 14/1. Dostępny w Internecie:
file:///E:/doktorat_dok/metoda%20biograficzna/human.2015.14.1.45.pdf
8. Leoński Jacek, 1995. Historia wykorzystania dokumentów osobistych w socjologii, *Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny*. Rok LVII — zeszyt 2. Dostępny w Internecie:
file:///E:/doktorat_dok/metoda%20biograficzna/012%20JACEK%20LEOŃSKI.pdf.
9. Lutyński Jan (1994) *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
10. Sołoma, Luba. 2002. *Metody i techniki badań socjologicznych*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
11. Włodarek, Jan i Marek Ziółkowski. 1990. *Teoretyczny i empiryczny status metody biograficznej we współczesnej socjologii*. W: *Metoda biograficzna w socjologii*. J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.). Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Ouerghi T. *Biografia jako przedmiot badań socjologicznych ...*

12. Голубович И. В. Язык „историй жизни” и ренессанс биографического метода / И. В. Голубович // Мова і культура / Науковий щорічний журнал. – К. : Видав. дім Дмитра Бурого, 2003. – Вип. 6. – Т. 1. Філософія мови і культури.
13. Бурдьє П. Биографическая иллюзия / Пьер Бурдьє ; [пер. с франц Е. М. Мещеркиной // Интер. – 2002. – № 1. Dostępny w Internecie:
file:///E:/doktorat_dok/metoda%20biograficzna/6Burdie.pdf
14. Шевців Г.М. Сучасний стан дослідження автобіографічної проблематики в гуманітарних науках. Dostępny w Internecie:
file:///E:/doktorat_dok/metoda%20biograficzna/Nzl_2013_1(1)_22.pd

Denys Kutsenko

Akademia Humanistyczna im. A. Gieysztoro w Pułtusku

Przemiany w tożsamości mieszkańców obwodu Charkowskiego a kwestie bezpieczeństwa na wschodzie

Abstrakt: W artykule mowa idzie o zmianach w tożsamości mieszkańców obwodu Charkowskiego, ich geopolitycznych preferencjach oraz o tym, jak te zmiany mogą wpłynąć na bezpieczeństwo obwodu i całego regionu wschodniej Ukrainy. Także przeanalizowano konflikt między miejską a centralną władzami, jak i stosunek mieszkańców do miejscowej i centralnej władzy w Ukrainie.

Słowa kluczowe: Ukraina, bezpieczeństwo, Charków, tożsamość.

W artykule mowa pójdzie przeważnie o przemianach w tożsamościach mieszkańców obwodu Charkowskiego i miasta Charkowa w latach 2014-2016, odnotowanych w badaniach socjologicznych oraz o tym jakie ryzyka dla bezpieczeństwa regionu mogły i mogą mieć w sobie niektóre aspekty tożsamości jak i geopolityczne preferencje charkowiaków. Tożsamości charkowiaków były poświęcone m. in. pracy Lili Owczyńskiej²³⁶, Oleksija Musiezdowa²³⁷, o tożsamości studentów Charkowa mówiło się w monografii „Ukraińskie studentwo

²³⁶ Л. Овчиннікова, *Локальна ідентичність як соціокультурний феномен: чинники формування та відтворення: дис ... канд. соціол. наук*: Харків 2012

²³⁷ О. Мусієздов, *Харківська ідентичність: уявлення про місто та його історію як чинники ідентифікації*, Львів 2009.

w poszukiwaniu tożsamości”²³⁸, niektóre aspekty tożsamości pewnych charkowskich społeczności badał Michael Westrate²³⁹.

W roku 2006 ukazała się monografia Ołeny Tytar „Kultura Słobożańszczyzny: problemy tożsamości narodowo-kulturowej”²⁴⁰, w 2014 roku przez Oleksija Musiezdowa zostało przeprowadzone badanie, porównujące tożsamości mieszkańców Charkowa i Lwowa²⁴¹, a w 2018 zostało przez niego zapowiedziane badanie o wartościach w ukraińskim dużym mieście na przykładzie Charkowa²⁴². Dla swoich badań wywiady grupowe w Charkowie przeprowadzał Wolodymyr Kulyk²⁴³.

W tym artykule chodzi o tożsamości jako pojęciu socjalnym (nie indywidualnym), kiedy to tożsamość jest rozumiana jako wynik identyfikacji ze strony innych i rezultat zaadaptowania człowieka i samoidentyfikacji w wyniku socjalnego współdziałania²⁴⁴. Socjologiczny wymiar tożsamości był zaprezentowany w pracach Z. Bauman, I. Goffmana, E. Giddensa²⁴⁵. Artykuł dzieli się z różnymi aspektami tożsamości, m. in. tożsamości obywatelskiej, tożsamości politycznej, tożsamości narodowej, socjokulturowej oraz kulturowej.

Głównym źródłem są sondaże, przeprowadzone w latach 2014-2016 na terenie jak całej Ukrainy tak i wyłącznie obwodu Charkowskiego bądź miasta Charkowa. Warto zaznaczyć, że kwestie tożsamościowe nie są jedynym czynnikiem wpływającym na bezpieczeństwo tego lub innego regionu, poniekąd ważniejszym jest zachowanie elit regionalnych i krajowych, pozycja służb specjalnych, służb ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego.

²³⁸ *Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія* / За ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна 2012.

²³⁹ Michael T. Westrate. *Living Soviet in Ukraine from Stalin to Maidan: Under the Falling Red Star in Kharkiv*. Rowman & Littlefield, Lanham 2016, XX+232 pp.

²⁴⁰ Титар О. В. *Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності*. — Харків 2006.

²⁴¹ Мусяєздов О. *Міська ідентичність у (пост)сучасному українському місті (приклад Харкова та Львова)*, Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2016 №3. с. 94–111.

²⁴² О. Мусяєздов, *Інформація про дослідження «Традиційні, модерні та постмодерні цінності в українському мегаполісі (приклад Харкова)»*, Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки», Вип. 26, 2018, с. 165.

²⁴³ V. Kulyk, *Language and identity in Ukraine after Euromaidan*, Thesis Eleven, Vol 136, Issue 1, pp. 90 – 106.

²⁴⁴ Л. Овчиннікова, *Локальна ідентичність як соціокультурний феномен: чинники формування та відтворення: дис ... канд. соціол. наук*: Харків 2012, с. 6.

²⁴⁵ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość, „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2001.

Ponieważ w tytule artykułu pojawia się kategoria “bezpieczeństwo”, warto wspomnieć, że ustawa “O Narodowym Bezpieczeństwie Ukrainy”²⁴⁶ została przyjęta 21 czerwca 2018 r. i podpisana przez prezydenta 5 lipca 2018 r. Zgodnie z tą ustawą

Bezpieczeństwem i porządkiem publicznym jest ochrona żywotnych interesów, praw człowieka i obywatela oraz wolności dla społeczeństwa i jednostki, której zapewnienie jest priorytetowym zadaniem sił bezpieczeństwa i innych organów państwowych²⁴⁷.

Myśląc o naukowym podejściu do poszukiwania więzi pomiędzy takimi kategoriami jak “tożsamość” a “bezpieczeństwo”, warto sięgnąć do dorobku szkoły kopenhaskiej, której przedstawiciele, m.in. B. Buzan, O. Wæver, de Wilde wprowadzając pojęcie “sektora bezpieczeństwa” czyli “obszaru/pola aktywności lub areny, które pociągają za sobą szczególne formy interakcji bezpieczeństwa i szczególne definicje obiektów odniesienia”²⁴⁸, wyodrębnili też społeczny sektor bezpieczeństwa, istotą którego jest wg. Musioła tożsamość. Sama w sobie polityka tożsamości (zarówno w zachodnim jak i post-radzieckim rozumieniu²⁴⁹) może mieć jak pozytywne tak i negatywne skutki dla poszczególnych grup, wspólnot i ich bezpieczeństwa²⁵⁰.

Zarówno Rewolucja Godności, aneksja Krymu, jak i wojna na wschodzie Ukrainy, wpłynęły na mieszkańców obwodu Charkowskiego. Charków nieraz był miejscem wystąpień sił prorosyjskich, w marcu 2014 nad Charkowską Państwową Administracją Obwodową została wzniesiona flaga rosyjska²⁵¹. Dzięki działaniom ministra spraw wewnętrznych (od 2014 r.) Arsena Awakowa, wystąpieniu mera

²⁴⁶ Закон України “Про національну безпеку України”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>, dostęp: 12.2019 r.

²⁴⁷ Ibidem.

²⁴⁸ Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J., *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. Cyt za: M. Musioł, *Znaczenie sekurytyzacji i sektorów bezpieczeństwa w ramach krytycznych studiów nad bezpieczeństwem*, Historia i Polityka, Nr 23(30)/2018, s. 39-51.

²⁴⁹ M. Bernstein, *Identity politics*, “*Annual Review of Sociology*”, 2005 Vol. 31, s. 47.

²⁵⁰ *The End of Identity Liberalism*, <https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html>, *Революційні монстри: самогубство політики ідентичності*, <https://veme.news/texts/deathtoidentitypolitics/>, dostęp: 12.2019 r.

²⁵¹ *Manifestacje na wschodzie Ukrainy. Rosyjska flaga powiewa nad Charkowem*, www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1064695,Manifestacje-na-wchodzie-Ukrainy-Rosyjska-flaga-powiewa-nad-Charkowem, dostęp: 07.2018 r.

Charkowa Hennadija Kernesа po stronie ukraińskiej oraz zdecydowanym czynnościami władzy centralnej kruchy pokój w Charkowie w roku 2014 udało się zabezpieczyć²⁵². Trzeba zaznaczyć, że Charków jest drugim co do liczby ludności miastem na Ukrainie, mieszka tu 1,4 mln. ludzi, a w całym obwodzie – 2,7 mln (ok. 6 % od szacowanej ludności Ukrainy na 2013) ludzi. W roku 2013 obwód Charkowski wypracował 5,6 % ukraińskiego PKB²⁵³.

Mieszkańcy miasta Charkowa generalnie nie popierali Euromajdanu. Badania z lutego 2014 pokazały, że tylko 7,4 % popierali opozycję na Majdanie, 1,9 % raczej popierali Majdan, 33,9 % nie popierali żadną ze stron konfliktu, 6 % występowała za pokojowe uregulowanie, 5,3 % raczej popierali władzę, 33 % popierali władzę Janukowycza, 12,4 % – nie mogli powiedzieć jednoznacznie²⁵⁴.

Charkowski Euromajdan był o wiele mniejszy za kijowski i mniejszy za majdan w Charkowie w roku 2004. Wpłynęło na to wiele czynników, m.in. rozczarowanie wynikami Rewolucji Pomarańczowej, inne zachowanie władz lokalnych w roku 2004 i 2013, podatność na wpływy mediów rosyjskich, frustracja po nieudanych protestach z 2009 r. przeciwko wytyczeniu drogi i wycince drzew w strefie rekreacyjnej w charkowskim lasoparku²⁵⁵.

W lipcu 2015 poziom poparcia dla wstąpienia do NATO w Charkowie NATO składał 31 %, w styczniu 2016 – 23 % , wtedy jak na wschodzie kraju (obwód Charkowski + nieokupowane tereny obwodów Łużańskiego i Donieckiego) w październiku 2016 tylko 17 % podtrzymywało ideę wstąpienia do Sojuszu Północno-Atlantyckiego.

	2013	2014	2015	03.2016	10.2016
Unia Europejska	45 ²⁵⁶	21,9	31,7 ²⁵⁷	30	23

²⁵² T. Piechał, *Obwód Charkowski: krucha stabilność*, nr 172, OSW, 03.06.2015.

²⁵³ Ibidem.

²⁵⁴ *Соціопрос в Харькове. Победили равнодушные*, <http://www.mediaport.ua/socopros-v-harkove-pobedili-ravnodushnye>, dostęp: 07.2018.

²⁵⁵ *Парк конфліктів: Боротьба в парку Горького як дзеркало харківського суспільства*, <https://commons.com.ua/uk/park-konfliktiv-borotba-v-lisoparku/>, dostęp: 12.2019.

²⁵⁶ А. Грищенко, *Сторонников Таможенного союза в Харькове чуть больше, чем ЕС (опрос)*, http://www.sq.com.ua/rus/news/obschestvo/05.11.2013/storonnikov_tamozhennogo_soyuza_v_harkove_chut_bolsh_e_chem_es_opros/, dostęp: 07.2018.

²⁵⁷ Д. Неймырок, *Типичный Харьков: соціопрос*, <http://www.mediaport.ua/tipichnyy-harkov-socopros/>, dostęp: 07.2018.

Unia Celna	52	46,6 ²⁵⁸	23,7	26	28 ²⁵⁹
NATO	b.d.	b.d.	31 ²⁶⁰	23 ²⁶¹	17 ²⁶²

Tabela 1. *Poparcie wstąpienia do UE, NATO, UC wśród charkowiaków. Opracowanie własne.*

Co do sytuacji językowej w 2015 r. 39,5 % mieszkańców obwodu Charkowskiego mówiło przeważnie po rosyjsku, 32 % wyłącznie po rosyjsku, 28 % przeważnie po ukraińsku, 0,5 % wyłącznie po ukraińsku²⁶³. 13,1 % utożsamiali się z kulturą wyłącznie ukraińską, 9,8 % z kulturą europejską, 6,8 % z kulturą światową, 25,7 % z kulturą radziecką, 29,7 % z kulturą słowiańską, 5,3 % uważali, że należą do ruskiego miru²⁶⁴.

76 % mieszkańców obwodu uważali siebie za prawosławnych, 19 % za chrześcijan, 8 % – inni. 23 % uważali siebie za wiernych Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Kijowskiego, 13 % – Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego, 60 % czuli się po prostu prawosławnymi²⁶⁵. 5 % odwiedza cerkiew raz na miesiąc, 12 % 3-4 razy na rok, 13 % raz rocznie, 64 % nie odwiedza cerkwi wcale²⁶⁶. Jednocześnie dla 91 % Ukraina jest ojczyzną, 70 % uważają siebie patriotami²⁶⁷, 81 % nie chcą wyjścia obwodu ze składu Ukrainy, żeby obwód Charkowski dostał autonomię występowało 23 %

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ *Ставлення до євроінтеграції в м. Харків*, <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/eurointegration-attitude-kharkiv/>, dostęp: 07.2018.

²⁶⁰ Ibidem.

²⁶¹ Dane ws. NATO pochodzą ze stycznia 2016. *За вступ до НАТО проголосують 67% лучан, – опитування*, <https://ar.volyn.ua/20160330-67-luchan-proholosuyut-za-vstup-do-nato-opytuvannya/>, dostęp: 12.2016.

²⁶² Na wschodzie kraju (obwód Charkowski + nieokupowane tereny obwodów Ługańskiego i Donieckiego) w październiku 2016 tylko 17 % podtrzymywało ideę wstąpienia do Sojuszu Północno-Atlantyckiego. *Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні*, http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_naseleniya_oktyabr_2016.html, dostęp: 07.2018.

Jeśli porównać poziom poparcia wstąpienia do NATO w obwodzie Sumskim (który też należy do regionu Słobożańszczyzny) z obwodem Charkowskim na przykład z grudnia 2017, to 37 % w obwodzie Sumskim popiera wstąpienie do NATO, w ten czas jak w obwodzie Charkowskim ta liczba wynosi 22 %. http://ratinggroup.ua/research/ukraine/nastroeniya_i_ozhidaniya_ukraincev_regionalnye_osobennosti.html, dostęp: 12.2019.

²⁶³ О. Вишняк, *Громадська думка*, «Що об'єднує та що роз'єднує українців: результати опитувань громадської думки», Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Київ, 2015, с. 5.

²⁶⁴ Ibidem, s. 6.

²⁶⁵ *Релігійні вподобання населення України*, <http://www.slideshare.net/Ratinggroup/ss-46846992>, dostęp: 07.2018.

²⁶⁶ *Дослідження українських міст, лютий-березень 2016*, International Republican Institute.

²⁶⁷ *Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні відмінності*, <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>, dostęp: 07.2018.

obywateli, priorytet w stosunkach międzynarodowych 32 % obywateli oddaje Rosji, 29 % – Unii Europejskiej.

W grudniu 2016 Euromajdan wspierałoby 21 % mieszkańców, Antymajdan – 21 %. 35 % uważało, że w rozwiązywaniu wojny na Ukrainie winę ponoszą w równym stopniu Rosji i Ukraina, 25 % Ukraina, 24 % – Rosja. 47 % mieszkańców obwodu nie byli gotowi bronić Ukrainę z bronią w ręku, 36 % uważają, że różnice między wschodnimi a zachodnimi Ukraińcami są tak wielkie, że ich można uważać jak różne narody²⁶⁸.

Jeżeli popatrzymy na pozytywne traktowanie postaci historycznych 73 % mieszkańców wschodu (obwód Charkowski + kontrolowane przez Ukrainę części obwodów Ługańskiego i Donieckiego) pozytywnie traktuje Piotra I, 43 % Włodzimierza Lenina, 41 % Józefa Stalina, 13 % Stepana Bandere, 10 % Symona Petlurę.²⁶⁹ Jednocześnie tylko 18 % popiera (całkowicie czy raczej) ideę demontażu wszystkich pomników Lenina w kraju²⁷⁰.

W roku 2014 odbyły się wybory prezydenckie oraz parlamentarne, a rok później wybory samorządowe. Obwód Charkowski był jedynym obwodem na Ukrainie, w którym były okręgi, gdzie zwycięstwo otrzymał nie Petro Poroszenko (35,27 % głosów wyborców obwodu Charkowskiego), tylko Mychajło Dobkin (26,25 % głosów wyborców obwodu Charkowskiego, Dobkin był merem Charkowa w 2005-2010, szefem administracji obwodowej w latach 2010-2014)²⁷¹. W listopadzie 2016 ranking poparcia Petra Poroszenki na wschodzie kraju składał 9 %, na drugim miejscu był Jurij Bojko (jeden z liderów Bloku Opozycyjnego) z 11 % poparcia²⁷². Na wyborach parlamentarnych w obwodzie Charkowskim zwycięstwo otrzymał Blok Opozycyjny (32,16 %) oraz Blok Piotra Poroszenki (15,17 %)²⁷³. W listopadzie 2016 rankingi tych partii politycznych na wschodzie Ukrainy stanowiły

²⁶⁸ Ibidem.

²⁶⁹ *Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні*, Соціологічна група Рейтинг, листопад 2016.

²⁷⁰ Ibidem.

²⁷¹ *Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року*, Центральна Виборча Комісія, http://www.cvk.gov.ua/vp_2014/, dostęp: 07.2018.

²⁷² *Електоральні настрої населення*, Соціологічна група „Рейтинг», листопад 2016.

²⁷³ *Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року*, http://www.cvk.gov.ua/vnd_2014/, dostęp: 12.2016.

Kutsenko D. *Przemiany w tożsamości mieszkańców obw. Charkowskiego ...*

11 % i 8 % odpowiednio²⁷⁴. Większość obywateli w obwodzie Charkowskim, jak i we wszystkich ukraińskich obwodach, sądziła, że sytuacja w kraju idzie w niewłaściwym kierunku (w Charkowie w listopadzie 2015 tak uważało 71 % mieszkańców²⁷⁵), większość także przyznawała, że sytuacja ich rodziny w ostatnie 3 lata pogorszyła się²⁷⁶, jakość życia w Ukrainie oceniła na '2' 26 % charkowiaków, 53 % uważało ją za bardzo złą²⁷⁷.

Wartość eksportu z obwodu Charkowskiego w latach 2013-2015 spadła o 35 % (z 1987,3 mln. dol. w 2013 do 1311,6 mln. dol. w 2015), wartość importu spadła o 45 % (z 2337,7 mln. dol. w 2013 do 1284,9 mln. dol. w 2015)²⁷⁸. Duże liczby charkowiaków nie aprobowały w 2016 r. działalności takich instytucji Ukrainy jak Prezydent (41 % w ogóle nie aprobuje, 31 % raczej nie aprobuje), Parlament (46 % w ogóle nie aprobuje, 35 % raczej nie aprobuje), Rząd Ukrainy (46 % w ogóle nie aprobuje, 35 % raczej nie aprobuje), wysoki poziom dezaprobaty także miały u charkowiaków Siły Zbrojne Ukrainy (12 % w ogóle nie aprobuje, 16 % raczej nie aprobuje) i Gwardia Narodowa (20 % w ogóle nie aprobuje, 18 % raczej nie aprobuje)²⁷⁹.

Wybory samorządowe w 2015 r na terenie obwodu Charkowskiego wygrała partia *Widrodzennia*, związana z merem Charkowa Hennadijem Kernesem (który po raz drugi został głową miasta z wysokim wynikiem w wyborach, wygrałnych w pierwszej turze z poparciem 65,8 % głosów charkowiaków). Jak wskazywały badania opinii publicznej poziom popularności Hennadija Kernesesa prawie się nie zmniejszył, w październiku 2016 pozytywnie jego pracę oceniali 25 % charkowiaków, raczej pozytywnie 29 %, raczej negatywnie – 8 %, bardzo negatywnie – 12 %, trudno powiedzieć – 15 %). Na wykresie widać średnią ocenę działalności mera zdaniem charkowiaków.

²⁷⁴ *Електоральні настрої населення*, Соціологічна група „Рейтинг», листопад 2016.

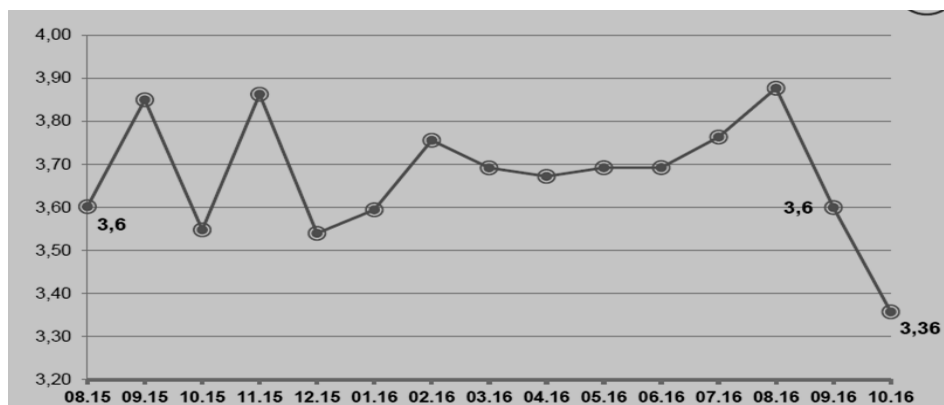
²⁷⁵ *Ставлення до євроінтеграції у м. Харків*, <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/eurointegration-attitude-kharkiv/>, dostęp: 07.2018.

²⁷⁶ <http://www.sofia.com.ua/page176.html>, dostęp: 12.2016.

²⁷⁷ *Ставлення до євроінтеграції у м. Харків*, <http://www.gfk.com/uk-ua/rishennja/news/eurointegration-attitude-kharkiv/>, dostęp: 07.2018.

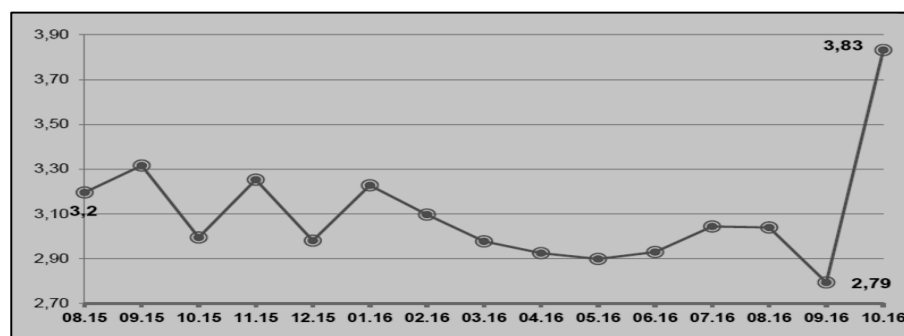
²⁷⁸ *Три роки потому: що змінилося в Україні після Євромайдану*, <http://kh.ukrstat.gov.ua/index.php/zovnishnoekonomichna-diiialnist-ta-platizhnyi-balans-stat>, dostęp: 07.2018.

²⁷⁹ *Дослідження українських міст, лютий-березень 2016*, International Republican Institute.

Wykres 1²⁸⁰. *Dynamika średniej oceny pracy charkowskiego głowy miasta (w stopniach)*

Radę miejską oceniało pozytywnie 11 % charkowiaków, raczej pozytywnie 39 %, raczej negatywnie 20 %, bardzo negatywnie 14 %, trudno powiedzieć – 16 %.

Wykres 2²⁸¹. *Dynamika średniej oceny pracy charkowskiej rady miasta (w stopniach)*

W wielu badaniach ogólnokrajowych (np. corocznych sondażach municypalnych, gdzie najmniejsza próba (2015 r.) wynosiła 17600 respondentów²⁸²) Charków zajmuje czołowe miejsca jako miasto najbardziej wygodne i przydatne do życia. Charkowiacy wysoko oceniają działalność nie tylko mera i rady miejskiej, ale również i służb komunalnych miasta, jakość dróg miejskich, komunikacji miejskiej itd²⁸³.

W Charkowie są realizowane różne inwestycje – jak to rekonstrukcja parków, budownictwo nowych stacji metra, rekonstrukcja filharmonii, rekonstrukcja ogrodu

²⁸⁰ Оцінка міської влади, правоохоронних органів та протесного потенціалу в м. Харкові у жовтні 2016 року, Active group, <http://new.activegroup.com.ua/wp-content/uploads/2016/10/161007-Харків-омнібус.pdf>, dostęp: 12.2016

²⁸¹ Ibidem.

²⁸² Українці відчують більше оптимізму щодо майбутнього держави, ніж минулого року – IRI <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraintsi-vidchuvajut-optimizm/30312814.html>, dostęp 12.2019 r.

²⁸³ Дослідження українських міст, лютий-березень 2016, International Republican Institute.

Kutsenko D. *Przemiany w tożsamości mieszkańców obw. Charkowskiego ...*

zoologicznego (co nie wyklucza faktu oburzenia aktywistów miejskich nadmiernie wysokimi kosztami tych inwestycji oraz wykazywania przez nich wątpliwości co do słuszności określenia priorytetów przez władze miasta)²⁸⁴.

W 2013 roku w rankingu najlepszych miast Ukrainy do życia, sporządzonym przez ekspertów czasopisma „Fokus”, gdzie poszczególne miasta obwodowe były oceniane wg. rozwoju różnych dziedzin życia, Charków był na 6 miejscu, w 2016 na 9 miejscu²⁸⁵, w 2018 - na 1 miejscu²⁸⁶.

Jednocześnie dużo charkowiaków w październiku 2016 deklarowało gotowość do protestów przeciwko władzom centralnym. 17,7 % byli gotowi w każdej chwili, 36,6 % – raczej gotowi (w porównaniu z sierpniem 2016 liczba gotowych protestować zwiększyła się z 43,9 % do 17,7 + 36,6 = 54,3 %). 23,6 % uważali, że rewolucja w Ukrainie może zdarzyć się w każdej chwili, 37,9 %, że może wybuchnąć w najbliższe miesiące (ta liczba też się zwiększyła w porównaniu z sierpniem kiedy ryzyko rewolucji w każdej chwili bądź w najbliższe miesiące przyznawali 50,2 %).

	08.2015	10.2015	12.2015	01.2016	02.2016	03.2016	06.2016	08.2016	10.2016
Jestem gotów(a) w każdej chwili	16,3 %	12 %	12,1 %	13,7 %	18,9 %	21,9 %	35 %	27,2 %	17,7 %
Raczej gotów(a)	23,3 %	15,9 %	18 %	13,4 %	20,5 %	25,3 %	13 %	16,7 %	36,6 %

Tabela 2. *Czy jest Pan(i) gotów(a) wyjść na protest przeciwko władzom centralnym?*²⁸⁷

Można stwierdzić, że dość wysokie poparcie dla władz lokalnych przy niskim poziomie poparcia dla polityków krajowych i władz centralnych jak i instytucji państwowych, wysoka gotowość do protestów w regionie może skutkować, że

²⁸⁴ *Миллионы на зоопарк: куда в действительности пойдут деньги*, atn.ua/millions-na-zoopark-kuda-v-deystvitelnosti-poydut-dengi, dostęp: 12.2019.

²⁸⁵ *Фокус №43 (501). Рейтинг комфортности украинских городов*, <https://focus.ua/society/359642/>, dostęp: 07.2018.

²⁸⁶ *Ibidem*.

²⁸⁷ *Харьковский омнибус. Публичный отчет*, Active group, <http://new.activegroup.com.ua/wp-content/uploads/2016/08/%D0%A5%D0%B0%D1%80%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2-20-%D0%B8%D1%8E%D0%BD%D1%8F-2016-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83.pdf>, dostęp: 12.2016.

rychły pokój, który na dzień dzisiejszy istnieje w obwodzie może nagle się skończyć²⁸⁸.

Negatywnymi czynnikami były tu również nieelastyczna i nieprzemysłana polityka historyczna (prowadzona przede wszystkim przez Instytut Pamięci Narodowej) i językowa władz centralnych, ograniczone terminy dekomunizacji oraz pozycja władz lokalnych, które próbowały zamiast konsultacji społecznych stworzyć konflikt i które zrobiły z tych konsultacji awanturę²⁸⁹.

Także negatywnym czynnikiem dla bezpieczeństwa regionu może być kontrola nad mediami lokalnymi, którą po dojściu do władzy w obwodzie w 2010 przejął obóz, związany z Partią Regionów, byłym szefem Administracji obwodowej Mychajłem Dobkinem, obecnym merem Hennadijem Kernesem²⁹⁰. W roku 2011 regionalne stacje telewizyjne, związane z ówczesną opozycją i będące we własności Arsena Awakowa zostały zamknięte, natomiast na „7 stacji” pojawiły się wiadomości „Charkwoskije Izwiestija”²⁹¹. Holding „Charkowskije Izwiestija” składający się ze stacji telewizyjnej, gazety i strony internetowej, jest finansowany z budżetu miasta, w nim działalność mera oraz Rady miejskiej wyświetla się w bardzo niekrytyczny sposób. Jak wynika z badań w 2016 r. ok 40 % Charkowiaków dowiadywało się o wydarzeniach w mieście z wiadomości „Charkowskije izwiestija”²⁹², a dlatego władze lokalne, kontrolując te media mogą manipulować opinią publiczną w całym regionie. Jeśli chodzi o wpływ mediów rosyjskich, to badanie z pocz. 2016 roku pokazało, że w ciągu ostatnich 7 dni przed udziałem w sondażu tylko 14 % respondentów oglądało telewizję rosyjską, jednocześnie 43 % i

²⁸⁸ Z wyborem Wołodymyra Zeleńskiego na prezydenta Ukrainy oraz wygranej partii „Sługa narodu” ryzyko wykniesienia konfliktu przeniosło się na pole regionalne, gdzie może zaistnieć konkurencja między Kernesem i regionalnymi ośrodkami „Sługi narodu”.

²⁸⁹ *На громадських слуханнях з декомунізації у Харкові сталася бійка*, http://dt.ua/UKRAINE/na-gromadskih-sluhanniah-z-dekomunizaciyi-v-harkovi-stalasya-bi-uka-190879_.html, dostęp: 07.2018.

²⁹⁰ А. Черников, *Почему в Харькове прекратили вещание сразу три телекомпании*, <http://ru.telekritika.ua/telebachennya-region/2011-09-17/65814>, dostęp: 07.2018.

²⁹¹ С. Охович, *Хто власники харківських телеканалів*, <http://imi.org.ua/analytics/53802-hto-vlasniki-harkivskih-telekanaliv.html>, dostęp: 07.2018

²⁹² *Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Харківська область*, <http://imi.org.ua/analytics/52732-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-harkivska-oblast.html>, dostęp: 07.2018.

Kutsenko D. *Przemiany w tożsamości mieszkańców obw. Charkowskiego ...*

33 % odpowiednio korzysta z rosyjskich portali społecznościowych (ВКонтакте, Однокласники, dane dla miasta Charkowa)²⁹³.

Drugą grupą czynników, zagrażającym bezpieczeństwu regionu jest spadek ekonomiczny, spadek eksportu i importu w obwodzie, znaczna część przedsiębiorstw którego pracowała dla rynku rosyjskiego lub współpracowała z zakładami w Rosji. Spadek inwestycji w obwód wywołany wojną na wschodzie kraju też nie przyczynił się do polepszania sytuacji. Także problemem może być liczba uciekinierów z Donbasu, których liczba w Charkowie była szacowana w granicach od 170 tys. do 300 tys.²⁹⁴.

Nie zawsze przy takiej sytuacji ekonomicznej istnieje możliwość zaadaptowania wszystkich osób w obwodzie²⁹⁵, choć warto zaznaczyć, że nasila się też emigracja zdolnej do pracy części ludności, mimo tego, że obwód Charkowski nie należy do liderów na Ukrainie względem odsetka rodzin, w których ktoś wyjechał na zarobki. Mniej niż 20 % rodzin w obwodzie mają członka rodziny, pracującego za granicą, jednocześnie chęć zamieszkania za granicą wykazało 24 % mieszkańców obwodu, 50 % chce, żeby dzieci mieszkały w Ukrainie, 21 % - w Europie, 5 % w USA, 3 % - w Rosji²⁹⁶.

Jeszcze jedną grupą czynników, źle wpływającą na bezpieczeństwo może i mogła być decentralizacja i sposób, w który ona jest realizowana w całym kraju. Wzmocnienie władz lokalnych, które zawsze pozostawiają przestrzeń dla porozumienia z bądź-kim nawet z Rosją, nie zawsze może dobrze wpływać na spokój w stolicy obwodu jak i całym obwodzie. Poza tym po przyjęciu Ustawy o Służbie Cywilnej ustawodawca nie przewidział w budżecie państwa środków dla jej realizacji, dlatego urzędnicy przedstawicielstw i organów władzy centralnej w obwodzie Charkowskim dostawali mniejszą pensję niż urzędnicy samorządowi, poniekąd byli zwalniani bądź przenoszeni na niepełny etat, co mogło i może

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ T. Piechał, *Obwód Charkowski: krucha stabilność*, nr 172, OSW, 03.06.2015.

²⁹⁵ Колишній губернатор Харківської області Ігор Райнин заявив про загрозу дестабілізації в Харківській області, <https://ukr.media/ukrain/278091/>, dostęp: 07.2018.

²⁹⁶ Де хочуть жити українці? http://ratinggroup.ua/research/ukraine/gde_hotyat_zhit_ukraincy.html, dostęp: 12.2019.

odzwierciedlić się na skuteczności funkcjonowania instytucji centralnych w mieście i obwodzie²⁹⁷.

Czwartą grupą czynników zagrażającym bezpieczeństwu obwodu mogą być grupy dywersyjne o istnieniu których w Charkowie nie raz donosiła Służba Bezpieczeństwa Ukrainy (SBU). W sierpniu 2016 SBU wyznaczyła, że w Obwodzie Charkowskim jest żółty poziom zagrożenia²⁹⁸, czyli taki, przy którym istnieje wiarygodna (potwierdzona) informacja o przygotowaniu do realizacji aktu terrorystycznego²⁹⁹. W listopadzie 2016 SBU znów wydawała oświadczenie o alarmu terrorystycznym w mieście Charkowie³⁰⁰. W roku 2015 ówczesny szef administracji obwodowej Ihor Rajnin oświadczał, że w Charkowie działa 10 grup dywersyjnych³⁰¹, w marcu 2015 szef Głównego Urzędu MSW w obwodzie Charkowskim oświadczał, że za rok w obwodzie miało dojść do 48 aktów terrorystycznych, które udało się wyprzedzić.

Piątą grupą czynników jest konflikt między Hennadijem Kernesem i ministrem spraw wewnętrznych Arsenem Awakowym. Awakow jako były głowa Administracji obwodowej (z nadania Wiktora Juszczenki w latach 2005-2010) przegrał w wyborach mera Charkowa Hennadijowi Kernesowi w 2010 roku, potem był ścigany przez śledztwo i przechowywał się we Włoszech. W lutym 2014 Awakow został mianowany na ministra ds. wewnętrznych Ukrainy i zaraz potem Hennadij Kernes otrzymał podejrzenie o porwanie i pobicie aktywistów charkowskiego Euromajdanu³⁰². Kernes w wywiadach oskarżał Awakowa za wszczęcie tej sprawy i uważa że cała sprawa jest sfabrykowana przez obecnego szefa

²⁹⁷ *Оцінка ризиків виконання Закону України «Про державну службу», Офіс фінансового та економічного аналізу у ВРУ, <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/2016-09-20-Висновок-на-ЗУ-Про-державну-службу.pdf>, dostęp: 07.2018.*

²⁹⁸ *СБУ встановила найвищий рівень загрози для Криму й Донбасу, <http://www.pravda.com.ua/news/2016/08/12/7117510/>, dostęp: 07.2018.*
У Харкові зростає загроза терактів – СБУ, <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/3/7125650/>, dost: 07.2018.

²⁹⁹ *Рівні терористичної загрози: «сірий», «синій», «жовтий» і «червоний», <http://socportal.info/2016/02/23/rivni-terroristichnoyi-zagrozi-sirij-sinij-zhovtij-i-chervonij.html>, dostęp: 07.2018.*

³⁰⁰ *У Харкові оголосили терористичну загрозу, <http://ua.korrespondent.net/city/kharkov/3766983-u-kharkovi-oholosyly-terorystychnu-zahrozu>, dostęp: 07.2018.*

³⁰¹ *У Харківській обл. діють близько десяти диверсійних груп, - Райнін, <http://ua.112.ua/suspilstvo/u-harkivskiy-obl-diyut-blizko-desyati-diversiynih-grup-raynin-216679.html>, dostęp: 07.2018.*

³⁰² *У суді у справі Кернеса мають допитати ще 27 свідків, https://ua.censor.net.ua/news/407791/u_sudi_u_spravi_kernesa_mayut_dopytaty_sche_27_svidkiv, dostęp: 07.2018.*

Kutsenko D. *Przemiany w tożsamości mieszkańców obw. Charkowskiego ...*

MSW³⁰³, jednak już 10 sierpnia 2018 r. sąd zamknął sprawę, tłumacząc to nieobecnością prokuratorów³⁰⁴.

Z kolei Arsen Awakow jest oskarżany przez niektórych deputowanych Rady Najwyższej o przygotowanie zamachu stanu³⁰⁵. W podporządkowaniu Awakowa jako ministra spraw wewnętrznych znajduje się nie tylko policja, ale również Gwardia Narodowa. Awakow był i jest jednym z najbardziej wpływowych ludzi w kraju i jednym z liderów Partii „Front Ludowy”, która razem z Blokiem Petra Poroszenki tworzyła koalicję w Radzie Najwyższej. Poza tym Awakow w 2013 był na liście 200 najbardziej bogatych ludzi Ukrainy. W mediach czasem pojawia się informacja na temat wpływu, jaki wywiera minister na pułk „Azow”³⁰⁶ oraz inne organizacje paramilitarne, aktywność których w Charkowie była i jest dość wysoka.

Opozycyjna Platforma – Za Życie, na czele obwodowego ośrodka której nieoczekiwanie stanął były szef administracji obwodowej i Administracji Prezydenta Ihor Rajnin, obóz stojący za Hennadijem Kernesem, Arsen Awakow, grupy, związane z nowym szefem administracji obwodowej, wykorzystując niezadowolenie mieszkańców z sytuacji gospodarczej w kraju i regionie, mogą traktować obwód Charkowski jako bazę wypadową dla swojego ewentualnego „natarcia na Kijów”, próbować zorganizować zamieszki w Charkowie przeciwko władzom centralnym lub przeciwko sobie, walcząc o sympatie mieszkańców w najbliższych wyborach, i to wszystko też może być wielkim ryzykiem dla miasta i całego regionu.

Konkluzje

Pod koniec roku 2015 w obwodzie Charkowskim zapanował kruchy spokój, jednak niezadowolenie obywateli sytuacją ekonomiczną w kraju i w regionie, ich podatność na manipulacje mediów populistycznych, kontrolowanych przez miejscowe elity, niska jakość samych elit, które do tegoż są w trwającym od lat

³⁰³ *Кернес розповів про катування та викрадення людей*, https://radio24.ua/kernes-rozpoviv-pro-katuvannya-ta-vikradennya-lyudej_n84615, dostęp: 07.2018.

³⁰⁴ *Суд закрив «справу Кернеса»*, <https://www.pravda.com.ua/news/2018/08/10/7188825/>, dostęp: 12.2019.

³⁰⁵ *Аваков готує державний переворот, - нардеп*, http://zik.ua/news/2016/06/26/avakov_gotuie_derzhavnyy_perevorot__podrobytsi_711459, dostęp: 07.2018.

³⁰⁶ *Причем здесь Аваков. Что нужно знать о партии Билецкого*, http://news.liga.net/articles/politics/12727742-prichem_zdes_avakov_chno_nuzhno_znat_o_partii_biletskogo.htm, dostęp: 07.2018.

konflikcie, kontrast między traktowaniem władz lokalnych i centralnych mogły doprowadzić do pogorszenia stanu bezpieczeństwa w regionie, co mogło odbić się, biorąc pod uwagę słabość instytucji na Ukrainie, na bezpieczeństwie całego państwa Ukraińskiego.

Z perspektywy 2019 roku można stwierdzić, że kwestie, zagrażające bezpieczeństwu regionu, nie zostały rozwiązane, choć jeden z najbardziej wpływowych przedstawicieli elit charkowskich Arsen Awakow zachował fotel ministra spraw wewnętrznych oraz swoje pozycje w regionie (niektórzy badacze uważają, że nowy przewodniczący Charkowskiej Administracji Obwodowej Oleksij Kuczer, który zastąpił na tym stanowisku Julię Swietliczną w listopadzie 2019 jest blisko związany właśnie z ministrem spraw wewnętrznych)³⁰⁷.

Możliwym wskaźnikiem nowego konfliktu dla obwodu Charkowskiego zrobiły się wyniki wyborów parlamentarnych, kiedy kandydaci, popierani przez Kernesa w jednomandatowych okręgach wyborczych miasta, przegrali kandydatom od “Sługi Narodu”, co oznacza także ryzyko dla wygranej obecnego mera Charkowa w wyborach w 2020 r.

Odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu tożsamości mieszkańców obwodu i miasta wpłynęły na przebieg wydarzeń 2013-2014 potrzebuje wnikliwych badań, jednak wydaje się, że istotniejsze znaczenie w przypadku Charkowa miało zaangażowanie w stanowcze działania Arsena Awakowa i Hennadija Kernesa, które w 2014 r. jednoznacznie wypowiedzieli się po stronie ukraińskiej.

³⁰⁷ “Зима близько”: тренди харківської політики (листопад 2019), <http://od.org.ua/зима-близько-тренди-харківської-полі/>, dostęp: 12.2019.

Denys Kutsenko, Changes in Kharkiv region dwellers identity and security issues in the East of Ukraine in 2014-2016.

***Abstract:** This article deals with changes in identity of Kharkiv region dwellers, their geopolitical preferences and how these changes can impact on the security of Kharkiv oblast and all region of Eastern Ukraine. Also conflicts between regional and country elites are analyzed with problems of attitude to local and central authorities in post-Euromaidan Ukraine.*

***Keywords:** Ukraine, security, Kharkiv, identity.*

Julita Komosa

Instytut Historii Nauki PAN

Legitymizacja aneksji Krymu z historią w tle

***Streszczenie.** Artykuł jest poświęcony narracji legitymizacji aneksji Krymu w 2014 r. Artykuł koncentruje się przede wszystkim na wątkach i argumentach historycznych, które są wykorzystywane przez władze rosyjskie do legitymizacji aneksji półwyspu. Autorka koncentruje się na czterech głównych filarach rosyjskiej narracji: "zjednoczenie" Krymu i jego "odwieczna" rosyjskość, narracja o ukraińskim faszyzmie oraz dyskurs prawnomiędzynarodowy. W artykule autorka wykazuje, że historia jest dla rosyjskich władz wygodnym i elastycznym instrumentem legalizacji działań politycznych. Następuje instrumentalizacja wspólnej historii która stała się zakładnikiem geopolityki.*

Po aneksji Krymu w 2014 r. jednym z głównych celów Rosji stało się usankcjonowanie agresywnej polityki wobec swojego sąsiada. Jednym z wygodnych i wystarczająco elastycznych instrumentów legitymizacji działań politycznych była historia, która stała się zakładnikiem geopolityki. Upolitycznienie nauki historycznej, jej instrumentalne, wybiórcze traktowanie, stronnicza selekcja wydarzeń z przeszłości, reinterpretacja symboli historycznych stały się powszechnie stosowanymi przez Kreml instrumentami służącymi interesom rosyjskiej klasy politycznej.

„Wojna pamięci”, która w 2014 r. wybuchła kolejny raz pomiędzy Moskwą a Kijowem³⁰⁸ jest wciąż warta odnotowania na tle tłącego się militarnego konfliktu

³⁰⁸ W tym miejscu należy zaznaczyć, że polityka Rosji wobec swojego sąsiada miała i nadal posiada silnie koniunkturalny charakter. Działania Kremla w obszarze polityki historycznej przybierają na sile w czasie kryzysów w dwustronnych relacjach politycznych, jak również wraz z niekorzystną dla interesów Moskwy zmianą władzy w Kijowie. Można tutaj przytoczyć wydarzenia związane z Rewolucją Pomarańczową na przełomie 2003 i 2004 r. i w jej następstwie dojściem do władzy Wiktora Juszczenki, który dużą wagę przywiązywał do kwestii związanych z

rosyjsko-ukraińskiego. W związku z powyższym, w niniejszym artykule autorka dokona przeglądu komponentów, które po 2014 r. stały się składowymi rosyjskiej narracji historycznej, dotyczącej Krymu i Ukrainy. Przegląd ten zostanie dokonany na podstawie analizy wypowiedzi najważniejszych osobistości życia politycznego w Rosji oraz publikacji rosyjskich historyków oraz znawców prawa międzynarodowego³⁰⁹.

Spółeczeństwo rosyjskie wobec polityki historycznej władz

Przybierająca na sile w 2014 r. agresywna polityka historyczna wobec Ukrainy nie spotkała się jednak ze społecznym oburzeniem czy brakiem akceptacji w Rosji. Wdrukowywaniu narracji historycznej nasyconej stereotypami, zmitologizowanymi i wypaczonymi treściami w świadomość zbiorową sprzyjało kilka czynników m. in. słabość instytucji społeczeństwa obywatelskiego, niezależnych organizacji pozarządowych promujących problematykę pamięci i rozliczenia się z totalitarną przeszłością, silna pozycja w kluczowych instytucjach naukowych (szczególnie Rosyjskiej Akademii Nauk) pokolenia historyków, którzy swoje wykształcenie zdobyli w czasach ZSRS i są zasadniczo przychylni „putinowskiej” narracji historycznej, w końcu instrumentalne traktowanie historii wpisuje się w tradycję państwa rosyjskiego, gdzie historiastanowiła jeden z wielu narzędzi propagandy wymierzonej we własnych obywateli i miała de facto służyć ich intelektualnemu „ubezwłasnowolnieniu”.

Podatność rosyjskiego społeczeństwa na zmitologizowane treści jest następstwem rozpadu imperium sowieckiego i jak twierdzi Andriej Kolesnikow³¹⁰

historią. Innym wydarzeniem, godzącym w rosyjskie wpływy na Ukrainie była Rewolucja Godności i objęcie prezydentury przez Petra Poroszenkę. W momentach kryzysu, zagrożenia interesów i groźby utraty instrumentu nacisku na Kijów Moskwa bardzo chętnie sięga do wspólnej spuścizny historycznej „dwóch bratnich narodów” w celu ograniczania ukraińskiej autonomii, podważania niepodległości państwa ukraińskiego i jego dyskredytacji na arenie międzynarodowej. Należy również zauważyć, że wspólna historia jest stałym elementem dwustronnych relacji rosyjsko-ukraińskich, podlegającym silnemu upolitycznieniu oraz instrumentalizacji, aczkolwiek różnicujące oba kraje kwestie przeszłości w okresach korzystnej dla Moskwy politycznej koniunktury (gdy władzę w Kijowie sprawuje obóz prorosyjski) są dyskretnie wyciszane, odsuwane na dalszy plan lub narracja koncentruje się na idyllicznej wizji „przyjaźni dwóch bratnich narodów”.

³⁰⁹ Autorka w swoim artykule odwołuje się również do argumentów natury prawnej oraz prawnomiędzynarodowej, gdyż argumenty o charakterze prawnym stały się obok historii jednym z głównych komponentów narracji legitymizującej aneksję Krymu.

³¹⁰ Andriej Kolesnikow (ros. Андрей Колесников) – przewodniczący programu „Rosyjska polityka wewnętrzna i instytucje polityczne” w Moskiewskim Centrum Carniegie. Współpracownik Ekonomicznego Instytutu Polityki im.

obronia przez władze obronnej polityki historycznej, która pogłębia tylko „schizofreniczność” rosyjskiej świadomości historycznej³¹¹. Doświadczenie totalitaryzmu, a następnie rozpad ZSRS pogłębiły kryzys tożsamościowy. Rosjanie pozostają społeczeństwem tranzytowym wciąż poszukującym swojej tożsamości narodowej. Niestety polityka historyczna prowadzona przez obecne władze nie sprzyja jej rekonstrukcji.. Państwo jawi się głównym propagatorem społecznej amnezji uniemożliwiającym rozliczenie ze zbrodniczym dziedzictwem totalitaryzmu.

Jak twierdzi Olga Malinowa³¹², „putinizm” nie proponuje jednolitej światopoglądowej pozycji. Jest to nie w pełni ukształtowana ideologia stworzona ad hoc na bazie sprzecznych symboli historycznych, mająca za zadanie konsolidację jak największej części elektoratu partii rządzącej Jedna Rosja³¹³. Polityka władz doprowadziła do wykształcenia się hybrydowej, wewnętrznie sprzecznej i silnie zmitologizowanej pamięci historycznej. Borys Chabkin³¹⁴ konstatuje, że współczesna tożsamość narodu Rosjan jest postmodernistycznym imperialno-nacjonalistycznym koktajlem z demokratyczno-komunistyczną domieszką³¹⁵.

Wydarzenia na Ukrainie, aneksja Krymu i machina propagandowa, której jedynym z głównych celów była legitymizacja poczynań władzy ową narodową memorialną „schizofrenię” pogłębiły. Rosyjska tożsamość wciąż posługuje się utartymi jeszcze w okresie komunistycznym mitami, dzieląc świat na „swoich” i „obcych”. Niestety działania władzy tylko uszczelniły granice mentalnej mapy Rosjan ukształtowanej w wyniku sowieckiej propagandy przez pryzmat, której

Jegora Gajdara, członek Fundacji Jegora Gajdara oraz Komitetu Inicjatyw Obywatelskich (Komitet Aleksieja Kudrina). Zob. <https://carnegie.ru/experts/1020> (dostęp: 06.12.2019).

³¹¹ А. Колесников, *Советская память российского общества*, Московский Центр Карнеги, <https://carnegie.ru/commentary/72894> (dostęp: 28.09.2019).

³¹² Olga Malinowa (ros. Малинова Ольга Юрьевна) – rosyjska politolog, doktor nauk filozoficznych, pracownik Instytutu Informacji Naukowej o Naukach Społecznych Rosyjskiej Akademii Nauk, wykładowca Państwowego Moskiewskiego Instytutu Stosunków Międzynarodowych. Zob. <https://postnauka.ru/author/malinova> (dostęp: 06.12.2019).

³¹³ О. Малинова, *„Духовные скрепы” как государственная идеология*, Россия в глобальном мире, т. 12, № 5, Москва 2014, s. 119-120.

³¹⁴ Borys Chabkin (ros. Борис Хавкин) – doktor nauk historycznych, profesor Instytutu Historii Powszechnej, profesor Historyczno-Archiwalnego Instytutu Państwowego Rosyjskiego Uniwersytetu Humanistycznego. Rosyjskiej Akademii Nauk. Zob. gefter.ru/archive/author/khavkin (dostęp: 06.12.2019).

³¹⁵ Б. Хавкин, *Ностальгия по сталинской империи в постсоветском дискурсе Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*, №1, 2010, s. 185.

postrzegają oni swoją własną wspólnotę oraz wszystkich „Innych”. W wyniku, w granicach owej mentalnej mapy znalazły się i silnie zakorzeniły Krym i w mniejszym stopniu również Donbas.

Język „putinowskiej” narracji historycznej

Historia Krymu przedstawiona w jednowymiarowym zwierciadle stała się moralnym usprawiedliwieniem dla działań Moskwy pogwałcających prawo międzynarodowe. Pojęciom i symbolom o znaczeniu wydawać by się mogło oczywistym, zaczęto przypisywać zgoła odmienny sens z silnym ładunkiem emocjonalnym. I tak aneksja stała się „zjednoczeniem”, ukraiński okres historii Krymu od 1991 r. „okupacją”, działania rosyjskich władz pogwałcające prawo międzynarodowe „dziejową sprawiedliwością”, udział Krymczan w tzw. referendum pod lufami karabinów „przejawem prawa narodów do samostanowienia”.

Hybrydowość i sprzeczność znaczeń jest wszechobecna w rosyjskim dyskursie publicznym. Stosowanie markerów ma za zadanie wyznaczenie granicy między „swoimi” a „obcymi”. Jest to granica między „naszymi” świętami, wartościami, organizacjami, instytucjami a „obcymi” agentami, wrogami, szpiegami. Taki język nie boi się sprzeczności i nawzajem wykluczających się znaczeń. I tak na przykład, Zachód jest jednocześnie wrogiem i partnerem, ukraińskie państwo się rozpadło, ale represjonuje swoich obywateli, ukraiński naród nie istnieje, ale Ukraińcy są nacjonalistami.

Promowana przez Kreml narracja zasadza się na dobrze znanych i eksploatowanych mitach sowieckich, kreśląc jednocześnie więź między przeszłością a terażniejszością. I tak konflikt z Ukrainą nie jest tylko bitwą za ruski mir (Rosyjski Świat), ale przede wszystkim sprawiedliwą walką następców bohaterów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej. „Ochotnicy” stają do walki przeciwko „faszystom”, „kijowskiej juncie”, „antysemitom”, „banderowcom”³¹⁶.

³¹⁶ А. Качкаева, *Национальное достояние, „нации телезрителей”: трансформация российского телевиденья (2014–2016 гг.)*, Вестник общественного мнения. Данные, Анализ, Дискуссии, №1-2 2016, s. 46.

Zjawisko redefinicji znaczeń ukraińska badaczka, socjolingwistka Łarysa Masenko nazywa nowomową (ang. newspeak, ros. новояз). Definiuje ją jako dychotomiczny podział świata, gdzie ocena dominuje nad znaczeniem. Cechą charakterystyczną tego zjawiska jest nasycenie języka sloganami, eufemizmami, ideologemami, abrewiaturami. Głównym celem nowomowy jest dezinformacja. Badaczka twierdzi, że współczesna rosyjska nowomowa bezpośrednio nawiązuje do zdobyczy swojej sowieckiej totalitarnej poprzedniczki. Doskonałym przykładem korzystania nowomową jest banderofobia, która wybuchła w Rosji po Rewolucji Godności. Określenie „banderowiec” jest bezpośrednim sięgnięciem do sowieckiego rezerwuaru nowomowy i werbalnym przejawem najwyższego stopnia nienawiści³¹⁷. Tym samym w Rosji postępuje totalitaryzacja oraz ideologizacja języka.

Historia w służbie polityki

Machina propagandowa, po aneksji półwyspu zaczęła kreować nową, nieistniejącą rzeczywistość, która to znajdowała usprawiedliwienie w „zrekonstruowanej” wizji historii Krymu. Wizja ta nie jest jednak próbą poszukiwania obiektywnej prawdy historycznej, a raczej wizją tego, co sami Rosjanie chcieliby w niej ujrzeć. „Putinowska” narracja historyczna jest próbą „uleczenia” niedowartościowanego narodowego poczucia własnej wartości, konsolidacji podkrążonego w kryzysie tożsamościowym narodu wokół dobrze znanych mu symboli i mitów. Pełni funkcję szczelnego psychologicznego kokonu, który uniemożliwia przeprowadzenie bolesnego procesu rozliczenia z totalitarną spuścizną i wzięcia odpowiedzialności za zbrodnie sowieckie³¹⁸. Wpisuje się jednocześnie w szerszy – regionalny kontekst bycia ofiarą.

Martyrologia oraz wiktyimizacja są cechą charakterystyczną narodowych narracji historycznych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej (np. w Polsce, krajach bałtyckich czy na Ukrainie). Polityka historyczna tych krajów w zderzeniu

³¹⁷ Л. Масенко, *Мова радянського тоталітаризму*, Інститут української мови, НАН України, Київ 2017, s. 20-40; 90-93.

³¹⁸ T. Narozhna, *Historical memory and identity in Russia's politics of security*, s. 18-19, <https://cpsa-acsp.ca/documents/conference/2016/Narozhna.pdf> (dostęp: 06.12.2019).

z doświadczeniem komunistycznego totalitaryzmu automatycznie pozycjonuje Rosję - spadkobierczynię ZSRS w roli okupanta. W przypadku promowanej przez Kreml historii Krymu, widoczna jest wyraźna zamiana ról – to naród rosyjski jest ofiarą dziejowej niesprawiedliwości, który w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego stał się jednym z najliczniejszych podzielonych nacji na świecie. Rosjanie z narodu dominującego stali się mniejszością narodową w nowo powstałych po rozpadzie imperium komunistycznych państwach. Często dyskryminowani, spychani na margines życia społecznego byli zmuszeni walczyć o zachowanie swojej narodowej tożsamości, swojego rosyjskiego kodu kulturowego i cywilizacyjnego³¹⁹.

Czy rosnąca po 2014 r. polityka historyczna Ukrainy dot. Tatarów Krymskich, nie jest odzwierciedleniem polityki kreowania „większej. głównej ofiary”? (do rozważenia).

W promowanej przez Kreml narracji historyczno-legitymizacyjnej można wyróżnić cztery główne komponenty: narracja o „zjednoczeniu” Krymu z Rosją i jego „odwiecznej” rosyjskości, dyskurs „banderyzacji” Ukrainy, narratyw powołujący się na casus Kosowa³²⁰ i prawa narodów do samostanowienia.

„Zjednoczenie” Krymu z Rosją a jego „odwieczna” rosyjskość

„I kiedy nagle Krym znalazł się w granicach innego państwa Rosja poczuła, że nie tylko została okradziona, ale wręcz ograbiona” – na tej myśli Władimira Putina wygłoszonej w przemówieniu z 18 marca 2014 r. zasadza się de facto narracja legitymizacji aneksji półwyspu. Rosja pozycjonuje się jako ofiara, najdotkliwiej poszkodowana w wyniku rozpadu Związku Sowieckiego, która w latach 90. ze względu na kryzys polityczny i gospodarczy nie była w stanie bronić swoich interesów. Na tym rozumowaniu zbudowana została narracja o „dziejowej

³¹⁹ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г. б/н. В связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://kremlin.ru/acts/bank/39444/page/1> (dostęp: 15.03.2019). Zob. także: Документальный фильм Андрея Кондрашова: *Крым. Путь на Родину*, https://www.youtube.com/watch?v=t42-71RpRgI&has_verified=1&bpctr=1569048689 (dostęp: 21.09.2019).

³²⁰ Powoływanie się przez Moskwę na casus Kosowa jest również przykładem wybiórczego traktowania zasad prawa międzynarodowego i politycznej hipokryzji. Rosja bowiem sama nigdy nie uznała niepodległości Kosowa, ale to nie przeszkadza jej wykorzystywać tego casusu w celu legitymizacji własnych poczynań na arenie międzynarodowej. Zob. *Гана отозвала признание независимости Косово*, <https://ria.ru/20191111/1560804697.html> (dostęp: 07.12.2019).

sprawiedliwości”, której przejawem miało być „zjednoczenie” Krymu z Rosją. Jej cechą charakterystyczną jest odwoływanie się do argumentów o charakterze pozaprawnym. Sprawiedliwość, prawda, zaufanie, szczerść, rzetelność są moralnymi markerami³²¹, które wyznaczają główną oś narracji, a które to pozycjonują Rosję w roli ofiary, domagającej się sprawiedliwości i naprawienia wyrządzonych krzywd tzn. uznania jej pretensji do półwyspu krymskiego, którego „rosyjskość” nie podlega wątpliwościom.

Narracja o „odwiecznej” rosyjskości półwyspu jest nierozzerwalnie związana z dyskursem o „zjednoczeniu” i stanowi jedną z głównych linii legitymizujących aneksję Krymu. Zgodnie z nią polityczna i kulturowa autonomia w granicach państwa ukraińskiego pozwoliła zachować Krymcom „rosyjskość”, która opiera się na dwóch filarach – kulturowym i etnicznym. Pierwszy z nich wynika z promowania przez władze rosyjskie kulturowego modelu tożsamości zakorzenionego w przeszłości³²². Model ten wydaje się elitom bardziej atrakcyjny niż model obywatelski (polityczny) czy etniczny. Kulturowy model tożsamości wykracza daleko poza granice Federacji Rosyjskiej, a swoje odzwierciedlenie znalazł w idei ruskiego miru.

Jednocześnie odwzorowuje mentalną mapę Rosjan, której nieodłącznymi składowymi są przede wszystkim Ukraina i Białoruś³²³. Tożsamość ta zasadza się na wyjątkowym kodzie cywilizacyjnym, który łączy Krym z Rosją kontynentalną. Język rosyjski, rosyjska kultura, wiara prawosławna to trzy jego filary³²⁴. Prezentowanie Krymu jako inherentnej części rosyjskiej cywilizacji wpisuje się w szerszy trend występujący w rosyjskim dyskursie publicznym i naukowym – przedstawianie dziejów państwa rosyjskiego w ujęciu cywilizacyjnym i

³²¹ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г., *op. cit.*

³²² Я. Примаченко, *Історична політика РФ та її вплив на території південно-східної України та АР Крим в контексті руського миру*, Регіональна історія України. Збірник наукових статей, Вип. 11, s. 106.

³²³ О концепції „ruskiego miru” oraz „trójjedynego narodu rosyjskiego” składającego się z trzech komponentów: Rosjan, Ukraińców i Białorusinów pisze Serhii Plokhyy. Zob. S. Plokhyy, *Kwestia rosyjska. Jak budowano naród i imperium*, Kraków 2019.

³²⁴ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г. б/н. В связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://kremlin.ru/acts/bank/39444/page/1> (dostęp: 06.12.2019).

przeciwstawienie go cywilizacji zachodniej. Coraz popularniejsze jest mówienie o rosyjskiej cywilizacyjnej autonomii w ramach Zachodu lub suwerenności.

Drugi filar mający przemawiać za rosyjskością Krymu to czynnik etniczny. Podkreśla on, że etniczni Rosjanie na Krymie nie są mniejszością narodową od momentu, kiedy stał się on historyczną częścią Imperium Rosyjskiego w 1783 r.³²⁵. Narracja ta uznaje formalnie wieloetniczny charakter półwyspu, kładzie jednak nacisk na liczebną przewagę Rosjan i ich dominującą rolę w jego historii³²⁶.

Jednak rosyjski obraz historii Krymu byłby niepełny bez nawiązywania do tysiącletniej historii i spuścizny Rusi Kijowskiej. Narracja historyczna promowana przez Kreml jest silnie kulturocentryczna. Historia samego półwyspu jest doskonałym symbolem przy wykorzystaniu, którego można dokonać „kulturocentrycznego zwrotu” w umysłach Rosjan. Krym jest tym miejscem, gdzie konkurowały ze sobą różne projekty państwowe i kulturowe. Jednocześnie jednak ze względu na swoją historię nie jest tylko symbolem, ale znacznie czymś więcej – jest „tekstem” historycznym, zawierającym określone kulturowe sensy, które dla Rosji stanowią szczególną kulturową warstwę. Prowadzi to do sakralizacji historii półwyspu³²⁷, który jawi się niczym mitologiczny prapoczątek rosyjskiej państwowości i szerzej cywilizacji.

O sakralizacji narracji historii Krymu świadczy niniejsza wypowiedź Władimira Putina: „Na Krymie dosłownie wszystko jest przeniknięte naszą wspólną historią i dumą. Tutaj znajduje się starożytny Chersones, gdzie chrzest przyjął święty książę Włodzimierz. Jego duchowy czyn – zwrot w stronę prawosławia – przesądził o wspólnym kulturowym, moralnym i cywilizacyjnym fundamencie, który jednoczy narody Rosji, Ukrainy i Białorusi. Na Krymie znajdują się groby rosyjskich żołnierzy, dzięki męstwu których w 1783 r. Krym znalazł się pod kontrolą Imperium Rosyjskiego. Krym to Sewastopol, miasto-legenda, miasto

³²⁵ A. Kapustin, Circular Letter to the Executive Council of the International Law Association, <https://mgimo.ru/about/news/departments/252984/> (dostęp: 28.09.2019).

³²⁶ D. Žalimas, *Russian justification od the annexation of Crimea and Nazi propaganda: great similarities and minor differences*, s. 9, http://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2017/Crimeaannexation-BBCJ_Zalimas_EN.pdf (dostęp: 28.09.2019).

³²⁷ *Родительское собрание. Уроки крымоведения: новые мифы или историческая правда?*, 15 марта 2015; <https://echo.msk.ru/programs/assembly/1510894-echo/> (dostęp: 21.09.2019).

wielkiej chwały, miasto-twierdza i Ojczyzna rosyjskiej Floty Czarnomorskiej. Krym to Bałakława, Kercz, Kurhan Małachowa, góra Sapun. Każde z tych miejsc jest dla nas święte, są to symbole rosyjskiej wojennej sławy i niezwykłego bohaterstwa”³²⁸.

W takim ujęciu niewątpliwie Krym stanowi część rosyjskiej pamięci historycznej, mentalności oraz narodowej tożsamości. Staje się zsakralizowanym obiektem narodowej czci z przypisanymi mu określonym ładunkiem aksjologicznym i symbolami. Takie podejście do dziejów oraz znaczenia półwyspu w historii Rosji determinuje działania władz, by za wszelką cenę udowodnić jego „rosyjskość”, negując jednocześnie pretensje Kijowa do Krymu³²⁹. W tym celu rosyjscy kreatorzy polityki historycznej manipulują faktami, dokonują selektywnego oraz jednostronnego ich wyboru, marginalizując i barbaryzując przy tym ukraiński okres historii w dziejach Krymu.

Przeciwieństwem argumentów mających przemawiać za „rosyjskością” półwyspu jest linia argumentacyjna na rzecz negacji jego „ukraińskości”. Jedną z głównych przesłanek, która ma na celu podważenie prawa Kijowa do Krymu jest niezgodne z konstytucją ZSRS przekazanie półwyspu USRR przez Nikitę Chruszczowa w 1954 r.³³⁰. Zgodnie z rosyjską argumentacją decyzja ta była wynikiem zabiegania przez Chruszczowa o swoje partykularne interesy – poparcie ukraińskiej nomenklatury podczas wyborów nowego sekretarza partii

³²⁸ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г. б/н. В связи с принятием в Российскую Федерацию Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://kremlin.ru/acts/bank/39444/page/1> (dostęp: 15.03.2019).

³²⁹ Należy jednocześnie zaznaczyć, że instrumentalizacja historii nie jest w Rosji zjawiskiem nowym. W przeszłości historia bardzo często była mylona czy wręcz utożsamiana z ideologią, która służyła legitymizacji poczynań rosyjskich władców. Idee i geopolityczne koncepcje, które pojawiają się we współczesnej rosyjskiej narracji historycznej nie są nowe. W większości zostały one stworzone przez rosyjskich ideologów XIX w., a następnie były „wdrukowywane” w społeczną świadomość z niewielkimi modyfikacjami. Nauka więc działała i nadal w służbie władzy. Ideologiczne modele, które następnie wykorzystywano w formie ideologii państwowych wnikliwie bada m. in. Andriej Zorin w swojej monografii. Zob. А. Зорин, *Кормя двуглавого орла... Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII - первой трети XIX века*, Москва 2001.

³³⁰ Decyzję o przekazaniu półwyspu krymskiego USRR oficjalnie podjęło Prezydium KC KPZR 25 stycznia 1954 r. Decyzja ta była poprzedzona wizytą Nikity Chruszczowa na Krymie w 1953 r. Zła sytuacja gospodarcza półwyspu była jednym z wielu przyczyn przekazania Krymu ukraińskiej SRR. 5 lutego 1954 r. decyzję tę zatwierdziło Prezydium Rady Najwyższej ZSRS, mimo braku wymaganego kworum (w posiedzeniu uczestniczyło 13 z 27 członków), a następnie 26 kwietnia Rada Najwyższa ZSRS. Było to pogwałcenie trzech ustaw zasadniczych: ZSRS, USRR oraz RFSRR. Zgodnie z literą konstytucji rosyjskiej SRR decyzję takiej rangi mogła podjąć tylko Rada Najwyższa Związku Sowieckiego po uprzednim wyrażeniu zgody przez Rady Najwyższe RFSRR oraz USRR. Formalnie Prezydium Rady Najwyższej nie było uprawnione do podjęcia decyzji o cesji Krymu od RFSRR i przekazania jej USRR. Jednocześnie spod ukraińskiej jurysdykcji został wyłączony Sewastopol wraz z bazą wojskową, gdzie stacjonowała Flota Czarnomorska. Zob. S. Maksymiec, *Związki Rosji z Krymem*, Zeszyty Naukowe AON nr 3(100) 2015, s. 68. Zob. także: W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009, s. 362.

komunistycznej. Przekazanie Krymu USRR było, zdaniem propagatorów „putinowskiej” narracji także aktem „zadośćuczynienia” za represje na Ukrainie w latach 30. XX w.³³¹ Zdaniem Walentyny Matwijkeno³³² „tragiczna historia” Krymu zaczęła się wraz z arbitralną decyzją Chruszczowa, która była jawnym pogwałceniem konstytucji Związku Sowieckiego³³³.

Teza o „zjednoczeniu” i powrocie Krymu w granice ojczyzny zasadza się również na argumente o samoorganizacji miejscowej ludności, która w obliczu „zagrożenia” ze strony „banderowców” skierowała do Moskwy prośbę o pomoc, ochronę oraz włączenie półwyspu w granice FR. To właśnie koniecznością ochrony praw i wolności mniejszości rosyjskojęzycznej, które rzekomo w wyniku „zamachu stanu” i dojścia do władzy „faszystów” były zagrożone, władze rosyjskie motywują swoje działania na półwyspie. Samoorganizacja Krymczan, formowanie przez nich oddziałów ochotniczych były zdaniem Moskwy przejawem woli narodu³³⁴.

Militarna akcja „zielonych ludzików” wspierana przez rosyjskie siły zbrojne z lądu, morza i powietrza stanowi „pomoc w stworzeniu warunków dla pokojowego i wolnego wyrażenia woli Krymczan, którzy pierwszy raz w historii mieli szansę zadecydować o swoim losie”³³⁵. „Moralny obowiązek” ochrony ludności Krymu zostaje obwarowany również argumentami o charakterze prawnym. Po pierwsze, rosyjskie władze powołują się na prośbę o użycie przez Rosję jej sił zbrojnych wystosowaną przez legalnego ich zdaniem prezydenta Ukrainy – Wiktora Janukowycza w celu obrony życia, wolności i zdrowia ukraińskich obywateli.

Po drugie, bezpośrednia interwencja Rosji jest usprawiedliwiana wewnętrzną sytuacją polityczną, społeczną na Ukrainie. W tym przypadku Moskwa również posługuje się dobrze znanym mechanizmem manipulacji i dezinformacji. Rewolucja

³³¹ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г. б/н. В связи с принятием в Российской Федерации Республики Крым и образованием в составе Российской Федерации новых субъектов, <http://kremlin.ru/acts/bank/39444/page/1> (dostęp: 15.03.2019).

³³² Walentyna Matwijkeno (ros. Валентина Ивановна Матвиенко) – rosyjska polityk, członek i spiker Rady Federacji FR, od 2011 r. członek Rady Bezpieczeństwa FR. W 2018 r. została nominowana na członka Rady ds. Rozwoju Strategicznego i Narodowych Projektów przy prezydencie FR. Zob. <https://tass.ru/info/6925272> (dostęp: 06.12.2019).

³³³ Ceremony signing the laws on admitting Crimea and Sevastopol to the Russian Federation, March 21, 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/20626> (dostęp: 29.09.2019).

³³⁴ D. Żalimas, op. cit., s. 6.

³³⁵ Послание Президента Российской Федерации от 18.03.2014 г., op. cit.

Godności powszechnie kojarzona z oddolnym, obywatelskim protestem wymierzonym w skorumpowane elity władzy, zgodnie z linią narracyjną Kremla staje się dobrze zaplanowaną, sterowaną z zewnątrz (przez USA i kraje Unii Europejskiej) inicjatywą mającą na celu antykonstytucyjny zamach stanu na Ukrainie. W wyniku, władzę w Kijowie przejęli „nacjonaliści”, „neofaszyści”, „banderowcy” i „antysemici”, których polityka bezpośrednio zagrażała rosyjskiej mniejszości³³⁶ na Ukrainie³³⁷. Przy czym należy zwrócić uwagę, że dobrze znane i wykorzystywane już przez władze sowieckie symbole – mity jak np. określenie nacjonalisty czy banderowca nie zmieniły swojego znaczenia. Stygmatyzują one każdego, kto popiera jakąkolwiek formę niezależności Kijowa od Moskwy.

„Banderyzacja” Ukrainy

Eksploatowanie mitu Ukraińca-banderowcy oraz nawiązywanie do spuścizny OUN/UPA pozwoliło władzom rosyjskim na zbudowanie całej narracji, mającej na celu dyskredytację państwa ukraińskiego na arenie międzynarodowej oraz dehumanizację przeciwnika. Jest to bezpośrednim sięgnięciem do rezerwuaru sowieckiej propagandy. W historii niepodległej Ukrainy nie jest jednak odosobnionym wyjątkiem. Hasło walki z ukraińskim „fasyzmem” na szczeblu państwowym pojawiło się już w okresie Pomarańczowej Rewolucji. Było wówczas wykorzystywane w celu dyskredytacji Wiktora Juszczenki - politycznego konkurenta prorosyjskiego kandydata na prezydenta Wiktora Janukowycza. Narracja ta powróciła następnie w okresie prezydentury Janukowycza, który aktywnie wykorzystywał ją do celów politycznych. Wystarczy tylko wspomnieć kilka prezydenckich inicjatyw w tym zakresie. Jeszcze w 2011 r. został powołany

³³⁶ Warto zwrócić uwagę na ciekawe połączenie wątków antysemitycznych czy kolaboracjonizmu z III Rzeszą z sytuacją mniejszości rosyjskiej na Ukrainie po 1991 r. Łączenie tych kwestii na pozór wydaje się bezzasadne, aczkolwiek budowanie paraleli między Holokaustem a rzekomymi prześladowaniami mniejszości rosyjskiej przez Kijów miało na celu przede wszystkim dehumanizację oponenta – i było to działanie obliczone na interesy *stricte* polityczne. Jednocześnie Moskwa starała się narzucić światu (szczególnie Europie) swoją własną narrację zgodnie, z którą rosyjskie cierpienie było na tyle „wyjątkowe”, że zasadnym było porównanie go tylko do największej hekatombi XX w., a mianowicie do Holokaustu. W tym znaczeniu narracja ta była adresowana przede wszystkim do społeczności międzynarodowej i stanowiła część rosyjskiej polityki historycznej. W ostateczności bowiem miała ona na celu marginalizację rosyjskiej odpowiedzialności za zbrodnie sowieckie i wiktymizację narodu rosyjskiego. W ten sposób Ukraina, która pozycjonuje się na ofiarę sowieckiego i obecnego – rosyjskiego reżimów, z ofiary stała się oprawcą. Mamy tutaj do czynienia z redefinicją znaczeń.

³³⁷ Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине, 4 марта 2014 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> (dostęp: 21.09.2019).

Antyfaszystowski Komitet Ukrainy na czele z członkiem Partii Regionów Wadymem Kolesnyczenką. Następnie w 2013 r. Kolesnyczenko stanął na czele dwóch międzyfrakcyjnych inicjatyw: Międzynarodowego Antyfaszystowskiego Frontu oraz ugrupowania na rzecz poparcia „kanonicznej prawosławnej Cerkwi”. W ramach pierwszej inicjatywy, 22 lutego 2013 r. w Kijowie odbyło się Międzynarodowe Antyfaszystowskie Forum³³⁸. O wpływie Moskwy na kurs wewnętrznej polityki Kijowa świadczy również przyjęcie przez Radę Najwyższą w 2012 r. tzw. ustawy Kiwałowa – Kolesnyczenki (ukr. Закон «Про засади державної мовної політики»), która wprowadziła kategorię „języka regionalnego”.

Za język regionalny uznawano język, który zgodnie danymi spisu ludności minimum 10% mieszkańców danego regionu uważało za swój język ojczysty³³⁹. Ze względu na swój potencjał ustawa de facto czyniła rosyjski drugim językiem urzędowym na Ukrainie. Jej przyjęcie wywołało szeroki rezonans w ukraińskim społeczeństwie. Takie obłasti (odpowiednik polskiego województwa) jak: Lwowska, Iwano-Frankowska, Tarnopolska, Chmielnicka, Rówieńska wystąpiły z protestem przeciw rozwiązaniom wprowadzonym przez ustawę Kiwałowa-Kolesnyczenki³⁴⁰, natomiast Ługańska, Charkowska, Doniecka, rada miejska miasta Sewastopola wprost przeciwnie – otwarcie ją poparły³⁴¹. Niewątpliwie kwestie językowe i polityka władz w tym zakresie polaryzowała wówczas ukraińskie społeczeństwo, co skrupulatnie wykorzystywały władze w Moskwie.

Należy bezsprzecznie zgodzić się z ukraińską historyk Instytutu Historii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy Janą Prymaczenko, która twierdzi, że rosyjska narracja jest tylko i wyłącznie zmodernizowaną wersją starych sowieckich dyskursów. Zgodnie z promowaną przez Kreml linią narracyjną Rewolucja Godności wyniosła do władzy faszystów-banderowców w wyniku, czego w Kijowie

³³⁸ В. Гриневич, „Український фашизм”: диявольський триумф політехнологів, <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/ukrainian-fascism-fiction> (dostęp: 28.09.2019). Zob. także: Я. Примаченко, op. cit., s. 125.

³³⁹ Закон України «Про засади державної мовної політики, № 5029-VI, від 03.07.2012, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703> (dostęp: 07.12.2019).

³⁴⁰ Акції против "языкового закона" идут во многих городах Украины, <https://www.unian.net/politics/669713-aktsii-protiv-yazykovogo-zakona-idut-vo-mnogih-gorodah-ukrainyi.html> (dostęp: 07.12.2019).

³⁴¹ Міські ради на сході і півдні виступають на підтримку «мовного закону», <https://www.radiosvoboda.org/a/24641165.html> (dostęp: 07.12.2019).

Komosa J. *Legitymizacja aneksji Krymu z historią w tle*

rządzi „faszystowska junta”. Narracja ta pozwoliła Kremlowi na głoszenie tezy, że prezydentura Petra Poroszenki była nielegalna. Natomiast konflikt na Donbasie został zaprezentowany jako „wojna domowa” prorosyjskiego wschodu Ukrainy ze stojącymi na czele „kijowskiej junty” faszystami-banderowcami.

Pozwoliło to Moskwie na poszerzenie historyczno-politycznej koncepcji „trzech Ukrain” zgodnie, z którą ukraińska państwowość jest postrzegana jako sztuczna i sezonowa, składająca się z trzech różnych w sensie historyczno-kulturowym regionów: centralnej Ukrainy (Małorosja/Hetmańszczyzna), południowo-wschodniej Ukrainy (Noworosja) oraz zachodniej Ukrainy (głównie Galicja i Wołyń). Przy czym Noworosja jest postrzegana przez rosyjskie elity polityczne jako kulturowo i historycznie „spowinowacona” z Rosją³⁴².

Ekspluatowanie mitu ukraińskiego „faszyzmu” i „skrajnego nacjonalizmu” pozwoliło Kremlowi na demonizację swojego oponenta. Natomiast budowanie analogii z Wielką Wojną Ojczyźnianą, walką z III Rzeszą, gdzie współczesna armia rosyjska wciela się w rolę niosącej „wyzwolenie” sowieckiej Armii Czerwonej, natomiast dzisiejsze siły zbrojne Ukrainy porównuje się z niemieckimi oddziałami Waffen-SS ma na celu dehumanizację oponenta oraz ontologizację konfliktu z Ukrainą, który prezentowany jest w kategoriach walki dobra z absolutnym złem³⁴³.

Prezentowanie Ukrainy jako niepełnowartościowego państwa w stanie całkowitego rozkładu, nie będącego w stanie zapewnić podstawowych warunków egzystencjalnych swoim obywatelom, na dodatek niekontrolującej sytuacji wewnętrznej i nieposiadającej legalnie wybranych władz pozwoliło Moskwie na sięgnięcie do rezerwuaru sprawdzonych, wielokrotnie wykorzystywanych przez Związek Sowiecki mitów np. Ukraina jako kolaborant III Rzeszy, Ukraińiec - banderowiec czy sezonowość państwa ukraińskiego. Innym nie mniej ważnym mitem jest historyczna misja Rosji na obszarze postsowieckim, której celem jest ochrona współbraci³⁴⁴. Moskwa w ten sposób starała się o humanizację swojej „misji

³⁴² Я. Примаченко, *op. cit.*, s. 127-128.

³⁴³ В. Гриневич, „Український фашизм”: диявольський триумф політтехнологів, <http://uamoderna.com/blog/vladislav-grinevich/ukrainian-fascism-fiction> (dostęp: 28.09.2019).

³⁴⁴ V. Rotaru, *Russia's post-Crimea legitimization discourse and its challenges for the EAP countries*, s. 36. <https://www.researchgate.net/publication/311397028> (dostęp: 29.09.2019).

pokojuowej” na Krymie, twierdząc, że jedynym zadaniem jej oddziałów wojskowych było zabezpieczenie i stworzenie warunków do przeprowadzenia referendum³⁴⁵. Obecność swoich żołnierzy Kreml motywował również absurdalnym zagrożeniem przeprowadzenia przez władze w Kijowie czystki etnicznej³⁴⁶ oraz kulturowej na Krymie. Ta druga wynikała z rzekomego wykluczenia Rosjan mieszkających na półwyspie z udziału w życiu politycznym kraju oraz zagrożenia dla zachowania ich tożsamości narodowej. Zgodnie z promowaną narracją byli oni poddani przymusowej ukrajinizacji³⁴⁷.

Argumentacja ta przybrała na sile po przyjęciu przez Kijów tzw. „ustawy językowej” w 2014 r. Nie była to jednak ustawa stricte o polityce językowej, lecz o roli języka urzędowego w życiu państwa. I choć jej rzeczywistym celem było ograniczenie używania języka rosyjskiego w przestrzeni publicznej oraz licznych sferach życia społecznego np. w szkolnictwie czy mediach, to w praktyce ustawa ta nigdy nie weszła w życie. Pomimo próby uchylecia ustawy Kiwałowa-Kolesniczenko z 2012 r. przez Radę Najwyższą (decyzję o jej zniesieniu Rada przegłosowała 23.02.2014 r). nie podpisał jej Ołeksandr Turczynow - przewodniczący parlamentu. Dopiero w 2018 r. Sąd Konstytucyjny Ukrainy unieważnił ten akt prawny, a Rada Najwyższa mogła przystąpić do prac nad nowym projektem ustawy językowej³⁴⁸.

Przesłanki prawno-międzynarodowe

Zasadność przekazania Krymu USRR od samego rozpadu ZSRS była zarzewiem konfliktu między Moskwą a Kijowem. Rosjanie już w latach 90. XX w. poddawali w wątpliwość legalność „transferu” półwyspu i powoływali się na przesłanki prawne, czego wyrazem jest postanowienie Rady Najwyższej Federacji

³⁴⁵ D. Žalimas, op. cit., s. 15-16, 21.

³⁴⁶ Interview to German TV channel ARD, November 17, 2014, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/47029> (dostęp: 29.09.2019).

³⁴⁷ В. Толстых, *Воссоединение Крыма с Россией: правовые квалификации*, Евразийский юридический журнал, № 9(76) 2014, <https://eurasia-law.ru/nashi-rubriki/yuridicheskie-stati/vossoedinenie-kryma-s-rossiej> (dostęp: 29.09.2019). Zob. także: W. Zorkin, *Civilization of law and development of Russia*, St. Petersburg International Legal Forum 2015, s. 264.

³⁴⁸ T. A. Olszański, *Ukraińcy nie gęsi... Ustawa o języku państwowym Ukrainy*, Komentarze OSW, 2019-06-11, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2019-06-11/ukraincy-nie-gesi-ustawa-o-jezyku-panstwowym-ukrainy> (dostęp: 07.12.2019).

Rosyjskiej z 25 maja 1992 r., w którym jasno stwierdzono, że decyzja Prezydium Rady Najwyższej RFSRR z 5 lutego 1954 r. o przekazaniu półwyspu ukraińskiej SRR była podjęta z naruszeniem postanowień Konstytucji rosyjskiej SRR i dlatego należy ją uznać za niemającą mocy prawnej od momentu jej przyjęcia³⁴⁹.

Jeszcze raz krótko o negowaniu skutków prawnych z 1954 r, USRR – RF SRR. Rozporządzeniu Wierhownego Sowietu RF od 21.05.1992.

Działania Moskwy związane z aneksją Krymu wywołały oburzenie społeczności międzynarodowej i pociągnęły za sobą nałożenie sankcji na Rosję. Dlatego ważną składową narracji publicznej była prawno – międzynarodowa linia argumentacyjna legitymizująca działania Kremla wobec Kijowa. Jej adresatami była przede wszystkim społeczność międzynarodowa. Miała ona za zadanie „złagodzenie” perturbacji międzynarodowych. Narracja ta powołuje się przede wszystkim, na prawo narodów do samostanowienia zawarte w kilku fundamentalnych aktach prawa międzynarodowego na czele z Kartą Narodów Zjednoczonych. Referendum zorganizowane przez władze krymskie 16 marca 2014 r. było niczym innym, jak tylko wyrazem tego prawa.

Ważną przesłankę casus Kosowa, które zdaniem rosyjskich władz w sytuacji analogicznej, jak Krym ogłosiło jednostronnie akt niepodległości od Serbii. W ten sposób, zdaniem rosyjskiego prezydenta, precedens Kosowa pokazuje, że nie jest konieczna zgoda władz centralnych do jednostronnego ogłoszenia niepodległości (choć sama Rosja nie uznaje Kosowa). Na zarzuty o naruszenie wewnętrznego ustawodawstwa Ukrainy i niezgodność z prawem ukraińskim zorganizowanego przez władze krymskie referendum, prezydent Putin przytoczył orzeczenie Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 17 kwietnia 2009 r., w którym stwierdzono, że deklaracje niepodległości mogą i często tak się zdarza, naruszać wewnętrzne ustawodawstwo. Jednak to nie oznacza, że dochodzi do naruszenia przepisów prawa międzynarodowego. Niemniej jednak wymowny jest fakt, że Sąd Konstytucyjny RF, na wniosek Putina, przyjmował uchwały w sprawie

³⁴⁹ Постановление Верховного Совета Российской Федерации „О правовой оценке решений высших органов государственной власти РСФСР по изменению статуса Крыма, принятых в 1954 году”, <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/o1954.htm> (dostęp: 07.12.2019).

konstytucyjności umowy o włączeniu Krymu do RF w trybie pilnym na posiedzeniu niejawnym³⁵⁰.

Dodatkowym argumentem na rzecz usprawiedliwienia działań Moskwy było powołanie się Władimira Putina na casus samej Ukrainy. W 1991 r. Ukraina ogłaszając deklarację niepodległości i opuszczając Związek Sowiecki również powoływała się na prawo narodów do samostanowienia identycznie jak Autonomiczna Republika Krym w 2014 r.³⁵¹.

Ważną część oskarżeń społeczności międzynarodowej stanowiły zarzuty o pogwałcenie postanowień Memorandum Budapesztańskiego z 1994 r., zgodnie, z którym Federacja Rosyjska była jednym z trzech (obok USA i Wielkiej Brytanii) gwarantów niepodległości oraz integralności terytorialnej Ukrainy. Na tym tle dość interesująca wydaje się argumentacja strony rosyjskiej. Zdaniem głowy rosyjskiego MSZ Sergieja Ławrowa Memorandum Budapesztańskie obligowało strony tylko do jednego – zakazu użycia broni jądrowej przeciw Ukrainie. Zdaniem ministra Ławrowa dokument ten „nie zobowiązuje nas do zaakceptowania antykonstytucyjnego zamachu stanu i działań ukraińskich radykałów, które podważyły suwerenność państwa ukraińskiego”³⁵².

Konkluzje

Polityka historyczna władz rosyjskich oraz narracja przez nie promowana ma na celu nie tylko legitymizację aneksji Krymu, ale również „przepisanie” historii Ukrainy oraz półwyspu (przede wszystkim wymazanie ukraińskiego okresu jego dziejów). W tym celu „ukraińskość” Krymu jest konsekwentnie negowana przy

³⁵⁰ Конституционный Суд РФ проверит международный договор о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым на соответствие Конституции РФ, <http://www.ksrf.ru/ru/News/Pages/ViewItem.aspx?ParamId=3160> (dostęp: 07.12.2019).

³⁵¹ Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине, 4 марта 2014 года, <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> (dostęp: 21.09.2019).

³⁵² Foreign Minister Sergey Lavrov's comments following talks with José Manuel García-Margallo, Foreign Affairs and Cooperation Minister of Spain, <https://russiaeu.ru/en/news/foreign-minister-sergey-lavrov-s-comments-following-talks-jose-manuel-garcia-margallo-foreign> (dostęp: 29.09.2019).

Zob. także: Sergey Lavrov's remarks and answers to media questions at a news conference on Russia's diplomacy performance in 2015, Moscow, January 26, 2016, https://embrusscambodia.mid.ru/web/cambodia-en/news/-/asset_publisher/XnFvEje3IKoj/content/sergey-lavrov-s-remarks-and-answers-to-media-questions-at-a-news-conference-on-russia-s-diplomacy-performance-in-2015-moscow-january-26-2016?inheritRedirect=false (dostęp: 29.09.2019).

pomocy zarówno argumentów prawnych, jak i historycznych. Natomiast wizerunek państwa ukraińskiego w oczach jego mieszkańców dyskredytowany. Próba wymazania i zanegowania wspólnej ukraińsko-krymskiej historii, ważności i charakteru relacji półwyspu z „kontynentalną” Ukrainą, zmierza do potwierdzenia ciągłości historycznej więzi (czego? np. więzi, należności, ...) Rosji z Krymem.

Polityka władz prowadzi także do kontynuacji zmiany tożsamości oraz pamięci historycznej Krymczan. W ten sposób rosyjska władza staje się głównym propagatorem zbiorowej amnezji rozprzestrzeniającym „białe plamy” pamięci. Dozowanie przez władze selektywnych, wypaczonych lub zanegowanych treści historycznych zwiększa podatność społeczeństwa na państwową propagandę, czyniąc je bardziej sterowalnym.

O skuteczności tego typu instrumentów świadczą badania opinii publicznej. Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez niezależne Centrum Lewady w 2016 r. aż 79% Rosjan było dumnych z przyłączenia Krymu do Rosji³⁵³. Działania władz znacznie wpłynęły także na wizerunek Ukraińców w oczach Rosjan – w 2017 r. tylko 26% rosyjskiego społeczeństwa pozytywnie odnosiło się do swoich południowych sąsiadów, podczas gdy 59% negatywnie³⁵⁴. Świadczy to o podatności rosyjskiej opinii publicznej na propagowaną przez Kreml wizję ostatnich wydarzeń na Ukrainie oraz historii relacji rosyjsko-ukraińskich.

³⁵³ Левада Центр: Национальна гордость, 30.06.2016, <https://www.levada.ru/2016/06/30/natsionalnaya-gordost/> (dostęp: 07.12.2019).

³⁵⁴ *Отношение россиян к Украине ухудшается, а украинцев к России – улучшается. Россияне больше подвержены пропаганде, считает украинский эксперт*, <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2017/06/23/695650-otnoshenie-k-ukraine> (dostęp: 07.12.2019).

Komosa Julita, Legitimization of the annexation of Crimea with history in the background.

***Abstract:** The article is devoted to the narrative of the legitimacy of the annexation of Crimea. The article focuses primarily on historical threads and arguments that are used by the Russian authorities to legitimize the annexation of the peninsula. The author focuses on the four main pillars of Russian narrative: the "unification" of Crimea and its "eternal" Russianness, the narrative about Ukrainian fascism, and international and legal discourse. In the article, the author tries to show that history is a convenient and flexible instrument for the Russian authorities to legalize political action. There is an instrumentalization of history, which has become a hostage of geopolitics.*

Alina Zawada

Uniwersytet Warszawski

Wybrane problemy społeczne i gospodarcze wsi
ukraińskiej w II Rzeczypospolitej w świetle artykułów
dziennika „Diło” z lat 1928 – 1935

***Streszczenie:** Niniejszy artykuł charakteryzuje mniejszość ukraińską zamieszkującą w granicach Polski międzywojennej. Skupiono się na ludności wiejskiej, która stanowiła zdecydowaną większość ówczesnego społeczeństwa. Podstawę opisu stanowią artykuły lwowskiego dziennika „Diło” z lat 1928 – 1935. Celem jest charakterystyka wsi ukraińskiej przez analizę tytułowego źródła. Zagadnienia społeczne i gospodarcze ukazane zostały na tle życia państwowego, skomplikowanych spraw narodowościowych.*

„Diło” to najstarsza i przez wiele lat jedyna codzienna gazeta ukraińska wydawana w tym języku na terenach Cesarstwa Austro – Węgierskiego, a później Rzeczypospolitej Polskiej. Ukazywała się we Lwowie w latach 1880 – 1939, początkowo dwa razy w tygodniu, zaś od 1888 roku - każdego dnia. Pismo powołano do życia, bo miało być przeciwieństwem „Słowa” – gazety, która już wychodziła we Lwowie, ale była wrogo nastawiona wobec ruchu ukraińskiego i sympatyzowała z Rosją³⁵⁵. „Diło” miało „czynem, a nie słowem kierować naród do lepszego”³⁵⁶.

³⁵⁵ „Słowo” (ukr. «Слово») – społeczno – polityczna i literacka gazeta, organ moskalofilów, wychodząca we Lwowie latach 1861 – 1887; wroga wobec ruchu ukraińskiego, a sympatyzująca z Rosją.

³⁵⁶ *Енциклопедія українознавства*, том 2, Львів 1993, s. 521

Idea ta dość szybko zdobyła popularność i gazeta wyparła z rynku „Słowo”, które w 1887 roku przestało być wydawane³⁵⁷.

„Diło” broniło linii politycznej partii narodowych: Ukraińskiej Partii Narodowo –Demokratycznej, Ukraińskiej Ludowej Partii Pracy, wreszcie Ukraińskiego Zjednoczenia Narodowo-Demokratycznego (UNDO). Na łamach gazety, która miała być organem prasowym dla wszystkich Ukraińców, pisali przedstawiciele różnych poglądów ze wszystkich ziem ukraińskich. „Diło” odegrało dużą rolę w życiu narodowym Ukraińców w Galicji. Ostatni numer pisma ukazał się 6 września 1939 roku³⁵⁸.

Do ukazania problemów społecznych i gospodarczych wykorzystano artykuły dotyczące wsi z numerów dziennika z lat 1928 -1935, dostępnych w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.

Spoleczne problemy wsi ukraińskiej

Mieszkalnictwo

Warunki, w jakich mieszkali ukraińscy chłopci odzwierciedlały katastrofalny stan kultury materialnej po I wojnie światowej. Odbudowano zniszczone wtedy budowle, ale były to bardzo prymitywne budynki, gdyż ceny materiałów budowlanych przekraczały możliwości finansowe mieszkańców wsi. Chłopska chata była mieszkaniem dla wieloosobowej rodziny, a zimą przebywały tam jednocześnie zwierzęta gospodarskie³⁵⁹. Do codzienności należało też życie w jednym pomieszczeniu obok siebie dwóch, a nawet trzech rodzin³⁶⁰.

Pod koniec lat 20. ukazał się tekst dotyczący braku zorganizowanej akcji budowy mieszkań dla rodzin chłopskich. Jego autor ubolewał, że podczas gdy w miastach budowało się dla mieszkańców całe osiedla, to ubogi chłop był zdany wyłącznie na własne siły. Obok niedostatecznej ilości pomieszczeń mieszkalnych, nagminny był także brak pomieszczeń gospodarskich, takich jak stodoły, spichlerze,

³⁵⁷ Ibidem, s. 521.

³⁵⁸ „Diło”, [w:] А. Животко, *Історія української преси* [online] <http://westudents.com.ua/glavy/26259-quotdloquot.html> [dostęp z 03.07. 2018 r.].

³⁵⁹ М. Кузьмин, *Збіжєва чи годівельна господарка?* „Diło”, 3 sierpnia 1929 r., s. 4.

³⁶⁰ М. Творидло, *Будівельна скрута на селі*, „Diło”, 29 września 1929 r., s. 1.

piwnice. Nieodpowiednie przechowywanie zbiorów często kończyło się ich zepsuciem, a przez to zmarnowaniem plonów³⁶¹.

Do wyjątków należała wieś Toki nad Zbruczem. Liczyła ona ponad 2, 5 tys. mieszkańców. Chaty miały blaszane dachy, rzadko w tej wsi spotykało się krycie strzechą. Ze względu na bliskość kamieniołomu, prawie wszystkie budynki wykonano z białego kamienia. Domy miały kuchnie oraz 2 – 3 pokoje, we wszystkich pomieszczeniach znaleźć można było duże okna³⁶².

Żywnienie

Mleko było ważnym elementem w menu mieszkańca wsi. Stało się ono jednak źródłem plotki, rozchodzącej się wśród chłopów. Głoszono bowiem, że oddawanie do mleczarni zbyt dużej ilości mleka jest przyczyną jego braku w codziennej diecie, a niedostateczna ilość przyjmowanego tłuszczu znajdującego się w tym produkcie, miała z kolei wywoływać łatwą zapadalność na gruźlicę. Autor próbował sprostować tę pogłoskę i postarał się wykazać, że brak tłuszczu nie prowadzi do chorób, zaś mleko można zastąpić innymi, tańszymi odpowiednikami, jak kwaśne mleko czy sery, bowiem jego litr ma taką samą wartość odżywczą – dowodził autor - jak dwie bułki z masłem i kawałkiem mięsa³⁶³.

Dieta mieszkańca wsi była bardzo uboga w składniki mineralne i niemal niezmienna od wieków, co także podnoszono w artykułach. Podstawę żywienia stanowiły kasze i ziemniaki. Pojawiały się one na stołach chłopów niemal codziennie w postaci różnych potraw, gdyż były tanie i łatwo dostępne³⁶⁴. Jeden z tekstów namawiał jednak do spożywania cukru, ponieważ – jak pisano - ma on duże wartości odżywcze i jest lekkostrawny. Zauważono również, że poprawia nastrój i wytwarza dużą ilość energii w ciele człowieka. Dlatego miał on stanowić ważny element diety osoby ciężko pracującej fizycznie, szczególnie rolników. Wysoką śmiertelność dzieci tłumaczono niskim poziomem cukru w ich organizmach³⁶⁵.

³⁶¹ Ibidem, s. 1.

³⁶² З. Пеленський, *Надзбручанське село Токи*, „Діло”, 24 lipca 1935 r., s. 4.

³⁶³ *Чи молочарство може бути причиною недоживлювання населення?* „Діло”, 16 stycznia 1930 r., s. 3.

³⁶⁴ С. Грапливий, *Польська аграрна політика і наше село*, „Діло”, 29 lipca 1931 r., s. 1.

³⁶⁵ *Відживляюча вартість цукру для селянина*, „Діло”, 12 lipca 1930 r., s. 4.

W jednym z artykułów pojawiło się stwierdzenie, że biały chleb był rzadkością w gospodarstwie ukraińskiego chłopca w dwudziestolecie międzywojennym³⁶⁶. Na przednówku zaś, gdy brakowało mąki ze zbóż, gospodynie potrafiły upiec chleb z mąki, którą uzyskiwały z kory brzozonej³⁶⁷.

Oświata

Pod koniec lat 20. zwrócono uwagę na to, że w wioskach ukraińskich było zbyt mało szkół i nauczycieli, a i dorośli ludzie rzadko potrafili czytać³⁶⁸. Ewenement w skali mniejszości ukraińskiej oraz państwa polskiego stanowiła pewna wioska na Bojkowszczyźnie, która była pozbawiona analfabetów. Za czasów cesarskich istniała tam znakomita szkoła ucząca czytania i pisania, a także języków obcych, kładąca nacisk przede wszystkim na naukę niemieckiego. Z tego właśnie powodu wszyscy starsi ludzie znali tam język obcy, zaś najmłodszym przekazywano znajomość alfabetu³⁶⁹.

Naświetlono także sytuację ukraińskich dzieci, skazanych na uczęszczanie do szkół z polskim językiem wykładowym. Jak jednak stwierdzono w gazecie – one najczęściej się tam nie pojawiały. Powodem tego stanu rzeczy była nieznamość języka, postępująca w tych szkołach polonizacja oraz niezrozumienie problemów dzieci mniejszości ukraińskiej przez nauczycieli Polaków³⁷⁰.

Zachęcano chłopów do podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Fachowcy, których brakowało na wsiach, to m.in.: agronomowie, sadownicy, ogrodnicy, pasiecznicy, zootechnicy, inżynierowie ds. melioracji³⁷¹. Agronomowie byli osobami propagującymi nowatorskie sposoby uprawy, zorientowanymi w zagadnieniach technicznych i ekonomicznych. Jednak codzienność, z jaką przyszło im się mierzyć, była niezwykle trudna: dyrekcje powiatowych spółdzielni, w których byli zatrudniani, najczęściej lekcewały ich pracę. Nie mieli oni dostępu

³⁶⁶ С. Храпливий, *Голод в українському селі*, „Діло”, 27 kwietnia 1935 r., s. 10.

³⁶⁷ *Голод на Поліссі*, „Діло”, 25 kwietnia 1933 r., s. 1.

³⁶⁸ М. Кузьмин, *Збіжєва чи годівельна...*, s. 4.

³⁶⁹ І. Филпчак, *Село без аналфаетів*, „Діло”, 7 sierpnia 1931 r., s. 2.

³⁷⁰ Я. Татомур, *Орханізуємо сільські діточі бібліотеки!*, „Діло”, 18 listopada 1933 r., s. 1 – 2.

³⁷¹ С. Храпливий, *За підстави нашої суспільної агрономії*, „Діло”, 29 października 1931 r., s. 1 – 2.

Zawada A. *Wybrane problemy społeczne i gospodarcze wsi ukraińskiej ...*

do fachowej literatury. Wynagrodzenie agronomów było niewielkie, co prowadziło do zmian osób zatrudnionych na tych posiadach nawet kilka razy w roku³⁷².

Absolwentów szkół średnich namawiano do wstępowania do szkół wyższych, które mogłyby zapewnić niezbędne kształcenie. Nie ukrywano przed potencjalnymi kandydatami, że praca na wsi jest ciężka, za to dająca satysfakcję. Pojawiały się argumenty patriotyczne, podkreślano konieczność zdobywania wiedzy i pracy dla rozwoju własnego oraz narodu. Piętnowano kształcenie na zagranicznych uniwersytetach i podejmowanie pracy w obcych krajach³⁷³.

Szkołami dla ukraińskiej młodzieży wiejskiej były Szkoła Gospodarstwa Domowego w Uhercach Winiarskich w powiecie Rudki (woj. lwowski) oraz Szkoła Sadownicza w Miłowaniu w powiecie tłumackim (woj. stanisławowski). Szerzenie praktycznej wiedzy rolniczej było konieczne, gdyż szkoły te nie mogły całkowicie zaspokoić potrzeb mniejszości ukraińskiej.

Jeden z autorów zaproponował więc niezwykle sposób na edukację młodzieży wiejskiej, wdrażany w Towarzystwie Silskij Hospodar. Młodzi mieszkańcy wsi grupowali się w Związkach Młodzieży, a następnie otrzymywali zadanie – konkurs, które było powiązane z pracą gospodarską, np. wyhodowanie zwierzęcia czy uprawę rośliny. Młodzież wykonywała wszelkie prace związane z tym zadaniem pod okiem doświadczonego instruktora. Konkurs kończył się wyborem najlepszego projektu, co mobilizowało młodzież do ofiarnej i wyteźonej pracy. Temat konkursu miał się zmieniać każdego roku. Pierwsze wyniki tego eksperymentu okazały się być zadowalające³⁷⁴.

Świadomość narodowa

Dziennikarze nie mieli wątpliwości, że poczucie przynależności narodowej powinno stanowić atrybut chłopu ukraińskiego³⁷⁵. Jeśli uświadomienie narodowe mierzyć za pomocą wstępowania chłopów do spółdzielni (taki miernik uznawała

³⁷² А. Романенко, *Агрономічна праця в краю*, „Діло”, 4 lutego 1930 r., s. 3, А. Романенко, *Агрономічна праця в краю*, „Діло”, 8 lutego 1930 r., s. 3-4.

³⁷³ С. Храпливий, *Фахівців до сільського господарства*, „Діло”, 4 czerwca 1929 r., s. 1.

³⁷⁴ С. Храпливий, *Про важне, чергове завдання*, „Діло”, 22 kwietnia 1933 r., s. 1-2.

³⁷⁵ М. Творидло, *Жах денатурованого спіриту по наших селах*, „Діло”, 27 stycznia 1935 r., s. 3.

redakcja „Diła”³⁷⁶), to Ukraińcy byli wzorowymi patriotami. Liczne artykuły opisywały istnienie spółdzielni i towarzystw w wielu miejscowościach ukraińskich leżących w granicach II Rzeczypospolitej. Między innymi w miejscowości Olszanica na Jaworowszczyźnie działała Spółdzielnia Selianin, istniała filia Towarzystwa Ridna Szkoła, Towarzystwa Silskij Hospodar, Związek Ukrainek. Spółdzielnia organizowała sprzedaż wyplatanych we wsi produktów wiklinowych w najodleglejszych miejscach Polski, takich jak Bielsk, Łódź, czy Poznań. W ten sposób promowano ukraińskie rękodzielnictwo³⁷⁷.

We wspomnianej już wiosce Toki na Podolu istniała czytelnia Proswity, oddział Ridnej Szkoły, Towarzystwo Silskij Hospodar, działały też chór Bandura, oddział Związku Ukrainek, oraz Towarzystwo Łuh³⁷⁸. Przed wojną wielu mieszkańców tej miejscowości wyjechało do Ameryki, ale utrzymywali oni związki z wsią, a zdarzały się i wypadki powrotu z emigracji, spowodowane poczuciem odrębności narodowej i tęsknotą za rodzinnymi stronami³⁷⁹.

Problemy życia codziennego

Głód

Największym, wręcz dramatycznym problemem wsi ukraińskiej był głód, który pojawiał się właściwie każdego roku na przednówku. Fatalny był rok 1927, czas wielkiej powodzi i zalania plonów³⁸⁰. Klęska powróciła w początku lat 30. Szczególnie trudny był rok 1932. Wtedy głodowały całe wsie w powiatach województwa lwowskiego, na Hucluszczyźnie i na Bojkowszczyźnie, co opisywano w gazecie.

Miejscowością, poddaną osobnej projekcji, była wieś Komarniki w województwie lwowskim. Jak podano w artykule, ponad 90% tamtejszych gospodarstw było majątkami małorolnymi, ich powierzchnia wynosiła do 1 ha. Mieściły się nad Dniestrem, co utrudniało prace gospodarskie. Ziemia była tam nieurodzajna, więc mieszkańcy imali się także innych zajęć, takich jak wyplatanie

³⁷⁶ М. Творидло, *Жах денатурованого...*, s. 3.

³⁷⁷ А. Курдилик, *Серед близьких які холодють*, „Діло”, 7 marca 1935 r., s. 3.

³⁷⁸ З. Пеленський, *Надзбручанське село Токи*, „Діло”, 28 lipca 1935 r., s. 4-5.

³⁷⁹ Ibidem, s. 4.

³⁸⁰ *Боротьба з голодом*, „Діло”, 5 listopada 1927 r., s. 1.

Zawada A. *Wybrane problemy społeczne i gospodarcze wsi ukraińskiej ...*

koszyków, które w tych okolicach dawało znaczny przychód. Ogólnoświatowy kryzys przyniósł pogorszenie doli chłopów, szczególnie dotkliwie w tej części państwa polskiego. Przednówek okazał się dramatycznie ciężki dla wsi położonych w okolicach Komarnik: na 100 rodzin głodowało tam 35³⁸¹.

Na Huculszczyźnie przyczyną klęski był grad, który wczesną wiosną zniszczył zasiewy zboża i sadzonki ziemniaków. Wcześniej, w trakcie zimy, zjedzono całe zapasy tego warzywa, co w konsekwencji doprowadziło do sytuacji, że na przednówku nie było już czego jeść i czym obsadzić pól. Aby się ratować, wyprzedano wszystkie zwierzęta po mocno zaniżonej cenie, podjęto nawet próby sprzedaży odzieży³⁸². Społeczność zorganizowała się i zebrała 75 kg zboża, podzielono je następnie między najbardziej potrzebujących. Zawieszono także Komitet Pomocy Głodującym Huculszczyzny, który włączył się w dożywianie dzieci z rodzin o trudnej sytuacji³⁸³. Liczbę osób głodujących w marcu oszacowano na 180. Według danych zebranych w kwietniu, takich rodzin było już 1743³⁸⁴.

O groźbie głodu pisano także w odniesieniu do Bojkowszczyzny. Wiosną zmarły sadzonki ziemniaków,³⁸⁵ sytuację pogorszyła dodatkowo susza, która wystąpiła latem i doprowadziła do braku paszy, potęgując głód ludzi i zwierząt³⁸⁶.

W 1933 r. głód wystąpił na Polesiu. Tamtejsza ludność próbowała radzić sobie z brakiem pożywienia w ten sposób, że wypiekano chleb z miazgi, która znajdowała się pod korą brzozy. Ludzie szukali innych jadalnych roślin, zawierających produkt podobny do mąki. Spożywano też dużą ilość ziemniaków³⁸⁷ oraz pito dużo wody³⁸⁸.

W 1935 r. ucierpiały tereny Jaworowszczyzny. Jak podkreślano w artykułach, była to bardzo biedna część kraju, z uwagi na nieurodzajne gleby i trudny klimat³⁸⁹. Rok 1934 był wyjątkowo trudny, gdyż zima była tego roku dłuższa niż zwykle, dwa

³⁸¹ *Голодуючі в Комарняниці*, „Діло”, 24 marca 1932 r., s. 2.

³⁸² *Голод на Гуцульщині*, „Діло”, 9 kwietnia 1932 r., s. 2.

³⁸³ *Нужда і голод*, „Діло”, 2 marca 1932 r., s. 1.

³⁸⁴ *Голод на Гуцульщині...*, s. 2.

³⁸⁵ Д. Великанович, *Страхіття голоду на Бойківщині*, „Діло”, 3 lipca 1932 r., s. 3.

³⁸⁶ *Голод на Бойківщині*, „Діло”, 23 lipca 1932 r., s. 3.

³⁸⁷ *Голод на Поліссі...*, s. 1.

³⁸⁸ Н., *Жахливі образки з голгдної Яворіщині*, „Діло”, 20 kwietnia 1935 r., s. 3.

³⁸⁹ А. Курдилік, *Серед близьких які холодють*, „Діло”, 7 marca 1935 r., s. 3.

przymrozki późną wiosną wymroziły kłosa w zbożach oraz ziemniaki, co już wtedy doprowadziło do głodu na przednówku. W jednej z tamtejszych wiosek liczącej 300 chat, w dwustu pięćdziesięciu nie było czego jeść już w marcu. Rok później głód przybrał ogromne rozmiary³⁹⁰. Statystyki z kwietnia 1935 r. mówiły o 24 tys. głodujących osób w 44 wioskach³⁹¹.

W 1935 r. głodowały jeszcze wioski powiatu lwowskiego, w których niedojadały czterdzieści dwie rodziny. W sumie dawało to 191 osób głodnych, dysponujących zaledwie 51,4 morgami ziemi³⁹².

Wizja głodu chłopów, przedstawiona w artykułach z lat 1927 – 1935, nie była wyjątkiem w rzeczywistości dwudziestolecia międzywojennego. Zwracano uwagę, że na przednówku głodowało wiele tysięcy osób. Głód dla chłopów był zjawiskiem, do którego niemal przywykli. Były wsie, w których pojawiał się co kilka lat, ale były i takie – na przykład w górach – w których niedojadanie było codziennością. W ramach oszczędności ludzie rozpalali ogień pod kominem tylko raz dziennie i spożywali tylko jeden ciepły posiłek³⁹³.

2. Gospodarczy obraz wsi ukraińskiej

Struktura gospodarstw

Czytelnicy gazety otrzymywali sprawozdania z sytuacji agrarnej w państwie. Opis gospodarstw wiejskich z końca lat 20. pokazał, że na ziemiach ukraińskich aż 80% majątków było karłowatych (do 2 ha) i niewielkich (do 5 ha)³⁹⁴, co dawało ponad 796 tys. takich gospodarstw. Tych o powierzchni mieszczącej się w przedziale 5 – 50 ha autor ocenił na nieco ponad 80 tys.³⁹⁵.

Podkreślano, że na ziemiach ukraińskich wchodzących w skład państwa polskiego mało było gospodarstw, których powierzchnia wystarczała, aby przy pomocy pary zwierząt pociągowych dać pracę i możliwość wyżywienia rodzinie chłopskiej w okresie jednego roku. Zwracano uwagę na to, że tylko niewielka część

³⁹⁰ А. Курдидик, *Яворівщині загрожує голод!*, „Діло”, 2 marca 1935 r., s. 1 – 2.

³⁹¹ *В Яворіщині голодує 24 000 осіб*, „Діло”, 10 kwietnia 1935 r., s. 2.

³⁹² *Злидні нашого села*, „Діло”, 3 kwietnia 1935 r., s. 3.

³⁹³ Є. Храпливий, *Голод в українському селі*, „Діло”, 27 kwietnia 1935 r., s. 10.

³⁹⁴ О. Луцький, *Сучасна хліборобська продукція*, „Діло”, 15 kwietnia 1928 r., s. 3.

³⁹⁵ М. Творилас, *Злидні нашого села*, „Діло”, 23 czerwca 1929 r., s. 2.

ziem, które należały do województw ukraińskich, wchodziła w skład majątków wielkopowierzchniowych. Wyliczono też, że średnie gospodarstwo ukraińskie miało areał 6,5 ha, co oznaczało, że było 168 razy mniejsze od przeciętnego gospodarstwa, którego właścicielem był obszarnik – najczęściej Polak. Trudnością, z którą zmagali się też ukraińscy rolnicy, było rozproszenie ich majątków³⁹⁶.

Z kolei przeciętny majątek na Podolu miał 10,5 ha powierzchni, pracował na niej rolnik wraz z rodziną. Struktura tych majątków wyglądała następująco: ponad 80% stanowiły pola uprawne, ponad 11% łąki, pastwiska – 0,9%, ogrody – 3%. Uprawiane były na nich zboża, ziemniaki, rośliny strączkowe, koniczyna, buraki cukrowe, rośliny okopowe³⁹⁷.

Pod koniec lat 20. opisano sposób zarządzania przeciętnym majątkiem wiejskim. 12 – morgowe³⁹⁸ pole obsiewano zwykle w ten sposób: trzy morgi – żytem, jedną morgę pszenicą, dwie i pół morgi – owsem. Jedną morgę obsadzano ziemniakami, jedną morgę obsiewano gryką, pół morgi koniczyną, drugie pół morgi stanowiło ogródek, jedna morga była łąką. Siano, koniczyna oraz owies z tego gospodarstwa były paszą dla koni, ziemniaki spożywała rodzina gospodarza³⁹⁹.

Problemy

Warunki atmosferyczne

Odwiecznym problemem rolników było uzależnienie zbiorów od pogody. Rok 1928 był bardzo ciężki pod względem wielkości zasiewów oziminy i perspektywy siewów zboża jarego. Już w czerwcu przewidywano głód na przednówku w następnym roku. Jego powodem miał być mróz, który wymroził wschodzące zboża, długo utrzymująca się warstwa śniegu, roztopy, grad oraz pożary, które nawiedziły tę część przedwojennej Polski. Przewidywano, że straty w plonach wyniosą od 20 do nawet 80%⁴⁰⁰. To samo wydarzyło się w 1934 r., gdy mróz zniszczył część zboża ozimego, przede wszystkim żyta⁴⁰¹.

³⁹⁶ Ю. Павликовський, *Українське рільництво на українських землях і його змагання*, „Діло”, 11 maja 1928 r., s. 3 – 4.

³⁹⁷ С. Храпливий, *Господарюй – же Боже – бо село вже не може*, „Діло”, 6 stycznia 1932 r., s. 1.

³⁹⁸ Morga – jednostka powierzchni równa ok. 0,56 ha.

³⁹⁹ М. Кузьмін, *Збіжєва чи годівельна...*, s. 4.

⁴⁰⁰ *Сумні перспективи*, „Діло”, 4 czerwca 1928 r., s. 1.

⁴⁰¹ С. Храпливий, *Посуха і її господарські наслідки*, „Діло”, 10 maja 1934 r., s. 1.

Kolejnym problemem wsi były powodzie. Żywioł ogromnej siły zniszczył w 1927 r. dużą część województw południowo – wschodnich⁴⁰². O jednej z nich pisano też w numerze z kwietnia 1932 r. Powódź nawiedziła Wołyń, ewakuowano wsie, woda zerwała mosty i groble, uniemożliwiając komunikację pomiędzy wieloma wioskami. Zalała też obsiane wcześniej pola⁴⁰³.

Nieprzyjacielem rolnika był grad – wiosną 1932 r. zniszczył on większość wschodzących zbóż, przez co plony latem były niższe, niż zwykle⁴⁰⁴. W 1933 r. pisano z kolei, że wiosna przysłała późno, była chłodna i deszczowa, zaś przed żniwami ukraińskie województwa nawiedził grad i podtopienia pól⁴⁰⁵. W 1934 r. na wsiach ukraińskich problemem była susza. Doprowadziła do zahamowania wzrostu zboża⁴⁰⁶. W tym roku na Podolu w okolicy Zaleszczyk okazało się, że ozimina wyszła słabo, dużą jej część zjadły myszy. Zimne wiatry zaszkodziły dopiero co weszłemu zbożu, a potem przez dłuższy czas nie padał deszcz. Skutkiem tego były mniejsze plony w tym rejonie państwa⁴⁰⁷.

Wszystkie powyższe problemy złożyły się na biedę, która panowała na wsiach ukraińskich. Słowo to w badanych artykułach zostało odmienione przez wszystkie przypadki. Życie na wsi było bardzo trudne i zdawali sobie z tego wszyscy piszący, którzy analizowali jej problemy głębiej, niż tylko z perspektywy miejsca do spędzenia miłego urlopu. Próby wyszukania rozwiązania trapiących ją problemów, podejmowane bardzo często przez dziennikarzy „Diła” zajmujących się problematyką ekonomiczną, kończyły się zwykle ubolewaniem nad ogólną sytuację rolnictwa i chłopów. Nie uległa ona poprawie nie tylko w omawianym okresie, ale do końca istnienia II Rzeczypospolitej.

⁴⁰² *Боротьба з голодом...*, s. 1.

⁴⁰³ *Повінь на Волині*, „Діло”, 21 kwietnia 1932 r., s. 3.

⁴⁰⁴ *Senex, Господарський сліпий кут*, „Діло”, 7 października 1932 r., s. 2.

⁴⁰⁵ *М. Творидло, Збіжєва акція і кооперайія*, „Діло”, 1 września 1933 r., s. 1.

⁴⁰⁶ *Є. Храпливий, Посуха і її госпрдарські...*, s. 1.

⁴⁰⁷ *Р. К., Нужда на селі*, „Діло”, 4 maja 1934 r., s. 1.

Alina Zawada, Social and economic problems of the Ukrainian village in Second Polish Republic in the daily newspaper “Dilo” 1928 – 1935

Summary: *The article characterizes the Ukrainian minority living within the borders of interwar Poland. The paper focuses on rural population, which constituted the vast majority of society. The research was based on articles of the daily newspaper “Dilo” from Lviv in 1928-1935 period. The aim was to characterize the Ukrainian village life by analyzing the source. National life and complicated ethnic issues were presented as the background for social and economic issues.*

Bibliografia:

1. *Енциклопедія українознавства*, том 2, Львів 1993.
2. Животко А., *Історія української преси*
<http://westudents.com.ua/glavy/26259-quotdloquot.html> [dostęp 03.07.2018r].
Artykuły gazety „Dilo” (w kolejności publikacji):
3. *Боротьба з голодом*, „Діло”, 5 listopada 1927 r., s. 1.
4. О. Луцький, *Сучасна хліборобська продукція*, „Діло”, 15 kw. 1928 r., s. 3
5. Ю. Павликовський, *Українське рільництво на українських землях і його змагання*, „Діло”, 11 maja 1928 r., s. 3 – 4.
6. *Сумні перспективи*, „Діло”, 4 czerwca 1928 r., s. 1.
7. Є. Храпливий, *Фахівців до сільського господарства*, „Діло”, 4 czerwca 1929 r., s. 1.
8. М. Творилас, *Злидні нашого села*, „Діло”, 23 czerwca 1929 r., s. 2.
9. М. Кузьмін, *Збіжжєва чи годівельна господарка?*, „Діло”, 3 sierpnia 1929 r., s. 4.
10. М. Творидло, *Будівельна скрута на селі*, „Діло”, 29 września 1929 r., s. 1.
11. *Чи молочарство може бути причиною недоживлювання населення?*, „Діло”, 16 stycznia 1930 r., s. 3.
12. А. Романенко, *Агрономічна праця в краю*, „Діло”, 4 lutego 1930 r., s. 3
13. А. Романенко, *Агрономічна праця в краю*, „Діло”, 8 lutego 1930 r., s. 3- 4.
14. *Відживляюча вартість цукру для селянина*, „Діло”, 12 lipca 1930 r., s. 4.
15. Є. Грапливий, *Польська аграрна політика і наше село*, „Діло”, 29 lipca 1931 r., s. 1.
16. І. Филпчак, *Село без аналіфбетів*, „Діло”, 7 sierpnia 1931 r., s. 2.
17. Є. Храпливий, *За підстави нашої суспільної агрономії*, „Діло”, 29 października 1931 r., s. 1 – 2.
18. Є. Храпливий, *Господарюй – же Боже – бо село вже не може*, „Діло”, 6 st. 1932 r., s. 1.
19. *Нужда і голод*, „Діло”, 2 marca 1932 r., s. 1.
20. *Голодуючі в Комарняниці*, „Діло”, 24 marca 1932 r., s. 2.
21. *Голод на Гуцульщині*, „Діло”, 9 kwietnia 1932 r., s. 2.
22. *Повінь на Волині*, „Діло”, 21 kwietnia 1932 r., s. 3.
23. Д. Великанович, *Страхіття голоду на Бойківщині*, „Діло”, 3 lipca 1932 r., s. 3.

24. Голод на Бойківщині, „Діло”, 23 липца 1932 р., с. 3.
25. Сенех, Господарський сліпий кут, „Діло”, 7 października 1932 р., с. 2.
26. Є. Храпливий, Про важне, чергове завдання, „Діло”, 22 kwietnia 1933 р., с. 1–2.
27. Голод на Поліссі, „Діло”, 25 kwietnia 1933 р., с. 1.
28. М. Творидло, Збіжсва акція і кооперація, „Діло”, 1 września 1933 р., с. 1.
29. Я. Татомур, Організуємо сільські диточі бібліотеки!, „Діло”, 18 listopada 1933 р., с. 1–2.
30. Р. К., Нужда на селі, „Діло”, 4 maja 1934 р., с. 1.
31. Є. Храпливий, Посуха і її господарські наслідки, „Діло”, 10 maja 1934 р., с. 1.
32. М. Творидло, Жак денатурованого спириту по наших селах, „Діло”, 27 stycznia 1935 р., с. 3.
33. А. Курдилдик, Яворіщині загрожує голод!, „Діло”, 2 marca 1935 р., с. 1–2.
34. А. Курдилдик, Серед близьких які холодють, „Діло”, 7 marca 1935 р., с. 3.
35. Злидні нашого села, „Діло”, 3 kwietnia 1935 р., с. 3.
36. В Яворіщині голодує 24 000 осіб, „Діло”, 10 kwietnia 1935 р., с. 2.
37. Н., Жахливі образки з голдної Яворіщині, „Діло”, 20 kwietnia 1935 р., с. 3.
38. Є. Храпливий, Голод в українському селі, „Діло”, 27 kwietnia 1935 р., с. 10.
39. Пеленський, Надзбручанське село Токи, „Діло”, 24 lipca 1935 р., с. 4.
40. З. Пеленський, Надзбручанське село Токи, „Діло”, 28 lipca 1935 р., с. 4-5.

«Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі: концепція Тадеуша Глузінського (1888-1940)

Анотація: У статті проаналізовано ставлення польських правих радикалів до українців у Другій Речі Посполитій. Висвітлено життєвий шлях, доробок та погляди Тадеуша Глузінського у контексті польсько-українських відносин.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, національна політика, політичний радикалізм, польсько-українські відносини

“Українське питання” у Другій Речі Посполитій стало предметом дослідження багатьох польських та українських істориків. Не зважаючи на це, у ньому і досі залишається чимало не вивчених аспектів. Один із них – це ідеї та концепції польських правих радикалів, які стосуються українського населення міжвоєнної Польщі.

Ця проблематика є знайомою польській історіографії переважно у контексті дослідження праворадикального табору, зокрема ставлення його представників до національних меншин Другої Речі Посполитої. Крім того, польські дослідники хоч і не оминають “українського питання”, проте, зазвичай, зосереджуються на позиції правих радикалів стосовно єврейської меншини. У такому ключі написані праці, наприклад Войцеха

Мушинського⁴⁰⁸, Кшиштофа Кавенцко⁴⁰⁹, Яцека Майхровського⁴¹⁰. З іншого боку заторкнула дану проблематику Барбара Сточевська, написавши синтетичну працю про Україну та українців у польській політичній думці⁴¹¹. Однак усі вищезгадані історики не зосереджували свою увагу на постаті та ідеях Тадеуша Глузінського – одного із чільних ідеологів та публіцистів польського правого радикалізму міжвоєнного періоду. І якщо його ідеї є частково відомими у польському історичному дискурсі, то життєвий шлях практично не досліджено, окрім поодиноких коротких розвідок Войцека Мушинського⁴¹² та Томаша Вечорека і Давида Задури⁴¹³. Натомість українські історіографії тема польського правого радикалізму та його ставлення до українського населення Другої Речі Посполитої є і досі маловідомою.

Метою даної статті є привнести в українську історіографію проблематику національних відносин міжвоєнної Польщі з точки зору польських правих радикалів. Це буде реалізовано через аналіз ставлення польських праворадикальних кіл до “українського питання” на прикладі життєвого шляху та поглядів Тадеуша Глузінського.

Тадеуш Глузінський – ідеолог правого радикалізму

Тадеуш Глузінський (псевдонім – Генрик Рольніцький) народився 30 червня 1888 року у Кракові. Його батьком був Антоні Глузінський – лікар, ректор Університет Яна Казимира у Львові⁴¹⁴. Тадеуш захистив дві докторські

⁴⁰⁸ Muszyński W. *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934-1944. Od studentskiej rewolty do konspiracji niepodległościowej.* – Warszawa: IPN, 2011. – 550 s.

⁴⁰⁹ Kawęcki K. *ONR ABC w świetle pism programowych.* – Warszawa: Capital, 2013. – 245 s.

⁴¹⁰ Majchrowski J. *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku. Część III Nacjonalizm: Myśl “Potomstwa obozowego”.* – Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1993. – 233 s.

⁴¹¹ Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej : od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej.* – Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM - Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, 2013. – 389 s.

⁴¹² *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939-1955* red. Muszyński W., Mysiakowska J. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. – Zeszyt 1 – 95 s.

⁴¹³ Wiczorek T., Zadura D. *Tadeusz Gluziński – żołnierz idei/Gluziński T. Odrodzenie idealizmu politycznego* – Biała Podlaska: Arte, 2007. – s. 7-17

⁴¹⁴ Там же. s. 7

Мацелюх Є. «Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі...

дисертації – філософську в Університет Яна Казимира (1913) та правничу – в Ягелонському університеті (1915). Крім того, був активним учасником студентського громадського життя. Став першим головою Академічної читальні – львівської організації самопомоги для студентів⁴¹⁵. Драматичні події польсько-української війни 1918-1919 років не обминули родину Глузінських. Смерть молодшого брата Леха, під час боїв проти українців під Львовом відіграла значну роль у формуванні політичних поглядів Тадеуша⁴¹⁶. У 20-их роках він переїжджає до Варшави. Там Глузінський зайнявся політичною діяльністю, надавав перевагу правим консервативним силам – Національній Лізі (Liga Narodowa), Народному національному союзу (Związek Ludowo-Narodowy), а у 1928 році вступає – до організації „Варта” (Straż) та Народної партії (Stronnictwo Narodowe) які згодом критикує за недостатній радикалізм.

У 1933 році виходить із лав Народної партії і стає одним із творців нової організації – Національно-радикального Табору (ONR) та підписантів ідейної декларації Національно-Радикального Табору (далі - НРТ). Був постійним дописувачем та членом редакції газети НРТ “Естафета”⁴¹⁷. Через оголошення НРТ поза законом, арештований на 4 тижні польською поліцією, однак уникнув ув’язнення у Березі Картузькій через заступництво впливової особи, можливо примаса Августа Глонда⁴¹⁸.

Після розпаду НРТ у 1935 році долучається до групи НРТ "АВС", стає одним із головних ідеологів та керівників організації, входить у коло таємної верхівки НРТ “АВС” – “Польської організації”. Редагує видання “АВС – щоденні новини” (1937-1938), “Новий Лад” (1935-1939). Як представник НРТ “АВС”, Глузінський неодноразово брав участь у переговорах з іншими польськими правими силами та урядовими колами – метою було об’єднати польських правих радикалів у новій легальній організації. Після окупації

⁴¹⁵ Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939-1955 – S. 33

⁴¹⁶ Wiczorek T., Zadura D. *Tadeusz Gluziński* ... s. 10

⁴¹⁷ Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939-1955... – s. 33

⁴¹⁸ Wiczorek T., Zadura D. *Tadeusz Gluziński*... s. 12

Польщі, взимку 1939 року намагався потрапити до Франції, щоб налагодити співпрацю із польським еміграційним урядом. Під час переходу через Татри, провалився під лід, що призвело до відмороження обох ніг і гангрени. Не зважаючи на це, Глузінський зміг дістатися до Угорщини, де і помер у будапештській лікарні 7 лютого 1940 року⁴¹⁹.

Тадеш Глузінський є автором ряду програмних для правого радикалізму книжок: „Цілі і шляхи підривної пропаганди”(1927), “Сутінки Ізраїлю”(1932), “Відродження політичного ідеалізму” (1935), “Українська справа” (1937).

Ставлення польських правих радикалів до українського населення у міжвоєнний період

Національне питання було одним із основних у політичному та громадському дискурсі Другої Речі Посполитої. Причинами були і значний відсоток національних меншин серед населення міжвоєнної Польщі, і відсутність єдиної та послідовної концепції стосовно українців, білорусів, євреїв та німців, і, врешті-решт, постійні конфлікти на національному ґрунті.

Свої ідеї та концепти мали і представники національно-демократичного табору та його радикальних елементів. Найістотнішою вважалась політика стосовно єврейського населення, однак “українське питання” теж було одним із ключових. Розглядаючи ставлення до українців у концепціях польських правих радикалів можна виділити ряд базових питань, на які ідеологи намагалися дати відповіді.

Перш за все це геополітичний аспект української справи. Оскільки українці жили як на території Другої Речі Посполитої, так і Радянського Союзу, польська державна політика щодо них мала б відбуватися на внутрішньому і зовнішньому рівнях. Щоб не вводити у протиріччя, Романом Дмовським була обґрунтована концепція про відмінність між українцями в УСРР та русинами Галичини. Він відзначає, що український рух на

⁴¹⁹ *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939-1955...* - s. 33

Мацелюх Є. «Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі...

Наддніпрянщині виник самостійно під впливом творчості Шевченка, тоді як у Галичині – був витвором австрійської влади⁴²⁰.

Крім того, загальноприйнятою вважалась ідея про “німецький слід” в українському русі. Вважалося, що Німеччина завжди підтримувала прагнення українців до незалежності, адже новостворена Україна мала б: стати сателітом Німеччини, суттєво ослабити Росію та Польщу – німецьких ворогів на Сході⁴²¹. Наприклад, Войцех Васютинський писав: “... не можемо будувати України, бо це передбачає розпад потужного СРСР, було б можливе лише за допомоги Німеччини, і зробило би нас залежними від неї...”⁴²²

Крім того, точилися дискусії проте, чи були українці окремою нацією. Переважна частина правих публіцистів та ідеологів вважала українців, чи пак русинів частиною великого польського народу. Наприклад, поляками, які втратили зв’язок із рештою народу, але у майбутній національній державі зможуть віднайти своє польське коріння⁴²³. Або, як зазначалось в ідейній декларації Табору Великої Польщі “... хочемо, щоб русин та білорус відчули себе такими ж частинками великого польського народу, як і кашуб чи гураль із Закопаного.”⁴²⁴

Загальнопоширеною була і теза про нездатність українців створити власну державу, що виразно показали події наприкінці та після Першої світової війни. “... українська незалежність виявилася не життєздатною. Коли пішли окупаційні війська – “Україна” розпалась як картковий будиночок” – відзначав Єнджей Гертих⁴²⁵. Дещо відмінних поглядів дотримувався Войцех Васютинський. Він вважав українців окремим народом, але лише тих, які проживали на території Другої Речі Посполитої. Українців в УСРР він вважав

⁴²⁰ Dmowski R. *Pisma*. – Częstochowa, 1937. – T. 7. – *Świat powojenny i Polska*. – s.218

⁴²¹ Там само. – с. 221

⁴²² Piasecki S. *W młodych oczach//Prosto z mostu*. – 1936, Nr.19(73). – S. 1

⁴²³ Muszyński W. *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934-1944. Od studentskiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*. – Warszawa, 2011. – s. 109

⁴²⁴ *Życie i śmierć dla narodu! Antologia myśli narodow-radykalnej z lat 30.XX wieku* / opr. Meller A., Tomaszewski P. – Warszawa, 2011 – s. 89

⁴²⁵ Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej...* s. 244

швидше народністю⁴²⁶. Ідеї Васютинського поділяв підтримував Станіслав Пясецький, який визнавав за українцям право на власну мову та державність. Державність їх, однак могла виникнути лише на схід від польського кордону.⁴²⁷

“Хорошим тоном” для праворадикалів вважалося критикувати національну політику польських урядів. Серед основних закидів були непослідовність, неефективність, слабкість місцевої адміністрації на “Східних Кресах”, критика спроб укладення угод із українцями⁴²⁸.

Альтернативу офіційній урядовій політиці польські праві вбачали у асиміляції слов’янських меншин Другої Речі Посполитої. На відміну від євреїв, українці та білоруси вважались повноцінними (за умови лояльності до Польщі) громадянами, їх не планували змусити покинути Польщу⁴²⁹, якраз через те, що вони мали влитись у численніше польське населенням. Причиною такого переконання було панування уже згаданої ідеї про русинів як частину польського народу, культурну та історичну близькість. Однак така асиміляція повинна була відбуватись поступово, без насильства, наприклад через змішані шлюби, покращення економічної ситуації українців⁴³⁰.

Українська мова і культура мали право на існування, але як локальний елемент польської. Популярною у середовищі польських правих була ідея про переведення польської мови на латинську абетку, яку підтримував і уже згаданий Станіслав Пясецький, який визнавав право українців на власну мову⁴³¹.

Деякі публіцисти пропонували змінити місцевих урядовців, які “не здатні виконувати завдання пов’язані з асиміляцією бо належать до “австрійської школи” і навчені працювати лише у багатонаціональній

⁴²⁶ Wasiutyński. *W Bezwstydnie naga prawda//Prosto z mostu*. – 1936, Nr.7(61). – s. 8

⁴²⁷ Majchrowski J. *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku*. ... s. 20

⁴²⁸ Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej...* s. 252

⁴²⁹ Kawęcki K. *ONR ABC* ... s. 200

⁴³⁰ Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej...* s. 252-255

⁴³¹ Majchrowski J. *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku*. ... s. 20

Мацелюх Є. «Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі... державі”⁴³². Іншими важливим елементами асиміляції вважались польське осадництво на “Східних Кресах”, полонізація греко-католицької церкви та реформа утравістичних шкіл, яким передбачалась роль “кузні польської культури”⁴³³.

Позиція Тадешуа Глузінського стосовно “українського питання”

На ці ж питання намагався знайти власні відповіді і Тадеуш Глузінський. Свої погляди стосовно українців у Другій Речі Посполитій він підсумував у книжці “Українська справа” (1936). Цей твір він присвятив своєму братові Леху, полеглому у битві проти українських військ у 1918 році.

Серед інших публіцистів польського правого радикальних табору, які теж цікавились цим питанням, Глузінський вирізняється намаганням використати історичний підхід. Левову частку своєї книги він присвячує спробі визначити звідки взявся український⁴³⁴ національний рух. До середини ХІХ століття, відзначає Глузінський не існувало українського чи русинського питання, а русинське населення характеризувалось відомою формулою “gente Rutenus, natione Polonus”⁴³⁵. Однак, як наслідок інтриг австрійської влади у Галичині виникає український національний рух, спрямований проти поляків⁴³⁶.

Другим осередком постання “малоруської окремішності” Глузінський вважає Київ, де пов’язує його із творчістю Тараса Шевченка та дослідженнями Володимира Антоновича. Саме Антонович, як симпатик Богдана Хмельницького, козацтва та Росії зумовив антипольське спрямування і

⁴³² Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej...* s. 258

⁴³³ Там само. – s. 256

⁴³⁴ Слід відзначити, що для Глузінського, як і для багатьох його колег, поняття “українець” та “русин” не були тотожними. На їхню думку, русин – представник народності, яка є частиною великого польського народу, і піддається полонізації а українець – це русин, який відкидає свої зв’язки з польським народом та культурою і прагне створення незалежної України

⁴³⁵ Gluziński T. *Sprawa ukraińska*. – Warszawa, 1937. – s. 3

⁴³⁶ Там само. – с. 4

Наддніпрянської частини українського руху⁴³⁷. Михайло Грушевський привіз антипольські ідеї у Галичину та перетворив гасло Антоновича “Поляки до Варшави!” на “Поляки за Сян!”. Також він є творцем ідеї єдності підавстрійських і підросійських українців⁴³⁸, та великої України від Сяну до Волги⁴³⁹.

Як відзначає Глузінський: “Таким чином від 1900 року на картах Європи з’явився новий народ, якого не знає історія. Вона розповідає лише про численні, середньовічні князівства, що ворогували між собою і виявились не здатними до організації опору татарам; знає лише козацтво за Дніпром, яке складалось із авантюристів, що стікались із усіх теренів Речі Посполитої, та воювало проти турків і татар, бунтувало проти короля і шляхти; знає бунт Хмельницького, коли козацтво, спрагле до свобод, об’єдналось із руськомовним селянством Східних Кресів Речі Посполитої і ... рушило проти короля, панів і євреїв, бунт, що закінчився розгромом під Берестечком і підпорядкування Хмельницього Москві; пам’ятає бунт Мазепи проти Петра Великого...; розповідає про гайдамацькі рухи та Уманську бійню, організовану Росією у відповідь на барську конфедерацію...⁴⁴⁰”.

Глузінський переконаний у штучності та брехливості ідей Грушевського, адже, на його думку, ніколи не існувало політичної, культурної чи релігійної спільноти на терені між Волгою та Сяном⁴⁴¹. Хоча з іншого боку, більш прагматично відзначає, що :”... ідеологія професора Грушевського і найважливіші польські інтереси – як вогонь і вода...”⁴⁴².

Одним із ключових аспектів українського питання, на думку Глузінського, є геополітичний. Як уже зазначалося, творцем українського національного руху в Галичині, на його думку, є австрійська влада. Дотримуючись принципу “розділяй та володарюй”, вона спрямувала це рух

⁴³⁷ Там само. – с. 10

⁴³⁸ Там само. – с. 24-25

⁴³⁹ Там само. – с. 27

⁴⁴⁰ Там само. – с. 28

⁴⁴¹ Gluziński T. *Sprawa ukraińska*. ... s. 29

⁴⁴² Там само. – с. 119

Мацелюх Є. «Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі...

проти польського населення Австро-Угорщини. Потужні москвофільські настрої серед русинської інтелігенції Глузінський пов'язує із проросійськими симпатіями в австрійських урядових колах після закінчення Кримської війни, а поступова українізація греко-католицької церкви розглядається саме у контексті наближення до російського православ'я⁴⁴³.

Однак через погіршення відносин між Австро-Угорщиною та Російською імперією, український рух позбувається москвофільства і підтримується австрійською владою уже для використання у конфлікті проти Росії⁴⁴⁴. Наприкінці ХІХ століття до підтримки українського руху в Галичині, на думку Глузінського доєднується і Німецька імперія – виникає таємний прусько-український план по знищенню поляків, який не вдався через початок Першої світової війни⁴⁴⁵. Стосовно ж політики сучасної йому Другої Речі Посполитої, Глузінський розмежовує руське питання у Малопольщі як проблему внутрішньої політики, справу Наддніпрянської України як проблему зовнішньої політики. Окремо відділяє Волинь і Полісся, де змішалися польські внутрішньополітичні та зовнішньополітичні інтереси⁴⁴⁶.

Глузінський відзначає, що не вважає за потрібне долучатися до дискусії про існування окремого руського народу. Він вважає, що "... народ руський, володіє рисами, що відрізняють його від народу польського ..., можливо, частково внаслідок расових чинників, але з'явилися вони, у значній мірі, через мовні, релігійні, суспільно-економічні та історичні відмінності. Така несхожість створює умови для постання українського руху, але не достатнім обґрунтуванням його існування."⁴⁴⁷

Більше того, український рух не є виразом інтересів та побажань русинів⁴⁴⁸. Як уже зазначалось, для Глузінського поняття руський та український не є тотожним, відмінності, подекуди носять цивілізаційний

⁴⁴³ Там само. – с. 5

⁴⁴⁴ Там само. – с. 25

⁴⁴⁵ Там само. – с. 61

⁴⁴⁶ Там само. – с. 123

⁴⁴⁷ Gluziński T. *Sprawa ukraińska*. ... s. 106

⁴⁴⁸ Там само. – с. 119

характер: “Таким чином, і в ідеології, і у методах українського руху натрапляємо на чужі нам риси: російські, євразійські, штучно поєднані із прусською європейською школою. Євразійський характер українського руху полягає, перш за все у велетенській перевазі негативного мислення над позитивним, тобто ненависті до супротивника над прихильністю до власного народу, перевазі жадоби руйнування на прагненням творіння. Це, також, азійська брехливість, хитрість і використання підступів у політичній практиці.

Одночасно у російської соціал-революційної школи запозичено відкидання легальних та схильність до терористичних методів боротьби. А європейська риса – організаційні навички і здатність проводити політичні виступи⁴⁴⁹”. Саме відсутність спільних рис між малоросами Наддніпрянщини і русинами Східної Малополющі призвели до поразки “українського проекту” у 1918-1919 роках. Для Глузінського цей “провалений за сприятливих умов екзамен” є достатнім свідченням утопічності будь-якого нового проекту “Великої України”⁴⁵⁰.

Критика національної політики польських урядів Глузінським переважно стосується спроб укласти угоду з українцями та “Волинського експерименту” Генрика Юзевського. Він вважає, що така угода нічого не варта, адже українці постійно порушували подібні угоди з поляками через вимогу Берліна та власну нездатність до компромісу⁴⁵¹.

Глузінський пропонує власний набір заходів для вирішення “української проблеми”. Стосовно Волині і Полісся – адміністративний та економічний кордон між волинським воєводством з одного боку, та львівським і тернопільським – з іншого. Недопущення агітації та економічного проникнення львівських українців до Волині та Полісся⁴⁵². Стосовно ж Галичини, то тут, на його думку, потрібно досягти культурного і

⁴⁴⁹ Там само. – с. 113-114

⁴⁵⁰ Там само. – с. 115

⁴⁵¹ Gluziński T. *Sprawa ukraińska...* s. 114

⁴⁵² Там само. – с. 123-124

Мацелюх Є. «Українське питання» у польському праворадикальному дискурсі...

цивілізаційного зближення (асиміляції) між поляками та русинами⁴⁵³. Для реалізації цієї мети слід, для початку, збільшити відсоток поляків на Кресах через поділ великих польських земельних наділів між поляками з Заходу⁴⁵⁴. Також, заборонити агітацію ідей Грушевського, концептів поєднання з Москвою, червоною чи білою, послабити український вплив у школах і, водночас, підтримувати полонофільські партії та організації.

Крім того, важливим є вирішенням економічних проблем місцевого руського населення, перш за все селян. Греко-католицьку церкву, на думку Глузінського, слід повернути до польської мови служіння. А з іншого боку, для сприяння порозуміння, ввести вивчення по всій Польщі руської мови, місцями – обов'язкове для поляків⁴⁵⁵.

Висновки

Польські праві радикали у міжвоєнний період сформували ряд концептів стосовно українського населення. Більшість з них заперечували окремішність українського народу, його право на власну мову, культуру, можливість створення окремої держави. Польські праві побоювались союзу українців із ворогами Другої Речі Посполитої, перш за все з Німеччиною. Ідеальною політикою стосовно українців вважалась поступова полонізація.

Подібних поглядів дотримувався Тадеуш Глузінський. Цінність його вкладу полягає у спробі прослідкувати виникнення українського національного руху із точки зору польського правого радикала. Також цікавими видається і ряд його проєктів, наприклад вивчення української мови по всій території Польщі. Подальша дослідження тематики концепцій польського праворадикального табору стосовно національної політики Другої Речі Посполитої видаються доволі перспективними зважаючи на їх маловідомість в українській історіографії.

⁴⁵³ Там само. – с. 124

⁴⁵⁴ Там само. – с. 125

⁴⁵⁵ Там само. – с. 126-128

Список використаних матеріалів:

1. Dmowski R. *Pisma*. Częstochowa: Spółka Wydawnicza Antoni Gmochowski i S-ka, 1937. T. 7. *Świat powojenny i Polska*. 336 s.
2. Gluziński T. *Sprawa ukraińska*. Warszawa: Biblioteka nowego ładu, 1937. 128 s.
3. Kawęcki K. *ONR ABC w świetle pism programowych*. Warszawa, 2013. 245 s.
4. *Lista strat osobowych ruchu narodowego 1939-1955* red. Muszyński W., Mysiakowska J. – Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2008. Zeszyt 1. 95 s.
5. Majchrowski J. *Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku. Część III Nacjonalizm: Myśl "Potomstwa obozowego"* Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1993. 233 s.
6. Muszyński W. *Duch młodych. Organizacja Polska i Obóz Narodowo-Radykalny w latach 1934-1944. Od studentskiej rewolty do konspiracji niepodległościowej*. Warszawa: IPN, 2011. 550 s.
7. Piasecki S. W młodych oczach//Prosto z mostu. – 1936, Nr.19(73). – s. 1
8. Stoczewska B. *Ukraina i Ukraińcy w polskiej myśli politycznej : od końca XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM - Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, 2013. 389 s.
9. Wasiutyński. W Bezwstydnie naga prawda / Prosto z mostu. 1936, Nr.7(61) s. 8
10. Wiczorek T., Zadura D. *Tadeusz Gluziński – żołnierz idei/Gluziński T. Odrodzenie idealizmu politycznego* Biała Podlaska: Arte, 2007. ss. 7-17
11. *Życie i śmierć dla narodu! Antologia myśli narodow-radykalnej z lat 30. XX wieku* opr. Meller A., Tomaszewski P. Warszawa: PROHIBITA, 2011, 456 s.

***Ievgen Matseliukh, Ukrainian question in Polish radical right discourse:
Tadeusz Gluziński's conception***

Summary: In current article views of Polish radical right movement on Ukrainians in interwar Poland was analysed. Biography, works and ideas of Tadeusz Gluziński were described in the context of Polish-Ukrainian relations.

Key words: *The Second Polish Republic, national minorities policy, political radicalism, Polish-Ukrainian relations*

***Ievgen Matseliukh, Kwestia ukraińska w dyskursie narodowo-radykalnym:
koncepcja Tadeusza Gluzińskiego***

Streszczenie: W niniejszym artykule przeanalizowano stosunek Obozu Narodowo-Radykalnego wobec Ukraińców w Drugiej Rzeczypospolitej. Wyświetlono biografię, dorobek i poglądy Tadeusza Gluzińskiego w kontekście relacji polsko-ukraińskich.

Słowa kluczowe: *II Rzeczpospolita, polityka wobec mniejszości narodowych, polityczny radykalizm, stosunki polsko-ukraińskie*

Зоряна Гнатів

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**Актуальність проблеми естетичного виховання в контексті
європейських інтеграційних процесів вищої освіти**

Анотація: Освітнє середовище входить в поле соціальної сфери суспільства. Людина та її відношення до життя акумулюють навколо себе гуманітарні знання та освіту. Протягом останніх десятиріч активізувались наукові дослідження, які вивчають загальнолюдські засади цивілізаційного існування та розвитку людини та суспільства, а також дослідження освіти як однієї з провідних цінностей, без якої не можливий розвиток людства.

Активні пошуки вдосконалення освітніх процесів в Україні знаходяться в тісному взаємозв'язку з європейським вектором руху нашої держави в цілому. Європейський рівень освіти в Україні став пріоритетом, метою, а участь національної вищої школи у Болонському процесі дає можливість піднесення її ефективності та конкурентноспроможності.

У цьому контексті особливої значущості набуває естетичне виховання, тобто виховання орієнтоване на досягнення особистістю емоційного стану відношення – емоційно-небайдужого, чуттєвого, осмислюючого, переживаючого. Предметом естетичного у вихованні людини XXI ст. я визначаю не лише класичне мистецтво як ідеальне, досконале, взірцеве, але й реалії особистісного та суспільного повсякдення.

Пізнання суспільства в контексті європейської суспільної практики в історичному просторі і часі України, здійснювалося науковцями, філософами, дослідниками протягом всього історичного часу задля пошуків шляхів оптимальної організації суспільства.. Водночас слід пам'ятати, що суспільство є не просто сумою індивідів, а спільнотою, яка витворюється на основі власних потреб та інтересів людей, усвідомлення ними пріоритетних засад суспільно-історичного розвитку, свого місця і ролі в ньому, процесу об'єднання у певні соціальні групи (верстви, стани, нації). У філософському словнику М. Булатова зазначено, що «суспільство – сукупність спілкування даного народу, його класів і станів, індивідів»⁴⁵⁶

Сьогодні питання вдосконалення людської особистості, саморозвиток, самоосвіта, виховання Людини культури, планетарної особистості знаходиться в актуальному полі зору багатьох науковців. Доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських, культурологічних і гуманітарних дисциплін Кримського університету культури, мистецтв і туризму Антоніна Швецова розробила соціально-філософську концепцію національного характеру, виходячи із розуміння національного характеру як метафізичної ідеї, що створює умови розуміння певних культурно-історичних явищ, пов'язаних насамперед із духовною і психологічною єдністю нації як унікального, самостійного цілісного суб'єкта історії.

У своїх дослідженнях автор доводить, що таке розуміння національного характеру дозволяє здійснити своєрідну «персоналізацію» етнонаціональної спільноти у вигляді «людини культури» - ідеального людського типу, який створюється і відтворюється національною культурою, є бажаним для неї і виступає національної само ідентифікації окремих представників нації. Науковець зазначає: «носієм національного характеру є не «середній представник», а «людина культури» - тобто ідеальний людський тип, котрий

⁴⁵⁶ Булатов М. Філософський словник. – К.: Стилос, 2009. – 575с. – С.481

Гнатів З. *Актуальність проблем естетичного виховання в контексті євроінтеграції ...*
формується національною культурою і відтворюється нею як безумовна,
єдино прийнята форма людського існування.⁴⁵⁷

Щодо запровадження терміну «людина культури» існує декілька версій.
У дослідженні доктора філософських наук. професора Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича Марії Чикарькової
зазначено, що «Г. Дворцева приписує перше ужиття цього терміну В. Біблеру,
А. Рогова стверджує, що одним з перших дефініцію використав
А. Малишевський, Т. Хоменко вказує як на її автора на А. Швецову, а
Т. Щербакова пише, що концепція була розроблена В. Кругліковим. Як
бачимо ситуація вельми репрезентативна»⁴⁵⁸

Кандидат психологічних наук, доцент, завідувач відділу виховної та
психолого-педагогічної роботи ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника» Л.Романкова окреслює розуміння
планетарної особистості: «На початок ХХІ століття у планетарному просторі
відбулась тиха культурна революція і на перше місце вийшла геокультура, ми
раптом усі разом на весь голос заговорили про велич і користь для подальшого
соціального розвитку загальнолюдських, загальноцивілізаційних,
загальноєвропейських і релігійних цінностей та геополітику. Вимоги
економічної, соціальної, політичної та культурологічної сфер майбутнього
суспільства можна зібрати в єдину систему вимог до особистості випускника
ВНЗ і тим самим створити образ планетарної особистості, адекватної
інформаційній добі розвитку планетарної спільноти, яка повинна стати, у свою
чергу, логічним прологом до інтелектуальної цивілізації»⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Швецова А. До проблеми визначення національного характеру: натуралістична та культурологічна настанови. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/93855/50-Shvetsova.pdf?sequence=1>

⁴⁵⁸ Чикарькова М. Поняття «людина культури» як фантомна дефініція // Релігія та Соціум. – 2016. – №3-4(23-24). – С.108-113

⁴⁵⁹ Романкова Л. Виховання «людини культури» у просторі вищого навчального закладу // Актуальні проблеми філософії та соціології. Вип.15. Одеса, 2017. - С.120-124

Про необхідність виховання «людини культури» як «втілення взірців культурологічного начала: свободи, творчості, духовності»⁴⁶⁰ вказує директор інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, академік Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор Іван Зязюн (1938-2014)

Безперечно, від рівня культури, освіченості, моральних пріоритетів, духовності залежить майбутній вектор руху всього людства. Тому ми піднімаємо питання естетичного виховання, адже без художньо-естетичного, мистецького компонента неможливо підготувати фахівця будь-якої галузі.

Доктор філософських наук, професор, заслужений діяч мистецтв України, культуролог, дослідник з проблем теорії культури і мистецтва, дійсний член (академік) національної академії мистецтв України, віце-президент Національної академії мистецтв України Валерій Бітаєв (1951 р.н.) вбачає сутність естетичного виховання у формуванні «універсального світоставлення людини, що поєднує в собі і художнє, і моральне, являючи, таким чином, єдність істини, блага і краси людського буття» та зазначає, що «естетичне виховання, яке ґрунтується на основі мистецтва, прагне розвивати людину універсально, передаючи індивіду досвід переживання, а через нього – сукупний досвід людського буття. Таким чином іде процес творення людини, активізується її здатність до мислення, формується чуттєва культура»⁴⁶¹.

Наталія Вітковська⁴⁶², доктор педагогічних наук Алла Щербо⁴⁶³ та кандидат філософських наук, професор, Дмитро Джола (1938 р.н.) вважають, що завданням естетичного виховання є «сформувати у людині здатність естетично відноситись до світу: сприймати та оцінювати дійсно прекрасне,

⁴⁶⁰ Зязюн І. А. Всеукраїнська державна комплексна програма з естетичного виховання / І. А. Зязюн // Вісник Академії педагогічних наук України. – 1993. – № 1. – С. 43–51.

⁴⁶¹ Бітаєв В. А. *Естетичне виховання і гуманізація особи*: автореф. дис д-ра філос. наук: 09.00.08 / В. А. Бітаєв. – Луганськ, 2004. 37 с. – С.7

⁴⁶² Заступниця директора департаменту освіти і науки Запоріжської міської ради.

⁴⁶³ Алла Щербо (1928-2016), український педагог, доктор педагогічних наук, професор, фахівець у галузі проблем естетичного виховання дітей та молоді

Гнатів З. *Актуальність проблем естетичного виховання в контексті євроінтеграції ...*

величне, комічне, трагічне, своєю діяльністю примножувати красунавколишнього. Але естетичне відношення не обмежується якоюсь однією сферою дійсності – воно торкається всього, що робить людина в матеріальному світі, науковому знанні, моральних та політичних відносинах у суспільстві»⁴⁶⁴

Переосмислення, вдосконалення естетичного виховання у вищій школі забезпечуватиметься розумінням сучасних трансформаційних умов та актуальністю змісту навчання, який постійно повинен переглядатися з огляду нових знань, нових практичних вимог. Саме тому, на мій погляд, розробка нових актуальних курсів філософсько-психологічно-естетичної тематики, які б містили в собі симбіоз всього того, що так необхідно сучасному фахівцю, зокрема майбутньому педагогу з гармонійно поєднаними професійними, морально-естетичними, психологічними якостями.

Вирішення проблеми естетичного виховання майбутніх педагогів залежить від рівня розвитку естетичної теорії, філософських засад вищої освіти та рівня викладання філософських дисциплін, рівня естетичної культури українського суспільства, освітньо-виховної традиції в єдності народної та професійної педагогіки. Таким чином, проблема естетичного виховання майбутніх педагогів набула особливої актуальності в умовах реформування системи освіти в Україні з кінця ХХ ст. і до сьогодні, оскільки саме в цей період відбуваються світоглядні зрушення як на рівні спільноти, так і окремої особистості.

Підготовка освічених, кваліфікованих фахівців вимагає нових підходів, нового бачення, нового мислення. Адже, як зазначає український вчений у галузі соціальної філософії, президент Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор, Василь Кремень: «Зміна ідей, знань, технологій відбувається швидше, ніж зміна людського покоління. А це означає, що при звичній, традиційній освіті навчити людину на все життя

⁴⁶⁴Витковская Н. С. *Формирование эстетической культуры младших школьников из опыта работы* /Н. С. Витковская, А. Б. Щербо, Д. Н. Джола. – К.: Рад. школа, 1985. – 134с.

неможливо не тільки в хорошій школі, а й у найкращому університеті. Перед сучасною освітою дедалі найнагальніше постає завдання навчити навчатися, виробити потребу в навчанні упродовж життя.⁴⁶⁵

Екс-міністр освіти Великої Британії (2001-2004рр.), член Європейської ради з міжнародних відносин, доктор цивільного права Університету східної Англії Чарльз Кларк (2002-2004), який відвідав Україну у рамках підтримки розбудови системи якості вищої освіти Британської Ради в Україні та взяв участь у міжнародній конференції «Розбудова системи забезпечення якості вищої освіти в Україні», яка відбулася 11-12 червня 2019 року у Київському національному торговельно-економічному університеті наголошував на тому, що «наше суспільство старіє, ми спостерігаємо незаперечні кліматичні зміни та сягаємо вищого інтелектуального рівня – колишній спосіб життя нашого суспільства вже неможливий. Ці зміни відбуваються стрімко, постійно прискорюються і створюють величезні виклики для нас. Відповіддю на ці всі виклики є високоякісні університети. Вони мають навчати людей жити в новому світі, досліджувати процеси змін. Університети Великої Британії зосередились на дослідженнях світового значення – й саме тому вони зараз займають такі високі місця в міжнародних рейтингах. Взаємодія, обговорення, порівняння між університетами є серед основних принципів забезпечення якості роботи вишів.»⁴⁶⁶

Європейська системи вищої освіти набула своєї широкомасштабності з підписання 19 червня 1999р. міністрами освіти 29 європейських країн «Болонської декларації», документу, в якому було визначено напрями реформування вищої освіти на континенті. Відтак, освітні проблеми продовжують активно підніматися в усіх країнах Європейського союзу: проводяться різноманітні проекти, круглі столи, тренінги, конференції. Зростаючий обсяг досліджень, звітів та документів свідчить про те, що різні

⁴⁶⁵Кремень В. *Якісна освіта: вимоги XXI століття* / В.Кремень. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://dt.ua/EDUCATION/yakisna_osvita_vimogi_hhi_stolittya.html

⁴⁶⁶ Якими мають бути сучасні університети (2019) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2019/07/30/237658/>

Гнатів З. *Актуальність проблем естетичного виховання в контексті євроінтеграції ...*

країни Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина, Німеччина, Австрія) докладають значних зусиль для реформування своїх систем педагогічної освіти та для реалізації нових стратегій та підходів у відповідності до політики ЄС. В багатьох випадках ці зусилля демонструють потужний потенціал для створення нових способів підготовки фахівців.

Сьогодні, освітяни всієї Європи та світу можуть долучатися до різноманітних міжнародних програм, тренінгів, конференцій. Як приклад, 2 квітня 2019 року у Брюсселі відбувся семінар «Модернізація педагогічної освіти в Центральній та Східній Європі», організований євродепутатом Кристиною Либачкою та Асоціацією педагогічної освіти в Європі (АТЕЕ). (АТЕЕ була створена 26 лютого 1920 року як національна асоціація директорів контролюючих навчальних закладів та складалася із 22 членів. Першим президентом став Dr. Arthur Mead.

Сьогодні членами АТЕЕ є близько 1300 педагогів-викладачів, представників коледжів, університетів, шкільних округів, державних освітніх агентств) з метою підвищення якості педагогічної освіти в Європі через активний діалог і міжнародний обмін дослідженнями і практикою в початковій та безперервній педагогічній освіті. Семінар під егідою цієї асоціації має на меті представити деякі тенденції, проблеми та перспективи в педагогічній освіті в окремих країнах ЦСЄ з урахуванням міжнародних тенденцій та останнього розвитку політики в ЄС. Висновки семінару організатори включають у видання, яке готують члени Асоціації педагогічної освіти в Європі «Навчання викладачів у Центральній та Східній Європі: останні події та майбутні виклики».⁴⁶⁷

21-24 серпня 2019 р. у Берліні Європейська федерація міжкультурного навчання EFIL у співпраці з Міжнародною асоціацією міжкультурної освіти

⁴⁶⁷Seminar Modernisation Of Teacher Education In Central & Eastern Europe / [Електроннийресурс] / Режим доступу: <https://atee.education/>

(IAIE) та Європейською асоціацією керівників шкіл (ESHA) організувала міжнародну підготовку вчителів «Intercultural Learning @ School».⁴⁶⁸

Європейська федерація міжкультурного навчання (EFIL) є головною організацією 22 організацій в Європі. Це некомерційна, добровільна освітня організація, яка пропонує освітні обміни для молоді у всьому світі. Члени EFIL - це добровільні, неурядові, неприбуткові організації, що надають можливості міжкультурного навчання, щоб допомогти людям розвивати знання, вміння та розуміння, необхідні для створення більш справедливого та мирного світу. Філії EFIL є частиною мережі 51 партнерських організацій, що охоплюють 80 країн.

З 1984 р Міжнародна асоціація міжкультурної освіти (IAIE) об'єднує професійних педагогів, зацікавлених у питаннях різноманітності і справедливості в освіті. Члени Ради беруть участь у дослідженнях з безлічі тем, які впливають на суспільство сьогодні, в тому числі - міжкультурна освіта, мультикультурна освіта, антирасистська освіта, освіта у сфері прав людини, інклюзивна освіта, вирішення конфліктів, питання двомовності і багатомовності, гендерні питання та ін.

ESHA, Європейська асоціація керівників шкіл є професійною організацією для європейських директорів шкіл. Членами ESHA є національні організації для директорів шкіл і заступників директорів шкіл в рамках (до) початкового, середнього та професійної освіти. ESHA - це міжнародне співтовариство, в якому відбувається обмін досвідом, баченнями і думками між членами, і в якому народжуються нові ідеї. ESHA об'єднує керівників шкіл, дослідників і політиків із загальною метою вчитися один у одного і покращувати освіту.

Великих можливостей для освітян надають Програми міжнародної співпраці Європейського Союзу ЕРАЗМУС+, що підтримує проекти,

⁴⁶⁸Intercultural Learning in Europe [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.intercultural-learning.eu

Гнатів З. *Актуальність проблем естетичного виховання в контексті євроінтеграції ...* партнерства, заходи і мобільність у сфері освіти, професійної підготовки, молодіжної політики та спорту (2014-2020 рр.).

Україна є країною-партнером цієї програми. 22 листопада 2019 року в Київському університеті імені Б.Грінченка відбулася Практична інформаційна сесія програми Еразмус+. У заході взяли участь близько 70 учасників. Представники Національного Еразмус + офісу в Україні доктор педагогічних наук, доцент, менеджер з аналітичної роботи Жанна Таланова та представник менеджера національного Еразмус+ офісу в Україні Петро Крайнік висвітлили можливості програми Еразмус + для університету та реформ в Україні, а також процес підготовки та подачі проектної пропозиції а участь у конкурсі програми Еразмус+ на пряму Жан Моне.

У програмі міжнародної співпраці ЄС було відзначено освіту, професійну підготовку, фінансування у 14.7 млрд. євро, програму ЄС Еразмус на 2021-2027 рр. з фінансуванням понад 30 млрд. євро та нові можливості, фінансування мобільності, проектів співпраці, партнерств, європейських студій, молодіжного обміну, проведення міжнародних заходів, європейський та міжнародний виміри: співпраця між країнами ЄС, ЄС з іншими країнами світу.

Серед цілей на пряму Жан Може – сприяння досконалості у викладанні та дослідженнях в галузі європейських студій в усьому світі, вивчення Європи, зокрема внутрішніх і зовнішніх аспектів європейської інтеграції: роль ЄС в глобалізованому світі, сприяння активному європейському громадянству і діалогу між людьми і культурами та ін..

Ці, та багато інших різноманітних проектів є надзвичайно важливими в сьогоденнішньому такому швидкому та плинному світі, які допомагають вирішувати актуальні завдання в міждисциплінарній взаємодії – на сучасному витку розвитку людства, яке, безперечно, вже давно стало глобальним.

Такі проекти дають можливість піднімати питання естетичного виховання на світовому рівні. Щодо розвитку естетики в Україні слід відзначити достатньо вагому наукову зацікавленість досліджень з даної

тематики і появи за роки незалежності цілої низки авторських монографій, захищених дисертацій, а також створення регіональних центрів. Культурних осередків естетичних досліджень в різних куточках України. Науковці навіть говорять про ренесанс естетичної науки в Україні.

Роль художньо-естетичної освіти набуває все більшого значення у формуванні умінь та навичок, а також загальної компетенції молодих людей ХХІ століття у європейському просторі. Єврокомісія запропонувала Європейську програму дій у сфері культури, яка була затверджена Радою Європейського Союзу у 2007 році.

Ця програма свідчить про необхідність художньо-естетичної освіти для розвитку креативності особистості. У 2009 році була ухвалена резолюція, яка стосується впровадження та розвитку художнього (а разом з ним і естетичного) виховання у країнах Європейського Союзу.⁴⁶⁹

Отже, Питання естетичного виховання сучасної Людини культури в контексті світових інтеграційних освітніх процесів є актуальним. Задля покращення та підвищення міжкультурного та міжособистісного взаєморозуміння потрібна опора на загальнолюдські цінності, опора на моральність та справедливість, толерантність, естетичність, добро.

Оскільки ми живемо в глобалізованому світі, то, щоб бути хорошим фахівцем, потрібно таким бути не тільки в Україні, але і за її межами. А це, в свою чергу, веде за собою зміну форм навчання, тривалості курсів, зміну кваліфікацій, а також постійної взаємодії між вищими навчальними закладами на міжнародному рівні.

Тому потреба Європейського Союзу в інтеграції є очевидною. Очевидною, відтак, є така ж проблема і України. Перспективою подальших досліджень є аналіз підходів до змісту і мети естетичного виховання в Україні та в інших країнах ЄС, а також місце естетичного виховання в процесі інтеграції українського освітнього середовища з університетами країн ЄС.

⁴⁶⁹ L'éducation esthétique: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/113fr.pdf

Zoriana Hnativ Improvement of aesthetic education in higher education in the context of European integration educational processes

Abstract: The educational environment is part of the social sphere. A person and his attitude to life accumulate around him humanitarian knowledge and education. To date, scientific research has been intensified to study the universal human foundations of civilizational existence and development of man and society, such as personality, family, nation, society, education, etc. Active efforts to improve the educational process in Ukraine are closely linked to the European vector of movement of our country as a whole. The European level of education in Ukraine has become a priority, a goal, a national idea.

Jerzy Litwinow

Szkoła Główna Handlowa

Wpływ ścisłej współpracy gospodarczej między Polską a Ukrainą na stosunki między Ukrainą a UE

Streszczenie: Artykuł skupia się na analizie wpływu relacji gospodarczych między Polską a Ukrainą na relacje bilateralne Ukrainy z całą Unią Europejską. Kierunek obrany przez władze ukraińskie po Euromajdanie na powrót na polityczną mapę Europy uzasadnia zaciśnięcie współpracy gospodarczej jako czynnika przyczyniającego się do integracji Ukrainy z UE. Referat jest próbą uzasadnienia jak ważne jest aktywny przepływ kapitału i osób między Polską a Ukrainą dla całościowego charakteru relacji ukraińsko-unijnych ze względu na pozycję Polski w UE i długość wspólnej granicy z Ukrainą.

Artykuł podkreśli atrakcyjność Polski jako dużego rynku zbytu towarów i usług ukraińskich przede wszystkim w branży energetycznej, jak Ukraina może przekształcić się z importera zasobów energetycznych w eksportera. To opracowanie naukowe zawiera tezę, że współpraca gospodarcza Ukrainy z Polską przyczyni się do zbudowania zachodniej polityki zagranicznej Ukrainy wokół dalszej integracji gospodarczej między Ukrainą a UE i w perspektywie dalszych 10-15 lat będzie akceleratorem zmian na Ukrainie aż do czasu gdy zastąpi stare powiązania Ukrainy ze Wschodem.

Słowa kluczowe: Umowa stowarzyszeniowa, handel międzynarodowy, Euromajdan, Partnerstwo Wschodnie

Celem mojego artykułu jest pokazanie że polityczna współpraca bilateralna potrzebuje wsparcia biznesowego, aktywnie przenikających się wspólnych interesów gospodarczych.

Polska na równi z Niemcami pozostaje największym partnerem gospodarczym Ukrainy wśród krajów unijnych⁴⁷⁰. Handel międzynarodowy nie tylko przyczynia się do wzrostu przychodów poszczególnych przedsiębiorców, ale również wpływa na relacje polityczno-społeczne pomiędzy narodami.

Rewolucja godności, która miała miejsce w latach 2013-2014, nie była zwykłą walką o podpisanie umowy stowarzyszeniowej pomiędzy UE a Ukrainą, ale również wyrazem pragnienia ukierunkowania polityki państwa ukraińskiego w kierunku integracji z Zachodem. Jak niegdyś NSZZ Solidarność w Polsce walczyła o godność jednostki ludzkiej- humanitarne traktowanie pracowników- tak zwolennicy Euromajdanu walczyli o to, żeby Ukraina odzyskała swoją podmiotowość na politycznej mapie Europy.

Między narodami - polskim a ukraińskim - w przeciągu wielu stuleci narosło niemało stereotypów i doszło do wielu nieporozumień. Turystyka, wymiany akademickie, wspólne wydarzenia i prowadzenie transgranicznego biznesu przyczyniają się do lepszego poznania się narodów oraz przełamania oporów do bycia prawdziwymi przyjaciółmi.

W tym celu od razu po upadku Związku Radzieckiego Polska aktywnie zaangażowała się w europeizację Ukrainy. Partnerstwo strategiczne między Polską a Ukrainą lansowane przez prezydentów obu krajów- A. Kwaśniewskiego i L. Kuczmę⁴⁷¹ okazało się być zbyt chwiejne, gdyż, kiedy na Ukrainie na początku lat 2000-x wybuchł kryzys polityczny, wyszło na jaw, że Partnerstwo to nie było

⁴⁷⁰ Raport *Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році, Статистичний збірник, Державна Служба Статистики України, Київ 2018, с. 35*

⁴⁷¹ Prezydent.pl [Електронний ресурс] // 1 TVP - *Gość Jedyńki, wywiad Prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego i Prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmy, 17 stycznia 2000 r.* – [online] <https://www.prezydent.pl/aleksandra-kwasniewskiego/archiwum-wywiadow-krajowych/rok-2000/styczen-2000-r/1-tvp-gosc-jedynki-wywiad-prezydenta-rp-aleksandra-kwasniewskiego-i-prezydenta-ukrainy-leonida-kuczmy-17-stycznia-2000-r/> [відвідано: 05.05.2019].

Litwinow J. *Wpływ ścisłej współpracy gospodarczej między Polską a Ukrainą ...*

poparte współpracą gospodarczą⁴⁷². Ten fakt na długo powstrzymał aspiracje propolskie prezydenta L. Kuczmy⁴⁷³.

Unia Europejska jest wspólnotą różnorodnych krajów zbudowaną na poszukiwaniu konsensu pomiędzy stanowiskami różnych krajów. Polska poprzez mechanizmy dyplomatyczne ma wpływ na jakość relacji pomiędzy Ukrainą a UE, jeżeli uwzględnimy fakt, jak wiele krajów poparło polski pomysł utworzenia Partnerstwa Wschodniego, to zobaczymy, że od tego jakie będą relacje Ukrainą z Polską zależy prędkość integracji europejskiej samej Ukrainy.

Partnerstwo Wschodnie jest jedyną tego typu płaszczyzną szerokiej współpracy utrzymywanej przez UE w ramach polityki dobrosąsiedztwa i jest prawdziwym wyrazem solidarności. Polska jest aktywnym uczestnikiem tej inicjatywy. Aczkolwiek nie można pomijać czynnika politycznego, zmiana rządu która nastąpiła w 2015 r. trochę osłabiła czynne uczestnictwo Polski w projektach Partnerstwa Wschodniego, przede wszystkim dlatego, że jej pomysłodawca minister spraw zagranicznych R. Sikorski odszedł razem z całym rządem. Żeby na trwale zabezpieczyć rozwój relacji polsko-ukraińskich potrzebne jest przełożenie „ciężaru” rozwoju bilateralnych stosunków na biznes, zapewnić mu swobodny przepływ kapitału oraz stabilność regulacji prawnych.

Polska polityka zagraniczna od początku lat 90-x była w stosunku do Ukrainy zbudowana na jak najszybszym zbliżeniu Ukrainy z UE, jej demokratyzacji i oderwaniu od wpływów Rosji. Według opinii polskich elit rządzących, niezależna Ukraina to najlepszy sposób na całkowite uniezależnienie Polski od politycznych wpływów Rosji i pozyskanie trwałego sojusznika w kwestiach militarnych. W dużej mierze pod wpływem prac Juliusza Mieroszewskiego, który pozostaje w cieni swojego bardziej znanego przyjaciela Jerzego Giedroycia, w polskiej polityce zagranicznej wykształciła się obecny paradygmat⁴⁷⁴.

⁴⁷² А. Чернова, *Роль Польши в восточной политике ЕС*, Москва 2014, с. 43

⁴⁷³ Ibidem

⁴⁷⁴ Ł. Adamski, *Mieroszewski memorandum*, Polski Przegląd Dyplomatyczny, nr 1, Warszawa 2016, s.97, 99

Obecnie też Unia Europejska jest zainteresowana w stabilnej, bogacącej się i szanującej prawa człowieka Ukrainie⁴⁷⁵. Dlatego przez ukraińskich ekspertów Polska, głównie do czasu wybuchu rewolucji godności oraz rozpętania konfliktu na Wschodzie Ukrainy, była nazywana „adwokatem Ukrainy w Europie”⁴⁷⁶. W podobny sposób wypowiadał się Prezydent Ukrainy P. Poroszenko⁴⁷⁷ już po 2014 r.

Niestety moim zdaniem twórcy polskiej racji stanu nie do końca przywiązywali uwagę do handlu bilateralnego z Ukrainą. Cele stawiane przez Partnerstwo Wschodnie zostały zrealizowane ostatecznie w 2017 r. wobec Ukrainy po zniesieniu wiz do strefy Schengen, więc potrzeba Partnerstwa Wschodniego 2.0 w celu dalszego rozwoju relacji UE-Ukraina.

Bolesny brak uznania w dokumentach unijnych Ukrainy za potencjalnego kandydata do bycia krajem członkowskim UE uniemożliwia rozpatrywanie relacji UE-Ukraina w tradycyjnej perspektywie członkowskiej w UE oraz stawia pytanie przed samymi Ukraińcami – „Co dalej”?

Patrząc na ostatnie doświadczenie, Wspólnota jest zainteresowana przyjęciem krajów hurtowo, „w zestawie”, jako cały region, dla zapewnienia pokoju dla reszty UE. Ukraina wraz z Mołdawią wydają się być najsensowniejszymi kandydatami, poza krajami bałkańskimi, na wejście do UE we dwójkę, więc Ukraina powinna zachęcać Mołdawię do proeuropejskiego wyboru.

Podczas ostatnich wyborów prezydenckich w Mołdawii w 2016 został wybrany Prezydent- Igor Dodon- wywodzący się z prorosyjskiej elity politycznej. Prorosyjskość Prezydenta otwarcie potwierdza nawet prorosyjski i szowinistyczny portal informacyjny- Regnum⁴⁷⁸. W tej sytuacji, ciężko jest mówić o tym, że Ukraina ma podobnie myślącego partnera, mającego te same aspiracje prozachodnie.

⁴⁷⁵ M. Balczyk, *Umowa stowarzyszeniowa pomiędzy UE a Ukrainą elementem budowy bezpieczeństwa europejskiego. Wybrane aspekty swobodnego przepływu osób*, Kraków 2016, s.40

⁴⁷⁶ В.Ковтун [Електронний ресурс] // *Польща: прокурор чи адвокат України?* – [online] <https://zahidfront.com.ua/news/Polshha-prokuror-chi-advokat-Ukrani.html> [відвідано: 11.12.2019].

⁴⁷⁷ ІАР/РАР/Я.С. [Електронний ресурс] // *Порошенко: Польща - це наш адвокат у ЄС* – [online] <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/190918> [відвідано: 11.12.2019].

⁴⁷⁸ И. Шилов [Электронний ресурс] // *„Проросійський” президент Молдавіи Додон піддержав блокаду Придністровья* – [online] <https://regnum.ru/news/polit/2278167.html> [відвідано: 11.12.2019].

Dla Ukrainy od upadku ZSRR Rosja nadal pozostawała największym partnerem gospodarczym⁴⁷⁹, również w zakresie wymiany wojskowymi podzespołami pozostała zależność Ukrainy od swojego „wschodniego partnera”⁴⁸⁰. To ściśle powiązanie gospodarcze Ukrainy z Rosją hamowało zbliżenie Ukrainy z UE i zawsze było politycznym pretekstem do niezacieśniania współpracy z UE, ponieważ taka sytuacja mogłaby doprowadzić do wprowadzenia ograniczeń handlowych przez Rosję i podwyżki cen gazu rosyjskiego do poziomu rynkowego lub nawet ponad rynkowego.

Takie obawy wyrażał były Prezydent Ukrainy W. Janukowicz przed podpisaniem umowy stowarzyszeniowej z UE. Nietrudno zauważyć, że Rosja wykorzystywała swoją lepszą pozycję wobec Ukrainy do szantażu W. Janukowicza⁴⁸¹. Faktycznie po rewolucji godności na Ukrainie Rosja skorzystała z mechanizmów politycznego szantażu, czyli np. Rosja przestała eksportować gaz na Ukrainę w 2015 r.⁴⁸² i wprowadziła embargo na większość towarów ukraińskich⁴⁸³.

Aczkolwiek było to swego rodzaju nieuniknionym politycznym „cesarkim cięciem” dla Ukrainy, odcięciem się od Rosji, gwałtownym, wyczekiwany przez większość Narodu Ukraińskiego przez ostatnie 24 lata zwrotem ku UE.

Polska od dłuższego czasu po transformacji ustrojowej była krajem którego przedsiębiorcy nie posiadają duże zasoby kapitałowe ponieważ model w dużym uproszczeniu przyjęty w latach 90-x przewidywał szeroką prywatyzację własności państwowej poprzez ogłoszenie upadłości i sprzedaż średnich przedsiębiorstw⁴⁸⁴, które w odróżnieniu od Ukrainy zostały w większości wykupione przez zagraniczne

⁴⁷⁹ Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2017 році, Статистичний збірник, Державна Служба Статистики України, Київ 2018, с. 35

⁴⁸⁰ Д. Попович [Електронний ресурс] // *Без російських комплектуючих нам поки не обійтися - экс-директор Укроборонпрому* – [online] <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2019-11-18/ukrainskie-konstruktoryi-ispytyivayut-moschniyu-raketnyiy-kompleks---pavel-bukin/29238> [відвідано: 11.12.2019].

⁴⁸¹ В.Матыцин [Електронний ресурс] // *Янукович объяснил, почему не хотел подписывать соглашение с ЕС* – [online] <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/1081177> [відвідано: 11.12.2019].

⁴⁸² Укртрансгаз [Електронний ресурс] // *Россия полностью остановила поставки угля и газа в Украину* – [online] <https://tsn.ua/ru/groshi/rossiya-polnostyu-ostanovila-postavki-uglya-i-gaza-v-ukrainu-531925.html> [відвідано: 11.12.2019].

⁴⁸³ Speakercom [Електронний ресурс] // *Порошенко оценил убытки от закрытия российского рынка* – [online] <http://speakercom.ru/news/poroshenko-ocenil-ubytki>

⁴⁸⁴ *Jak budowano kapitalizm, Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*, Anders Åslund, tł. z angielskiego M.Rusiński, Warszawa 2010, s. 203

koncerny (na Ukrainie główną metodą prywatyzacji był wykup przedsiębiorstwa przez obecną wówczas dyrekcję przedsiębiorstwa)⁴⁸⁵. Ale w ostatnich latach ta sytuacja się zmieniła. Szybki wzrost gospodarczy ostatnich 5 lat w Polsce przyczynił się do wzrostu zasobności rodzimych przedsiębiorstw⁴⁸⁶, powstało dużo polskich start-upów które szybko rozwinęły się w stabilnie funkcjonujące przedsiębiorstwa⁴⁸⁷. Firma „LiveChat” jest świetnym tego przykładem, jak firmy technologicznej założonej „od zera”, specjalizującej się w usługach B2B, której wycena przekracza 1 mld złotych⁴⁸⁸.

Poziom nakładów inwestycyjnych w Polsce mimo wzrostu gospodarczego pozostawał na bardzo niskim poziomie, niskie wydatki na badania i rozwój również nie były w stanie przyczynić się do trwałego wzrostu stopy inwestycji⁴⁸⁹. Np. Polska firma Solaris, zajmująca się produkcją autobusów i trolejbusów ma tak dużo zamówień na rynkach zachodnich i wschodnich, że przyjęta liczbą zamówień zagraża stabilności przedsiębiorstwa z uwagi na dużo ryzyko nie zrealizowania zamówień na czas⁴⁹⁰. Udział firmy Solaris w europejskim rynku elektrycznych autobusów przekracza 50%⁴⁹¹. Wobec coraz większej presji płacowej pracowników i dużych braków kadrowych takie przedsiębiorstwa moim zdaniem będą zainteresowane inwestycjami na Ukrainie ze względu na bliskość geograficzną, porównywalne lub niższe koszty płac, strefę wolnego handlu UE-Ukraina oraz duże zasoby specjalistów. Potrzeba tylko szerokiej akcji promocyjnej izby handlowej Ukrainy, stabilności politycznej oraz realizacji postanowień umowy

⁴⁸⁵ Ibidem, s.202

⁴⁸⁶ M. Wujek [Электронний ресурс] // *Made in Poland idzie w świat. Te polskie firmy robią furorę zagranicą* – [online] <https://innpoland.pl/124093.przedsiębiorcze-podsumowanie-roku-polskie-firmy-ktore-rosna-w-sile> [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁸⁷ Mam biznes [Электронний ресурс] // *13 polskich start-upów, które odniosły sukces zagranicą* – [online] <https://mambiznes.pl/wlasny-biznes/13-polskich-start-upow-ktore-odniosly-sukces-granica-77274> [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁸⁸ Ibidem

⁴⁸⁹ J. Growiec, J. Mućk [Электронний ресурс] // *Długookresowe spojrzenie na stopę inwestycji w Polsce* – [online] <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/dlugookresowe-spojrzzenie-na-stopie-inwestycji-w-polsce/> [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁹⁰ Dziennik Wschodnik.pl [Электронний ресурс] // *Autobusy przyjechały spóźnione i z usterką. Prawie 660 tys. zł kary dla dostawcy* – [online] <https://www.dziennikwschodni.pl/lublin/autobusy-pryjechały-spoznione-i-z-usterka-prawie-660-tys-zl-kary-dla-dostawcy,n,1000220059.html> [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁹¹ М. Сикорская [Электронний ресурс] // Экспортные хиты Польши – [online] <https://www.novayapolsha.pl/article/eksportnye-khity-polshi>

Litwinow J. *Wpływ ścisłej współpracy gospodarczej między Polską a Ukrainą ...*

stowarzyszeniowej z Unią Europejską w zakresie harmonizacji ustawodawstwa z porządkiem prawnym Unii⁴⁹².

Ciekawym projektem realizowanym po faktycznym wygaśnięciu Partnerstwa Wschodniego wobec krajów uczestniczących w tym projekcie jest plan modernizacji sieci transportowych tych krajów przy udziale Unii Europejskiej.

W Polsce odczuliśmy pozytywne skutki modernizacji dróg krajowych i budowy nowych transeuropejskich autostrad w naszym kraju, np. odcinku autostrady A2 który przebiega przez Warszawę, Poznań i łączy Polskę z Niemcami i dalej z Berlinem czy przecięcie się autostrad A2 i A1 w okolicach Łodzi. Poznań⁴⁹³ i Łódź⁴⁹⁴ to są miasta które doznają najszybszego rozwoju w Polsce po wielu latach stagnacji właśnie ze względu na położenie przy szybkich autostradach których budowa nie odbyłaby się bez wsparcia finansowego i technicznego ze strony Unii Europejskiej. Dlatego tak ważne dla rozwoju stosunków gospodarczych Ukrainy z UE żeby istniały nowoczesne transgraniczne autostrady, żeby w odróżnieniu od lotniska które często jest symbolem emigracji z kraju powstały nowe drogi które będą „bramą” do Ukrainy dla inwestorów.

W celu zwiększenia łączności transportowej i przyspieszenia wzrostu ekonomicznego Komisja Europejska na początku 2019 r. zatwierdziła plan TEN-T (trans-European Transport Network) który przewiduje wydatki w wysokości około 13 miliardów euro na rozwój 4800 km sieci drogowej i kolejowej, 6 portów i 11 centrów logistycznych, w tym Ukraina dostanie 4,5 miliarda euro przede wszystkim na budowę i rewitalizację dróg krajowych oraz ich połączenie z graniczącymi krajami UE, pierwszym etapem jest rekonstrukcja drogi krajowej Kijów-Odesa której koszty wstępnie obliczono na kwotę 400 mln euro. Większość projektów ma

⁴⁹² Zobowiązanie Ukrainy do stopniowego zbliżania prawodawstwa do prawa UE, art. 474, 475 Układu o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, Dz.Urz. UE z 29 maja 2014 r., L 161, s. 3–2137

⁴⁹³ TVN24 [Электронний ресурс] // *Poznań w czołówce europejskich najszybciej rozwijających się centrów hi-tech* – [online] <http://poznan.naszemiasto.pl/artukul/poznan-w-czolowce-europejskich-najszybciej-rozwijajacych,4805719,art,t,id,tm.html> [відвідано: 12.05.2019].

⁴⁹⁴ A. Kubica [Электронний ресурс] // *Łódź najszybciej rozwijającym się miastem w Polsce!* – [online] <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artukul/lodz-najszybciej-rozwijajacym-sie-miastem-w-polsce-id25875/2019/2/5/> [відвідано: 11.05.2019].

być ukończona do 2030 r.⁴⁹⁵ Ekspersi są zgodni co do tego że jest to bezprecedensowy przypadek gdy UE stosuje mechanizmy charakterystyczne dla krajów członkowskich wobec krajów trzecich⁴⁹⁶. Są to środki w większości bezzwrotne dlatego tak ważne jest sprawne funkcjonowanie Antykorupcyjnego sądu na Ukrainie oraz ogólne zaufanie instytucji unijnych do sprawności aparatu państwowego Ukrainy. Ponad 10 miliardów zostaną wypłacone przez Europejski Bank Inwestycyjny oraz Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, 700 milionów mają wpłacić same kraje Partnerstwa Wschodniego, pozostała część niebagatelnej kwoty- 3 miliardy mają zostać pozyskane w ramach współpracy PPP⁴⁹⁷. Polskie przedsiębiorstwa już teraz wygrywają przetargi na budowę dróg na Ukrainie⁴⁹⁸. W dobie gdy wymiana handlowa nadal polega w większości na przewozach spedycyjnych, „dobre drogi” przyczynią się do wzrostu inwestycji zagranicznych na Ukrainie oraz coraz więcej będzie mieć wygodniejszy dostęp do dróg łączących Ukrainę z Zachodem, a więc mieszkańcy Ukrainy będą mogli jeszcze łatwiej bezwizowo podróżować do UE w celach naukowych, zarobkowych lub turystycznych.

Kolejnym ogniwem w logicznym łańcuchu doprowadzającym nas do tego jak powinna wyglądać zachodnia polityka zagraniczna Ukrainy jest odpowiedź na pytanie, jak te stosunki między Polską a Ukrainą utrzymywać w dobrym stanie. Skupiam się w moim referacie na stosunkach gospodarczych, ponieważ to właśnie wspólne interesy między Francją a Niemcami a później Polską i Niemcami i współpraca między kościołami doprowadziły do tego, że tak głębokie rany, które wcześniej istniały między tymi Narodami zostały uleczone.

⁴⁹⁵ European Commission [Электронний ресурс] // *European Commission, Mobility and Transport* – [online] https://ec.europa.eu/transport/themes/international/news/2019-01-15-eastern-partnership_en, dostęp na [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁹⁶ Deutsche Welle [Электронний ресурс] // *Wyowiedź eksperta Brukselskiego ekonomicznego centrum analitycznego Szymona Talliarpierta* – [online] <https://www.dw.com/ru/на-что-ес-выделит-странам-восточного-партнерства-около-10-млрд-евро/a-47467631> [відвідано: 05.05.2019].

⁴⁹⁷ Ibidem

⁴⁹⁸ A. Kublik [Электронний ресурс] // *Polska firma zadba o drogi na Ukrainie. Spółka z Łodzi wygrała niską ceną* – [online] <http://wyborcza.pl/7,155287,24452016,polska-firma-zadba-o-drogi-na-ukrainie-spolka-z-lodzi-wygrala.html> [відвідано: 05.05.2019].

Polski biznes jest bardzo zainteresowany we współpracy z Ukrainą, podpisanie umowy stowarzyszeniowej doprowadziło do likwidacji lub obniżenia ceł na towary importowane na Ukrainę ale również eksportowane do UE. Wielu polskich przedsiębiorców rozważa przeniesienie części produkcji na Ukrainę ze względu na bliskość geograficzną, wysoko wykształcone kadry oraz różnice w kosztach produkcji. Jedyne co może powstrzymać ich przed podjęciem takiej decyzji, to niestabilna sytuacja polityczna oraz wysoki wpływ oligarchów na ustawodawstwo kraju, którzy próbują blokować reformowanie kraju. Ukraina jest atrakcyjnym miejscem dla branży IT, lotniczej, spożywczej. Z kolei dla ukraińskich przedsiębiorców Polska jest niesamowicie atrakcyjna pod względem eksportu energii elektrycznej⁴⁹⁹, ze względu na jedne z najwyższych ceny hurtowe w UE.

Jerzy Litwinow, Impact of close economic cooperation between Poland and Ukraine on relations between Ukraine and the EU

Summary: This article focuses on analysing the impact of economic relations between Poland and Ukraine on bilateral relations of Ukraine with the entire European Union. The direction taken by the Ukrainian authorities after Euromaidan to return to the political map of Europe justifies tightening economic cooperation as a factor contributing to Ukraine's integration with the EU. The paper's aim is to try to justify the importance of the active capital flow and people migration between Poland and Ukraine for the holistic nature of Ukrainian-EU relations, regarding the Poland's position in the EU and the length of the common border between Poland and Ukraine. The article will highlight the attractiveness of Poland as a large market for Ukrainian goods and services primarily in the energy industry, so that Ukraine can transform from an importer of energy resources to an exporter.

⁴⁹⁹ Wysokie Napięcie [Электронний ресурс] // *Import energii elektrycznej do Polski był w 2018 r. najwyższy w historii* – [online] <https://wysokienapiecie.pl/15972-import-energii-elektrycznej-polski-byl-w-2018-najwyzszy-w-historii/> [відвідано: 12.05.2019].

This scientific article contains the thesis that economic cooperation between Ukraine and Poland will contribute to the formulation of the Ukraine's Western foreign policy. Further economic integration between Ukraine and the EU in the perspective of the next 10-15 years will be an accelerator of changes in Ukraine. This process will continue until it replaces Ukraine's old links with the East.

Key words: Association Agreement between EU and Ukraine, Eastern Partnership, Euromaidan, international trading

Jakub Siotor

Uniwersytet Wrocławski

Ukraina a tranzyt rosyjskiego gazu do Unii Europejskiej. Stan obecny oraz perspektywy na przyszłość

Streszczenie: *Ukraina od zawsze była najważniejszym krajem tranzytowym rosyjskiego gazu do Europy Centralnej i Zachodniej. Aneksja Krymu oraz trwający od 2014 roku konflikt w Donbasie spowodował kryzys w relacjach Kijów-Moskwa, a także bezpośrednio przełożył się na relacje biznesowe łączące obydwa kraje. M.in. z tego powodu Gazprom zdecydował się na rozpoczęcie budowy nowych instalacji przesyłowych gazu z pominięciem Ukrainy. Celem referatu jest ukazanie obecnej roli Ukrainy w przesyłaniu rosyjskiego gazu do Unii Europejskiej.*

Pierwsza część opisuje obecny stan sektora gazowego w Ukrainie oraz rys historyczny współpracy na tym tle z Rosją. Druga część natomiast ukazuje obecne drogi dostaw rosyjskiego gazu do UE (w tym te przez Ukrainę), a także perspektywy związane z wybudowaniem i uruchomieniem dwóch nowych gazociągów Nord Stream 2 oraz Turkish Stream.

Trzecia i ostatnia część, to próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy Ukraina w trzeciej dekadzie XXI wieku wciąż będzie krajem tranzytowym rosyjskiego gazu do UE oraz w którym kierunku rola ta może ewoluować. Referat powstał w oparciu o artykuły naukowe i popularno-naukowe, artykuły prasowe oraz informacje ze stron internetowych instytucji UE, organizacji rządowych i pozarządowych z Ukrainy, Rosji oraz państw UE.

Strategiczne znaczenie surowców energetycznych sprawia, że każde państwo, każda organizacja czy jednostka wykazuje na nie większe lub mniejsze zapotrzebowanie. Geologiczne rozmieszczenie surowców w różnych miejscach na Ziemi, ale nie we wszystkich po równo decyduje o tworzącej się zależności odbiorców od dostawców. Często też po drodze znajdują się pośrednicy, którzy w międzynarodowym obrocie surowcami przyjmują formę państw tranzytowych. Z punktu widzenia bezpieczeństwa energetycznego, państwo które nie jest samowystarczalne energetycznie, powinno zabezpieczyć dostawy surowców z zagranicy. Nie może to się odbyć bez odpowiedniego kontraktu z eksporterem, ale równie ważna jest kwestia uregulowania warunków przesyłu z krajami tranzytowymi.

Ukraina to obecnie jedno z największych i najważniejszych państw tranzytowych rosyjskiego gazu do Unii Europejskiej. Jest to z jednej strony wynik położenia geograficznego na styku Europy Wschodniej i Zachodniej, a z drugiej strony wynik zaszczości historycznych. Jeszcze za czasów istnienia ZSRR, to właśnie przez ukraińską republikę związkową płynęło najwięcej gazu do Europy Zachodniej⁵⁰⁰. Wiązało się to z intensywną rozbudową infrastruktury przesyłowej na terenie całego kraju.

W skład ukraińskiego systemu przesyłowego wchodzi obecnie 37,5 tys. km gazociągów oraz 13 dużych podziemnych magazynów o łącznej kubaturze 30 mld m³⁵⁰¹. Potencjał przesyłowy ukraińskiego systemu gazociągów wynosi natomiast 140 mld m³. Na początku XXI wieku przez Ukrainę płynęło 110 mld m³ błękitnego paliwa, co stanowiło 80% dostaw do UE. W 2017 roku z kierunku ukraińskiego do UE dotarło ponad 90 mld m³ gazu, co stanowiło ok 50% dostaw rosyjskiego surowca do Wspólnoty⁵⁰².

⁵⁰⁰ Ł. Wojcieszak, *Polska, Ukraina i Białoruś wobec problemu dostaw i tranzytu rosyjskiego gazu*, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko Biala 2013, s. 289-291.

⁵⁰¹ Są to obecnie największe magazyny gazu w Europie. *Ukraina może przetrwać ponad rok bez importu gazu. Czy później kupi go od Polski?*, Portal Energetyka 24 – [online] <https://www.energetyka24.com/ukraina-moze-przetrwac-ponad-rok-bez-importu-gazu-a-potem-kupowac-go-od-polski-analiza> [dostęp 15.04.2019].

⁵⁰² E. Paszkiewicz, *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej w sektorze gazu ziemnego*, Przegląd Geopolityczny, 23, Lublin 2018 s.123-143.

Niewątpliwym atutem Ukrainy w powyższej kwestii jest właśnie odziedziczona po ZSRR rozbudowana sieć systemu przesyłowego gazu ziemnego. Tworzy to pewnego rodzaju współzależność producenta (Rosji) i kraju tranzytowego (Ukrainy). Rosja chcąc sprzedać odpowiednią ilość surowca do Europy Zachodniej właściwie nie miała innej alternatywy jak tranzyt przez Ukrainę.

W roku 1999 uruchomiony został gazociąg Jamalski biegnący przez Białoruś i Polskę do Niemiec, jednak jego przepustowość nie wystarczała na zaspokojenie potrzeb klientów w Europie Zachodniej. Z drugiej strony jednak Ukraina była niemalże całkowicie uzależniona od dostaw gazu ze wschodu i zależność ta pogłębiała się tuż po rozpadzie ZSRR. Na przełomie XX i XXI w. roczne zużycie gazu na Ukrainie oscylowało w okolicach 100 mld m³ (z czego ok 80% pochodziło z Rosji), co plasowało Ukrainę wśród jednych z największych konsumentów gazu w Europie ogółem oraz per capita⁵⁰³.

Był to wynik kilku czynników: bardzo niskiej ceny rosyjskiego surowca, wysokiej energochłonności gospodarki, a także przestarzałej i nieefektywnej infrastruktury⁵⁰⁴. Do 2004 roku Ukraina płaciła jedną z najniższych stawek za gaz w Europie – 50 USD za 1000 m³, podczas gdy np. Niemcy płaciły wtedy ok 200 USD⁵⁰⁵. Mimo niskiej ceny, efektem powyższej sytuacji było duże zadłużenie ukraińskiego Naftohazu (ukraiński operator przesyłu gazu) w stosunku do Gazpromu, co właściwie niwelowało wszelkie korzyści Ukrainy z tranzytu gazu na Zachód⁵⁰⁶.

Sytuacja zaczęła systematycznie ulegać zmianie po 2004 roku, a więc po „Pomarańczowej rewolucji”, którą można określić, jako swoista cezura w relacjach energetycznych Rosja – Ukraina. Dotychczas uzależniona od rosyjskich dostaw gazu Ukraina często ulegała naciskom politycznym Rosji pozostając całkowicie w

⁵⁰³ G. Gromadzki, W. Konończuk, *Energetyczna gra. Ukraina, Mołdawia i Białoruś między Unią z Rosją*, s. 13-14, Warszawa 2007.

⁵⁰⁴ Ł. Wojcieszak, *Polska, Ukraina i Białoruś...* s. 292

⁵⁰⁵ Cena porównywalna jedynie z ceną dla Białorusi. Był to jeden z czynników uzależniania „bratnich narodów” republik postsowieckich od rosyjskiego surowca. Zob. A. Szeptycki, *Relations between Russia and Ukraine in the gas sector*, [w:] E. Wyciszkiewicz, *Geopolitics of pipelines. Energy interdependence and inter – state relations in the post soviet area*. Warsaw 2009, s. 93.

⁵⁰⁶ M Ruzzel, *Wpływ rosyjsko-ukraińskich kryzysów gazowych na politykę energetyczną UE – ujęcie teoretyczne*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2015.

jej strefie wpływów. W 2004 roku do władzy doszedł Viktor Juszczenko, kojarzony, jako prozachodni polityk, niechętny wobec Kremla. Jednym z głównych problemów, jakimi nowa władza chciała się zająć było uregulowanie długu gazowego, a także podniesienie ceny za tranzyt rosyjskiego surowca. W związku z powyższym już w 2005 roku Gazprom postanowił renegecjonować zawartą pod koniec XX w. umowę w wyniku, czego cena gazu dla Ukrainy miała wzrosnąć z 50 do ok 230 USD za m³⁵⁰⁷.

Strona ukraińska w sposób oczywisty nie wyrażała na to zgody i sytuacja ta pociągnęła za sobą szereg innych wydarzeń, które w późniejszym czasie przyjęły nazwę „rosyjsko – ukraińskich kryzysów gazowych”. Ich efektem często były takie incydenty jak niezakontraktowany pobór gazu przez Ukrainę, czy spadek przesyłanej ilości gazu przez Rosję, co głównie uderzało w odbiorców w Unii Europejskiej.

Zwycięstwo „Pomarańczowej rewolucji” na Ukrainie oraz postępująca świadomość Rosji o uzależnieniu od tranzytu gazu przez Ukrainę, dały początek tworzeniu się koncepcji budowy instalacji przesyłowych z pominięciem lub ograniczeniem krajów tranzytowych, o czym szerzej wspomnę w dalszej części opracowania. W tym miejscu należy poruszyć natomiast problem zaopatrzenia Ukrainy w gaz na potrzeby wewnętrzne. Tak jak wyżej wspomniałem jeszcze na początku XXI w. Ukraina była jednym z największych konsumentów gazu w Europie. W ostatnich latach zużycie gazu jednak znacząco spadło ze wspomnianych 100 mld m³ rocznie na początku XXI w. do ok 32 mld m³ w 2017. Powody tego są następujące⁵⁰⁸:

Aneksja Krymu przez Rosję oraz konflikt w Donbasie doprowadziły do pogłębienia się kryzysu gospodarczego i częściowej deindustrializacji, co poskutkowało ograniczeniem zużycia gazu. Państwo ukraińskie utraciło pełną kontrolę nad energochłonnym przemysłem w Donbasie. Modernizacja linii

⁵⁰⁷ A. Szeptycki, *Relations between...*, s. 104.

⁵⁰⁸ *Ukraina może przetrwać ponad rok...*

przesyłowych, która z jednej strony ogranicza utratę gazu w transporcie, ale też przekłada się na wyższą cenę dla odbiorcy.

Spadek zużycia gazu przyczynił się w pewnym stopniu do zwiększenia bezpieczeństwa energetycznego kraju. W 2017 roku import gazu do Ukrainy stanowił tylko 35% zużywanego surowca (ok 12 mld m³), podczas gdy 10 lat wcześniej było to aż 80%. Bieżące zapotrzebowanie jest w dużym stopniu uzupełniane przez systematycznie rosnące od kilku lat wydobyte krajowe. Obecnie jest ono na poziomie ok 20 mld m³ rocznie, a ukraińska spółka wydobywcza UkrGasVydobuvannya, zmodernizowała ostatnio w tym celu 744 odwierty oraz rozpoczęła eksploatację 69 nowych⁵⁰⁹.

Warto jednak wskazać, że potencjał wydobywcy Ukrainy jest dużo wyższy. Wg Międzynarodowej Agencji Energetycznej zasoby gazu ziemnego Ukrainy są szacowane na 1 bln m³, co plasuje ten kraj na 3 miejscu w Europie. W wyniku rosyjsko – ukraińskiego konfliktu, obecnie niemalże całość rosyjskiego gazu płynącego przez Ukrainę jest wysyłana na zachód i południe Europy. W 2017 roku było to 93 mld m³⁵¹⁰, z czego ponad 90 mld trafiło do UE (wykres poniżej). Pozwoliło to Ukrainie w 2017 roku zwiększyć zyski z tranzytu gazu do 700 mln \$ w stosunku do kosztów jego importu⁵¹¹. Umowa na tranzyt rosyjskiego surowca kończy się jednak 31.12 2019 r.

Do momentu wystąpienia konfliktu ze stroną rosyjską, inwestycje w przemysł gazowy nie cieszyły się dużym zainteresowaniem. Obecnie zaś jest to konieczność dla gospodarki ukraińskiej. Mimo zwiększającego się wydobycia krajowego, wciąż ponad 1/3 zapotrzebowania na gaz musi pochodzić z innych źródeł. W tym celu od dłuższego czasu magazynowane są nadwyżki surowca, które w 2017 sięgnęły rekordowego poziomu 17 mld m³, co pozwala przetrwać Ukrainie ponad rok bez

⁵⁰⁹ Ukraina na drodze do niezależności gazowej, Obserwator finansowy – [online] <https://www.obserwatorfinansowy.pl/forma/rotator/ukraina-na-drodze-do-niezaleznosci-gazowej/> [dostęp 15.04.2019].

⁵¹⁰ *Nord Stream 2 i Ukraina: Bitwa o tranzyt*, Energetyka 24 – [online] <https://www.energetyka24.com/nord-stream-2-i-ukraina-bitwa-o-tranzyt-raport> [dostęp 22.04.2019].

⁵¹¹ Import obecnie pochodzi z krajów UE w postaci rewersu zwrotnego gazu rosyjskiego. *Ukraina na drodze do niezależności gazowej...*

ewentualnego importu⁵¹². Poza gazem z podziemnych magazynów, rozwijana też jest sieć połączeń międzysystemowych z państwami UE, w tym z Polski. Umożliwia to odbieranie gazu w postaci rewersu zwrotnego nadwyżek gazu rosyjskiego przesyłanego do Polski lub Niemiec, ale też na odbiór gazu pochodzącego z innych kierunków jak chociażby z terminala LNG w Świnoujściu.

Obecna umowa na tranzyt rosyjskiego gazu przez Ukrainie wygasa wraz z końcem 2019 roku. Biorąc pod uwagę trwające napięcie na linii Moskwa - Kijów, a także rosnące koszty przesyłu dla strony rosyjskiej należy zadać pytanie, czy Ukrainie w najbliższym czasie grozi utrata statusu państwa tranzytowego? Aby znaleźć odpowiedź na to pytanie, w pierwszej kolejności należy rzucić nieco światła na zależność występującą między UE a Rosją w kontekście dostaw rosyjskiego gazu. W 2015 roku Rosja sprzedała na zachód i południe Europy ok 190 mld m³ gazu, co stanowiło ok 80% eksportu rosyjskiego surowca⁵¹³.

Wiele państw UE w dużym stopniu jest uzależniona od tych dostaw, jednak podobnie Rosja jest uzależniona od europejskiego rynku zbytu. W obrocie towarami paliwowo-energetycznymi, UE odpowiada za ok 60% dochodów rosyjskiego eksportu i mimo prognoz, że stosunek ten będzie malał, to w perspektywie najbliższych lat wciąż pozostanie na bardzo wysokim poziomie⁵¹⁴.

We wcześniejszej części opracowania wskazano, że ok 50% rosyjskiego gazu trafia obecnie do UE przez Ukrainę. Rysunek nr 1 ukazuje obecne oraz proponowane drogi dostaw gazu rosyjskiego do UE. Pozycja naszego wschodniego sąsiada wydaje się, więc niezagrażona. W tym miejscu należy jednak powrócić do szerszego omówienia koncepcji budowy przez Gazprom instalacji przesyłowych z pominięciem państw tranzytowych. Poniżej zaprezentowane są najważniejsze inwestycje.

⁵¹² *Ukraina może przetrwać ponad rok...*

⁵¹³ BP Statistical Review 2016, zob. P. Turowski, *Bezpieczeństwo energetyczne na szczycie NATO w Warszawie: priorytetem dywersyfikacja dostaw ropy i gazu*. [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne. Koncepcje, wyzwania, interesy*, pod red. J. Gryz, A. Podraza, M. Ruszel, Warszawa 2018, s. 105-110.

⁵¹⁴ IEA, IEA World Energy Outlook, zob. K. M. Pronińska, *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE – Rosja. Geopolityka i Ekonomia surowców energetycznych*, Warszawa 2012, s. 230.

Jednym z najbardziej znanych przykładów jest biegnący po dnie morza bałtyckiego gazociąg północny Nord Stream bezpośrednio łączący Rosję (Wyborg) i Niemcy (Greifswald). Projekt jego budowy powstał na początku XXI wieku, co było spowodowane z jednej strony rosnącym zapotrzebowaniem na surowiec w Europie Zachodniej, a z drugiej coraz częściej pojawiającymi się problemami w tranzyście przez Ukrainę i Białoruś. Udziałowcami są: rosyjski Gazprom (51%), niemieckie firmy E.ON i Wintershal (po 20%) oraz holenderska firma Gasunie (9%). Pierwsza nitka gazociągu została uruchomiana w 2011 roku, a rok później druga. Łączna przepustowość obydwu nitek wynosi 55 mld m³ rocznie⁵¹⁵.

Powyższy projekt okazał się na tyle udaną inwestycją dla Rosji i Niemiec, że kilka lat po jego realizacji pojawił się kolejny dotyczący budowy równoległego gazociągu pod nazwą Nord Stream 2. Udziałowcami są: Gazprom (51%), holenderski Shell (10%), niemiecki OMV (10%) i Wintershall (10%) oraz francuski Engie (9%). Przepustowość gazociągu ma być analogiczna do pierwszej inwestycji Nord Stream, a więc 55 mld m³. Inwestycja jest obecnie w trakcie realizacji, rozpoczęła się w lecie 2018 i jej zakończenie planowane jest na koniec 2019 roku⁵¹⁶.

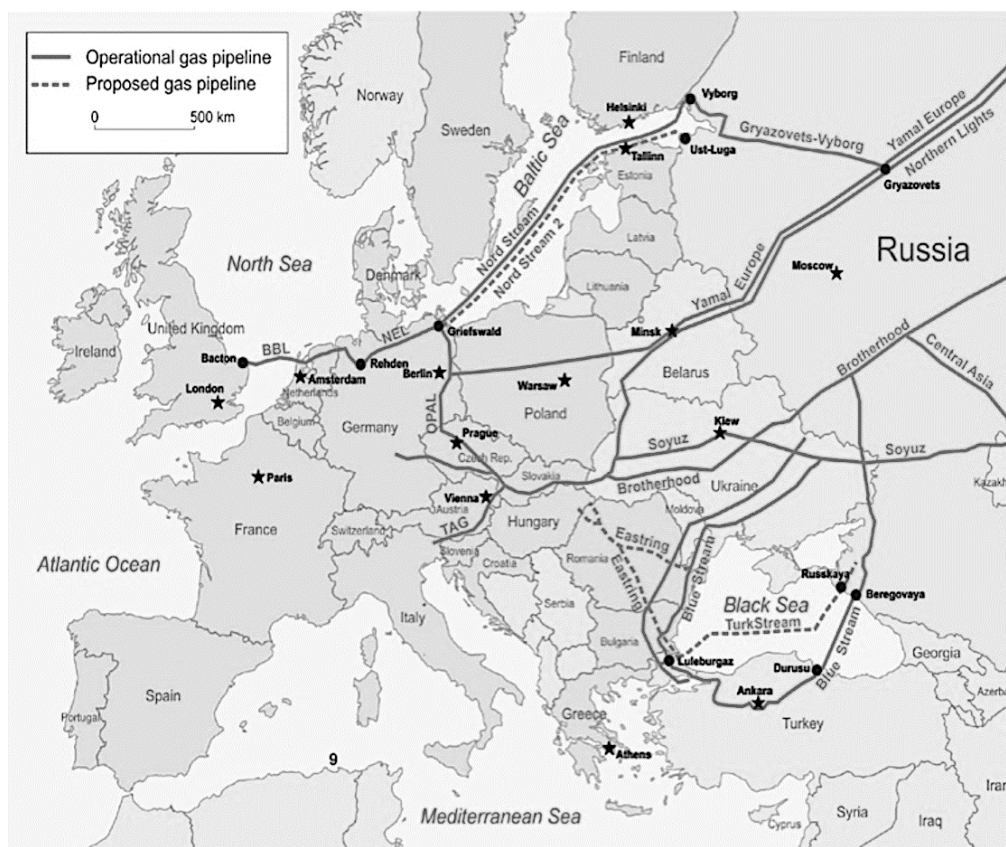
Dwa powyższe gazociągi będą po dnie Morza Bałtyckiego, jednak od kilku lat Rosjanie planowali rozpoczęcie budowy innego gazociągu na południu Europy biegnącego po dnie Morza Czarnego. Obecny projekt nosi nazwę Turkish Stream (pol. Turecki Potok) i ma łączyć rosyjskie miasto Anapa z tureckim Kiyikoy, a następnie biec dalej przez Bałkany do krajów UE. Gazociąg ma mieć docelową przepustowość 31,5 mld m³, jednak wciąż jest na etapie załedwie projektu⁵¹⁷. Należy dodać, że w pierwszej dekadzie XXI w. istniała koncepcja budowy gazociągu łączącego Rosję z Bułgarią pod nazwą South Stream⁵¹⁸, projekt ten został jednak porzucony.

⁵¹⁵ Informacje pochodzą z oficjalnej strony internetowej Nord Stream – [online] <https://www.nord-stream.com/about-us/> (dostęp 22.04 2019).

⁵¹⁶ Informacje pochodzą z oficjalnej strony internetowej Nord Stream 2 – [online] <https://www.nord-stream2.com/project/rationale/> [dostęp 23.04 2019].

⁵¹⁷ Informacje pochodzą z oficjalnej strony internetowej TurkStream – [online] <http://turkstream.info/project/> [dostęp 5.05 2019].

⁵¹⁸ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i Geostrategii*, Kraków 2011, s. 174.

Rysunek 1 Źródło: BBC, <http://news.bbc.co.uk>

Nie trudno zauważyć, że wszystkie powyższe inwestycje są projektowane pominięciem dotychczasowych krajów tranzytowych (Ukrainy i Białorusi), ale też środkowo-europejskich krajów UE jak chociażby Polski czy Słowacji. Stąd rodzi się wiele kontrowersji i rozbieżności stanowisk w UE, a pomijane kraje starają się lobbować przeciwko ich realizacji⁵¹⁹.

Trzeba przyznać, że głos ten nie rozchodzi się bez echa, gdyż tak jak wyżej zostało opisane projekt South Stream został porzucony, Turkish Stream od kilku lat jest na etapie projektu, a przez Nord Stream 2 nie ma pewności, czy gaz popłynie od razu po zakończeniu jego budowy. Problem dla udziałowców stanowi bowiem 3 pakiet energetyczny UE, który zabrania właścicielowi infrastruktury przesyłowej (Gazprom) bycia jednocześnie dostawcą surowca⁵²⁰.

⁵¹⁹ Słowacki premier Robert Fico dosadnie się wyraził w temacie budowy Nord Stream 2 mówiąc, że Rosja i Niemcy „robią z nas idiotów” – [online] <https://www.energetyka24.com/polska-przeciw-nord-stream-ii-prawo-ue-musi-byc-przestrzegane> [dostęp 30.04. 2019].

⁵²⁰ W przypadku Nord Stream 1 Komisja Europejska ustanowiła wyjątek gdyż inwestycja powstała przed wprowadzeniem w życie pakietu, nie wiadomo jednak czy uda się to ponownie. *Solidarność po niemiecku. Wpływ Nord Stream 2 na Polskę, Europę Środkową i porządek prawny UE* – [online]

Pozostaje też kwestia czysto ekonomiczna związana z kosztami przesyłu gazu. Gazprom utrzymuje, że całościowe koszty transportu po dnie Morza Bałtyckiego są oczywiście niższe niż drogą lądową. Jednak szef East European Gas Analysis, Michaił Korczemkin stwierdził, że jest na odwrót – w 2014 roku transport 1000 m³ gazu przez Ukrainę kosztował 33\$, gazociągiem Nord Stream natomiast 44\$⁵²¹.

Obecne zapotrzebowanie UE na gaz ziemny oscyluje w granicach 430 mld m³ rocznie. Mniej więcej 190 mld m³, a więc ok 44% pochodzi z Rosji, z czego połowa obecnie płynie przez Ukrainę. 55 mld m³ płynie po dnie Morza Bałtyckiego i reszta przez Białoruś i Polskę do Niemiec gazociągiem jamalskim, którego przepustowość wynosi 33 mld m³ rocznie⁵²². Biorąc pod uwagę optymistyczny wariant uruchomienia Nord Stream 2 z początkiem roku 2020, nie będzie on w stanie uzupełnić zapotrzebowania Wspólnoty na gaz, wyłączając tranzyt przez Ukrainę i Białoruś.

Co więcej IEA szacuje że zużycie gazu w Europie będzie wzrastać, bardziej więc prawdopodobne że projektowane gazociągi omijające naszych wschodnich sąsiadów będą uzupełniać rosnące zapotrzebowanie. Należy jednak przypuszczać, że ilość przesyłanego gazu przez Ukrainę będzie spadać i w obecnych warunkach wydaje się niemożliwy powrót do stanu z początku XXI wieku, kiedy przez Ukrainę płynęło aż 120 mld m³ rosyjskiego gazu⁵²³.

Podsumowując warto nakreślić wnioski płynące z niniejszego opracowania. Ukraina w 2020 roku pozostanie państwem tranzytowym rosyjskiego gazu do UE, ilość przesyłanego gazu będzie jednak spadać w kolejnych latach. Biorąc pod uwagę fakt, że obecnie Ukraina nie importuje gazu rosyjskiego na potrzeby wewnętrzne,

<https://www.energetyka24.com/solidarnosc-po-niemiecku-wplyw-nord-stream-ii-na-polske-europe-srodkowa-i-porzadek-prawny-ue> [dostęp 2.05 2019].

⁵²¹ *Gazowe porozumienie Niemiec i Rosji uderza w Europę Środkową* – [online] <https://www.energetyka24.com/gazowe-porozumienie-niemiec-i-rosji-uderza-w-europe-srodkowa> [dostęp 4.05 2019].

⁵²² Informacje pochodzą z oficjalnej strony firmy Gazprom – [online] <http://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> [dostęp 4.05 2019].

⁵²³ Warsaw Institute – [online] <https://warsawinstitute.org/gas-transit-ukraine/> [dostęp 5.05 2019].

zapotrzebowanie to będzie stale uzupełniane z rosnącego wydobycia krajowego oraz z importu z krajów UE.

Nagłe zapotrzebowanie na surowiec będzie uzupełniane z podziemnych magazynów gazu. Rząd ukraiński najprawdopodobniej będzie kontynuował politykę modernizacji sieci przesyłowych oraz promował ograniczanie nadmiernego zużycia gazu przez odbiorców końcowych, co wpłynie na dalszą poprawę efektywności energetycznej. Trzecie największe w Europie zasoby gazu ziemnego na Ukrainie, stanowią szansę dla tego kraju na zostanie eksporterem gazu w perspektywie kilkunastu kolejnych lat.

Jakub Siotor, Ukraine and Russian gas transit to the European Union.

Current situation and perspectives for the future

***Abstract:** Ukraine is the most important transit state of Russian gas to the European Union. The annexation of Crimea in 2014 caused the military conflict what affects mutual business relations between those two countries until today. It was one of the reason that made Gazprom start thinking of new gas transition installation omitting Ukraine. The purpose of the study is to show current role of the Ukraine in Russian gas transit to the European Union. The first part of the article describes current situation of the gas sector in Ukraine and historical review of relations with Russia concerning gas trade. The second part shows current ways of Russian gas distribution to the EU and the perspectives connected with new gas pipelines projects – Nord Stream 2 and Turkish Stream. The third part focuses on giving an answer to the question: weather the Ukraine still is to be the Russian gas transit state in the second decade of the 21st century? The study is based on scientific and press articles as well as on information given at official websites of the following institutions: European Union, government of Ukraine and Russia, NGOs from Ukraine, Russia and EU states.*

Bibliografia:

Literatura:

1. Bartodziej G., Tomaszewski M. Polityka energetyczna i bezpieczeństwo energetyczne, Nowa energia, Racibórz 2009.
2. Gromadzki G., Konończuk K., Energetyczna gra. Ukraina, Mołdawia i Białoruś między Unią z Rosją, Warszawa 2007.
3. Młynarski T., Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i Geostrategii, Kraków 2011.
4. Paszkiewicz E., Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej w sektorze gazu ziemnego, Przegląd Geopolityczny, 23, Lublin 2018.
5. Pronińska K. M., Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE – Rosja. Geopolityka i Ekonomia surowców energetycznych, Warszawa 2012.
6. Ruszel M. Wpływ rosyjsko-ukraińskich kryzysów gazowych na politykę energetyczną UE – ujęcie teoretyczne, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2015.
7. energetyczną UE - ujęcie teoretyczne
8. Szeptycki A. Szeptycki, Relations between Russia and Ukraine in the gas sector [w:] Wyciszkiewicz E., Geopolitics of pipelines. Energy interdependence and inter – state relations in the pst soviet area. Warsaw 2009.
9. Turowski P., Bezpieczeństwo energetyczne na szczycie NATO w Warszawie: priorytetem dywersyfikacja dostaw ropy i gazu [w:] Gryz J., Podraza A., Ruszel M., Bezpieczeństwo energetyczne. Koncepcje, wyzwania, interesy, Warszawa 2018.
10. Wojcieszak Ł, Polska, Ukraina i Białoruś wobec problemu dostaw i tranzytu rosyjskiego gazu, Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko Biała 2013.

Artykuły internetowe:

1. Gas Transit Through Ukraine, Warsaw Institute.
2. Gazowe porozumienie Niemiec i Rosji uderza w Europe Środkową, Energetyka 24.
3. Nord Stream 2 i Ukraina: Bitwa o tranzyt, Energetyka 24.
4. Solidarność po niemiecku. Wpływ Nord Stream 2 na Polskę, Europę Środkową i porządek prawny UE, Energetyka 24.
5. Ukraina może przetrwać ponad rok bez importu gazu. Czy później kupi go od Polski?, Energetyka 24.
6. Ukraina na drodze do niezależności gazowej, Obserwator finansowy.

Raporty:

1. Bp Statistical Review 2016.
2. Intrnational Energy Outlook 2017

Strony internetowe:

1. British Petroleum: <https://www.bp.com/>
2. BBC News: <http://news.bbc.co.uk>
3. International Energy Agency: <https://www.iea.org/>
4. Energetyka 24: <https://www.energetyka24.com/>
5. Naftogaz: <http://www.naftogaz.com/>
6. Nord Stream: <https://www.nord-stream.com/>
7. Nord Stream 2: <https://www.nord-stream2.com/>
8. Obserwator finansowy: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/>
9. TurkStream: <http://turkstream.info/>
10. Warsaw Institute: <https://warsawinstitute.org/>

Oleksandr Shevchenko
Uniwersytet Warszawski

Бачення польсько-українських відносин у книзі Михайла Сосновського «Україна на міжнародній арені»

Анотація: Михайло Сосновський (1919 - 1975) - український емігрантський журналіст і публіцист, з 1948 р. проживав у Канаді. Автор десятків статей в українських еміграційних журналах, таких як "Сучасність", "Час" та інших. У 1966 році вийшла його перша книга «Україна на міжнародній арені. Проблеми та перспективи зовнішньої політики України 1945-1965 рр.», в якій автор описує загальну міжнародну ситуацію на той момент, а також положення та можливості УРСР і стан антирадянського опору. У книзі Сосновський прогнозує розпад Радянського Союзу та детально описує перспективи та загрози, які можуть виникнути перед Україною на міжнародній арені. У статті автор пропонує зосередити увагу на загальному баченні Сосновського щодо тогочасної міжнародної ситуації, а також на главах, присвячених польсько-українським відносинам.

Книга Сосновського є одним з перших великих творів української еміграції, що описує міжнародне становище саме з української точки зору і є дуже важливим для розуміння формування української політичної думки у другій половині ХХ століття.

Після Другої світової війни польсько-українські відносини потребували переосмислення як з польської, так і з української сторони. Розраховувати на таке переосмислення в рамках офіційних відносин між УРСР, як частини Радянського Союзу та ПНР, як державою-сателітом СРСР, не доводилось.

Тому дискусії перенеслися на сторінки еміграційних видань - насамперед «Культури» з польської сторони та «Сучасності» з української.

Активні дискусії в польській політичній думці щодо майбутнього відносин з українським народом розпочалися на початку 50-х років з листа Яна Маєвського та статті Юзефа Лободовського "Проти привидів минулого" на сторінках паризької "Культури".

Ситуація в українському еміграційному середовищі була більш складною, адже формування емігрантських середовищ, де могла б відбутися така дискусія, зайняло більше часу. Журнал «Сучасність», який згодом став основною українською платформою для дискусій про польсько-українські відносини, був створений лише 1961 року і в перші роки свого існування не приділяв належної уваги польсько-українським стосункам, і, здебільшого, був недоступний авторам з-поза Європи.

Одним із перших українських еміграційних досліджень, котре досить детально висвітлює проблему польсько-українських відносин, стала книга Михайла Сосновського «Україна на міжнародній арені», що була опублікована у 1966 році в Оттаві⁵²⁴. Михайло Сосновський був українським еміграційним журналістом, представником третьої хвилі української еміграції в Канаді. У 1944-1948 роках жив у Німеччині, де закінчив юридичний факультет університету Ерлангена-Нюрнберга. В цей час Сосновський познайомився з Богданом Осадчуком.

З 1948 р. жив у Канаді, навчався та працював в університеті Торонто. Був активістом української громади. З 1966 р. був членом Президії Конгресу українців Канади, у квітні - травні 1968 р. - секретарем неофіційної української делегації під час Форуму Міжнародної конвенції з прав людини в Тегерані. З 1972 року - журналіст української еміграційної газети «Свобода». Працював акредитованим кореспондентом «Свободи» в ООН⁵²⁵.

⁵²⁴ О. Ясь Сосновський Михайло Іванович // *Енциклопедія історії України : у 10 т. /; Інститут історії України НАН України*. — К. : Наук. думка, 2012. — Т. 9 :— С. 714

⁵²⁵ Як вижче.

Його робота «Україна на міжнародній арені» була дуже детальним описом бачення тогочасної ситуації на міжнародній арені з точки зору української еміграції. Крім того, Сосновський детально описав інтерес українського народу в Європі, в глобальному світі та в стосунках із сусідами. Тому робота «Україна на міжнародній арені» є досить унікальним прикладом глибокого опису міжнародних інтересів та тогочасної міжнародної ситуації з точки зору нації, яка не мала реального представництва в міжнародній політиці.

Цілий розділ книги Сосновського присвячений польсько-українським відносинам і є чи не єдиним прикладом продукту української політичної думки того часу, який докладно представляє бачення майбутніх польсько-українських відносин після можливого розпаду "радянсько-російської імперії", як Сосновський називає Радянський Союз.

На початку глави про польсько-українські відносини Сосновський зазначає, що їх розвиток може стати інструментом послаблення непотрібного для поляків та українців тиску зі сторони Німеччини та Росії. За словами Сосновського, вісь Київ-Варшава могла б стати важливим стабілізуючим фактором у регіоні Центральної та Східної Європи, оскільки навколо цієї осі мали бути об'єднані невеликі нації, поневолені великою Імперією, і такий баланс сил унеможливив би повторення сценарію 1914 або 1939 років.

Говорячи про історичну перспективу польсько-українських відносин, Сосновський зазначає, що потрібно говорити про тисячолітній період у відносинах двох націй, баланс в яких залежав від співвідношення сил між польським та українським народом. Така довга і складна історія призвела до багатьох психологічних та історичних суперечок, а люди, які є героями для однієї нації, стали злодіями для іншої і навпаки. Як приклад Сосновський наводить Богдана Хмельницького. Але, за словами Сосновського, нації повинні подолати ці історичні суперечки та психологічні травми через надзвичайну важливість польсько-українського союзу в майбутньому.

Сосновський вважає польсько-український кордон, встановлений після 1945 року, етнічно справедливим, незважаючи на те, що він був запроваджений без участі як української, так і польської нації.

Радянський Союз Сосновський розглядає як стабілізуючий фактор для Польщі, оскільки гарантує збереження у складі країни «повернених територій». На підтвердження своїх слів Сосновський наводить як приклад слова Владислава Гомулки після підписання Угоди про дружбу та співробітництво між ПНР та СРСР у 1965 році. Тоді Гомулка сказав, що ця угода є "наріжним каменем" для безпеки польської держави та миру в регіоні Центральної та Східної Європи.

Однак уже в середині 1960-х років Сосновський вважав, що проект Радянського Союзу не має шансів на довге життя, і був впевнений, що той розпадеться. І саме розпад СРСР автор вважав великою загрозою Польщі, бо в цьому випадку, за його словами, Польща залишиться самотою проти Німеччини (її об'єднання він також передбачив), яка буде намагатися відновити свої колишні території. У цьому випадку він навіть не відкинув можливості збройного конфлікту, без значних шансів на успіх для поляків.

І саме тому Сосновський вважає союз усіх поневолених націй Центральної та Східної Європи найефективнішим рішенням для Польщі, яке перешкоджало б повторенню її поділів між імперіями зі сходу та заходу. Завдяки території, економічному та військовому потенціалу вісь Київ-Варшава мала стати головною віссю, що об'єднує всі ці нації, навколо якої міг би утворитися союз між Балтійським, Адріатичним та Чорним морями⁵²⁶.

Ця частина роботи Сосновського була однією з перших в повоєнній українській політичній думці, яка всебічно проаналізувала польсько-українські відносини, враховуючи історичні проблеми, питання кордону та геополітичну перспективу майбутнього двосторонніх відносин між Україною та Польщею та їх значення для безпеки всього регіону.

⁵²⁶ В цьому Сосновський майже повторює ідею Міжмор'я, хоча напряду не посилається на неї. М. Сосновський *«Україна на міжнародній арені 1945-1965. Проблеми і перспективи української зовнішньої політики»* // Видавництво Дослідного Інституту Студіюм Торонто – Оттава, 1966 – с. 186-192

Oleksandr Shevchenko, Vision of Polish-Ukrainian relations according to book of Mychailo Sosnovski «Ukraine on international area»

Summary: Mychaylo Sosnovsky (1919 - 1975) - was a Ukrainian journalist and publicist in exile, from 1948 lived in Canada. The author of dozens articles of Ukrainian emigrational journals, such as "Suczasnist", "Czas" and others. In 1966 was published his first book «Ukraine in the international relations. Problems and perspectives of the Ukrainian foreign policy 1945-1965» in which the author describes the general international situation at that moment, also the state and possibilities of the Ukrainian SSR and positions of anti-Soviet movements.

In that book, Sosnovky predicts the collapse of the Soviet Union and describes in a detailed way the perspectives and threats that may face Ukraine in the international arena. In the paper, the author proposes to focus on the general Sosnovsky`s vision of the international situation at that moment and also on the chapters concerned Polish-Ukrainian relations.

Sosnovsky's work is one of the first large works of the Ukrainian emigration, describing the international position from the Ukrainian point of view and is very important for understanding the formation of Ukrainian political thought in the second half of the twentieth century.

Олександр Шевченко

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Польща в українських зовнішньополітичних концепціях у 2014-2019 р.

Анотація: Нові геополітичні умови, що виникли в Європі після 2014 року, вимагають від України формування нового бачення розвитку зовнішньої політики, в тому числі, що стосується відносин з державами-сусідами. Якщо на рівні ідеї та на доктринальному рівні, зовнішньополітичні цілі України є доволі визначеними (а вступ в НАТО навіть прописаний в Конституції України), то на рівні зовнішньополітичних концепцій все ще існує багато білих плям.

В представленій статті автор аналізує ключові зовнішньополітичні документи України і намагається виявити місця Польщі у зовнішній політиці української держави після 2014 року. Одночасно, автор, порівнюючи представлені документи, намагається сформулювати власне бачення зовнішньополітичної концепції України, принаймні, що стосується регіонального співробітництва.

Революція гідності в Україні створила абсолютно нові геополітичні умови для Європи і особливо, для самої України. У цій ситуації Українській державі довелося адаптувати існуючі доктрини, концепції та законодавство до нових умов на міжнародній арені.

За п'ять років ця мета була досягнута лише частково. У підсумках зовнішньої політики України за 2018 рік аналітичний центр "Українська призма" підкреслює, що "на офіційному рівні так і не було зроблено

практичного кроку щодо напрацювання уніфікованого документу стратегічного рівня у сфері зовнішньої політики"⁵²⁷.

Хоча головна мета неодноразово визначалася - вступ до НАТО та ЄС, відсутність єдиного стратегічного документа суттєво перешкоджає аналізу та розумінню загального бачення Україною сучасного світу та міжнародної ситуації. У цій ситуації автор ставить метою, опираючись на існуючу законодавчу базу, сформулювати бачення місця Польщі у українських зовнішньополітичних концепціях, спираючись на існуючу документальну базу.

Якщо ми подивимось на цю ситуацію з точки зору системи "Ідеологія - доктрина - політична програма", то ми бачимо, що ідеологія, особливо після 2014 року зрозуміла - існування незалежної української держави. На доктринальному рівні ми можемо констатувати, що існує мета приєднатися до НАТО та ЄС, особливо після внесення пункту про НАТО до Конституції України. Але на рівні політичної програми існує порожнеча, оскільки стратегічного документа, котрий детально описував би стратегію виконання доктрини, немає.

Український дослідник Назарій Сіцінський в якості основних документів, що формують зовнішню політику України, визначає такі:

1. Декларація про державний суверенітет України 1990 року
2. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року
3. Конституція України
4. Заява про без'ядерний статус України, прийнята Верховною Радою 24 жовтня 1991 року
5. Постанова Верховної Ради України "Про основні напрями зовнішньої політики" від 2 липня 1993 року
6. Закон України "Про засади національної безпеки" від 19 червня 2003 року

⁵²⁷ Українська призма: Зовнішня політика-2018. Знову "четвірка з мінусом" - <http://prismua.org/ukrainian-prism-foreign-policy-2018/>

Шевченко О. *Польща в українських зовнішньополітичних концепціях ...*

7. Закон України "Про засади зовнішньої та внутрішньої політики" 01.07. 2010

8. Закон України "Про оборону України" від 6 грудня 1991 року

9. Указ Президента України "Про Міністерство закордонних справ України" від 6 квітня 1991 року

10. Рішення Ради національної безпеки та оборони України "Про стратегію національної безпеки України" від 26 травня 2015 року

11. Рішення Ради національної безпеки та оборони України "Про нову військову доктрину України" від 2 вересня 2015 року

12. Рішення Ради національної безпеки та оборони України "Про стратегічний оборонний бюлетень України" від 20 травня 2016 року.⁵²⁸

Щоб знайти місце Польщі в українських концепціях зовнішньої політики, при відсутності однієї зовнішньополітичної стратегії, ми повинні вивчити та шукати основні зовнішньополітичні документи, шукаючи в них місце Польщі - навіть якщо опосередковане.

Автор виділив чотири основні документи, які в цьому плані варто вивчити.

По-перше, це Закон України "Про засади зовнішньої та внутрішньої політики України". Перша редакція цього закону була створена в 1993 році під назвою "Указ про основні напрями зовнішньої політики України". Ця редакція підкреслює прагнення України зміцнити регіональне партнерство та включити Україну у співпрацю в рамках Центральноєвропейської ініціативи та постійні контакти з Вишеградською групою та іншими регіональними організаціями. Окремо Закон підкреслює, що в рамках реалізації національних інтересів, розвиваються відносини з країнами "Балтійсько-Чорноморської зони"⁵²⁹.

Цей Закон втратив свою дію з прийняттям Закону "Про засади зовнішньої та внутрішньої політики України" 1 липня 2010 року. Поправки до цього Закону були прийняті у 2014, 2015, 2017 та 2018 роках.

⁵²⁸ Сіцинський Н.А. "Концептуальні принципи зовнішньополітичної діяльності України та її нормативно-правове наповнення". Інвестиції: практика та досвід №5/2017, с.97-104

⁵²⁹ Постанова ВРУ про основні напрями зовнішньої політики України - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12?lang=en>

В останній редакції цього закону пункт про регіональне партнерство було вилучено, але додано речення, що "Основними принципами зовнішньої політики України є (...) поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою набуття членства в цій організації (...) інтеграція України до європейського політичного, економічного та правового простору з метою набуття членства в Європейському Союзі".

Таку саму думку щодо поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору ми також зустрічаємо в редакції 2017 року Закону України «Про засади національної безпеки» 530. У 2018 році Закон втратив свою діяльність у зв'язку з прийняттям Закону «Про національну безпеку України». Новий закон підкреслює, що "основними національними інтересами є (...) набуття членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного пакту"⁵³¹.

Трохи ширше концептуальні засади зовнішньої політики описуються в Стратегії національної безпеки України, затвердженій Президентом Порошенком 2015 року. Метою стратегії було названо "забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу до НАТО"⁵³². Серед поточних загроз національній безпеці, серед інших, були "дії Росії щодо дестабілізації ситуації в регіоні Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону".

Водночас немає пояснень, чому в одному визначенні поєднані настільки обширні території, та що саме Стратегія має на увазі, коли йдеться про "Балтійсько-Чорноморсько-Каспійський регіон". На думку автора, об'єднання такої великої території, що включає країни, які належать до абсолютно різних міжнародних альянсів і мають різні геополітичні цілі, в один регіон, є неефективним. Не варто об'єднувати Естонію, Туреччину, Азербайджан та Білорусь в одному регіоні і говорити, що кожен з них має однакову загрозу

⁵³⁰ Закон України "Про основи національної безпеки України" - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

⁵³¹ Закон України "Про національну безпеку України" - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>

⁵³² Стратегія національної безпеки України - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7>

Шевченко О. *Польща в українських зовнішньополітичних концепціях ...*

дестабілізації. Тим більше, що окрім ООН немає міжнародного союзу, який би об'єднав усі країни від Балтійського до Каспійського.

Серед основних завдань у галузі посилення оборони називається "поглиблення (...) співробітництва (...) насамперед із країнами - членами НАТО та ЄС". Таке узагальнення також не виглядає дуже ефективним, особливо у випадку ЄС, який не є оборонною чи військовою організацією. Крім того, значно відрізняється рівень української військової співпраці, наприклад, з Португалією та Польщею. Тому було б логічно перелічити, з якими саме країнами ЄС Україна планує поглиблено співпрацювати у сфері оборони та в якому напрямку розвивати цю співпрацю.

Далі в тексті Стратегії є абзац про стратегію регіональної політики. Тут ми знаходимо тезу що "Зусилля на регіональному рівні спрямовуватимуться на створення ефективної системи взаємодії у Центральній та Східній Європі з метою забезпечення безпеки та стабільності. Для цього використовуватимуться насамперед інструменти та можливості ОБСЄ та Ради Європи. Особлива увага приділятиметься формуванню механізмів забезпечення безпеки в регіоні Чорного моря".

Знову бачимо, що не згадується ні Польща, ні будь-яка конкретна країна регіону, більше того - співпраця в регіоні, запропонована через механізмами ОБСЄ та Ради Європи. Не ставлячи під сумнів важливість цих міжнародних організацій, здається, що вони не є єдиними та найефективнішими механізмами співпраці в оборонній сфері України з Польщею чи іншими державами регіону.

Нижче в Стратегії ми також знаходимо акцент на інших міжнародних організаціях. "На субрегіональному рівні Україна продовжуватиме активно використовувати існуючі формати - "Веймарський трикутник", "Вишеградську групу", ГУАМ, ЦЄІ, ОЧЕС тощо - з метою забезпечення захисту територіальної цілісності та суверенітету держави, реалізації економічних і енергетичних проектів та ініціатив". У цьому параграфі недостатньо систематичного характеру.

В одному ряді стратегія говорить про міжнародні організації, членами яких Україна взагалі не є (Веймарський трикутник, Вишеградська група), в яких він є співзасновником (ГУАМ), які мають консультативний характер (Центральноевропейська ініціатива) і членами якої є Росія, що очевидно перешкоджає та змінює умови співпраці всередині організації (Організація економічного співробітництва Чорноморських держав). Кожна з цих організацій має різні цілі, різний склад і Україна відіграє різну роль у кожній організації та має різні можливості, і, здавалося б, стратегія діяльності в кожній з цих організацій має бути різною, і якщо загальна стратегія не повинна описувати кожен конкретну організацію та місце України в ньому, принаймні, не варто об'єднувати ці організації в один ряд.

Ще одним ключовим зовнішньополітичним документом є Воєнна доктрина України, яка також була прийнята в 2015 році. У частині доктрини, що стосується зовнішньої політики зазначено, що умови на міжнародній арені не сприяють врегулюванню збройного конфлікту на сході України. У доктрині йдеться про те, що "в таких умовах Україна може розраховувати насамперед на власні сили та підтримку США та держав - членів ЄС та НАТО⁵³³". Тут знову, як і раніше, ми бачимо велике узагальнення, згаданий напрямок співпраці з ЄС та НАТО в цілому, але не з країнами, з якими це співробітництво має особливе стратегічне значення.

Крім того, серед важливих зовнішньополітичних документів, автор визначає Постанову Верховної Ради "Про рекомендації засідання парламенту на тему "Актуальні питання зовнішньої політики України". У цьому документі також підкреслюється, що стратегічним курсом України є членство в ЄС та НАТО, а одним із пунктів є активізація співпраці в рамках парламентських асамблей НАТО, ОБСЄ та Ради Європи. Єдиним пунктом, що стосується регіонального співробітництва в документі, є пункт 14, в якому зазначено, що

⁵³³ Воєнна доктрина України - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

КМУ варто «вивчити можливість та доцільність ініціювання утворення та участі України у Балто-Чорноморському союзі»⁵³⁴.

На відміну від Стратегії національної безпеки, тут у визначенні проекту не згадується регіон Каспійського моря, а назва представлена у більш звичній формі. Однак не було вказано ні складу цього можливого Альянсу, ні його природи, призначення чи місця в сучасній архітектурі системи міжнародних відносин у Східній Європі.

Узагальнюючи аналіз документів, що стосуються зовнішньої політики України у 2014-2019 роках, автор приходить до кількох **висновків**:

1. Ігнорування Польщі повністю свідчить про відсутність стратегічного бачення розвитку польсько-українських відносин. Найяскравішим показником цього ігнорування є те, що в жодному з вищезгаданих документів жодного разу не згадується слово "Польща".

2. Україна прагне посилити регіональне співробітництво, але використовуючи існуючі міжнародні інструменти, а не створюючи власні. Поряд з цим, існує недостатнє розуміння того, як виглядає цей регіон і як з ним працювати. Відсутність цього розуміння призводить до того, що Стратегія національної безпеки визначає регіон як "Балтійсько-Чорноморсько-Каспійський", проте в рекомендаціях ВРУ згадується "Балто-Чорноморський Союз".

3. Загальний напрям зовнішньої політики згадується дуже чітко та неодноразово - НАТО та ЄС.

⁵³⁴ Постанова Верховної Ради України "Про Рекомендації парламентських слухань на тему "Актуальні питання зовнішньої політики України" - <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2069-viii>

Oleksandr Shevchenko, Poland in ukrainian foreign policy concepts in 2014 - 2019

Summary: The new geopolitical conditions that have arisen in Europe since 2014 require Ukraine to formulate a new vision of foreign policy development, including with regard to relations with neighboring countries. While at the ideological and doctrinal level, Ukraine's foreign policy goals are well defined (and NATO membership is even enshrined in the Constitution of Ukraine), there are still many white spots at the level of foreign policy concepts. In the article presented, the author analyzes key foreign policy documents of Ukraine and tries to identify Poland's position in the foreign policy of the Ukrainian state after 2014. At the same time, the author, by comparing the presented documents, tries to form his own vision of Ukraine's foreign policy concept, at least with regard to regional cooperation.

Рецензенти і дискусанти / Recenzenci i dyskutanci

dr hab. Andrzej Szeptycki, prof. UN im. Wasyla Stusa w Winnicy – Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, Profesor Donieckiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stusa w Winnicy. Współkierownik Centrum Studiów Polskich i Europejskich w Instytucie Stosunków Międzynarodowych Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki. *Visiting professor* na Uniwersytecie Paris (Panthéon-Assas), Kijowskim Narodowym Uniwersytecie im. Tarasa Szewczenki, Lwowskim Uniwersytecie im. Iwana Franki.

dr hab. Joanna Konieczna-Salamatin – adiunkt w Zakładzie Socjologii Ogólnej, Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski. Współpracuje w różnych projektach z: Fundacja Naukowa CASE, Fundacja im. Stefana Batorego, Instytut Spraw Publicznych, The Gallup Organization Poland. Należy do Polskiego Towarzystwa Badaczy Opinii i Rynku.

dr hab. prof. Tomasz Stryjek – historyk, politolog, Kierownik Zakładu Dziejów Ziemi Wschodnich Instytutu Studiów Politycznych PAN, wykładowca Collegium Civitas. Specjalizuje się w historii najnowszej i współczesności Ukrainy – bada jej pamięć zbiorową, historiografię, politykę historyczną, przemiany tożsamościowe, stosunki z sąsiadami.

dr Kazimierz Woycicki – publicysta, dziennikarz, historyk, polityk, wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego. Szef zespołu doradców społecznych przy Sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych. Przewodniczący Stowarzyszenia Przyjaciół Muzeum Historii Polski. Członek polskiego PEN-Clubu. Dyrektor Akademii Europejskiej Krzyżowa. Dyrektor Akademii Wschód.

dr Aleksandra Iwaniuk – Wydział „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego, pisarka, założycielka Klubu literackiego Po Sąsiedzku.

dr Olena Babakova – dziennikarka, pisze dla portali Eastbook, Europrawda. Specjalizuje się na kwestiach związanych z migracjami, relacjami polsko-ukraińskimi, polityką pamięci historycznej.

dr Joanna Stepaniuk – Wydział Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania naukowe: mniejszości narodowe i etniczne, imigranci i uchodźcy w Polsce, przekaz kulturowy w rodzinach imigrantów, wielokulturowość, edukacja międzykulturowa.

mgr Emil Chról – filolog języków słowiańskich, tłumacz, doktorant. Zainteresowania naukowe: język, kultura, historia i zagadnienia narodowościowe Słowian Wschodnich i Południowych oraz Kaukazu i Azji Środowej. Badacz teatrów wschodniosłowiańskich. Współzałożyciel i członek Koła Doktorantów „Ucrainica”.

mgr Ievgen Matseliukh – historyk. Zainteresowania naukowe: historia II Rzeczypospolitej, historia II wojny światowej, nacjonalizm, radykalizm, studia porównawcze.

mgr Ivanna Kyliushyk – politolog, doktorantka na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych na Uniwersytecie Warszawskim. Badaczka inkluzji politycznej i partycypacji politycznej cudzoziemców. Specjalistka ds. migracji i społeczności ukraińskiej w Polsce. Dziennikarka gazet „Nasz Wybór” i „Nasze Słowo”. Koordynatorka Ukraińskiego Domu w Warszawie. Współzałożycielka i wiceprzewodnicząca Koła Doktorantów „Ucrainica”.

mgr Natalia Rymska – tłumaczka, redaktorka, eseistka. Redaktorka Culture PL. Andrzeja Chciuka Atlantyda Ziemia księżycowa, korespondencji Jerzego Gedryca, powieść Podróż Idy Fink, Modernistki antologii polskiej prozy kobiecej periodu międzywojennego.

mgr Oleksandr Pustovyi – historyk, dyrektor Ukraińskiej Szkoły Sobotniej dla obywateli Ukrainy Fundacji Nasz Wybór. Nauczyciel historii, kultury i geografii Ukrainy Międzyszkolnego Punktu Nauczania Mniejszości Ukraińskiej w

Warszawie, członek grupy autorów ukraińskiej podstawy programowej dla szkół podstawowych w dziedzinie edukacji obywatelskiej i historycznej.

mgr Olha Popowych – historyczka, komentatorka polityki ukraińskiej, rosyjskiej wojny informacyjnej a stosunków polsko-ukraińskich. Analityk Centrum Analiz Propagandy i Dezinformacji. Członkini Rady Fundacji Nasz Wybór.

mgr Yulia Lashchuk - kulturoznawczyni, menedżerka kultury, kuratorka, doktorantka filozofii na Uniwersytecie Warszawskim. Od kilku lat koordynuje i współorganizuje projekty międzynarodowe z fundacjami z Polski, Niemiec, Ukrainy i Gruzji, których idea jest wzmacnianie dialogu międzykulturowego. Działa w obszarze sztuki współczesnej i łączy w swoich projektach muzykę, literaturę oraz sztukę wizualną. Badaczka na Uniwersytecie Warszawskiego.

Додатки / Aneksy**Додаток 1. Патронат Посольства України в РП**
Aneks 1. Patronat Ambasady Ukrainy w RP*Ambasada Ukrainy*

№ 6137/24-800-253

Варшава, «13» лютого 2018 р.

Гурток аспірантів UCRAINICA**при Українському домі у Варшаві**

У відповідь на прохання ініціаторів та організаторів першої наукової конференції «Україна: 100 років досвіду незалежності» маємо приємність повідомити про надання Почесного патронату Посла України Андрія Дешиці зазначеній конференції, яка відбудеться 14-15 квітня 2018 р. у Варшаві.

Користуємося з нагоди, щоб висловити підтримку цій важливій ініціативі, покликаний не лише приблизити українське бачення історії та актуальних проблем сьогодення польським науковцям, але й сприяти приятному міжлюдському спілкуванню та обміну молоді загалом.

У додатку долучаємо лого Посольства.

Микола ЯРМОЛЮК
Радник Посольства

Додаток 2. Лист Посола України в РП Андрія Дешиці
Aneks 2. List Ambasadora Ukrainy w RP Andrija Deszczyci

Ambasador Ukrainy

м. Варшава, 14 квітня 2018 р.

Організаторам і учасникам
Міжнародної наукової
конференції „Україна: 100
років досвіду незалежності”

Шановні друзі!

Щиро дякую вам за ініціативу та організацію конференції, тематика якої є надзвичайно актуальною.

2018 рік є особливим роком як для України, так і для Польщі. Адже саме цього року ці країни відзначають 100-річчя відновлення державної незалежності. Державотворчий досвід українського і польського народів протягом століття, що минає, безумовно вартий всебічного вивчення та дослідження. Уроки історії показують, що саме в моменти українсько-польського партнерства дві держави успішно протистояли і протистоять зараз зовнішнім викликам.

Щиро зичу учасникам конференції плідних дискусій та взаємного наукового збагачення. Саме раціональний, науково обґрунтований підхід до аналізу і пояснення сьогоденних та історичних питань, є запорукою міцних стосунків між Україною і Польщею.

З повагою,

Андрій Дешиця

Додаток 3. Програма конференції 2018 / Aneks 3. Program konferencji 2018

Коло аспірантів Kolo Doktorantów

**INTERNATIONAL CONFERENCE
UKRAINE**

UCRAINICA
Ph.D. student
research circle
at the Ukrainian House

100

APRIL 14 – 15, 2018
Ukrainian House
4 Zamkowa St.
Warsaw

**YEARS OF INDEPENDENCE
EXPERIENCE**

Коло аспірантів
„Ucrainica”
Міжнародна наукова
конференція

Kolo Doktorantów
„Ucrainica”
Międzynarodowa
Konferencja Naukowa

„Україна:
100 років досвіду
незалежності”

„Ukraina:
100 lat doświadczenia
niepodległości”

Варшава
14 – 15 квітня
2018 р.

Warszawa
14 – 15 kwietnia
2018 r.

Міжнародна конференція “Україна: 100 років досвіду незалежності”
Konferencja Międzynarodowa „Ukraina: 100 lat doświadczenia niepodległości”

Коло аспірантів Kolo Doktorantów

Панель / Panel	Програма / Program
10.30 11.00	Відкриття / Otwarcie
I	Ігор Лутчин, Львівський Національний Університет ім. Івана Франка. <i>Україно-Румунські міждержавні відносини в період Революції 1917 – 1921 рр.</i>
	Oleksandr Shevchenko, Uniwersytet Warszawski. <i>Wzja ukraińskiej polityki zagranicznej wg. książki Mychajła Sosnowskiego „Ukraina na arenie międzynarodowej. Problemy i perspektywy ukraińskiej polityki zagranicznej 1945 – 1965”.</i>
	Robert Zawalski, Uniwersytet Szczeciński. <i>Memorandum Budapeszteńskie – rozorna gwarancja bezpieczeństwa dla Ukrainy</i>
	Patryk Bukowski, Uniwersytet Warszawski. <i>Wpływ geopolitycznego położenia Ukrainy na obecną jej rolę na arenie międzynarodowej</i>
	Salтанат Кузєнбайєва, Uniwersytet Warszawski. <i>Trendy w handlu między Kazachstanem i Ukrainą</i>
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
II	Юлія Бева, Довіський національний університет ім. Василя Стуса. <i>Відповідальність політичних партій за невиконання їх програм</i>
	Віталія Кліментєва, Національний університет “Острозька академія”. <i>Формування та розвиток української національної ідентичності</i>
	Олексій Лівчук, Ягелонський університет. <i>Українська еліта та суспільство пострадянського періоду: проблеми, генеза, досягнення</i>
	Ольга Ткаченко, Варшавський університет <i>Не Героєм єдиним. Речники польсько-українського порозуміння.</i>
	Oleksandra Jwanuk, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej <i>Elity polityczne na Ukrainie: pole władzy, habitus i praktyki nieformalne</i>
	Marcin Jędrzyński, Uniwersytet Wrocławski <i>Niedoczniane dziedzictwo. Bohdan Kistakowski a budowa historycznej i współczesnej państwowości ukraińskiej</i>
Обід / Obiad	

Міжнародна конференція “Україна: 100 років досвіду незалежності”
Konferencja Międzynarodowa „Ukraina: 100 lat doświadczenia niepodległości”

Коло аспірантів Kolo Doktorantów

15.00 16.20	Іванна Кілюшк, Варшавський університет. <i>Моделі еміграції: трудові чи чекують на українського мігранта в Польщі</i>
	Юлія Лашук, Варшавський університет. <i>Долаючи корони. Феномен української жіночої міграції в місцевості.</i>
	Joanna Stepańnik, Uniwersytet Warszawski. <i>Postać społeczna i tożsamość kulturowa ukraińskich kobiet z doświadczeniem migracyjnym.</i>
Неділя Додаткова панель / Niedziela Panel dodatkowy	
11.00 12.20	Христина Голубівка, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. <i>Мистецький внесок Богдана-Курія Яніського в розвиток української та світової музичної культури</i>
	Emil Churó, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej <i>Studium ukraińskiego Teatru Przesiedleńca</i>
	Magdalena Kotowska, Uniwersytet Warszawski. <i>Ukraińskie kino doby niezależności w kontekście tożsamości i pamięci historycznej</i>
	Żanna Ozkovicz, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. <i>Szczegóły kulturalno-artystycznej działalności organizacji w ramach ukraińsko-polskiej kulturalnej współpracy</i>
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
12.30 13.40	Олександр Пуєтовий, Варшавський університет. <i>Міжконтинентальний пункт початку української меншини у Варшаві</i>
	Zhandos Karimbayev, Uniwersytet Warszawski. <i>Ukraińcy Kazachstanu: historia kształtowania i współczesny rozwój etnokulturowy</i>
	Сергій Козленко, Український католицький університет. <i>Церква та релігія в ідеології ФНЄ</i>
	Saręn Małachuk, Uniwersytet Warszawski. <i>Українське питання в польському праворадикальному дискурсі міжвоєнного періоду</i>

Міжнародна конференція “Україна: 100 років досвіду незалежності”
Konferencja Międzynarodowa „Ukraina: 100 lat doświadczenia niepodległości”

Коло аспірантів Kolo Doktorantów

Обід / Obiad	
14.40 15.40	Леся Коростатєвич, Польська академія наук. <i>„Давши Схід” або образ України у творчості Зімовита Шерека</i>
	Dezydery Barłowski, Uniwersytet Jagielloński <i>„Eurorewolucja” słowami kreślona. O literaturze „Młodej Ukrainy”</i>
	Michał Kolański, Uniwersytet Warszawski <i>Ukraińska walka o niepodległość oczami bohaterów „Białej gwardii” Michaiła Bulhakowa</i>
	Aniela Radecka, Uniwersytet Wrocławski. <i>Wiek ukraińskich doświadczeń niepodległościowych zamknięty w jednej powieści. Wybrane przykłady z „Muzeum porzucanych sekretów” Oksany Zubutko</i>
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
15.50 17.30	Денис Куценко, Гуманітарна академія ім. А. Гейгора в Пултуську. <i>Відоображення Сермайдану в комуністичній пресі східних областей України (на прикладі Харківської області)</i>
	Алдрій Кулик, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. <i>Особливості інтернаціоналізації інтернет-середовища в українському та польському соціокультурному просторі</i>
	Наталія Ткачків, Польська академія наук. <i>Станіславів як столиця ЗУНРу: польське бачення</i>
	Alina Zawada, Uniwersytet Warszawski. <i>Wybrane problemy społeczne i gospodarcze wsi ukraińskiej w II Rzeczypospolitej w świetle artykułów dziennika „Dilo” z lat 1928 – 1935</i>
Закінчення / Zakończenie	

Патронат / Patronat Наші партнери / Nasi partnerzy

Міжнародна конференція “Україна: 100 років досвіду незалежності”
Konferencja Międzynarodowa „Ukraina: 100 lat doświadczenia niepodległości”

Додаток 4. Програма конференції 2019 / Aneks 4. Program konferencji 2019

Коло аспірантів „Ucrainica”
Міжнародна конференція „Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...”
Варшава 11-12 травня 2019 р.

Коло Doktorantów „Ucrainica”
Międzynarodowa Konferencja „Quo vadis Ukraina? Paradigmaty, koncepcje, wizje...”
Warszawa 11-12 maja 2019 r.

Ph.D. student research circle
Ucrainica

Коло аспірантів
Ucrainica
Коло Doktorantów

Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...
Quo vadis Ukraina? Paradigmaty, koncepcje, wizje...

Коло аспірантів Ph.D. student research circle
Ucrainica
Коло Doktorantów

Панель / Panel	Програма / Program
10.30 – 11.00	Відкриття / Otwarcie (зал, 1-й поверх / sala, parter)
I	Дискусійка dr Aleksandra Iwanik Moderator mgr Emil Chról
11.00 – 12.00 (зал, 1-й поверх / sala, parter)	Agnieszka Warszewicz, Uniwersytet Warszawski Prawne aspekty drogi Ukrainy do Unii Europejskiej Любов Корвітчук, Національний університет „Острозька академія” Проблеми та перспективи співробітництва Вишеградської групи та України на сучасному етапі Кліментівська Віталія, Національний університет „Острозька академія” Трансформація субрегіональної політики України на пострадянському просторі після розгортання російсько-українського конфлікту (2014 - сьогодні)
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
II	Дискусійка dr Joanna Stepaniuk Moderator mgr Emil Chról
12.10 – 13.30 (зал, 1-й поверх / sala, parter)	Patrycja Guzikowska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie Wyzwania dla ukraińskiego rynku pracy w obliczu masowej emigracji zarobkowej Joanna Stepaniuk, Uniwersytet Warszawski Dzieci ukraińskich imigrantów w polskiej przestrzeni edukacyjnej Diana Karimbayeva, Uniwersytet Warszawski Українці Казахстану: динаміка чисельності, географія расселення и этнокультурные объединения Іванна Кілюшник, Uniwersytet Warszawski Українська міграція до Польщі: причини, кількість, характер
13.30 - 14.00 Обід / obiad (зал, 1-й поверх / sala, parter)	

Субота, 11 травня / Sobota 11 maja

Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...
Quo vadis Ukraina? Paradigmaty, koncepcje, wizje...

Коло аспірантів Ph.D. student research circle
Ucrainica
Коло Doktorantów

Неділя, 12 травня / Niedziela 12 maja	
III	Дискусійка Ольга Попович Модератор Олександр Аврамчук 10.30 - 11.30 (зал, 1-й поверх / sala, parter) Oleksandr Shevelchenko, Instytut Studiów Politycznych PAN Polska w ukraińskich koncepcjach polityki zagranicznej Oleksii Lionchuk, Uniwersytet Jagielloński Польсько-українські стосунки в розрізі історичної політики в кін. XX на поч. XXI століття Jerzy Litwinow, Uniwersytet Warszawski, Szkoła Główna Handlowa Wpływ ścisłej współpracy gospodarczej między Polską a Ukrainą na stosunki między Ukrainą a UE
IV	Дискусійка Олександр Пустовий Модераторка mgr Іванна Кілюшник 10.30 - 11.30 (квіт. 1-й поверх / pok. 1, 1. piętro) Tetyana Onerghy, Uniwersytet Warszawski Україна очима молодого покоління українців за кордоном: питання громадянської свідомості чи національної ідентичності? Wiktor Możgan, Uniwersytet Jagielloński Znaczenie języka ukraińskiego w procesie kształtowania się tożsamości narodowej na Ukrainie Зоряна Івнатів, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка Інтеграційні процеси в освітньому середовищі: Європейський союз та Україна Біжуб Ірина, Давильчук Анна, Східноєвропейський національний університет Мова політика Європейського Союзу як навчальний предмет в Україні Андрій Купчик, Східноєвропейський національний університет ім. Леся Українки Соціальні мережі, як фактор прямих політичної культури в Україні
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
V	Дискусійка dr Kazimierz Wójcicki Модератор Олександр Пустовий 11.40 - 13.00 (зал, 1-й поверх / sala, parter) Jakub Siotor, Uniwersytet Wrocławski Ukraina a tranzyt rosyjskiego gazu do krajów UE. Stan obecny i perspektywy na przyszłość Przemysław Dalek, Uniwersytet Warszawski Przyszłość Ukrainy w kontekście realizacji politycznego i ekonomicznego Julia Komosa, Instytut Historii Nauki PAN Rosyjska polityka historyczna jako zagrożenie dla ukraińskiego bezpieczeństwa Michał Lutek, Uniwersytet Warszawski Bezpieczeństwo ukraińskiej przestrzeni powietrznej w kontekście zestrzelenia lotu MH17
13.00 - 13.30 обідня перерва / przerwa obiadowa	

Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...
Quo vadis Ukraina? Paradigmaty, koncepcje, wizje...

Коло аспірантів Ph.D. student research circle
Ucrainica
Коло Doktorantów

VI	Дискусійка dr hab. Tomasz Stryjek Модератор Sargis Matenok 13.30 - 14.30 (зал, 1-й поверх / sala, parter) Patcja Kwach, Polska Akademia Nauk Образ Русина в текстах іноземних мандрівників Alina Zawada, Uniwersytet Warszawski Wizjonerka Ukrainica w gazecie "Słowo Polskie" w numerach z 1948 r. Emil Chról, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej Studium współczesnego ukraińskiego niezależnego teatru
Перерва на каву / Przerwa kawowa	
VI	Дискусійка Dr hab. Tomasz Stryjek Модератор: Emil Chról 14.40 - 15.40 (зал, 1-й поверх / sala, parter) Oleksandr Pustovyi, Uniwersytet Warszawski Від Сяну до Дону? Національна територія в ім'ях. Україна у центрально-європейському контексті Oleksandr Avramchuk, Uniwersytet Warszawski «УНР чи УРСР»: Українська радянська державність у багаччій інтелектуальної еміграції у США (1945-1991) Sargis Matenok, Uniwersytet Warszawski Концепції держави у польському та українському праворадикальному дискурсі у міжвоєнний період
Закриття/Zakończenie	

Патронат / Patronat

Партнер / Partner

Quo vadis Україна? Парадигми, концепції, візії...
Quo vadis Ukraina? Paradigmaty, koncepcje, wizje...